

1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

- Kuruluş Yılı: 1923
- Kurucusu: Mustafa Kemal Atatürk
- Kuruluş Amacı:
 - o Cumhuriyet rejimini kurumsallaştırmak.
 - o Laiklik, milliyetçilik ve modernleşme ilkelerini uygulamak.
 - o Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak.
- Neden Kuruldu?
 - o Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim anlayışını belirlemek.
- Başarılar ve Çalışmalar:
 - o Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması, Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi.
 - o Laik ve demokratik devlet yapısının temellerini attı.

2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924)

- Kurucuları: Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele
- Kuruluş Amacı:
 - o Çok partili demokratik hayata geçişi başlatmak.
 - o Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) yönetimine muhalefet oluşturmak.
- Neden Kuruldu?
 - o Tek parti rejiminin halk üzerinde yarattığı rahatsızlığı dengelemek.
- Sonuç:
 - o "Dini düşünce ve inançlara saygılıyız" maddesi rejim karşıtı olarak algılandı ve parti 1925'te kapatıldı.

3. Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)

- Kurucusu: Fethi Okyar
- Kuruluş Amacı:
 - o Halkın ekonomik ve siyasi tepkilerini demokratik bir zemine çekmek.
- Neden Kuruldu?
 - o Atatürk'ün isteğiyle, tek partili rejime karşı kontrollü bir muhalefet oluşturmak için kuruldu.
- Sonuç:
 - o Kısa sürede büyük halk desteği aldı, ancak rejim karşıtı hareketlerin yükselmesi üzerine parti feshedildi.

4. Demokrat Parti (DP)

- Kuruluş Yılı: 1946
- Kurucuları: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü
- Kuruluş Amacı:
 - o CHP'nin devletçi ve merkezîyetçi politikalarına karşı bir alternatif oluşturmak.
 - o Liberal ekonomi ve demokratik yönetimi benimsemek.
- Neden Kuruldu?
 - o Halkın serbest piyasa ekonomisi ve bireysel hak taleplerine yanıt vermek için.
- Başarılar ve Çalışmalar:
 - o 1950-1960 yıllarında tarımda makineleşme, elektrik altyapısının genişletilmesi, ezanın Arapça okunmaya başlanması.
 - o 1960 Darbesi ile sona erdi, liderleri yargılandı ve Adnan Menderes idam edildi.

5. Adalet Partisi (AP)

- Kuruluş Yılı: 1961
- Kurucuları: Ragıp Gümüşpala ve eski DP kadroları
- Kuruluş Amacı:
 - o Demokrat Parti'nin devamı olarak halkın liberal ekonomi taleplerine yanıt vermek.
- Neden Kuruldu?
 - o 1960 Darbesi sonrası DP'nin kapatılmasının ardından halktaki temsil eksikliğini gidermek.
- Başarılar ve Çalışmalar:
 - o Süleyman Demirel liderliğinde hükümetler kurdu.
 - o Ancak 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası zayıfladı ve 1980 Darbesi ile kapatıldı.

6. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

- Kuruluş Yılı: 1969
- Kurucusu: Alparslan Türkeş
- Kuruluş Amacı:

- o Türk milliyetçiliği temelli bir siyaset izlemek.
- o Sosyalizme ve komünizme karşı bir alternatif sunmak.
- Neden Kuruldu?
 - o Sol ideolojilere karşı sağ ideolojiyi güçlendirmek.
- Başarılar ve Çalışmalar:
 - o 12 Eylül Darbesi öncesi Ülkü Ocakları ile gençlik üzerinde etkili oldu.
 - o Günümüzde TBMM'de etkin bir parti olmaya devam ediyor.

7. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

- Kuruluş Yılı: 1961
- Kurucuları: Sendikacılar ve sol görüşlü aydınlar
- Kuruluş Amacı:
 - o İşçi sınıfının siyasi temsiliyetini sağlamak.
 - o Sosyal adalet ve eşitlik ilkelerine dayalı bir düzen kurmak.
- Neden Kuruldu?
 - o İşçi sınıfının haklarını savunan bir siyasi yapı eksikliği.
- Başarılar ve Çalışmalar:
 - o Parlamenteoya giren ilk sosyalist parti oldu.
 - o 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası kapatıldı.

8. Anavatan Partisi (ANAP)

- Kuruluş Yılı: 1983
- Kurucusu: Turgut Özal
- Kuruluş Amacı:
 - o 1980 Darbesi sonrası liberal ekonomi ve serbest ticaret politikalarını uygulamak.
- Neden Kuruldu?
 - o Darbe sonrası dönemde yeni bir siyasal düzen kurmak.
- Başarılar ve Çalışmalar:
 - o Piyasa ekonomisine geçiş, dışa açılma politikaları, altyapı projeleri ve özelleştirme.

9. Refah Partisi (RP)

- Kuruluş Yılı: 1983
- Kurucusu: Necmettin Erbakan

- Kuruluş Amacı:
 - o İslamcı bir siyaset anlayışını benimsemek ve "Adil Düzen" fikrini yaymak.
- Neden Kuruldu?
 - o Laiklik uygulamalarına tepki olarak dini değerlerin daha fazla yer bulması için.
- Başarılar ve Çalışmalar:
 - o 1996'da hükümet kurdu, ancak 28 Şubat Süreci ile zayıfladı ve kapatıldı.

dikkate alarak, partinin hür demokratik düzene ve kişi hak ve özgürlükleri için gerçek bir tehlike teşkil edip etmediğini ve eğer ediyorsa bu durumun daha başka bir tedbirle giderilip giderilemeyeceğini değerlendirir.

6. Bir siyasî partinin kapatılması veya kendisini feshetmeye zorlanması ancak yetkili mahkemenin anayasaya aykırılık sebebiyle, orantılılık ilkesi göz önünde bulundurularak bu yönde vereceği bir kararla mümkündür. Bu karar, parti üyelerinin değil, partinin kendisinin işlem ve faaliyetleriyle anayasaya aykırılığı oluşturduğu konusunda yeterli delil bulunması hâlinde verilebilir.
7. Bir siyasî partinin kapatılması veya yasaklanması, Anayasa Mahkemesi veya benzer düzeyde bir üst mahkemenin aleniyet, adil yargılanma ve diğer temel ilkelere uygun şekilde gerçekleştireceği muhâkeme sonucunda alınacak karar üzerine mümkündür.

Görüldüğü gibi, Venedik Komisyonu'nun üzerinde hassasiyetle durduğu hususlar çok açıktır ve partiler ile demokrasi arasındaki ilişkiyi pekiştirmeye mâtuftur. Siyasî partiler ile demokrasi arasındaki ilişki açısından partilerin hukukî statüleri kadar onların mâlî statüleri de (gelirleri, giderleri, aldığı maddî destek, vs.) son derece önemli bir konudur. Bu konu ile bağlantılı Türkiye'deki durum ise daha aşağılarda anlatılmıştır.

Türkiye'de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Etkenler

Daha önce partilerin toplumsal kesimlerle (bölünmelerle) ilişkisini açıklarken, partilerin yerel ve işlevsel eksen etrafında toplanan çatışmalara cevaben doğabileceklerine değinmiştik. O bağlama yerleştirilen şekil esas alınır, Türkiye'de de

partilerin doğuşunu açıklayan ipuçlarını elde edebiliriz. Bu açıdan baktığımızda Türkiye’de partilerin işlevsel eksen etrafında toplanan çatışmalara değil, yerel eksen etrafında toplanan çatışmalara cevaben doğduğu söylenebilir. Gerek Osmanlı gerek Cumhuriyet döneminde yerel eksen etrafında toplanan çatışmalar, yönetici elitin temsil ettiği merkez ile yönetilenlerin oluşturduğu kenar arasında vuk  bulmuş, partiler de bu çatışmadan vücut bulmuşlardır. Tarih  olarak bakıldığında, Osmanlı’da merkezi simgeleyen saray, Tanzimat bürokrasisi ile İttihat ve Terakki Fırkası; Cumhuriyet döneminde ise sivil-asker bürokrasisine dayanan Cumhuriyet Halk Partisi olmuştur.

Merkeze karşı yerel elitlerin ve köylü sınıfından müteşekkil kenar g  ler de belirli partilerde temsil imk nını bulmuşlardır. Örneğin Demokrat Parti bu nitelikte bir muhalefet odağı olarak doğmuştur. Bunun yanında yönetici - elit içindeki çatışmalar da merkeze karşı muhalif başka partilerin doğmasına yol açmıştır (İttihat ve Terakki Fırkası’na karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası; Cumhuriyet Halk Partisi’ne karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi).

Parti (fırka) mefhumunun yerle mesinden önce siyasî faaliyet gösteren cemiyetlere baktığımızda da benzer sosyolojik oluşumu görürüz. Osmanlı’da siyasî cemiyetlerin doğuşu da gene merkeze karşı azınlıkları temsil eden kenar arasındaki çatışmalardan veya yönetici elit içindeki bölünmelerden dolayı olmuştur. Örneğin; Osmanlı’da, 19.yy.’da, örgütlü ilk siyasî faaliyette bulunan *Etniki Etery  Cemiyeti*’dir ki, bu cemiyet Yunan bağımsızlık hareketini destekleyen ve milliyetçi kenar azınlığı temsil eden bir harekettir. Gene 19.yy.’da (1859) ortaya çıkan “*Fedailer Cemiyeti*” (Kuleli Vakası) adlı bir siyasî grupla ma, ordunun da desteğiyle Padişah Abdülmecid’in yerine Abdülaziz’i tahta çıkarmaya yönelik, merke i yönetici - elit içi çatışmayı temsil etmiştir. Bu cümleden olmak üzere

“Yeni Osmanlılar Cemiyeti”ni (1865) bir başka örnek olarak belirtebiliriz.

Daha önce, yerel eksen etrafında yer alan çatışmaların yerini, toplumsal değişim (sanayileşme, kentleşme, sınıflaşma) süreci içinde işlevsel eksen etrafındaki çatışmalara bırakacağı da söylenmişti. Gerçekten de 1950’lerden sonra hızlanan toplumsal değişim süreci, partileşmeye benzer yönde bir doğrultu kazandırmıştır. Nitekim Profesör Ergun Özbudun’un araştırmaları (1969 ve 1973, 1977 genel seçimlerini temel alarak) işlevsel çatışmalardan vücut bulan partilerin Türkiye’nin en çok gelişmiş, sanayileşmiş ve kentleşmiş bölgelerinde güçlü olduklarını göstermiştir.

Demek ki, Türkiye’de partilerin doğuşunu hazırlayan etkenler, tarihî olarak yöresel ve elit içi çatışmaları kapsamak üzere kenarın merkeze direnmesiyle ekonomik çıkar ve ideolojik değer çatışmalarına yol açan işlevsel bölünmelerden ibarettir. Ancak yerel eksenden işlevsel eksene kayan çatışmalara doğru bir değişimin, hiçbir zaman birincisini tamamen ortadan kaldırmayacağını da belirtmek gerekir. Nitekim ilerde göreceğimiz bazı partiler, hâlâ yerel eksen etrafındaki çatışmalara dayanmaktadır.

Siyasal Partiler ve II. Meşrûtiyet’in Önemi

İkinci Meşrûtiyet dönemi, 23 Temmuz 1908’de Padişah II. Abdülhamid’in 1876 Anayasası’nın tekrar yürürlüğe girdiğini ve Meclis-i Mebûsan seçimlerinin yapılacağını açıklamasıyla başlar.

1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe girmesi, cemiyet kurma hürriyetini getirerek partilerin gizlilikten kurtulup özgürce faaliyette bulunma olanaklarını yaratmıştı. 1909’da Anayasa’da yapılan bir değişiklik, cemiyet kurma hürriyetini

getirdiği gibi bu cemiyetlerin kanunî bir düzenlemeye tâbi olmasına yol açmıştır (1909 tarihli ve 310 sayılı kanun). Dolayısıyla bu kanunla partiler siyasî düzenin meşrû unsurları olmasına rağmen bir başka etken, İkinci Meşrûtiyet döneminde yapılan iki genel seçim (1908, 1912) ile bir yerel seçimdir (1911). Bu seçimler, seçmenleri her şeyden önce partiler arası rekabet ve muhalefet mefhumlarına âşinâ kılmıştır.

Bu sebeple, İkinci Meşrûtiyet, siyasî cemiyeti partiye dönüştürerek oluşumları sağlayan önemli bir başlangıçtır.

İlk Büyük Siyasal Parti Olarak İttihat ve Terakki Fırkası'nın Yapısı

23 Temmuz 1908'de "hürriyetin ilanı"yla başlayan İkinci Meşrûtiyet dönemi, Padişah II. Abdülhamid'e karşı gizli faaliyetler içinde bulunan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"ni açık bir örgüt hâline getirmişti. Bu sayede, cemiyet, örgütünü yaygınlaştırmış ve nihayet 1913'te siyasal parti olma kararını almıştır (cemiyetin kuruluşu 1889'dur).

II. Abdülhamid'i "Hürriyetin İlanı"na zorlayan siyasî olaylar 1895-1897 arasında meydana gelmiştir. Bu olaylar, padişahın tahttan indirilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancılarla paylaşılması planlarını hayata geçirecek düzeye ulaşmıştır. Özellikle Ermeni meselesinin etkisi, söz konusu olaylarda son derece büyüktü. Bu sebeple cemiyet faal duruma girmiş, başarısız iki darbe girişiminde bulunmuştur. Neticede II. Abdülhamid'e karşı muhalefet giderek sertleşmiş, hatta bu muhalefet cemiyetin varlık sebebini teşkil etmiştir.

Yönetici-elit içinde II. Abdülhamid'in devlet bütünlüğünü ve onurunu koruyamadığına dair inanç yaygınlaşmıştı. Bunun için yönetici-elit içindeki muhalif sesler, özgürlükçü bir ortamın sağlanmasının devlet bütünlüğünü ve onurunu yeniden tesis etmenin yegâne yolu olarak görüyorlardı. Nitekim cemi-

yet, nizamnâmesinin (tüzüğünün) bir maddesinde, mevcut hükümeti, “adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını ihlal eden ve bütün Osmanlıları ilerlemeden alıkoyan ve vatani yabancı tasallutu altına düşüren yönetimine karşı İslâm ve Hıristiyan yurttaşları uyarmak için kurulduğu”nu belirtmekteydi. Söz konusu nizamnâmede yer alan ilkeler, cemiyetin disiplinli merkezîyetçi ve ihtilalci yapıda olduğunun göstergeleridir.

1908 genel seçimlerinden sonra toplanan parlamentoda cemiyetin mensupları da üyeydi; fakat asıl ağırlık cemiyetin parlamento dışındaki örgütündeydi. Bu sebeple parlamento üyeleri ile örgüt arasındaki ilişkiyi kalıcı kılma zorunluluğu belirdi ve cemiyet, parlamentodaki üyelerine “fırka” mertebesinde lanse edilmeye başladı. Böylece, partileşmeye giden süreç başlamış oldu ve söz konusu ikilik ancak 1913’te kalktığında cemiyet partiye dönüştü.

İttihat ve Terakki Fırkası, Türkçülük ideolojisine dayanan, sivil-asker yönetici-elitin belkemiğini oluşturduğu bir siyasal partiydi ve şu amaçlara sahipti:

1. Hükümet yönetiminde insan haklarının koruyucusu ve uygarlıkta ilerlemenin kaynağı olan danışma yöntemini (meşveret usûlünü) hâkim kılmak;
2. İyi ahlâkı korumak;
3. Genel eğitimi ilerletmek;
4. Genel olarak insanlık ve uygarlığa hizmet etmek.

30 Ekim 1918’de Mondros Mütârekesi’nin imzalanması sadece Osmanlı’nın çöküşünü hazırlamamış, İttihat ve Terakki Fırkası içindeki kopmalara da sebep olmuştur. Nitekim İttihat ve Terakki Fırkası’nın son kongresi toplanmadan önce İttihat ve Terakki Fırkası mebûsu ve İzzet Paşa Kabinesi’nin dâhiliye nazırı Fethi Bey, Karesi Mebûsu Hüseyin Kadri’yle birlikte Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası’nı kurmuş,

30'dan fazla mebûsun İttihat ve Terakki Fırkası'ndan ayrılmasına yol açmıştır. Kasım ayında toplanan İttihat ve Terakki Fırkası kongresi ise yeni bir partiye dönüşme yolunda karar almış ve bu partinin programı hazırlanmıştır. Neticede, 11 Kasım 1918'de Teceddüt (Yenilik) Fırkası kurulmuş, İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasî hayatı sona ermiştir.

İlk Büyük Muhalif Örgütlenme Olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Özellikleri

21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçü ideolojisine, merkeziyetçi ve baskıcı politikalarına karşı örgütlenmiş ilk siyasî muhalefettir. İttihat ve Terakki Fırkası iktidarına karşı Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın dayandığı ilkeler Osmanlıcılık, adem-i merkeziyetçilik ve bireycilik (teşebbüs-i şahsî) olmuştur. Bu ilkeler doğrultusunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın son tahlilde amaçladığı çoğul bir toplum yapısıydı. Fakat bu amaç Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na göre, hiçbir sûrette "ittihadı anasır" (milletlerin birliği), dolaşısıyla "Vahdet-i Osmanîye"yle (Osmanlı birliği) çelişik olmazdı. Anlaşılacağı gibi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türkçülüğünün aksine, Osmanlı'da din esasına göre ayrılmış olan çeşitli milletlere eşitlikten yanaydı ve birliğin de ancak bu yolla sağlanacağına inanmaktaydı. Bunun için tek birleştirici kimlik olarak Osmanlılığı görmekteydi.

İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki siyasî mücadele şiddetli olmuştur. Örneğin 1911'de boşalan bir İstanbul mebûsluğu için yapılan ara seçimde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayının kazanması üzerine Meclis-i Mebûsan dağıtılmış ve 1912'deki genel seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı her türlü yasadışı yöntemlere başvurulmuştur. "Sopalı seçim" olarak tarihe geçen bu seçimler sonucu, Meclis'e ancak altı muhalif mebûs girmiştir. Fakat

şiddet şiddeti doğurmuştur; İmparatorluk'ta Arnavutluk ayaklanmasını fırsat bilen bir grup asker (Halâskâr Zâbitân Grubu) İttihat ve Terakki Fırkası'nı iktidardan uzaklaştırmıştır (1912'de örgütlenen bu grubun belkemiği askerlerden oluşmakla beraber Rıza Nur ve Prens Sabahattin gibi etkili sivil şahsiyetlerden de söz etmeliyiz). Bir müddet sonra, 23 Ocak 1913'de düzenlenen "Bâbiâlî Baskını" sonunda İttihat ve Terakki Fırkası, iktidarı yeniden ele geçirmiştir. Prens Sabahattin'in de içinde bulunduğu grubun hazırladığı bir darbe planının ortaya çıkması ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 14 Haziran 1913'te öldürülmesi üzerine Halâskârlar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mensupları tutuklanmış ve sonunda Hürriyet ve İtilaf Fırkası dağılmıştır.

Mütâreke Dönemi'nde (1918-1922) Parlamento Dışı Kurulan Partiler

Mütâreke Dönemi, Maurice Duverger'nin daha önce belirtilen açıklamasına uygun şekilde, Türkiye'de partilerin parlamento dışı doğmalarının kural hâline geldiği bir dönemdir. Gerçekten, bu dönemde kurulan 15 partinin 15'i parlamento dışında kurulmuş, çok çeşitli ideolojileri ve politikaları savunmuşlardır.

Profesör Erdoğan Teziç'in *Siyasi Partiler* kitabında Mütâreke Dönemi Parlamento dışı kurulan partiler şu şekilde sıralanmıştır: *Radikal Avam Fırkası*, Osmanlıcılık ile milliyetçiliği bağdaştıran bir yönetimi öngörmekteydi. Daha sonra *Osmanlı Demokratik Fırkası*'yla birleşerek fesholdü.

Ahâli İktisat fırkası, liberal ekonomiyi savunmakla beraber saltanatçı ve hilafetçi bir partiydi. Kurucuları tüccarlar ve işadamlarından oluşmaktaydı.

Selâmet-i Osmaniye Fırkası, en kısa ömürlü (1 ay) parti oldu. Daha sonra *Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti*'yle birleşti, *Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası*'nın kurulmasını sağladı.

Sosyal Demokrat Fırkası, işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi başta olmak üzere sosyal haklarını savunan bir partiydi.

Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası, adem-i merkeziyetçi yönetimi ve ekonomik girişimciliği önemseyen (Prens Sabahattin'in fikirlerinden oldukça esinlenmişti) bir partiydi. İttihatçılara şiddetle muhalif olduğu gibi mandacılığa da karşıydı.

Osmanlı Mes i Fırkası, saltanatın korunmasından yana olmakla beraber harp zenginlerinin mallarına ve paralarına el konması ve çalışanların haklarının korunması gerektiğini savunuyordu. Sol bir parti izlenimini vermişti.

Türkiye Sosyalist Fırkası, İkinci Meşrûtiyet'te kurulmuş olan *Osmanlı Sosyalist Fırkası*'nın devamıydı. Eşitsizlik ve adaletsizliğe karşı üretim ve dağıtım araçlarının mill leştirilmesi ve bunun için aynı amacı g denlerle uluslararası işbirliği yapılması gerektiğini savunuyordu. Ekonomik bakımdan güçsüz olan işçi, ifti gibi kesimlerden vergi alınmamasının yanında, basın, toplantı özgürlüklerinin sağlanması, idam cezalarının kaldırılmasını, parasız eğitimi ve laik düzen tesisini öngörüyordu. Parti, uluslararası sosyalist hareketle bağlantı içinde olup, II. Enternasyonal'e t biydi.

Millî Ahr r Fırkası, *Hürriyet ve İtilaf*, *Sulh ve Selâmet-i Osmaniye* ile İttihatçılardan kopan bir kısım kişiler tarafından kurulmuştu; adem-i merkeziyetçi yönetimden yana, Millî Mücadeleyi desteklemiş bir partiydi.

Amele Fırkası, işçi haklarından yana, etkin olmayan bir partiydi.

Türkiye İşçi ve ifti Sosyalist Fırkası, çekirdeğini yurt dışına (Almanya)  ğrenime gönderilen bir grup öğrencinin 1919'da kurdukları *Türkiye İşçi ve ifti Partisi*'nin oluşturduğu, daha sonra Türkiye'ye gelen bir grubun "sosyalist" sı-

fatını katarak 22 Eylül 1919'da kurdukları bir partiydi. Parti, işçi ve köylülerin çıkarlarını savunan bilimsel sosyalizm ilkelerine bağlıydı. Bir grup, partinin Millî Mücadele'yi desteklemek için Anadolu'ya geçmeleri ve İstanbul'un İngilizler tarafından işgali üzerine parti, faaliyetlerine ara verdi. Millî Mücadele'nin bitimiyle beraber tekrar faaliyete geçti. Ama 1925'te patlak veren Şeyh Sait İsyanı sebebiyle çıkarılan "Takkiri Sükûn Kanunu" gereğince parti üyelerinin büyük bir kısmının mahkûm olması bir kısmının da yurt dışına kaçmaları ile parti siyaset sahnesinden çekildi.

Türkiye Zürrâ Fırkası, ziraatla uğraşanların (zürrâ) haklarını savunan bir partiydi. 1920'de kuruldu, fakat ömrü çok kısa oldu.

Millî Türk Fırkası, Türkçülük ideolojisine bağlı olarak (kurucuları arasında Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura gibi ünlü Türkçüler vardır) kurulmuş, Millî Mücadele'yi desteklemiş bir partiydi.

Müstakil Sosyalist Fırkası, 1922'de *Türkiye Sosyalist Fırkası*'ndan ayrılan bir grup işçinin kurduğu, işçi haklarını korumayı amaçlamış ve Millî Mücadele'ye destek vermiş bir partiydi.

Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası, *Türkiye Sosyalist Fırkası*'ndan ayrılan bir grubun kurduğu, sosyalist yönelimli olmasına rağmen işçilerin desteğini kazanamamış bir partiydi. Adını daha sonra *Türkiye İşçi Fırkası* olarak değiştirdi.

Müstakil Amele Fırkası, kendisini milliyete ve dine saygılı olarak tanımlamış, *Amele Fırkası*'ndan kopanların kurmuş olduğu, etkisiz ve kısa ömürlü bir partiydi.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Doğuşu

Profesör Sina Akşin'in belirttiği gibi, *İttihat ve Terakki Fırkası*'nın kapatılması, "İttihatçıların son bulduğu anlamına gelmemektedir.

O partinin düşüncelerini ve ilkelerini benimsemiş olanların başka ad ve örgüt altında da olsa aynı şekilde hareket etmeleri doğaldı. Gerçekten de Millî Mücadele sürecinde kurulan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti esasen İttihatçılar tarafından kurulmuş ve örgütlenmişlerdi. Göreceğimiz gibi Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ise *Cumhuriyet Halk Partisi*'nin (CHP) çekirdeğini oluşturmuştur. Bu bakımdan *İttihat ve Terakki Fırkası* ile CHP arasındaki devamlılık âşikârdır. Bu devamlılığın göstergesi olan bir başka husus ise Atatürk'ün düşüncelerinden oldukça etkilendiği düşünür Ziya Gökalp'in, *İttihat ve Terakki Fırkası*'nın ideoloğunu yapmış olmasıdır.

Buradaki amacımız parti gibi siyasî bir olgunun da boşlukta doğmayacağına dikkat çekmektir. *İttihat ve Terakki Fırkası* ile CHP arasındaki devamlılık bu açıdan önemlidir. Her ne kadar CHP'nin kurucusu olarak Atatürk, İttihatçılara ve İttihatçılığa ağır eleştiriler yöneltmişse de, bu, her iki parti arasındaki sosyolojik bağı ortadan kaldırmamaktadır.

CHP'nin İdeolojisi

İlk kurulduğunda (9 Eylül 1923) adı *Halk Fırkası* olan CHP, 10 Kasım 1924'te *Cumhuriyet Halk Fırkası*, 1931 yılında ise *Cumhuriyet Halk Partisi* adını almıştır. CHP, esas itibarıyla *Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin partileşmesidir. Partiyi kurma amacını ilk kez 1922'de resmen açıklayan Atatürk, CHP'yi uluslaşma sürecine giren bir ülkenin sosyal ve ekonomik modernleşmesinin "halkçılık" esasına dayanan bir aracı olarak görmekteydi. Bu bağlamda Atatürk'ün partiye yüklediği görev onun şu ifadelerinde somutlaşmaktaydı:

"Halk Fırkası'nın asıl ruhu tam bağımsızlık ve kayıtsız ve şartsız milli egemenliktir... Bence, bizim milletimiz birbirinden çok farklı menfaatleri takip edecek ve bundan dolayı da mücadele halinde bulunagelen çeşitli sınıflara malik değildir. Memleketteki

sınıflar birbirlerine lazım olan ve birbirlerini tamamlayıcı ve bütünleyici mahiyettedir. Onun için de Halk Fırkası bütün sınıfların hakların, yükselme sebeplerini ve saadetini sağlamak yolunda çalışmalarda bulunacaktır.”

Bu ifadeler, CHP'nin aynı zamanda sosyal dayanışmayı (tesânüdü) sağlayıcı bir örgütlenme olarak görüldüğünün de belirtileridir. Nitekim CHP'nin ilk “nizamnâme”sinde bu anlayış çok belirgin hâle gelmiştir. Nizamnâmenin bir yerinde şöyle denmektedir:

“Halkçılar herkesin kanun önünde eşitliğine inanan ve hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan kişilerdir. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir topluluğun, hiçbir kişinin imtiyazını kabul etmeyen ve kanunları vazetmekteki mutlak özgürlük ve istiklali kısıtlayan özel imtiyaz, gelenek, makam ve kuvvet gibi modern bir devletin gereklerine uymayan durumların meşruiyetini tanımayan kişilerdir.

CHP'nin amacı ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için uygulanmasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi modern bir devlet haline getirmek ve ülkede kanun üstünlüğünü sağlamaktır.”

CHP'nin Gelişim Seyri

Kurulduğundan çok partili siyasî hayata geçişe kadar CHP, siyasal iktidarın tek hâkimi olmuştur. Bu sebeple partinin gelişim seyrini ana hatlarıyla gözden geçirmek önemlidir.

CHP'nin gelişme seyri 1919-1923 Millî Mücadele döneminde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti olarak başlamıştır. Bu dönemde CHP, ulusal bir devletin kuruluşuna giden yönde faaliyetini “tam bağımsızlık” eksenini etrafında oluşturmuştur, 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kurulduktan sonra, tam bağımsızlık ve antiemperyalist anlayışın bir uzantısı olarak “halkçılık” programını gündeme getirmiştir. Nite-

kim Atatürk 24 Nisan 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmayla bir hükümet kurulmasını önermiş ve bu hükümetin halkçılık esasına dayanarak ulusal bağımsızlığın göstergesi olarak ulus egemenliğini tesis etme yönünde çalışması gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra ulus egemenliğı ve ulusal iradenin tek kaynağının TBMM olduğı ve TBMM'nin üstünde başka hiçbir merciin olamayacağı ilkesi, 1921'de Anayasa h k m  olmuştur.

Halkçılık programı yayımlandıktan sonra TBMM'de bazı siyasal gruplaşmalar meydana gelmiştir. Bunlar birçok siyasi fikir ve akımların kapsamakla beraber TBMM'de esas fikir ayrılıkları ve siyasi çekişmeler birinci grup ve ikinci grup olarak adlandırılan iki büyük grup arasında meydana gelmiştir.

Birinci grup, Mustafa Kemal'in liderliğindeki fikir ve programı temsil etmekteydi. İkinci grup ise büyük çoğunluğu saltanat ve hilafet taraftarlarından oluşmaktaydı CHP, 9 Eylül 1923'de partileştiğinde birinci grubun uzantısı olarak siyasi hayattaki yerini almıştır.

Birinci TBMM'nin 1 Nisan 1923'te seğimin yenilenmesine karar vermesiyle Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemal'in başkanlığında "dokuz umde"lik bir beyann meyle seçime girmiş ve halkın kendi kendini idare ettiği bir düzenin savunusunu yapmıştır. Seçimden sonra toplanan ikinci dönem TBMM'de Atatürk, Müdâfaa-i Hukuk Grubu'na yaptığı konuşmada (8 Ağustos 1923) Cemiyet'in "Halk Fırkası" olarak partileşmesi gereğini vurgulamış ve 9 Eylül 1923'te bu istek gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren de "Halk Fırkası" Atatürk'ün seçimlerde savunduğu düzenin tam tesisi ve pekiştirilmesi yönünde bir geleişme seyri izlemiştir. Nitekim başta Cumhuriyet'in ilanı olmak üzere birçok devrimin hayata geçirilmesi, söz konusu partileşmeyle beraber hızlanmış ve CHP, Atatürk dönemi politikaların dinamosu olmuştur.

Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı ve partinin “değişmez genel başkanı” olan İsmet İnönü döneminde CHP, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla daha çok savunma ve dış ilişkilerle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Savaşın sonlarına doğru ise CHP, çok partili hayata geçişi ideal olarak benimsediğini açıklamış ve bu amaçla Meclis'te bir “müstakil grup” kurulmasını öngörmüştür. 35 kişiden oluşan böyle bir grup, aslında Meclis'teki çoğunluk karşısında muhalefet odağını oluşturmaktaydı. Ancak, grubun başkanı, doğrudan CHP genel başkanına bağlı olduğundan güdümlü bir muhalefet söz konusuydu.

Gerçek anlamda muhalefet, 1945 yılında, çok partili hayata geçildiği İnönü tarafından resmen açıklanınca yapılmaya başlamıştır. Çok partili hayatın ilk genel seçimleri 1946'da yapılmış, CHP, iktidarını korumuştur. Fakat 1950'de yapılan seçimlerde iktidarını *Demokrat Parti*'ye (DP) devretmek durumunda kalmıştır. 1950-1960 dönemi, CHP'nin ana muhalefet partisi olarak işlev gördüğü dönem olmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesi öteden beri bürokratik yönetim geleneğinin temsilcisi olarak görülen CHP'nin güdümünde algılanmış ama parti doğrudan iktidar olmamış, 1961-1965 dönemini koalisyon hükümetlerinde yer alarak geçirmiştir. 1965 seçimleri sonucu, DP'nin devamı olduğunu söyleyen *Adalet Partisi* (AP) iktidara gelmiş, CHP, ana muhalefet görevini ifa etmiştir.

Bu dönemde CHP'de ideolojik bir dönüşüm meydana gelmiştir. Özellikle Cumhuriyet döneminin ilk sosyalist partisi olarak siyasal hayatta yerini alan *Türkiye İşçi Partisi* (TİP), savunduğu görüşler ve politikalarla CHP karşısında etkili bir rakip olarak belirince, CHP, geleneksel görüşlerini revize ederek “ortanın solu” şeklinde seçmenlere yeniden sunmuştur. Bu doğrultuda, İnönü, CHP'nin “yeni” politikalarını, “Türkiye'nin

siyasî meselelerinin bundan sonra daha çok milletin sosyal ihtiyaçlarını ele almayı gerektirecek" içerikte olması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı şekilde devletçilik anlayışını yeniden canlandırıp "ortanın solunda ekonomik uygulamalar"ın aracı yapmak zorunluluğunu vurgulamıştır.

Ortanın solu kavramı, parti içi çekişmeleri de doğurmuştur. Bir kısım CHP'liler, söz konusu kavrama sıcak bakmazken, diğer bir kısmı, kavramın daha geliştirilmesini ve CHP'nin ruhuna hâkim kılınmasını istemiştir. Bu ikinci kesimin lideri olarak Bülent Ecevit temâyüz etmiş, 1971 Muhtırası'nın muhtemel sonuçlarına baştan şiddetle muhalefet etmiş ve bu sebeple partinin hâkim yönetici kadrolarından kopuşu gerçekleştirmiştir. Başlangıçta 12 Mart Muhtırası'na karşı Ecevit'le benzer görüşleri savunan İnönü, CHP'li Nihat Erim başkanlığında kurulacak hükümete muvâfakat verince, Ecevit, partinin genel sekreterliğinden ayrılmıştır.

Bu gelişmelerden bir yıl sonra, 5 Mayıs 1972'de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı, büyük çekişmelere sahne olmuş, 7 Mayıs günü Parti Meclisi'nin güven oylaması yapma zorunluluğu doğmuştur. Sonuç, İnönü'nün aleyhine olunca, CHP Genel Başkanı istifa etmiş ve 14 Mayıs 1972'de genel başkan seçimi için yeniden toplanan kurultayda Ecevit kazanınca İsmet Paşa'nın değişmez genel başkanlığı sona ermiştir. Bu, Türk siyasal hayatında sadece Ecevit gibi yeni bir liderin doğmasını değil, yeni bir dönemin açılmasını da sağlamıştır.

İlk Muhalif Örgütlenme: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1923'te Cumhuriyet'in ilanı, hemen bir yıl sonra hilafetin kaldırılması (3 Mart 1924), TBMM'de var olan bölünmeleri derinleştirdi. Öte yandan, yeni seçim kanununun mebûsluk ile askerliğin aynı şahısta birleşemeyeceğini öngörmesini bahane eden bir kısım İttihatçı mebûslar, Atatürk'e cephe almaya

başlamışlardı. Bunun üzerine Atatürk, orduda tasfiyeye girişmiş, bazı arkadaşlarının orduda kalmasını, bazılarının da mebûsluğa devam etmelerini sağlamıştı. Bu durum, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifalara yol açtı; eski silah arkadaşları ve İttihatçılar, Meclis içinde birleşerek 17 Kasım 1924'te Kâzım Karabekir Paşa başkanlığında "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nı kurdular.

Fırkayı kuranlar, esasen, saltanat ve hilafetin kaldırılmasına tepki duyanlardı. Ekonomik alanda liberal politikalarla yana olmakla beraber, politikada muhafazakâr olup dinin toplumsal düzendeki yerine önem vermekteydiler.

Fırka, özellikle Doğu Anadolu'da geniş taraflar bulmuştur. Ancak 1925'te Doğu'da Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesinde Fırka'nın "dini siyasete alet ettiği" ileri sürülerek kapatılmasına karar verilmiştir (5 Haziran 1925).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Talepleri

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dile getirdiği talepler, dolayısıyla partinin ideolojik ve siyasî mahiyeti, 1924 Kasımında yayımlanan parti beyannâmesi ve programına bakılarak anlaşılabilir.

Beyannâmede en dikkate değer husus, yürütme gücünü sürekli denetim altında tutacak araçlara olan ihtiyacın dile getirilmesidir. Bunun için de rakip partilerin kurulması, dolayısıyla çoğulcu siyasî yapının tesisinin gerekliliğidir. Profesör Erik Jan Zürcher, bu çerçevede, açıkça dile getirilmemiş olsa bile, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nın himayecilik anlayışına ve halkın kaderinin kendince belirlenemeyişine sürekli karşı çıkmasının, onun belirgin özeliği olduğunu söylemektedir. Beyannâmede dile getirilen diğer bir önemli husus da bireysel özgürlük ilkesidir.

Programda ise, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nın, halk hâkimiyetine dayanan, liberalizmi benimseyen, demokrasiye inanan bir parti olmasının yanında dinî fikirlere ve inançlara da hürmetkâr olarak tanımlanmıştır. Programda, ayrıca, iki dereceli seçimlerin yerine doğrudan seçim sisteminin uygulanması, güçler ayrılığı ilkesinin hayata geçirilmesi, yargı bağımsızlığının sağlanması ve adem-i merkeziyetçi yönetimin güçlendirilmesidir. Bütün bunlar için ekonomik ve mâlî altyapının hazırlanması, programda ön koşul olarak belirtilmekteydi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı Ortaya Çıkaran Koşullar

1929 Dünya ekonomik buhranı, etkilerini Türkiye'de de gösterdi. Zaten kıt kaynaklarla yeni bir ulus-devlet olarak kalkınmaya uğraşan Türkiye, buhran karşısında zorlandı ve bu, halk arasında CHP yönetimine memnuniyetsizliği besledi.

Atatürk, söz konusu memnuniyetsizliğin devrimlere karşı yıkıcı bir tepkiye dönüşmesini önlemek amacıyla güdümlü bir muhalefet partisi oluşturmaya girişti. Bunun için deneyimli bir devlet adamı olan yakın arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Bey'i görevlendirdi. Paris Büyükelçisi olan Fethi Bey, zaten İsmet Paşa hükümetinin uyguladığı ekonomi politikalarına karşı, çok partili hayattan yana biriydi. Fethi Bey, Atatürk'le danışıklı şekilde yeni partinin kuruluş planlarını yaptı ve 12 Ağustos 1930'da *Serbest Cumhuriyet Fırkası* rejimdeki yerini aldı. Partinin kuruluşu özellikle Ege'de, Karadeniz'de ve Doğu'da yankı yaptı ve geniş taraftar buldu.

Partiye hayat veren en önemli sebep, yukarıda da belirtildiği gibi, CHP yönetimine karşı beliren hoşnutsuzluğu kontrol altına almak, bu açıdan devrimlerin benimsenme derecesine bakmaktı. Parti, danışıklı kurulmuştu ama gelişmesi çok hızlı ve mevcut yönetimi endişelendirici düzeyde oldu. Fethi

Bey'in meşhur Ege gezisinde, hükümet ve devrimler aleyhine büyük gösteriler yapılmıştır. Bu umulmayan yöndeki gelişmeler karşısında Fethi Bey'in İçişleri Bakanlığı'na verdiği bir dilekçeyle *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 17 Aralık 1930'da fesih kararı aldı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Talepleri

Serbest Cumhuriyet Fırkası, programında, cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkelerine bağlılığını belirtmekteydi. Ancak, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* gibi *Serbest Cumhuriyet Fırkası* da, yürütmenin sürekli denetimini, düşünce, basın ve toplantı özgürlüklerinin sağlanmasını ve adem-i merkeziyetçiliğe önem verilmesini talep etmekteydi.

Bunun yanında, parti, özel girişimciliğin ve yabancı sermayenin teşvik edilmesini öngörmüş, ama adil vergi sistemi, ucuz kredi gibi yoksul sınıfların durumunu düzeltecek politikaların uygulanmasının zarûretini de ifade etmiştir.

Çok Partili Hayata Geçişi Hazırlayan Ortam

Gerek *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, gerek *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, siyasal modernleşme sürecinde ilerlemeyi hedeflemiş bir ülke için çok partili hayatın gerekliliğini açık şekilde göstermiştir. Buna rağmen, çok partili hayata geçiş, ikinci başarısız denemenin (*Serbest Cumhuriyet Fırkası*) üzerinden ancak 15 yıl geçtikten sonra, 1945'te mümkün olmuştur.

CHP'nin 1945'te tek parti rejimine son vermesi, şüphesiz birden bire olmamıştır. Uzun süre çeşitli toplum kesimlerinden ve CHP'nin kendi içindeki muhaliflerden gelen baskılar bu kararda etkili olmuştur. CHP, güdülen politikaları, ne tam anlamıyla denetime ne de eleştiriye açık bırakmış, bu da yoğun bir hoşnutsuzluğun birikimine sebep olmuştur. Özel-

likle İkinci Dünya Savaşı dönemi doğan ekonomik sıkıntılar, bu hoşnutsuzlukları yoğunlaştırmıştır.

Öte yandan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ve *Serbest Cumhuriyet Fırkası* gibi partilere verilen desteğin gösterdiği gibi, devrimlerin halk tarafından yeterince benimsenmemiş olması da toplumu yeni arayışlara itmiştir. Bu arayışları anlamlı kılan sosyolojik faktör, savaş zenginlerinin ve büyük toprak sahiplerinin bürokrasiyle girdiği çıkar çatışmalarının derinleşmesidir. Çünkü CHP, “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu” aracılığıyla halkçılık anlayışının gereği yoksul kesimlerin hayat standardını yükseltmek istemekte ama bu, daha güçlü kesimlerin çıkarlarını ihlal etmekteydi.

7 Mayıs 1945’te Almanya’nın yenilgisiyle savaş bitmişti. Fakat hemen ardından SSCB, Türkiye ile arasındaki Saldırmazlık Paktı’nın yenilenmesi bağlamında bazı taleplerde bulunmuştu (Kars, Ardahan, Artvin ve Boğazlar’a ilişkin bazı istekler). Bu talepler, Türkiye’nin güvenliğiyle ilgili endişeler doğurunca, Batı dünyasına yaklaşmak kaçınılmaz görülmüştür. Şüphesiz, Batı’ya yaklaşmak, o dünyanın siyasî rejim kurallarını benimsemek anlamına geldiği için CHP, bu faktörü toplumdan gelen baskılarla birlikte mütâlaa edip çok partili hayata geçiş kararını kesinleştirmiştir.

Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü, 19 Mayıs 1945’te yaptığı bir konuşmada, demokrasi kurallarını hâkim kılacaklarını belirtmiştir. 1 Kasım 1945’teki Meclis açılış konuşmasında da bir muhalefet partisinin var olması ve tek dereceli seçim sistemine geçmesinin gerekli olduğuna değinmiştir. Bunun üzerine 10 Mayıs 1946 tarihinde, CHP II. Olağanüstü Kurultayı toplanarak CHP’nin tüzüğünde ve programında İnönü’nün konuşmaları doğrultusunda önemli değişiklikler yapmıştır.

Zaten 7 Ocak 1946'da *Demokrat Parti*'nin (DP) kuruluşunun gerçekleşmesi, çok partili hayata geçişteki kararlılığın en önemli göstergesi olmuştu. CHP'nin yaşadığı değişikliklerle beraber 21 Temmuz 1946'da tek dereceli ilk genel seçimlerin yapılması, çok partili hayattan geri dönülmeyeceğini gösteren bir adım oldu.

Demokrat Parti'nin Doğuşu

CHP iktidarına toplumdan gelen baskılar, ilk önce CHP'nin kendi içinde yankı bulmuştu. CHP'li dört milletvekili (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan) siyasî tarihimize "Dörtlü Takrir" diye geçen bir önergeyi CHP grup başkan vekilliğine sundular (7 Haziran 1945). Bu önergede çok partili hayata geçirilmesini önleyecek nitelikte yasaların ve CHP tüzük hükümlerinin değiştirilmesi istenmekteydi. Dört milletvekilinin istekleri, CHP grubu tarafından oy birliğiyle reddedildi.

Bunun üzerine, özellikle Menderes ve Köprülü, *Vatan Gazetesi*'nde yazdıkları yazılarla açıktan muhalefet yapmaya başladılar. Parti divanı, Menderes ve Köprülü'yü CHP'den ihraç etti. Arkadaşlarına parti tüzüğüne aykırı davranıldığını basın beyânatıyla iddia eden Koraltan da aynı muameleye mâruz kaldı. Bayar da CHP'den istifa edince muhalefetin yeni bir parti çatısı altında örgütlenmesi gündeme geldi ve 7 Ocak 1946'da *Demokrat Parti* (DP) kuruldu.

Daha önce de değinildiği gibi, Cumhurbaşkanı İnönü'nün ılımlı tutumu, çok partili hayata geçişin istikrarsız olmasını önlemiş, fakat bu *Serbest Cumhuriyet Fırkası* gibi DP'nin de danışıklı dövüşle kurulduğu iddialarına yol açmıştır. Bu iddiayı güçlendirecek bazı belirtileri özellikle İnönü-Bayar arasındaki ilişkilere bakarak görmek belki mümkündür. Unutulmamalıdır ki, DP lider kadrosu için de "devletin bekası" her şeyden

 nce gelmekteydi. İktidar ve muhalefetin bu açıdan sağladıkları uzlaşma, koşulların zorladığı daha demokrat olmanın politik var olmanın kaçınılmaz  n koşulu hâline geldiği hususuydu.

Geçerken belirtelim ki, DP'den önce *Milli Kalkanma Partisi* adlı bir parti kurulmuştu ve bu parti de tek dereceli seçime geçilmesi, demokrasiye engel kanunların kaldırılması ve  niversite özerkliği gibi taleplerde bulunmuştu. Partinin kurulmasına izin verildiğini (5 Eylül 1945) açıklayan Başbakan şükrü Saraçoğlu, dile getirilen söz konusu taleplere de ilke olarak karşı çıkmayacaklarını söylemişti.

Demokrat Parti'nin İdeolojisi

DP, CHP'den çıkmış, son tahlilde onun ideolojisinin izlerini taşıyan bir partiydi. Fakat siyasî doğrultularının aynı olmasına rağmen, yöntem ve kavramlaştırmalarında farklılık olduğu da kesindir. Bu hususu, Bayar şu şekilde açıklamıştır: "Batılılaşma artık devletten millete doğru değil millett  devlete doğru olmalıdır."

Bayar'ın bu açıklaması, esasen DP'nin üzerinde yükseldiği toplumsal zeminin sosyolojik mahiyetinin bir yansımasıydı. DP,  ıkış itibariyle o izlenimi vermiş olsa da, hiçbir sûrette bir sınıf partisi değildi. CHP'nin tes n t   (dayanışmacı) anlayışı, DP'ye de h kimdi. Ancak, CHP'den farklı olarak, DP bu dayanışmada devleti değil, milletin kendisinin araç olmasını savunmaktaydı. Bunun için de en fazla vurguyu özgürlüklere yapmaktaydı. Örneğin, DP I. Büyük Kongresi'nde "Hürriyet M sakı" kabul edilmiş, Profesör Taner Timur'un belirttiği gibi, bu belgeyle adeta "Millî M sak"ın eksik kalan bir yanını tamamlamıştır.

Hürriyet M sakı, DP'nin tek parti yönetimince ihmal edilen toplum kesimlerini ön plana çıkarmayı amaçladığı gibi, o

dönemin halk üzerindeki seçkin tahakküm anlayışına da bir reddiye içermekteydi. Halktan yana, dolayısıyla anti-elit tutumu DP'yi, CHP'lilerce, "sol" ideolojiye sahip bir hareket şeklinde yanlış bir tanıma mâruz bırakmıştır. Oysa DP, sınıflar koalisyonuna dayanan, modernist, Batıcı, ekonomide burjuvaziyi itici güç olarak gören, yaygın bir siyasî meşrûiyet için geniş halk kitlelerine dayanmayı elzem gören pragmatist bir partiydi.

Demokrat Parti İktidarının Sonlandırılışı

1950-1960 arasındaki iktidar olan DP, kuruluşunda CHP'ye yönelttiği eleştirilerin benzerini hak eden politikalara yönelmiştir. İktidarı pekiştikçe DP de tüm kurumları kendi emrinde ve hizmetinde telakkî etmiştir. Örneğin devlet radyosunun teke-line son verilip muhalefete de yayın hakkı verilmesini isteyen CHP'lilere, Başbakan Menderes, devlet tekelinin demokrasiye aykırı hiçbir yanının olmadığını; çünkü devletin bir organının (radyo) gene devletin başka bir organı (hükümet) tarafından kontrol edildiğini söylemiştir.

DP'nin muhalefete uyguladığı baskı, "Meclis Tahkikat Komisyonu"nun kurulmasıyla doruğa çıkmıştır. Komisyon, sadece DP'li milletvekillerinden oluşmaktaydı ve amacı, yargı işlevi görerek muhalefetin "yıkıcı" faaliyetlerini sorgulamaktı. DP, giderek muhalefete karşı inanılmaz bir hoşgörüsüzlük içine girmişti. O kadar ki, DP, kendi doğuş koşullarını CHP'de hazırlayan etkenlerin aynısını, kendi içinde başka partiler için hazırlar bir durum kazanmıştı. Örneğin, *Hürriyet Partisi* bu sayede doğmuştu.

DP'nin demokrasiye aykırı tutumlarını belirlemede, kalkınma ve istikrar için özgürlüklerin kısıtlanabileceği anlayışı hâkim olmuştur. Hatta bu konuda DP, daha da ileri gidip eleştirileri program ve politikalarından çok, meşrûiyetinin

sorgulanması olarak algılamış ve daha hırçınlaşmıştır. Bu tutumları, "antidemokratik" olarak niteleyen partinin kurucu  yelerinden Fuad Köprülü, partinin merkez yönetim kurulundan istifa etmiştir.

Öte yandan, DP'nin din alanındaki politikaları ( rneğin ezanın tekrar Arapça okutulması, radyoda dinî yayınların artırılması, dinî eēitimin yaygınlaştırılması, Diyanet İşleri Bařkanlıēı'nın bütçesinin genişletilmesi gibi), laiklik ilkesini tehdit edici mahiyette görülmüş ve muhalefetin tutumunu ke-sinleştirmiştir.

İlginçtir, demokratikleşme talepleri yoēunlařtıēında (hem parti içi hem parti dışı), DP'nin almak zorunda kaldıēı ted-birler, bu partinin muhalefetteyken, CHP yönetimini almaya zorladıēı tedbirlerdir ( niversite özerkliği, 1950'den beri de-mokratik olmayan yasaların deēiřtirilmesi, seçim yasasının de-ēiřtirilmesi, basın yasasının deēiřtirilmesi gibi).

Tarih tekerrür eder gibiydi; bu kez, bürokratik elit, DP'ye karşı "demokrasiyi restore etmek" ve "devleti korumak" ama-cıyla ayaklanmıştı. 27 Mayıs 1960'da ordu politikaya m da-hale etti, DP kapatıldı ve Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan maalesef idam edildi.

Demokrat Parti'den Doēan Partiler ve  zellikleri

Kuruluş tarihlerine göre bu partileri şöyle sıralayabiliriz:

Millet Partisi (20 Temmuz 1948): CHP'ye karşı daha katı tutum takınılmasından yana olan bir grup, DP'den ihraç ed-ilince diēer bir grup da DP Genel İdare Kurulu'ndan istifa et-mişlerdi. Bu gruplardan biri, Mareşal Fevzi  akmak'ın baş-kanlıēında 20 Temmuz 1948'de "Müstakil Demokratlar Grubu"nu kurmuş, daha sonra *Millet Partisi*  atısı altında bir-leşmişlerdir. *Millet Partisi*, liberal milliyetçi bir partiydi ve DP'nin muv zaalı parti olmasına şiddetle karşıydı.

Bu parti, Atatürk ve devrimlerine karşı olduğu gerekçe-
siyle 1954'te kapatıldı. Ancak, partinin eski yöneticileri, aynı
yıl *Cumhuriyetçi Millet Partisi* adıyla yeni bir parti kurdu ve bu
parti *Türkiye Köylü Partisi*'yle birleşerek *Cumhuriyetçi Köylü
Millet Partisi* adını aldı (1958).

Türkiye Köylü Partisi (19 Mayıs 1952): DP içindeki mu-
halefetten doğan bir başka partiydi. Amacı, tarıma dayanan
bir kalkınmayı gerçekleştirmektir. 1958'de *Millet Partisi*'yle bir-
leşti.

Hürriyet Partisi (20 Aralık 1955): Parti içi bir grup millet-
vekillerinin Türk Ceza Kanunu'nda "ispat hakkı"na imkân
sağlayan bir değişiklik önermesiyle yoğunlaşan bir anlaşmaz-
lığın ürünüydü. Bu partinin de önem verdiği konu, demokrasi
kurallarının tesisiydi. 1957 genel seçimlerinde başarısız olan
Hürriyet Partisi, 1958'de kapanma kararı alırken mallarının
CHP'ye devri gerçekleşti. Böylece, *Hürriyet Partisi*, fiilen orta-
dan kalkarken, hukuken CHP'ye katılmış oldu.

Adalet Partisi'nin Doğuşu

27 Mayıs 1960'da DP'nin siyasî ömrü bitmişti ama kadro-
ları yeni bir örgütlenme faaliyeti içindeydiler. Nitekim bu
kadrolar var olan büyük potansiyeli hareketlendirmeyi ba-
şararak 11 Şubat 1961'de *Adalet Partisi*'ni (AP) kurarak
partileştiler.

AP'nin, DP'nin oylarını sahiplenmiş bir parti olduğu, 1961
genel seçimlerde hemen belli oldu. Bu seçimlerde, AP, yüzde
34.8 oranında oy alarak Millet Meclisi'nde 158, Cumhuriyet
Senatosu'nda 71 sandalye kazanmıştı. Seçimlerdeki bu başarı
AP'yi İsmet İnönü'nün koalisyon hükümetine ortak yaptı.

AP lideri Ragıp Gümüşpala 1964'te ölünce, aynı yıl ya-
pılan AP II. Kongresi'nde Saadettin Bilgiçle girdiği kıyasıya

yarıştan büyük farkla galip çıkan Süleyman Demirel genel başkan oldu.

Demirel liderliğindeki AP, 1965 genel seçimlerinde yüzde 52.9 oyla tek başına iktidara geldi. AP, iktidarı döneminde DP'yle olan devamlılığını sadece "Yassıada affı" isteyerek ve 1961 Anayasası'nı tartışmaya açarak göstermemiştir. Aynı zamanda, kapitalist ekonomik politikalarını sahiplenerek de ispatlamıştır. Ancak söz konusu devamlılık, ileride göreceğimiz parti içi muhalif hareketlere, hatta kopuşlara da sebep olmuştur.

Çok Partili Hayatın İlk Büyük Sosyalist Partisi: Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi (TİP), sendikacılar tarafından kurulan (13 Şubat 1961) ve amacını "Türkiye'de çalışan bütün halk kitlelerini işçi sınıfının toplumcu (sosyalist) aydınlarla işbirliği etmesinden doğan demokratik öncülüğü etrafında toplamak" olarak açıklayan ilk büyük sosyalist partidir. Kuruluşundan dokuz ay sonra yapılan Ekim 1961 genel seçimlerine katılmayan TİP, bir müddet bocalama içine girmiş, ancak Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığa seçilmesiyle (Şubat 1962) toparlanabilmiştir.

Mehmet Ali Aybar, "asıl demokratik rejimin büyük emekçi yığınların, Türk işçi sınıfının demokratik öncülüğünde ve TİP'in eğitici ve uyarıcı etkileriyle Anayasa çerçevesi içinde iktidara gelmesi ve böylece ilerici ekonomi ve sosyal şartları gerçekleştirmek"le mümkün olduğunu ilan etmekteydi.

TİP'in siyasal hayatta etkili bir konum kazanması 1963 yılında oldu. TİP, 1963'te, biri *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi* (N. Ağırnaslı), diğeri kontenjan senatörü (E. Çağa) iki siyasetçiyi saflarına kattı. Fakat bu etkili konumunu TİP I. Bü-

yük Kongresi'nde (1964) kaybetti; parti içi aydın-işçi çekişmesi de ayrılma ve ihraçla sonuçlanıp partinin zayıf düşmesine yol açtı. Buna rağmen TİP, 1965 seçimlerinde yüzde 3 oyla Millet Meclisi'nde 15 sandalyeye sahip olmuştur. Bu da, partinin Meclis'te grup kurmasını, dolayısıyla etkisini sürdürmesini sağlamıştır.

TİP'in siyasî etkisini muhafaza etmesi, gene de parti içi muhalefetin yarattığı bölünmeleri önleyememiştir. Özellikle 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgali, muhalefetle köprülerin atılmasına sebep olmuştur. Genel Başkan Aybar, işgale şiddetle karşı çıkmış, sosyalizm üzerinden Sovyet egemenliği'nin kalkması gerektiği anlamında "hürriyetçi ve güler yüzlü sosyalizm"den söz etmiştir. Aybar'ın bu ifadeleri, partinin resmî görüşleri değildi. Sadun Aren ve Behice Boran'ın başını çektiği muhalif grup, Aybar ve ekibine karşı mücadelesini yoğunlaştırmıştır.

Gerek bu bölünmelerin gerek seçim sisteminin etkisiyle TİP, 1969 seçimlerinde Meclis'e ancak iki milletvekili sokabilmiştir. Genel Başkan Aybar, bu seçimlerden hemen sonra görevinden ayrılmıştır. Fakat parti içindeki çalkantılar durulmamış, 12 Mart yarı askerî rejiminin yarattığı olumsuz etkilerin de katkısıyla Cumhuriyet Başsavcılığının açtığı dava sonucunda Anayasa Mahkemesi, TİP'i kapatma kararı almıştır (20 Temmuz 1971).

Diğer Sosyalist Partiler

12 Mart yarı askerî yönetiminden 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle çıkıldı. Seçimlerden sonra siyasî yelpazenin sol kanadında TİP'in mirası etrafında örgütlenme faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Bu faaliyetler sonucu kurulan sosyalist partiler şunlardır: *Türkiye Sosyalist İşçi Partisi* (22 Haziran 1974), *Vatan Partisi* (21 Ocak 1975), *Türkiye Emekçi Partisi* (12 Şubat

1975). *Türkiye İ  i Partisi* (Behice Boran başkanlığında, 30 Nisan 1975) ve *Sosyalist Parti* (Mehmet Ali Aybar başkanlığında, 30 Mayıs 1975).

Bu partiler, sosyalizm kavramı ve programları açısından ortak yanlara sahip olmakla beraber, yöntem ve uygulamada farklılaşmaktaydılar. Her biri için amaç, T P'in mirasını sahiplenip etkili konumunu tekrar sürdürmekti. Zaten kadrolarının çoğunluğu, T P'in eski yöneticilerinden veya muhalefet temsilcilerinden oluşmaktaydı.

 lk Mezhep Partisi Olarak Türkiye Birlik Partisi

1961 Anayasası'nın düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü teşvik edici hükümleri içermesi, sosyolojik birçok farklılığın siyasete yansımalarına imkân tanımı tı. Buna en iyi örnek, sınıf temeline dayalı bir parti olan *Türkiye İ  i Partisi*'ydi.

17 Ekim 1966'da kurulan *Türkiye Birlik Partisi* (TBP), 1961 Anayasası'nın  zg rl     anlayışının bir başka ürünüdür. TBP, Alevilerin siyasî temsilini amaçlayan bir mezhep partisiydi (partinin amblemi, bir aslan etrafındaki 12 yıldızla Hz. Ali'yi ve 12 imamı sembolize etmekteydi).

TBP, mezhep partisi olmasına rağmen, kendi ifadeleri ile ulusal birlikten yana, "ilerici, Atat rk  ve reformist" bir parti olma iddiası ile siyasal hayata girdi. Parti, ayırım gözetilmeksizin herkesin kanunlar önünde e itli ini, dinî inanç özgürlüğünü kanun düzenine ve kanunlara aykırı olmayacak şekillerde gerçekleştirmesini savunmaktaydı.

TBP, 1969 genel seçimlerinde, yüzde 2,8 oyla Meclis'te 8 sandalye kazanmıştır. Seçimlerden sonra, parti içi çekişmeler, seçmen tabanı Alevilerden oluşmasına rağmen partiyi mezhep partisi olarak i lerine sindiremediklerini söyleyen Mustafa Timisi liderliğindeki grubun yönetime gelmesiyle sonuç

landı. Fakat bu gelişmeler, partinin güçlenmesini sağlayamadı. TBP, 1973 genel seçimlerinde ancak yüzde 1,1'lik oy aldı, bu oran 1977 genel seçimlerinde 0,4'e düştü ve parti giderek siyasi hayattan silindi.

Millî Nizam Partisi'nin Doğuşu

1966 yılında Türkiye Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı'na getirilen Necmettin Erbakan, iki yıl sonra büyük ticaret ve sanayi çevrelerine karşı, "küçük ve orta çaptaki işadamlarının temsilcisi" olarak birlik başkanlığına seçildi. Ancak, AP iktidarı, Erbakan'ın başkanlığını tanımadı ve Ticaret bakanı tarafından görevden uzaklaştırıldı. AP bununla da yetinmeyerek Erbakan'ın AP'den milletvekilliği aday adaylığını da veto etti.

1969 genel seçimlerine Konya'dan bağımsız aday olarak giren ve kazanan Erbakan, sanayileşmede Anadolu'daki küçük girişimcilerin adeta sözcüsü oldu. Erbakan, bu bağlamda verdiği siyasî mücadelesini 26 Ocak 1970'de kurduğu Millî Nizam Partisiyle (MNP) kitleselleştirdi. Daha 1969 seçimlerinde "milliyetçi ve mukaddesatçı bir Türkiye yaratmak"tan söz eden Erbakan, MNP'yi kurduğunda, partinin manevî kurucuları arasında Nizamülmülk'ten II. Abdülhamid'e kadar birçok sultanın olduğunu söylemiştir. Ayrıca, yapılan bir basın toplantısıyla MNP'ye mason, komünist ve Siyonistler dışında herkesin üye olarak kabul edileceğini bildirmiştir. Böylece MNP'nin kuruluş beyannâmesinde de belirtildiği gibi, "hâlis, özden ve içten gelen ve mesut neticeye giden, hayat ve maneviyât dolu tek ve kesin hamlesi" olduğu anlatılmıştır.

Parti programında ise "Milletimizin fitratında mevcut olan yüksek ahlâk ve faziletin, kuvveden fiile çıkarılmasını, inkişafını ve cemiyetimizi nizam, huzur, içtimaî adalet ve vatan-daşlarımıza saadet ve selamet getirmesi"nin partinin asıl gayesi olduğu belirtilmiştir.

Bu  er evde MNP'nin mevcut rejime karşı sosyo-ekonomik muhalefeti, dinî muhalefetle birleştirdiği söylenebilir. Nitekim sosyal bilimcilerin tespitleri de bu yöndedir. MNP, kapitalizmin yarattığı değişim sonucu, altlarında hızla kayan sosyo-ekonomik tabanı dinî ideolojiyle tutmaya çalışanların (küçük esnaf, zanaatk r, küçük çiftçiler, küçük girişimci ve tüccarlar) temsilcisi olmuştur.

12 Mart ara rejimi, MNP'nin sonunu da hazırlamıştır. "Laiklige aykırı" düştüğü gerekçesiyle parti temelli kapatılmıştır.

Milli Selamet Partisi'nin Ortaya  ıkı ı

Milli Selamet Partisi (MSP), MNP'nin kapatılmasından kısa bir süre sonra 11 Ekim 1972'de kuruldu. Parti yöneticileri, resmen açıklanmakla beraber parti toplantılarında MSP'nin devamı oldukları açıkça ifade etmişlerdir. Zaten MSP'nin kuruluşunda yer alan kişiler, MNP'yi kurmuş kişilerdi. Ancak MNP'nin akıbetine uğramamak için Erbakan, MSP'nin kurucuları arasında yer almadı (genel ba kan se ili i 21 Ekim 1973'tür. Ancak bu seçimi, Büyük kongre değil, Genel İdare Heyeti yapmıştır).

MSP, kısa sürede örgütsel yaygınlık kazandı, I. Büyük Kongresi'ni yaptığı Ocak 1973 tarihinde 42 il, 300'e yakın ilçede  rg tlenmi ti, bu sayı 1977'de 65 il ve 400 ilçeye ulaştı. 1973 genel seçimlerinde parti, 1.265.771 oy alarak (toplam oyların yüzde 11.8'i) Meclis'te 48 sandalyeye sahip olmuştur (Cumhuriyet Senatosu'nda ise 3 sandalyeyi yüzde 12.3 oy oranıyla kazanmıştır).

MSP'nin 1973 seçimlerindeki başarısı, onu "anahtar parti" konumuna sokmu  (MSP, bu sayede 1973, 1975, 1977'de üç h k mette de yer almıştır); nitekim en çok oy alan, ancak tek başına iktidar olamayan CHP, MSP'yle koalisyon kurmak zo-

runda kalmıştır (26 Ocak 1974). Koalisyon, 18 Eylül 1974'te son bulmuştur.

Genel Başkan Süleyman Arif Emre, I. Büyük Kongre'yi açış konuşmasında MSP'yi "Millî Görüş"ün temsilcisi (Emre'ye göre AP liberal, CHP ise sol görüşleri temsil etmekteydiler) olarak ilan etmiş ve "millî görüş"ü şu şekilde tanımlamıştır: "Maddî kalkınma yanında manevî kalkınmaya da ağırlık veren, ahlâk ve fazilete dayalı bir cemiyet nizamını öngören anlayıştır."

MSP; ekonomik açıdan kapitalizme karşı, küçük ve orta boy sermayenin savunuculuğunu devam ettirmiş, "Hristiyan kulübü" olarak gördüğü Ortak Pazar'a karşı çıkmıştır.

Refah Partisi'nin MSP'den Farkları

12 Eylül 1980 Askerî Müdahalesi, diğer partiler gibi MSP'yi de kapattı. MSP'liler aynı MNP'nin kapatılmasından sonra yaptıkları gibi yeni bir örgütlenmeye yöneldiler. Nitekim rejimin normalleşmeye başlamasının sağladığı imkânla 19 Temmuz 1983'te *Refah Partisi* (RP), 33 kişi tarafından kuruldu. Ancak, kuruculardan 27'si, Millî Güvenlik Konseyi'nce veto edildiği için seçimlere katılamadı. Hiç şüphesiz Konsey'in kararını belirlemede RP'nin, MSP'nin devamı olduğuna dair izlenimler etkili oldu. Gerçekten de genel başkanlığa seçilen Ahmet Tekdal, konuşmalarında "Millî Görüş", "Millî Şuur" gibi sloganlarla MSP geleneğine atıfta bulunmaktaydı. Zaten 1987'de, "yasaklı" durumlarının sona ermesiyle MSP'liler, hemen RP'ye katıldılar ve Erbakan'ı 2. Kongre'de genel başkanlığa seçtiler (21 Ekim 1987).

RP, ilk kez, 25 Mart 1984 yerel seçimlerine katıldı ve toplam oyların yüzde 4.4'ünü alabildi. Yaklaşık iki yıl sonra yapılan milletvekili ara seçimlerinde (28 Eylül 1986) oranını yüzde 5'e çıkardı. Bu oran 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde 7.16'ya,

1989 yerel seçimlerinde 9.8'e, 1991 genel seçimlerinde 16.9'a, 1994 yerel seçimlerinde 19'a, 1995 genel seçimlerinde ise 21.3'e çıktı.

RP'nin MSP'den hangi açılardan farklı olduğuna gelince; bu farklılık, kendini daha çok örgütlenme ve propaganda yöntemlerinde göstermiştir. RP, MSP gibi sadece "cami cemaati" etrafında örgütlenmemiş, cami dışı daha geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemiştir. RP; propaganda yönteminde ise, MSP'nin "davet fıkhı"nın aksine, modern iletişim araçlarını ve teknolojisini kullanmıştır. Bu anlamda, araştırmacı Ruşen Çakır'ın belirttiği gibi, RP hem "gelenekçi" hem de "yenilikçi" iki yüze sahiptir. Bu, partinin sosyolojik mahiyetine ilişkin bir gerilimi de doğurmaktadır: gelenekçiler RP'yi, ideolojik bir kadro partisi olarak tutmak isterken, yenilikçiler ideolojik omurgalı bir kitle partisine dönüştürmeyi amaçlamışlardır.

12 Eylül'ün Siyasal Parti Hayatına Olan Etkileri

12 Eylül askerî yönetimi, 16 Ekim 1981'de çıkardığı bir kanunla tüm siyasal partileri feshetti. Daha önce çıkarılan bir kanunla da (5 Haziran 1981) tüm parti mensuplarının ve eski parlamenterlerin siyasî faaliyetleri yasaklanmıştı. Yönetim, amacını "demokratik düzenin işlemesine mâni olan sebepleri ortadan kaldırmak" şeklinde açıklamıştı ama o düzenin "vazgeçilmez unsurları" olan partileri feshederek amacını gerçekleştirmeyi düşünmekteydi.

Böyle bir paradoksa düşmenin askerî yönetim nezdinde en önemli sebebi, 12 Eylül öncesinde partilerin aralarında uzlaşamamaları ve parti sisteminin istikrarı bozacak bir "çok kutupluluğa" doğru kaymasıydı.

Bu bakımdan, Millî Güvenlik Konseyi, 1983 yılında seçimlerin yapılmasına karar verdiğinde "sınırlı çok parti sistemi"ne

geçmeyi planladı. Bunun için iki önemli aracı uygulamaya koydu: veto mekanizması ve barajlı seçim sistemi. Veto yoluyla seçime katılacak partiler daha kurulma aşamasında sınırlandırılmaktaydı. Barajlı seçim sistemi ise (ülke çapında yüzde 10 oranında oy almak) küçük ve güçsüz partileri saf dışı bırakarak rekabeti mâkul sayıda parti arasına inhisar ettirmeyi amaçlamaktaydı. Öte yandan partilerin illerin üçte ikisinde örgütlenmiş olmaları, illerin yarısı kadar yerde aday göstermeleri koşulları da sınırlayıcı faktörlerdi.

Kısacası, Konsey, bir “merkez”, bir “orta sağ” ve bir “orta sol” partiden oluşan siyasî yelpaze tesisinin, rejimi istikrarlı yapacağı kanısındaydı. Nitekim 1983 genel seçimlerine üç parti (*Milliyetçi Demokrasi Partisi*, *Anavatan Partisi* ve *Halkçı Parti*) sokuldu.

Bunlardan yönetimin desteklediği ve merkez partisi olarak işlev görmesi beklenen *Milliyetçi Demokrasi Partisi*’nin seçimlerin mutlak galibi olacağı umuldu. Ama kazanan (yüzde 45.15 oyla) *Anavatan Partisi* (ANAP) oldu. Sonunda istenilen ılımlı çok parti sistemi gerçekleşmiş, sadece roller değişmişti.

Aşağıda 1983’te kurulmasına izin verilen partiler ile 12 Eylül’den önce mevcut partiler gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, 12 Eylül’den önce mevcut partilerin sayısı, 12 Eylül sonrası partilerin sayısından iki fazladır. Buradan varılacak sonuç, askerî yönetimin varlığının, kutuplaşmış parti sistemini fiilen önleyememiş olmasıdır.

12 Eylül Öncesi Partiler	1983'te Kurulan Partiler
Adalet Partisi	Milliyetçi Demokrasi Partisi
Cumhuriyet Halk Partisi	Anavatan Partisi
Cumhuriyetçi Güven Partisi	Büyük Türkiye Partisi (kurulduktan hemen sonra kapatıldı)
Demokratik Parti	Halkçı Parti
Türkiye Birlik Partisi	Doğru Yol Partisi
Milliyetçi Hareket Partisi	Sosyal Demokrasi Partisi
Millî Selamet Partisi	Refah Partisi
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi	Muhafazakâr Parti
Türkiye İşçi Partisi	Yeni Doğuş Partisi
Sosyalist Devrim Partisi	Yüce Görev Partisi
Nizam Partisi	Bizim Parti
Vatan Partisi	Huzur Parti
Türkiye İşçi Köylü Partisi	Yeni Düzen Partisi
Sosyalist Vatan Partisi	Fazilet Partisi
Hürriyetçi Millet Partisi	Bayrak Partisi
Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi	Islahatçı Demokrasi Partisi
Millet Partisi	
Hür Demokratlar Partisi	

12 Eylül Sonrası Parti Sisteminin Şekillenmesi

Ara rejimin sona ermesiyle beraber, partiler arasındaki önemli tartışma konusu 1982 Anayasası oldu. 1982 Anayasası ara rejimin ürünü olduğu için, partilerin siyasî rejim karşısında duruşlarını belirlemede 1982 Anayasası'na karşıt veya taraftar olmaları rol oynadı. Söz konusu duruş açısından, partilerin siyasî yelpazenin sağında veya solunda oluşları, ikincil öneme sahip olmuştur.

İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar

An Approach to Comprehend the Nation Building Process of the Early Period of Turkish Republic, Theoretical Discussions on Nationalism and the Civic/Ethnic Duality

Murat Alakel*

Özet

Soğuk Savaş sonrası süreçte bazı federal devletlerin çökmesi ve küreselleşmeyle birlikte devlet-va-tandaş-millet ilişkisini belirleyen yeni tanımlamalara ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü ulusal kültür ve alt kültür çerçevesini zorlayan yeni etnik ve ayrılıkçı milliyetçiliklerin, ırkçılığın, yabancı düşmanlığının yükselmesi; milliyetçilik sonrası süreçte hem ulusal hem de bölgesel ve küresel siyasette bir sorun haline gelmiştir. Ulusal kimlik, makro ölçekli ulusal devlet düzeni üzerine oturmuş uluslararası sistemde, sistemik olarak daha mikro ölçekli devlet dışı aktörlerin de önemli olduğu bir yapıya bürünmüştür. Böylece yeni rejim ve düzen; yeni uluslararası yapıda siyasette, ekonomide, demokrasi ve insan hakla-rını ön plana çıkaran tam liberalizasyona geçmeyi amaçlamıştır. Seçim sonrası süreçte Türkiye; sivil, siyasî, sosyal dinamiklerinin yardımıyla demokratik yapısını güçlendirmek için yeni bir anayasa hazırlamaktadır. Bu yeni sözleşmede, evrensel ve demokratik bir standardı sağlayarak, devlet-toplum-birey ilişkilerini etnik, ideolojik, dini-mezhepsel, cinsiyet ve her türlü ayrımcılığın önüne geçirerek çağdaş ve medeni yeni bir düzen oluşturmak istemektedir. Bizim bu makalede amacımız, Cumhuriyet'in erken dönemde, Osmanlı millet sistemi sonrasında, sivil-etnik milliyetçiliğin ötesinde farklı milliyetçilik türle-rini tartışarak bir alternatif arayışıdır. Dönemin siyasî, sosyal ve kültürel çerçevesini betimleyerek -Tu-rancılık, Pan-Türkizm, Misak-ı Milli, Anadolu Milliyetçiliği- gibi siyasî akımlara da kısmen atıflarla, Türkiye'nin ulus inşası sürecinde ulusal kimlik, laik devlet-toplum, ulusçuluk, vatandaşlık, milliyet gibi kavramları ele alarak yeni Türkiye ulus devlet modelinin tek, homojen bir millet, tek devlet, tek dil ve siyasî aidiyet oluşturmak için izlediği politikaları tartışacağız. Konuyu özellikle etnik ve sivil milliyetçilik bağlamında tartışacağız.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Ulus Devlet, Türk Milleti ve Milliyetçilik, Etnik ya da Sivil Milliyetçilik, Ulus Devlet İnşası.

Abstract

After the Cold War era and globalization, the fall and division of some federal states also led to the need for redefining the relations between state and nation and citizen in the context of national culture and subculture. It draws the attentions of the researchers with the rise of ethnic separatist nationalism, racism, xenophobia in the national, regional and global politics of post-national terms. It is a systemic change from the macro national state order into more non-state micro level actors as sub-national groups in the international system. Thus, new regimes and orders favor full liberalizations, politics,

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, muratalakel@hotmail.com, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Üyesi. Bu makalenin hazırlanmasında katkıları olan meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Ramazan Kılınç (Nebraska Üniversitesi) ve Asistanım Arş. Gör. M. Ali Akyurt'a teşekkür ederim.

görsel

Akademik Bakış

1

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

economics, democracy and human rights. Nowadays, Turkey tries to rewrite its constitution so as to deepen its democratic structure with the help of socio-political dynamics in post-election process. It will be designed as a social contract with the relations of state-society and individuals within the framework of universal democratic standards rather than ethnic, ideological, religious, gender exclusions. Our purpose in this article, to reconsider alternatives and discuss the various types of nationalist ideologies, ethnic versus civic nationalism, during the early Republican period after the Ottoman Legacy and the Millet system. Having expressing the political, social, cultural context of the terms (Turanism, Panturkism, Misak-ı Milli) we have mentioned about national building process. At last, we elaborated the formation of new state identity, secular state and society, nationhood, citizenship, nationality and perceptions of the Turkish nation state model: one nation, one state, one language, one flag...

Key Words: Nationalism, Nation State, Turkish Nation and Nationalism, Ethnic or Civic Nationalism, Nation Building.

Giriş

Milliyetçilik, modern dünya sistemlerinin üzerine inşa edildiği bir tarihsel dönemdir. 19. yüzyıldan bu yana “dünya siyasî tarihindeki en derin, en inatçı ama yine de en öngörülen kara leke” olagelmıştır.¹ Milliyetçilik siyasî bir gruba aidiyet bilinci olarak tarif edilmektedir. Ulus inşası ve bunun sonucu olarak ulus devlet “milliyetçiliğin siyasî uygulaması, duygunun güce tercümesi”dir.² Milliyetçilik üzerine çalışan bilim adamları yaptıkları analizlerde sivil (civic) ve etnik milliyetçilik ikiliğini temel almayı adet edinmiştir.³ Milliyetçiliğin türleri ile ilgili farklı sınıflandırmalar da vardır: Örneğin; ilkçi, modernist, doğulu, Batılı, siyasî-kültürel, iradeci, ırkçı-dışlayıcı, kapsayıcı-asimilasyoncu-entegrasyoncu, ayrılıkçı-reformcu milliyetçilikler gibi.⁴ Şüphesiz milliyetçilik literatürü çok zengin ve sürekli gelişen bir sahadır ve bu kavramın, devlet, ulus, ideoloji, tarih, dünyevileşme, çok kültürlülük, bölgeselleşme, ulusüstü, çokuluslu, sos-

¹ John Dunn, “Nationalism”, *Theorizing Nationalism içinde*, ed. Ronald Beiner. Albany: State University of New York Press, 1999, s. 27. Milliyetçilikle ilgili kısa bir özet literatür incelemek için bkz. Beiner, 1999; Kohn, 1945; Kedourie, 1960; Hutchinson ve Smith, 1994; Smith, 1994; Anderson, 1991; Greenfeld, 1992; Hobsbawm, 1990; Guibernau, 1996; Balakrishnan, 1996; Kellas, 1998; Guibernau ve Rex, 1997; Esmen, 1994; Dieckhoff, 2010; Kymlicka, 1998; Özkırımlı, 2000; Lerner vd., 1988.

² Robert E. Lerner vd., *Western Civilisations: Their History and Their Culture*, Eleventh Edition, New York: Norton, 1988, s.809.

³ Bilindiği gibi pek çok farklı tasnif de mevcuttur. Örneğin James Kellas’ın tasnifinde etnik ve sosyal milliyetçilik vardır. Bu ayrım ikinci, sivil milliyetçilik olarak da isimlendirilebilir. Kellas’a göre “Sosyal milliyetçilik, ortak kökene değil ortak kültüre dayanır. O etnik ulusun üyesi olmayan herhangi birinin de bu kültürü benimseyip ulusa katılabilmesi anlamında kapsayıcıdır.” Bkz. Kellas, 1998: 65. Batılı-Doğulu ve siyasî-kültürel milliyetçilikler arasında yapılan ayrımlar da diğer tasniflerdendir. Bunun yanında, liberal milliyetçilik, bütünleştirici milliyetçilik, etnik milliyetçilik, ırkçı milliyetçilik, sömürge karşıtı milliyetçilik, çok uluslu imparatorluk milliyetçiliği, ulusüstü milliyetçilik vb. bkz. Aylin Ünver Noi, *Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik*, IQ Sanat Yayıncılık, 2007, 25-29. Aynı şekilde, yine etnik, ulusal, pan-milliyetçilik ve post-milliyetçilikle ilgili olarak da bkz. F. H. Burak Erdenir, *Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe*, 2005.

⁴ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları - Eleştirel Bir Bakış-*, 3. bs., Doğu Batı y., Ankara, 2009, s. 11-80.

yal psikoloji, din, dil, kültür, kimlik, etnik, terör, şiddet, ayrımcılık, ırkçılık ve daha birçok kavram ve konuyla karmaşık bir ilişkisi vardır.⁵ Fakat Avrupa'nın dışında kalan ülkelerdeki ulus inşası süreçlerini sivil-etnik ikilik bağlamında tahlil etmek yanıltıcı olmaktadır. Çünkü Avrupa dışındaki ulus inşa süreçlerinde sivil ve etnik milliyetçiliğe has özellikler bir arada eş zamanlı olarak görülebilmektedir. Bu sebeple söz konusu bölgelerdeki ulus inşası süreçlerini analiz edebilmek için milliyetçiliğin yeniden kavramlaştırılması gerekmektedir. Yeni Türk dış politika kimlik oluşumunun şekillendirilmesinde geçmiş dönemlerin iyi analiz edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.⁶ Bu çalışma, sivil-etnik ikiliğinin Türkiye tecrübesindeki ulus inşasını tahlilde yetersiz kaldığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Örneğin farklı ülkelerde ve dönemlerde; dine karşı milliyetçilik, milliyetçilikte din ve siyasetin etnikleşmesi, seküler bir din olarak milliyetçilik, ulus devlet halkçılığı, ulusal halkçılık, kalkınma, modernizm gibi çok farklı öznel durumlar yaşanmaktadır.⁷

Bu bağlamda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde sırasıyla sivil ve etnik milliyetçiliğin özellikleri ele alınacaktır. Burada milliyetçilik çalışmaları ortaya konan teorik yaklaşımlar sivil-etnik ikilik açısından gözden geçirilecektir. Üçüncü bölümde ise ilk dönem Cumhuriyet Türkiye'sindeki ulus inşası süreci yorumlanacak ve söz konusu tecrübe, sivil ve etnik milliyetçiliğin teorik önermeleri açısından kısaca değerlendirilecektir. Son olarak Türkiye'nin milliyetçilik tecrübesini anlamak için yeni bir kavramlaştırmaya duyulan ihtiyaç vurgulanacaktır. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da, çalışmanın amacının milliyetçilik çalışmalarındaki geleneksel yaklaşımların yetersizliğini göstermekle sınırlı olduğu, yeni bir kavramlaştırma yapmanın bu çalışmayı bütünleyecek başka bir çalışmanın konusu olduğudur.

Sivil Milliyetçilik

Sivil yaklaşımda milliyetçilik, modernitenin ayrılmaz bir parçası olan siyasî bir eğilim olarak anlaşılır. Milliyetçilik "insanın kafa ve kalbini yeni düşünce ve duygularla doldurup onun bilincini örgütlü eyleme dönüştürmeye götüren"⁸, "bir tür duygu ya da kimlik, bir siyasî retorik biçimi, bir ideoloji, bir ilke ya da ilkeler grubu ve bir tür sosyo-politik hareket"⁹ olarak doğmuştur. Ulusal kimlik, sivil anlayış çerçevesinde araçsal bir yoldan inşa edilir. Buna göre sivil milliyetçilik teorisyenleri devleti, ulusal kimlik oluşum sürecinin başlangıç noktası

5 Alain Dieckhoff - Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, İletişim, 2005-2010, s. 9-20.

6 Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Yeni Vizyon Arayışları ve 'Dört Tarzı Siyaset', *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, ss.33-55.

7 Alain Dieckhoff - Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, İletişim, Orjinal bsm.2005-Çev.2010, s.209-247.

8 Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*. New York: Macmillan, 1945, s.18.

9 Wayne Norman, "Theorizing Nationalism (Normatively): The First Steps", *Theorizing Nationalism* içinde, ed. Ronald Beiner. Albany: State University of New York Press, 1999, s. 56.

Gazi

Akademik
Bakış

3

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

sayar: “Bireyler devlete teslim olur, devlet de onlardan bir ulus çıkarır.”¹⁰ Bu oluşum sürecinde ulusal kimlik; hukukun ve hukukun üstünlüğüne saygının hakim olduğu, sınırları çizilmiş bir toprak parçasında hissedilen bir siyasî topluluk duygusudur. Bu anlayışa göre, tek bir siyasî irade altındaki toprak ve millet bütünlüğü, millet olmanın bir ön şartı sayılır. Millî onur, vatandaşlıktan kaynaklanır. Vatandaşlık millî topluluğu tanımlar. Millet olma hissini ön şartı olan hükümet hukukun üstünde yer almaz, hukuka saygı gösterir. Halk, eğitim yoluyla bir yüksek kültüre dahil edilmeye çalışılır. Bu formülasyonda seçkinlerin rolü, kitleleri (kaba bir şekilde manipüle etmek yerine) yönetmektir.¹¹

Nikolas’a göre, Benedict Anderson, Ernest Gellner, Tom Nairn ve Eric Hobsbawm gibi sivil milliyetçilik teorisyenlerinin -aralarındaki farklara rağmen- arasındaki ortak varsayımlara dikkat çekmek mümkündür. Öncelikle, modern öncesi ile modern dönem arasında bir kültürel kırılma vardır. İkinci olarak, bir topluluğun üyeleri hem sosyal hem de politik katılımcılar olarak değerlendirilir. Üçüncü olarak, milletler endüstrileşme ve kapitalizmin ürünü olan siyasî birimler sayılır. Son olarak da, sivil milliyetçiliğin bütün teorisyenleri milletlere sosyal inşalar olarak bakarlar.¹² Bu çalışmadaki argümanlar öncelikle Anderson ve Gellner’den alınmıştır. Aşağıdaki satırlarda, önce milliyetçilikle modernite arasındaki ilişki ele alınacak, sonra da sivil anlayışta milliyetçiliğin ne gibi özelliklere sahip olduğu araştırılacaktır.

Modernite ve Bir Siyasî Ürün Olarak Milliyetçilik

Sivil milliyetçiliğe göre milliyetçiliğin kökleri temel olarak moderniteye dayanmaktadır. Modernite, milletlerin ortaya çıkmasını sağlayan gerekli şartların oluşmasını kendi içinde bulundurmaktadır. Modernitenin pazar, ekonomi, sanayi, sermaye ve matbaa (*print capital*) sermayesinden oluşan yapısal unsurları, egemen devletleri ortaya çıkarmıştır. Nikolas’ın belirttiği gibi, “Bunlar, grupların yeni bir iletişim düzeyiyle yeni bir (tarih ve hafıza da dahil olmak üzere) zaman ve toprak algısını da içeren yeni bir birlikte yaşama seviyesine geçmelerine izin veren araçları devreye sokmuştur.” Pek çok uluslararası ilişkiler bilgini Vestefalya Barışı’nı Avrupa’da egemen ulus devletlerin başlangıcı kabul etse de¹³, milliyetçilik tarihsel, coğrafi, kültürel ve dilsel gibi daha geniş açıdan Avrupa siyaset sahnesine 19. yüzyılda girmiştir.¹⁴

Kohn milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla sonuçlanan tarihsel aşamaları anlatırken Avrupa’nın “vatanseverlik” (*patriotism*)’i Rönesans’ta Greko-Romen mirasın-

10 Michel Seymour, “On Redefining the Nation”, 1999, *Monist*, 82 (3): 411-445, s. 412.

11 Margareta Mary Nikolas, *False Opposites in Nationalism: An Examination of the Dichotomy of Civic Nationalism and Ethnic Nationalism in Modern Europe*, 1999, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Monash University, Centre for European Studies. The Nationalism Project’in internet sitesinden ulaşılabilir: <http://www.nationalismproject.org/articles/nikolas/title.html>. Net ortamında olduğundan, sayfa numarası verilememektedir.

12 Nikolas, *a.g.e.*

13 Bkz. Carlo Jean, “The Role of the Nation State in Providing Security in a Changed World”, *The International Spectator*, 1998, 33 (1): 67-78.

14 Lerner vd., *a.g.e.*, 1988, s.809.

dan hareketle icat ettiğini, Reformasyon'un bu "vatanseverlik" mirasının sekülerleşmesini sağladığını, bu sürece giden siyasî ve kültürel entegrasyona da Fransız İhtilali ile erişildiğini savunmaktadır: "Milliyetçilik fikri Fransız İhtilali sırasında olgunluğa erişti; bu fikrin içi bütün vatandaşların paylaşabileceği bir bilinçle dolduruldu ve kitlelerin siyasî ve kültürel entegrasyonla millete dönüşmesi mümkün kılındı."¹⁵ Gellner, milliyetçiliği 19. yüzyılda tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin sosyolojik bir sonucu olarak görür. Gellner'in yaklaşımına göre milliyetçilik modern bir toplum kurmak için gereken temel bir şeydir. Ona göre iki şart milliyetçiliği siyasî bağlılığın doğal bir formu seviyesine yükseltir: Geçerli bir biçim sayılan genel okuryazarlık ve belli bir ifade ortamını kullanan özel eğitim mekanizması.¹⁶ Gellner gibi Eriksen de sanayileşme ile milliyetçiliği ilişkilendirir: "19. yüzyılda bütün Avrupa ülkelerinde benzer büyük çaplı süreçler meydana geldi. Milliyetçi ideoloji gibi modern devlet de, tarihsel ve mantıksal olarak okuryazarlığın yaygınlaşması, zamanın ölçülmesi, sanayi kapitalizminin gelişmesiyle ilgilidir."¹⁷

Sivil milliyetçilik; "zaten var olan belli siyasî sınırlar içinde oturan",¹⁸ kültürel açıdan homojen, birleşik bir gruba ulaşma çabasını temsil eder. Bu sebeple, Nikolas'ın ifadesiyle, "sivil milliyetçilik için başlangıç noktası devlettir ve milliyetçilik bu devletin, kendine ait, sınırlarıyla uyuşan bir millet ortaya çıkarma çabasıdır." Ulus devletin siyasî organizasyonu, devleti sınırları içinde sınırsız, bölünmez ve azami bir güce sahip teritoryal (*territorial*) bir aktör olarak görür. Egemenlik, devletin söz konusu gücünü betimlemek için icat edilmiştir. Egemenlik "sınırlanmış ve teritoryal bir mekan üzerinde mutlak kontrol" öngörür ve "devletin, mutlak egemenin kontrolündeki merkezî ordu ve ekonomi tarafından korunup genişletilen toprakları içinde kalan arazi ve nüfusa kazanmış birleştirici *ruh* olarak tahayyül edilir."¹⁹ Kedourie'nin gayet veciz bir şekilde dile getirdiği gibi milliyetçilik, Avrupa'nın geçmişinde "yavaş yavaş ortaya çıkan ve teritoryal egemen devletlik iddiasında bulunan milletlerin resmi"ni sunmaktadır. Aynı şekilde "Batı Avrupa'da millet ve devletin kuruluş süreci, kral / merkezî devlet / asayiş ve tek hukukluluk / ticaret / ulusal ortak ekonomik pazar / ortak duygular ve kültür / millet (16.yy) / milliyetçilik ideolojisi (18.yy) / ulus-devlet / içte asimilasyon, dışta emperyalizm; bu süreç içerisinde Batı'da önce millet, iki yüzyıl sonra milliyetçilik arkasından ulus-devlet oluşturulmuştur."²⁰ Türkiye'de ve diğer birçok Batı Avrupa dışı ülkelerde bu süreç tersinden işlemiştir.

¹⁵ Kohn, *a.g.e.*, 1945, s.19.

¹⁶ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism: Perspectives on the Past*. Oxford: Blackwell, 1983, s.22.

¹⁷ Thomas Hylland Eriksen, "Ethnicity versus Nationalism", *Journal of Peace Research*, 28 (3): 263-278. 1991,s.267. akt. McCullough,H.B. (ed.) *Political Ideologies and Political Philosophies*. Toronto: Thompson Educational Publishing, 1995, s.178.

¹⁸ Nikolas, *a.g.e.*, 1999.

¹⁹ W.C. Opello - S. J. Rosow, *The Nation-State and Global Order: A Historical Introduction to Contemporary Politics*. Columbia: Columbia University Press. 1997,s.105.

²⁰ Baskın Oran, *Türkiyede Azınlıklar*, İletişim, 6. Bs., 2010, s.18.

görsel

Akademik
Bakış

5

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

Vatandaşlık, Millet Olmak ve “Yüksek Kültür”

Benedict Anderson'ın meşhur formülü “muhayyel cemaatler”, sivil milliyetçiliğin özünü ifade etmektedir. Ona göre milliyetçilik (ve millet, milliyet gibi diğer ilgili tanımlar) belli türden bir siyasî üründür.²¹ Yani bir millet kolayca bir siyasî proje olarak nitelenebilir. Belli bir değerler grubuna dayanmaz, bizim algı ve tahayyüllerimizin bir sonucudur:

*Kapitalizm ile matbaa teknolojisi arasında, insan dilinin mukadder çeşitliliği temelinde gerçekleşen yakınlaşma, basit morfolojisiyle modern ulusa zemin hazırlayan yeni bir muhayyel cemaat biçimine imkân verdi. Bu cemaatlerin potansiyel esnekliği içkin olarak sınırlıydı ve aynı zamanda mevcut siyasî sınırlarla sadece tesadüfî bir ilişkisi vardı.*²²

Anderson'ın kavramsallaştırmasına göre millet, sınırlı ve egemen bir cemaat olarak tahayyül edilmiştir. “Sınırlı” olarak tahayyül edilmiştir, çünkü sonlu bir nüfusu ve ötesinde diğer milletlerin bulunduğu çizilmiş sınırları vardır. “Egemen” olarak tahayyül edilmiştir çünkü millet kavramı, Tanrı'nın takdiri-ne dayalı sayılan ve hiyerarşik hanedanlık alanının yok edildiği Aydınlanma ve İhtilal çağında yaratılmıştır. Son olarak “cemaat” olarak tahayyül edilmiştir çünkü her birindeki adaletsiz uygulamalar bir yana, her millet her zaman “derin ve yatay bir arkadaşlık” şeklinde algılanmıştır.²³ Fransa genelde milliyetçiliğin sivil biçimine ev sahipliği yapmış bir örnek olarak gösterilir. Fransa'da milliyetçilik, kozmopolit aristokratik seçkinlerin geleneksel ayrıcalıklarına karşı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Fransa'daki milliyetçiliğin “sivil” doğası, vatandaşlara yüklediği vazifelerle birlikte yeni haklar da veriyordu. Bu yüzden Fransa tecrübesinde milliyetçilik, millet olmayı siyasî katılım ve vatandaşlık zemininde tanımladı. Sivil formülasyonda olduğu gibi, Fransa'daki milli grubun üyeleri “sınırları belirlenmiş bir siyasî cemaat içinde katılımı, ortak siyasî değerleri, içinde bulundukları devlete aidiyet hissini ve genellikle ortak bir dili paylaşıyorlar.”²⁴

Sivil milliyetçiliğin millet olma tanımında doğuştan gelen şeyler önemsizdir. Michael Ignatieff'in ifadesiyle “Sivil millet, belli bir siyasî hedefi şereflelendirmek üzere bireylerin kararı tarafından yaratılan bir cemaattir.”²⁵ Tabii ki yine birtakım değer ve ilkeler söz konusudur; fakat bunlar doğuştan gelmemiş, tarihin akışı içinde insanların iradesi tarafından inşa edilmiştir. Smith'in özlü bir şekilde ifade ettiği gibi bu millet modeli, “millî topraklar ya da anavatanın

21 Benedict Anderson, 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londra-New York: Verso. 1991, s.4.

22 Anderson, *a.g.e.*, 1991, s.45.

23 Anderson, *a.g.e.*, 1991: s.5-7.

24 Charles A. Kupchan, “Introduction: Nationalism Resurgent”, *Nationalism and Nationalities in the New Europe içinde*, ed. Charles A. Kupchan, Londra: Cornell University Press, 1-14., 1995, s.4.

25 Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*. New York: Farrar, Strauss & Giroux, 1993, s.11 akt. Yack, Bernard. 1999. “The Myth of Civic Nation”, *Theorizing Nationalism içinde*, ed. Ronald Beiner, Albany: State University of New York Press, 1999, s.104.

merkezî konumunu, ortak bir kanun ve kurum sistemi, siyasî cemaat içinde vatandaşların yasal eşitliğini ve vatandaşları bir arada tutan sivil kitle kültürünün önemi"ni vurgulamaktadır.²⁶

İletişim ve eğitimin belli bir seviyesi sayesinde erişilen "vatandaşları bir arada tutan sivil kültür" Gellner'in formülasyonunda "yüksek kültür" olarak isimlendirilir.²⁷ Kültürel standardizasyonda belli bir aşamaya gelmek sivil milliyetçiliğin rüyalarındandır. Söz konusu "yüksek kültür"ü halka yaymanın başlıca iki aracı, millî eğitim ve entelektüellerdir. Jean Jacques Rousseau'nun iki yüzyılı aşkın zaman önce belirttiği gibi eğitim, vatandaşlar yaratmanın ve onları şekillendirmenin temel yoludur. Bu paralelde Rousseau'ya göre "Hükümetlerin görevi millet evlatlarının içinde şekil kazanacağı kalıbı (eğitim kurumunu) yontmaktır."²⁸ Burada devletin rolü "Kültürü gerekli ve paylaşılan bir ortam kılarak ve eğitim altyapısını ayakta tutma yeteneğini kullanarak yüksek kültürün devamına hizmet etmektir."²⁹ Bu kültürün içeriğini seküler bir ideoloji oluşturmuştur. Söz konusu ideoloji Aydınlanma süreci sonucunda dinin yerini almıştır: "Milliyetçilik, insanı özerk sayan Kant'cı yaklaşıma dayanan seküler bir ideolojidir ve bu ideoloji kurtuluş yolu olarak dinin yerine siyaseti koyar."³⁰ Gellner'e göre böylesi bir "yüksek kültür"ü devam ettirmek, milliyetçiliğin "bütün bir siyasî birim ve onun bütün nüfusuyla eşit derecede geniş okumuş bir yüksek kültürün içine girmek, ona katılmak, onunla özdeşleşmek" olduğu anlamına gelir.³¹

Buraya kadar sivil milliyetçiliğin somut bir tipolojisini ortaya koymaya çalıştık. Görüldüğü gibi millet olmak, bu tip milliyetçilikte genelde sosyal bir inşa olarak kabul edilir. Peki ama bu formülasyonda etnik bileşenlerin yeri nedir? Bu tipolojide söz konusu nesnel özellikler tamamen önemsiz midir? Eğer önemsizlerse, bunlara biçilen rol nedir? Wicker'den yaptığımız uzun alıntı bu sorulara cevap niteliğindedir:

(...) etnik, kültürel ya da doğal bir öz gibi şeyler söz konusu değildir; etnik gruplar, kültürler ya da milletler olarak ortaya çıkan oluşumlar artık insan eylemini meydana getiren ve belirleyen öznel-ötesi bütünlükler olarak düşünülmemelidir. Bilakis tarihin ürünleri, dolayısıyla da halkın çıkarlarının harekete geçirdiği somut eylemler olarak yorumlanmalı. Bu tür oluşumlar toplumsal aktörler tarafından kendi toplumsal konumlarının çıkarı doğrultusunda benimsenen inşalardır. Ancak bundan sonra tutarlı bir tarih ve homojen teritoryal bir karakterle donanırlar. Bu teorik kanuna göre sosyal bilimcilerden beklenen, hangi toplumsal aktör-

Görüş

Akademik
Bakış

7

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

26 Anthony D. Smith, "National Identity and the Idea of European Unity," *International Affairs*. 68 (1): s. 55-76., 1992, s.60.

27 Gellner, *a.g.e.*, 1983, s. 34.

28 Akt. Susanne Wiborg, "Political and Cultural Nationalism in Education: The Ideas of Rousseau and Herder Concerning National Education", *Comparative Education*. 36 (2): 235-243., 2000, s. 235.

29 Nikolas, *a.g.e.*, 1999.

30 Elie Kedourie, *Nationalism, 1960*, Londra: Hutchinson akt. John Hutchinson - Anthony D. Smith (ed.), *Nationalism*. New York: Oxford University Press, 1994, s.47.

31 Gellner, *a.g.e.*, 1983, s.9.

lerin bu tür etnisite, kültür ve millet kavramlarının ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu araştırmaları ve bu gibi bütünlükleri gerçek kılmakta kullanılan stratejileri ve inşa süreçlerini tespit etmeleridir. Çünkü toplumsal sınıflar gibi etnik gruplar, kültürler ve milletlerin de kendilerinde var olmayıp kendileri için var oldukları düşünülmektedir.³²

Etnik Milliyetçilik

Etnik milliyetçilik yaklaşımı milleti tanımlamak için nesnel özelliklere başvurur. Buna göre millet; dil, tarih ve kültür üzerine kuruludur ve milletin üyelerinin aynı soydan gelmeleri ya da en azından aynı soydan geldiklerine inanmaları gerekir. Etnik milliyetçiliğe göre milletin oluşması devletin oluşmasından önce gelir. Bu yüzden de millet, çoğu zaman “her bir bireyi aşan bir tür kolektif varlık” olarak yorumlanır.³³ Millî kimliğin ayırt edici vasıfları, etnik kimliğin (mitler ve hatıralar gibi) bileşenlerinden çıkarılır. Etnik milliyetçi bakışta devletlerin kendi milletleri, milletlerin de kendi devletleri olmalıdır. Etnik milliyetçilik taraftarları etnik kimliğin unsurlarına öncelik verir; ancak sivil milliyetçilerin öncelik verdiği millet oluşumunun öznel özelliklerinin etkisini de kabul ederler. İlerleyen satırlarda öncelikle “etnik” kelimesi kavramsallaştırılmaya çalışılmış, ikinci olarak etnik anlayış doğrultusundaki milliyetçiliğin özellikleri ortaya konmuş, son olarak da etnik bir milliyetçilik anlayışına sahip olmanın sonuçları incelenmiştir. Burada etnik milliyetçiliğin özellikleriyle ilgili argümanlar esas olarak Anthony Smith’ten alınacaktır.

“Etnik” Terimi

Etnik milliyetçiliğin analizinde cevaplanması gereken ilk soru etnik grubun ne olduğudur. Esman’a göre “etnik kimlik, çoğu kez soy ortaklığı ya da sonradan kurulan akrabalığı içerecek şekilde aynı kökenden geldiği iddiasındaki; görenek, kıyafet ve özellikle de dil açısından ayırt edici ve değerli kültürel işaretlere sahip; ortak bir tarihten gelen ve aynı ortak kaderi paylaşmayı uman bir topluluğa atıf yapar.”³⁴ Hastings ise terimi ortak bir kültüre sahip olmakla ilişkilendirir ve kültürü, etnik grup tanımının merkezine yerleştirir. Hastings’e göre ortak kültürün bileşenleri şöyle nitelenebilir:

(...) bir insan grubunun hayatın temel şeylerini –kılık kıyafetlerini, ev mimarilerini, evcil hayvanları tarıma koşma yollarını, toplumun işleyişini biçimlendirip kadın ve erkekler arasında rolleri paylaştıran temel işleri, avlanmanın örgütlenmesini, cinayet ve hırsızlığın cezalandırılma biçimini, tehdit teşkil eden mütecaviz kimseler karşısında yapılacak savunmayı, mülkiyet ve otoritenin devredilme biçimini, doğum, evlilik ve ölüm ritüellerini, kur yapma geleneklerini, deyimleri, şarkıları, ninnileri, ortak tarih ve mitleri, ölümden sonrasına, tanrı, tanrılara ve diğer ruhsal varlıklara ilişkin inançları – paylaştığı ortak kültür.³⁵

32 Hans-Rudolf Wicker, “Introduction: Theorizing Ethnicity and Nationalism”, *Rethinking Nationalism & Ethnicity: The Struggle for Meaning and Order in Europe* içinde, H. R. Wicker, Oxford-New York, Berg., 1997, s.1

33 Seymour, a.g.e., 1999, s. 412.

34 Milton J. Esman, *Ethnic Politics*. Londra: Cornell Univ. Press, 1994, s. 15-16.

35 Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s.167.

Connor'un "millet" (*nation*) kelimesinin kökenine ilişkin çalışması da etnik grup ile ulus inşası arasındaki ilişkinin dilsel boyutunu göstermek açısından yararlı olabilir. Buna göre "millet kelimesi Latince'den gelmektedir ve bu kelime ilk kullanıldığında açıkça ortak kan bağı düşüncesini ifade etmekteydi." Millet kelimesi "doğmak anlamına gelen *nasci* fiilinin geçmiş zamanı"ndan türetilmiştir. Yine "Latince'deki isim hali olan *nationem* soy ya da ırkı ifade etmektedir." Örneğin; "Bazı Ortaçağ üniversitelerinde, bir öğrencinin *nationem*'i ülkenin hangi bölgesinden geldiğini ifade etmekteydi." Kelimenin tarihini takip etmeye devam edersek, kelime 13. yüzyıl sonlarında İngilizce'ye girdiğinde "öncelikli olarak kan bağına sahip bir grup anlamına geliyordu."³⁶ Milletin tarihte kanla ilişkilendirilmesi istisnai bir durum değildir. "Kanınla düşün" şeklindeki meşhur motto (Bismarck) kısa ve öz bir şekilde bu boyutu temsil etmektedir. Buna göre, son yüzyıl da dahil olmak üzere bazıları ırkı, milletin eş anlamlısı olarak anlamaktadır. Aynı sorun kısmen de olsa, Türkiye'de de yaşanmaktadır; yani milletin etnik ve ırkı aşan bir kapsayıcı üst siyaset, sosyal ve kültürel bir kimlik olduğu gerçeğinin kabul edilmesi. Etnik milliyetçilikte a priori değerler ve sınırlar kümesi bütün diğer referanslardan önce gelir. Yine etnik milliyetçilikte bir insanın kendine ilişkin duygusu önemli değildir. İnsanın hak ettiği tek etiket, kanında taşıdığıdır. İngiliz şair Swinburne (1837-1909) şöyle yazmıştı:³⁷

Rüyalarla değil kanla ve demirle

Yaşamaz mı bir millet?

Etnik Milliyetçiliğin Türleri

Anthony Smith, millet oluşumunda etnik bileşenlere önemli bir rol veren teorisyenlerdendir. Smith, "Milletlerin Etnik Kökenleri" (*The Ethnic Origins of Nations*) başlıklı eserinde "doğal" bir milletin kurulma zemininin, etnik yaratılışı olduğunu savunur.³⁸ Smith, milliyetçiliği modernitenin ayrılmaz bir parçası olarak gören sivil yaklaşımlara karşı çıkar. Buna karşılık o, milletin kökenlerinin zaten orada mevcut olduklarını ve modernitenin devrimleri ile birlikte kendilerini dışa vurma imkânı kazandıklarını iddia eder. Bu çerçevede Smith milliyetçiliğin ve millet olmanın bazı boyutlarını aşağıdaki gibi sıralar:³⁹

- Aynı kültürel popülasyonların kendi "anayurt"larında ülkesel sınırlanmışlığı;
- Topluluğun köken mitleri ve tarihsel hatıraları arasında ortaklık;
- Kitlenin ortak bağı, standart hale gelmiş kültür;
- Anayurt sınırları içinde bütün üyeler için ortak ülkesel işbölümü ve seferberlik ile kaynakların bütün üyelerin mülkiyetinde oluşu;
- Ortak yasalar ve kurumların altındaki ortak bir yasal hak ve görevler sisteminin bütün üyelerin elinde bulunması.

³⁶ Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, New Jersey: Princeton. 1994, s. 94-95.

³⁷ Akt. Connor, *a.g.e.*, 1994, s.210

³⁸ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986, s.154.

³⁹ Anthony D. Smith, "National Identity and the Idea of European Unity," *International Affairs*. 68 (1), 1992, s. 55-76, s. 58.

Görüş

Akademik
Bakış

9

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, Smith'in milliyetçiliğe yönelik radikal ilkçi-kökçü (*primordial*) bir bakışı yoktur. Bu duygunun köklerini işlevsel bir bakış açısıyla açıklar. Etnik grubu, milliyetçiliğin kökenleri olarak konumlarken aynı zamanda modernitenin bu duygunun dönüşümü üzerindeki etkisini de kabul eder. Saf bir kökçü değildir; çünkü "teorisi etnik kökeni özleştirmez, sadece millet ve milliyetçilik açısından önemini vurgular."⁴⁰

Etnik milliyetçilik tam ifadesini Doğu ve Orta Avrupa milliyetçiliklerinde, özellikle de Alman milliyetçiliğinde bulur. Hobsbawm, milliyetçiliğin Doğu Avrupa'ya doğru yayılması milliyetçilik anlayışında sivil milliyetçilikten etnik milliyetçiliğe bir geçiş gerçekleştiğini iddia eder.⁴¹ Ona göre etnisite ve dil giderek daha çok millet olmanın kıstasları haline gelmiştir. Almanya ve İtalya'nın 19. yüzyıl sonlarında birliklerini sağlamaları böylesi bir ideolojik atmosferde olmuştur. Böylesi bir milliyetçilik anlayışının ortaya çıkışında Alman entelektüellerinin büyük etkisi olmuştur. Johann von Herder, Friedrich Schlegel, Georg Wilhelm Hegel, J. G. Fichte ve daha sonra Heinrich von Treitschke'den oluşan bu entelektüeller, "saf, basit ve yozlaşmamış köylülüğe yönelik ve romantik tutku"yu uyandırdılar ve "'halk'ın folklor açısından yeniden keşfedilmesi anlamında halkın konuştuğu yerel diller çok önemliydi."⁴² Bu yeniden keşif; filolog, tarihçi, folklorcu, etnograf ve sözlükçü gibi şehirli entelektüeller tarafından gerçekleştirildi.⁴³ Bunlar geçmiş, şimdiki anılamının ve geleceği planlamanın bir aracı olarak gördüler. Medeniyetin yapay bir uluslararası elitin değil halkın, *Volks*'un kültürünün bir ürünü olduğuna inanıyorlardı.⁴⁴ Toplumun, tarih ve gelenekler boyunca gerçekleşen organik evrimin bir ürünü olduğunu kabul ettiler. Örneğin Treitschke, vatanseverliği (*patriotism*) "siyasî topluluk (*body-politic*)la işbirliği yapma, atalarının başarılarına dayanma ve bunları gelecek nesillere aktarma bilinci" olarak tanımlamıştır.⁴⁵ Treitschke'nin anlayışına göre ortak bir tarihsel geçmiş, milliyetçiliğin temel kurucu özelliklerinden biridir. Hobsbawm'ın bakışına göre ise⁴⁶ dilsel ve kültürel özelliklerle birlikte tarihsel kader, edilgin halkları (*passive Volkheit*) varlıklarının bilincine varmaya itmiştir. Hobsbawm bu değişimi açıklamak için üç gelişme sayar:⁴⁷ "Modernitenin hücumu tarafından tehdit edilen geleneksel grupların direnişi; gelişmiş ülkelerin şehirleşen toplumlarında hızla büyüyen, pek geleneksel olmayan yeni sınıf ve katmanlar; ve halkların çoklu bir diasporasını dünyanın dört bir yanına yayan, birlikte yaşama alışkanlık ve teamülleri olmayan insanları, hem yerlilere hem de diğer göçmen gruplara yabancı kılan eşi görülmemiş göçler."

40 Nikolas, *a.g.e.*, 1999.

41 Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s.102.

42 Hobsbawm, *a.g.e.*, 1990, s.104.

43 Smith, *a.g.e.*, 1992, s.60.

44 Lerner vd., *a.g.e.*, 1988: s.811.

45 Akt. Montserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press. 1996, s. 10.

46 Hobsbawm, *a.g.e.*, 1990, s. 101.

47 Hobsbawm, *a.g.e.*, 1990, s. 109.

Bilinçlenme sürecinde, bu etnik grupların yeni bir toplum biçimi yaratmaları gerekiyordu. Millet olmanın ardındaki nesnel etkenler çok önemli olduğu için, yeni kurulan toplumun yapıtaşları elde bulunanlardan; dil, kültür, ten rengi, tarih ve din gibi *Volk*'u oluşturabilecek şeylerden hareketle oluşturulmalıydı.⁴⁸ Buradan "sivil bilinçten çok etnisite/kan bilinci yeni ortaya çıkan siyasî kültürü belirlemektedir"⁴⁹ sonucu çıkarılabilir. Böylece bu süreçte kültür siyasallaşmıştır. Bu da etnik milliyetçiliği dışlayıcı bir ideoloji haline getirmiştir. Tarihin kullanımı bu süreçte kaçınılmaz bir gelişmedir; çünkü bu süreç, topluluğun arzularını doğal, meşru ve kendi içsel gelişmesinde içkin gösteren bir tarih yaratmak için bir miktar icatta bulunmayı gerektirmektedir.⁵⁰ Nairn'in açıkladığı gibi "Yeni orta-sınıfın milliyetçilik entelijansiyası kitleleri tarihe davet etmek zorundadır ve bu davetiyenin, anladıkları dilde yazılması gerekir."⁵¹

Etnik Milliyetçiliğin Zor Sonuçları

Ulus inşasının etnik yolu pek çok zor sonuç doğurmuştur. Bir etnik grubun kimlik inşasında yabancılar, tanım gereği içerdekilerle kıyaslanamaz: "Dışarıdakiler ne dönüştürülebilir ne de kabul edilebilir yanlış bir seçim yapmak suçunu işlememişlerdir; ne eğitilebilirler ne geliştirilebilirler ne de anlaşılabilirler, basit ve değişmez bir şekilde farklıdır."⁵² Bu fark çoğunlukla aşağılığı ve aynı zamanda tehlikeyi besler.

Etnik milliyetçiliğin doğal olarak toplumsal çatlaklarla yakından ilişkili olduğu şeklinde yaygın bir inanç vardır. Diğer bir deyişle bir ülke çok sayıda etnik grubu barındırıyorsa etnik milliyetçilik çatışma üreten bir kalıp olabilir. Ulus inşası sürecinde seçilen milliyetçilik tipi böyle bir ülkedeki istikrarı etkiler. Bloom'a göre "ulus inşasıyla, hem yeni bir devletin kendisini siyasî bir varlık olarak şekillendirip kurmasını hem de uygulanabilir derecede birlik, adaptasyon, başarı ve halk arasında millî kimlik duygusu yaratma süreçleri kastedilmektedir."⁵³ Fakat aynı süreç milletin psikolojik yaratımını da gerçekleştirmelidir. Bir ülkede çok sayıda etnik grup bulunduğunda, milliyetçilik tipinin doğası onlara uygun olarak kendi yapısal sonuçlarını üretir. Ulus inşası ya da millî kimlik oluşturma sürecinin sonunun olmadığı hatırlanmalıdır. Niçin? Bloom'a göre "Her zaman şu ya da bu sebepten önceki kimliklere bağlı kalan ve ulus-devlet kimliğini benimsemeyen kişiler ve etnik gruplar olacaktır."⁵⁴

Etnik milliyetçilik yukarıda değinilen sonuçların yanı sıra bazı dolaylı toplumsal sonuçlar da doğurur. Bunlardan, bir etnik seçilme miti yaratmak anıl-

48 Nikolas, *a.g.e.*, 1999.

49 Nikolas, *a.g.e.*, 1999.

50 Nikolas, *a.g.e.*, 1999.

51 Thomas Nairn, *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, Londra, Verso, 1997, s. 340 akt. Nikolas, *a.g.e.*, 1999.

52 Sasja Tempelman, "Constructions of Cultural Identity: Multiculturalism and Exclusion", *Political Studies*, 47:17-31. 1999, s.18.

53 Bloom, William. *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s.55.

54 Bloom, *a.g.e.*, 1990: s.63.

Görüş

Akademik
Bakış

11

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

maya değer. Seçilmiş millet miti çok çeşitli tarihsel ve toplumsal şartlardan kaynaklanıyor olabilir. Mesela Almanya'daki Nasyonal Sosyalizm örneğinde görülen saf etnik seçilme miti, İsrail örneğinde görülenden farklıdır. Gil Merom "İsrail'in Millî Güvenliği ve İstisnacılık Miti" (Israel's National Security and the Myth of Exceptionalism) başlığı altında şöyle der:⁵⁵ "Toplumsal grupların üyeleri kolektif kimlik duygularını iki tür algı temelinde geliştirme eğilimi gösteriyorlar: Grup içinde paylaşılan özelliklere ilişkin algılar ve bu özelliklerle diğer toplumsal grupların özellikleri arasındaki farklara ilişkin algılar." İsrail halkı kendisini Tanrı tarafından *am nivchar* (seçilmiş), dahası *la'goyim* (milletlerin üzerine ışık) olarak algıladığı için bu durum İsrail için geçerlidir. Bu algıyı biçiminin bir Kitab-ı Mukaddes arka planı ve geleneği vardır. David Ben-Gurion 1950'de kısa ve öz bir şekilde bu algının altını çizer: "Biz insanlığın genel şablonuna uymuyoruz."⁵⁶ Bir diğer konuşmasında ise bu farkı şöyle formüle eder: "Bizi nesiller boyunca olduğu gibi bugün de biricik kılan üstün vasfımız, entelektüel ve moral avantajımızdır."⁵⁷ Seçilmiş halk duygusunun pekiştirilmesi şovenizmi de besleyebilir. Ramet'in de belirttiği gibi, özel bir etnik-millî nitelikteki şovenizm, öncelikli olarak "millete yönelik bir tehdit olduğuna ilişkin bir mitin desteklenmesi", "düşmanca komplo kavrayışının ebedileştirilmesi" ve "millî geçmişin sürekli yüceltilmesi"ne odaklanır.⁵⁸ Bunu biraz daha aşırıya götürdüğümüzde Siyonizm örneğinde olduğu gibi Pan-cı yani yayılmacı emperyal bir milliyetçilik türüne dönüşebilir.

Sivil ve etnik milliyetçilik tipolojilerini bu şekilde ele aldıktan sonra, bu yaklaşımların argümanlarını karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tabloyla özetleyebiliriz:⁵⁹

Tablo 1: Etnik ve Sivil Milliyetçiliğin Karşılaştırmalı Temel Özellikleri

	Kimliğin Özüt	Üyeliğin Dayanağı	Yabancılar Bakış	a-Dış ilişkiler b-Dışlama şekli
Etnik	Doğal özellikler	Ortak özellikler	Bütünüyle farklı	a-Karşılıklı düşmanlık b-Tahliye, içeride homojenleştirme
Sivil	Belirsiz rutinler ve gelenekler	İçsel yakınlık	Tanıdık değil	a-Etkileşim b-Farklı davranma

Kaynak: Tempelman, Sasja. "Constructions of Cultural Identity: Multiculturalism and Exclusion", *Political Studies*, 47:17-31., 1999, s.19

⁵⁵ Gil Merom, "Israel's National Security and the Myth of Exceptionalism", *Political Science Quarterly*, 114 (3): 409-434, 1999, s. 413

⁵⁶ Merom, *a.g.m.*, 1999, s.415.

⁵⁷ Merom, *a.g.m.*, 1999, s. 415.

⁵⁸ Sabrina Ramet, *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation*, 2. Baskı. Durham: Duke University Press, 1995, s. 433'ten akt. Nikolas, 1999.

⁵⁹ Tempelman, *a.g.m.*, 1999, s.19.

Türkiye Tecrübesi

Milliyetçilik açısından, Türkiye tecrübesi sivil-etnik ikiliği tarafından çizilen sınırlar dahilinde açıklanamaz. Türkiye’de resmi kimlik Osmanlı İmparatorluğu’nun imparatorluk mirasının üzerine oturduğu için, millî kimlik inşasının ilk yıllarında, sivil milliyetçiliğin uygulamaları çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Fakat söz konusu dönemde, hem sivil hem de etnik milliyetçiliğin bileşenleri Türkiye tecrübesinde ifadesini bulmuştur. Bu yüzden Türkiye örneğini iki milliyetçilik tipinden sadece birinin çerçevesi içinde anlamak imkânsızdır. Aşağıdaki satırlarda, Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk dönemindeki ulus inşa sürecini ortaya koymaya çalışacağız. Sonuç olarak söz konusu tecrübe, bu makalenin sivil-etnik ikiliğinin bir analiz kalıbı olarak Türkiye’deki milliyetçiliği anlamada yetersiz kaldığı şeklindeki iddiasını doğrulamaktadır. Yani Türk millî kimliğinin inşasının altında yatan dinamikleri açıklamak için yeni bir kavramsallaştırmaya ihtiyaç vardır. Bu çerçevede Batı’dan farklı olarak Doğu ya da az gelişmiş ülkelerde “ulus-devlet, millet ve azınlık ilişkisi daha farklı gelişmiştir. Bu gelişim evresi emperyalizm/aydınlar/ulus devlet/az gelişmiş ülke milletçiliği ideolojisi/millet inşası/azınlık milliyetçiliği” şeklinde bir gelişim evresi izlemiştir.⁶⁰ Dolayısıyla hem teorik hem de pratikte Batı’da uzun süren evrim-devrim ayrımında, çok kısa bir zamana sıkıştırılmış birçok sorun ve trajediler doğuda yaşanmıştır. Bunun yanında, Anadolu toplumunun modern eğitim, iletişim, ulaşım, ticaret, sanayileşme, şehirleşme ve vatandaşlık gibi temel modern devletin kültür alt yapısından mahrum kalması ve geleneksel yapıda, kırsal alanda tarım toplumu olarak kalması büyük bir sorun oluşturmıştır.⁶¹ Dolayısıyla vatana, millete ve devlete sadık makbul vatandaş yetiştirmek için eğitim kurumlarına ve müfredata ve “okul”a yeni toplum-yeni insan projesine ideolojik bir araç olarak bakılmıştır.⁶² Ayrıca, yukarıdan aşağıya yani ulusun devleti değil de devletin ulusu oluşturduğu şeklinde yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımda devlet, önce kendi ulusuna sahip olup onu ulusallaştırmak ister; ancak bunun için önce homojen bir toplum yani ulusun olması gerekir.⁶³ Karpas ise, millet ve milliyet bağlamında Türkiye’nin millileşmesinin çok özel bir yol izlediğini vurgular. Orta Asya’nın bu toplumun kökeninde dil, soy, siyasî, idari özelliklerini kültüründe içeren Türk vardır. Fakat Osmanlı’da ve Cumhuriyet’te varolan, ırken Türk olmayan ama aynı kültürü, ideali ve dili paylaşan farklı etnik aidiyete sahip milyonlarca “Türk” vardır. 19. ve 20.yy’da aynı milletin parçası olarak Anadolu’ya göç eden fakat ayrı dil konuşan milyonlarca kişi, “Türk” milletinin nasıl çok özel şartlarda geliştiğini çok açık bir şekilde gösterir.⁶⁴

60 Oran, *a.g.e.*, 2010, s.174.

61 Süleyman Seyfi Ögün, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, 1995, s. 149.

62 Füsün Üstel, “*Makbul Vatandaş’ın Peşinde*”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2. bs., 2005, s. 155-156.

63 Şehmus Güzel, *Devlet-Ulus*, Alan Yayınları, İstanbul, 1995, ss.10-17.

64 Kemal Karpas, *Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, 2011, s. 33.

Görüş

Akademik
Bakış

13

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

Aynı şekilde millet, etnisite, soy, ırk, kavim, milliyet ve ulus kavramları da eşanlamlı olarak yanlış şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca bu konularla ilgili çalışmalarında genelde, siyasî, Batılı, Doğulu, etnik, ulusal, dini-mezhepsel bağlamdaki ve milliyet ve cinsiyet bağlamındaki tercihler de sosyal bilimcilerin nesnelliğini tarafsızlığını etkileyebilmektedir.

I. Dünya Savaşı sonrası süreçte Wilson'cu ilkeye göre politik devlet sınırlarının, milliyet ve dil sınırlarıyla uyumlu olmasının "pratikte" tam olarak uygulanmadığı, bunun ise yeni kurulan çok milletli imparatorluklar gibi daha küçük devletlerde çatışmalara sebep olduğu savunulur.⁶⁵

Aslında, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu sosyo-politik dinamiği; Balkan, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşları'yla inşa edilmiştir. Bu savaşlarda 5.5 milyonu aşkın kayıp verilmesi ve yine aynı şekilde 5 milyona yakın göç alınması,⁶⁶ Anadolu nüfusunun o dönem tahmini olarak 8.5 milyon olduğunu düşünersek, Anadolu'da kurulan devletin kurucu felsefesi, siyasî-güvenlik-sadakat bağlamında, ulusal kimliğinde o dönemin politik psikolojisi açısından Türkiye Devleti'ne karşı yapısal anlamda siyasî bir aidiyet sorunu yoktu.⁶⁷ Ama yeni rejim ve cumhuriyet düzenine bazı geleneksel, yerel ve radikal çevrelerden dini motifli ve kısmî etnik kalkışmalar yeni düzenin şekli, yapısı ve yönetim anlayışına karşı olmuştur.

Bu dönemde Cumhuriyet için Türkçü akımlar içerisinde Türkçülük, İslamcılık, Pancı-Pan-Türkizm, Turanizm ve Anadolu eksenli Milliyetçi akımlar söz konusu olmuştur. Nihayetinde ise Anadolu'da kurulacak yeni Devlet'in Misak-ı Millî olarak adlandırılan sınırları son mecliste ulusal ant şeklinde belirlenmiştir. Bunun üzerine, Kemalist ulusçuluk kısmen çelişse de kendi yorumunu yani Batıcı, seküler, modern bir teritoryal-ülkesel millî kimlik oluşturmak istemiştir. Dolayısıyla hem etnik hem de Anadolu ülkesi eksenli bir millî kimlik inşa edilmek istenmiştir. Bu iki yaklaşım da ister istemez Kemalist ulusçulukta bazı açmazlar oluşturmuştur⁶⁸ (Din, Kürtler, Osmanlı-Selçuklu geçmişi, SSCB). Günümüz de ise bunun demokratik çerçevesi hakkında birçok yayınlar yapılmıştır ve yapılmaya devam edecektir.

Cumhuriyetin İlk Döneminde Ulus İnşası

Yeni kurulan devletin kendine ait yeni bir kolektif kimliğe ihtiyacı olmuştur. Kolektif kimlik modern anlamda, belirli bir sahada kök salmış (territory) grupların(etnik toplulukların) diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, aidiyet, bilinç, duygu ve tekilliği yansıtır. Bu çerçevede, dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşulların yanında, ortak hafıza, yaşanmış ve içselleştirilmiş geçmiş

65 E. J. Hobsbawm, *Millîyetler ve Milliyetçilik*, 2. bs., Ayrıntı y., İstanbul, 1995, s. 159-160.

66 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap, 7. Bsm., 1998, s. 373.

67 Karpaz, Zaman Gazetesi, 2010, Yorum yazısı: "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kimlik Tartışmaları.."

68 Günay Göksu Özdoğan, "Turan'dan "Bozkurt'a -Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)-

İletişim Y. İstanbul, 2001, ss.81-87.

çok önemlidir.⁶⁹ Türkiye'deki ulus inşası süreci moderniteyle yakından ilişkilidir. Türkiye deneyimi bu anlamda sivil milliyetçiliğin kavramsal varsayımlarıyla paralellikler taşır. Cumhuriyet seçkinlerinin bilişsel haritalarını Aydınlanma düşüncesi şekillendirmiştir. Aydınlanmanın temel inançlarından biri olan insanın çevresini kontrol edebileceği düşüncesi, Atatürk'ün gerçekleştirdiği reformların ardındaki en iddialı felsefî motiftir.⁷⁰ Bu açıdan ilerleme düşüncesi ve pozitivist bilim, Kemalist seçkinlerin anlayışlarının temel dayanakları olmuştur. Bu gerçek Atatürk'ün sözlerinde şöyle karşılık bulur: "Hayatta her şey için; maddiyat için, maneviyat için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim dışında mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir."⁷¹

Cumhuriyet seçkinlerinin elindeki Türk modernleşmesi, pozitivist sosyoloji yaklaşımının siyaset alanına yansımaları olarak görülebilir. Ziya Gökalp'in düşünceleri az çok Cumhuriyet reformlarının arkasındaki söz konusu kavramsal millîlik-ulusallık arka planını temsil eder. Buna göre bir toplumu biçimlendirmek için Gökalp'in "içtimai mefkurecilik" (sosyal idealizm) olarak isimlendirdiği idealist bir pozitivism takip edilmelidir.⁷² Gökalp bu sosyal idealizmi Türkçü-İslamcı-Batıcı modernizm olarak isimlendirmiştir.⁷³ Bu toplumsal ideali "Türk milletindeniz, İslam ümmetindeniz, Batı medeniyetindeniz," şeklinde özetler.⁷⁴ Bu çerçevede teknik ve bilimsel yargılar uluslararası olan medeniyet alanının bir parçası sayılırken, idealler ve bunların felsefesi millî olan kültürün alanında kabul edilir. Bu formülasyonda İslam'ın rolü, Türk kültüründe içkin bir unsur olarak, toplumdaki bireyler arasında bütünlüğü sağlamaktır.⁷⁵

Cumhuriyetin ilk döneminde yeni devletin ve milletin oluşum sürecinde Gökalp'in düşünceleri tek bir istisna ile uygulanmıştır: İslam'ın kamusal alandan çıkarılması. Amaç kozmopolit bir imparatorluktan modern bir ulus devlet yaratmak olduğu için, İslam bu oluşum karşısında tehdit haline gelmiştir. Toprak bunu şu şekilde açıkça ifade etmektedir:⁷⁶ "Teorik tabanı ulus üstü: ümmet bir dayanışma kavramına dayanan bir kurum [İslam] şüphesiz millî hareketin çıkarlarına ters düşüyordu." Bu anlamda yeni elitin kafasında "hanedanı ve yarı teokratik geçmişi gömmek"⁷⁷ yeni bir politik varlık tesis etmenin kaçınılmaz bir öncülüydü. Bu sekülerleşme süreci doğrultusunda şu reformlar yürütüldü: Saltanatın kaldırılması, halifeliğin kaldırılması, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin

69 Nur Vergin, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, ed. Salih Özbaran, Buca Sempozyumu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.bs.1994-, 2.bs., 2007, s. 108-109.

70 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.162.

71 Akt. Mardin, *a.g.e.*, 1995, ss.189-190.

72 Taha Parla, *The Social and Political Thoughts of Ziya Gökalp, 1876-1924*, Leiden: E.J. Brill, 1985, s. 26.

73 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Bordo Y., Yeni bsm, 2006, ss.23-109.

74 Parla, *a.g.e.*, 1985, s. 25.

75 Parla, *a.g.e.*, 1985, s. 28.

76 Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden: E.J. Brill, 1981, s.45.

77 Doğu Ergil, "Identity Crises and Political Instability in Turkey", *Journal of International Affairs*. 54 (1): 43-62., 2000, s.50.

görsel

Akademik
Bakış

15

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

kaldırılması, dinî mahkemelerin kaldırılması, tarikatların kaldırılması, İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü, devlet dininin kaldırılması, dinî kurumların kapatılması, fes takılmasının yasaklanması, Avrupa tarzında kıyafetler giyilmesinin zorlanması ve kadın haklarını artırılması.⁷⁸ İslam'ı kamusal alandan uzaklaştırmak, Durkheim'in ifadesiyle, toplumun organik organizasyonunun korunmasında bazı problemlere sebebiyet vermiş gibi görünmektedir. Bu boşluk, ilerleme ve bilimin üstünlüğü düşüncesiyle⁷⁹ ve milliyetçiliğin güçlenmesiyle doldurulmaya çalışılmıştır. Gerçi bu konuda cumhuriyetin amacının devletin kontrolünde millî bir din oluşturma projesi olduğu şeklinde yorumlar da vardır.⁸⁰

Burada Cumhuriyet'in, Pan-Türkçü akımın sistemli en önemli ideoloğu olan Yusuf Akçura'nın "üç tarzı siyaset" yaklaşımından, hem İslamcılığın hem de Osmanlıcılığın başarısız olması -Pan-Turancılık da İttihat ve Terakki iktidarında başarısız olsa bile- etkilenmiştir. Akçura Siyasal Türkçülük stratejisi, Panslavizme karşı savunmacı ve yayılmacı olmayan, seküler etnik ve ırksal anlamda kültürel ve siyasî anlamda Türk halklarının birliğine dayanıyordu.⁸¹ Gökalep'in erken dönemde vefat etmesi ve diğer Orta Asya kökenli Türkçü ideologların gelmesi, Cumhuriyet'in rejimini güçlendirmesi, barışın da sağlanması sonucu Türk Dil ve Tarih teziyle, tüm Türk halklarını kapsayacak şekilde, siyasal olmasa da (SSCB) yeni bir kültürel kimlik inşa edilmek istenmiştir. Bu Turancı düşüncüler, Zeki Velidi Togan, İsmail Gaspıralı, Ağaoğlu Ahmet vb..

Siyasî alanın sekülerleşmesi ile birlikte, reformist seçkinler bütün siyasî modernleşme sürecinin merkezî bir unsuru olarak ulus devleti destekledi. Yeni Cumhuriyetçi yönetim, siyasî iktidarı 'mutlak hükümdar' yerine, rasyonel ve modern bir yönetime veren, siyasî modernleşme meşruiyetini halka dayandırma iddiasında bulunuyordu.⁸² Bu dönüşüm, halk iktidarı zemininde ümmetten millete geçişin hedeflenmesi anlamında çok önemliydi. Bu ise kolay bir görev değildi. Bu her şeyden önce, halka geniş bir hizmet yelpazesi sunabilecek merkezîleşmiş siyasî bir varlığın kurulmasını gerektiriyordu. Ayrıca "Osmanlı düşünce tarzında yerini bulan batıl inanç, din ve eyalet sisteminin yerine akılcılık, bilim ve bireyciliği vurgulayan bir düşünce tarzının alması için *bir değerler devrimi şarttı*."⁸³ Aynı şekilde ulus devlet sistemi diğer Müslüman ülkeler için de geçerli idi.

78 Ayşe Kadioglu, "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity", *Turkey: Identity, Democracy, Politics*, ed. Sylvia Kedourie, Londra, Portland: Frank Cass, 1998, s. 186.

79 Mardin, *a.g.e.*, 1995, s. 232.

80 Adem Çaylak - Mehmet Dikkaya vd., "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşirmesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı", *İçinde Türkiye'nin Politik Tarihi*, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, 2010, s.93-120.

81 Özdoğan, *a.g.e.*, 2001, ss.69-73.

82 Fuat Keyman, *Türkiye ve Radikal Demokrasi: Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, s. 177.

83 Mardin, 1971'den akt. Kemal Kirisci - Gareth Winrow, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, Portland: Frank Cass, 1997, ss.99-100.

Yukarıda çizilen bu çerçevede, yeni millî kimliğin yaratıcıları, kimliklerin dini farklılık temelinde çizildiği Osmanlı *millet* sisteminin mirası olan, etnik grupların etnik kimliklerinin pek farkında olmadığı gelenekçi bir cemaat toplumunda “bir Türk milleti yetiştirmek için düzenli ve sistemli bir hareket”⁸⁴ uyguladılar. Ayrıca diğer milletler tarafından “Türk milleti” olarak tanınmak için de uğraştılar. Cumhuriyet elitleri; zihniyet, davranış ve felsefi bir değişimi öngören yani Osmanlıya ait olan eski dinî, siyasî, sosyal, millet kurumlarının lağvedilmesiyle oluşabilecek olan modern Batı tarzı ulus devlet kimliğini benimsedi. Bu süreçte dinin fenle çatıştığını savunan yeni millî kimliğin yaratıcıları, Osmanlı’dan hızlı bir kopuşu sağlamaya çalıştıkları için, modernleşmeden huzur, güven ve özgürlük beklentisi içinde olan geleneksel Anadolu toplumunda bir reaksiyona neden olmuştur.⁸⁵

Yeni reformlar, Türklerin Müslüman bir topluluğun bir parçasından ibaret sayılıp hiçbir şekilde etnik bir kategori olarak görülmediği geçmişten kopuşu temin etmek suretiyle, devlette hakim topluluk olarak Türklerin üstünlüğünü pekiştirdi. Özellikle saltanatın kaldırılmasından sonra bu reformlar, etnik Türk grubunun merkezdeki yerini aldığı yeni bir kimliğin ortaya çıkışının işaretleriydi. Mustafa Kemal konuşmalarında “eskiden 700 yıllık Osmanlı tarihine yapılan atıflar yerine 1500 yıllık Türk tarihi”ne odaklanmaya başladı. ⁸⁶ “Türk milleti”, “Türk hükümeti” gibi terimler sık sık kullanılmaya başlandı. Resmi yollarla bir millet yetiştirmeyi hedefleyen bütünsel bir eğitim sisteminin uygulamaya konması ve bu sistemde Türkçenin vurgulanması Türk milliyetçiliğinin artan öneminin açık göstergeleriydi. Kemalist reformların uygulanmasıyla birlikte, “fiili olarak sadece bir etnik kategori olan Türkler, kısa sürede Türk milletinin hakim etnik merkezini şekillendirmeye başladılar.” ⁸⁷

Atatürk’ün laiklik eksenli Batılılaşma politikalarının temel amacı Tanzimat’tan bu yana gelen ikircikli kurumsal yapıları (geleneksel-modern kurumlar) kaldırmaktı. Dini kurumların toplumsal ve siyasal yapıdaki kamusal etkilerini azaltmak ve halkın sadakatini devlet ve millet sembollerine yöneltmekti. Milliyetçilik ve halkçılık, Türklükle gurur duymak ve devletin kültürel kimlik sembollerini benimsetmekti.⁸⁸

Bu reformların en iyi örneklerinden biri de Türkçe reformuydu. Hertz’in belirttiği gibi, “bütün milletler [dili] bağımsızlıklarının ve gururlarının sembolü, kişiliklerinin yüce ifadesi sayar.”⁸⁹ Hertz’e paralel şekilde, Türkiye örneğinde

84 Kirişçi ve Winrow, a.g.e., 1997, s. 23.

85 Karpas, a.g.e., 2011, ss.46-50.

86 Akt. Kirişçi ve Winrow, 1997, s. 83.

87 Kirişçi ve Winrow, a.g.e., 1997, s. 96.; Ayrıca bkz. Hale Şıvgın, “Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi”, *Gazi Akademik Bakış*, 2 (4), 2009, s. 35-52

88 William L.Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora, orijinal bsm.2004- Çev.2008, ss.205-206.

89 Frederick Hertz, *Nationality in History and Politics: A Study of the Psychology and Sociology of National Sentiment and Character*. New York.1944, s.78’den akt. Tachau, Frank (??) “Language and Politics: Turkish Language Reform,” *The Review of Politics*, s.191.

Türkçe reformu “millî kimliğin başlıca göstergelerinden biri olarak yaygın kabul görmüştü.”⁹⁰ Latin alfabesinin kabulü (1928) ve daha sonra ezanın Türkçe okunması (1932) bu alandaki uygulamalardandı. Latin alfabesinin kabulü eski ile yeni arasına bir sınır çizdi ve Osmanlıların kullandığı Arap alfabesini kaldırmak suretiyle yeni kimliğin pekişmesini vurguladı. Harf İnkılabı’ndan sonra 1930’ların başında Arapça ve Farsça kelimeler eklenerek Türk dilinin sadeleştirilmesi süreci başladı. Bu, Atatürk’ün “Ülkesini ve soylu bağımsızlığını savunmayı bilen Türk milleti dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmak zorundadır.”⁹¹ şeklinde altını çizdiği gibi, Türk milleti fikrinin sağlamlaşması açısından önemli bir dönüm noktası oldu. 1935’te, insanlara millî bir gurur aşılacak amacıyla, medeniyet Orta Asya Türkleri aracılığıyla dünyanın geri kalanına yayıldığı için Türkçe’nin de dünyadaki bütün dillerin kaynağı olduğunu savunan Güneş Dil Teorisi kabul edildi. Bu devrimler elbette sadece teoride kalmamış; uygulamada “Vatandaş Türkçe konuş!” şeklinde birçok kampanya düzenlenerek dilde, fikirde, işte ve mefkurede birlik sağlanmak istenmiştir.

Yeni bir millet yaratma hedefi doğrultusunda yönelinen bir başka konu da Türk tarihinin, Türklerin İslam’ı kabulünden önceki köklerinin icat edilmesidir. Temmuz 1932’de Ankara’da Atatürk’ün yönetiminde toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi’nde tarihin ilk ve orta dereceli okullarda nasıl öğretileceğine dair bir çerçeve belirlenmiştir. Ülkenin dört bir yanındaki profesör ve öğretmenler arasında uzun süredir beklenen tartışmalarda “yeni Türk milletin kendisini nasıl algılaması ve tarihini gelecek nesillere nasıl sunması gerektiği” ele alındı.⁹² Türklerin tarih öncesi dönemlerde Orta Asya’da büyük bir medeniyet yarattığı ve bu medeniyetin insanlık tarihindeki bütün sonraki medeniyetlerin kaynağı olduğu şeklinde bir tez üzerinde genel olarak uzlaşıldı. Oysa Türklerin Orta Asya’daki “anayurt”u olmasa, ulusal tarih gerçek bir “toprak-ülkeden” yoksun kalacaktı. Elitlerin, imparatorluğun kaybedilmesini, nihayetinde “küçük” bir yarımada kalmasını hazmetmesi kolay olmamıştır.⁹³ Bu teze göre, “İslam medeniyetinin gelişme ve yayılmasına en büyük katkıyı yapan da Türkler olmuş, fakat bu hizmetleri hakkıyla takdir edilmemiştir.”⁹⁴ Türk tarih yazımına göre, Osmanlılar İslam’ı tutucu bir şekilde yorumlamış, bu da Avrupa Rönesansı’na katılmalarının önüne geçmiştir. Türklerin 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’nın gerisinde kalmasının sebebi budur.⁹⁵

Bu yeni millî kimliği halka yaymanın iki önemli aracı, millî eğitim ve yeni Cumhuriyet entelektüelleriydi. Jean Jacques Rousseau’nun iki yüzyıldan uzun

90 Tachau, *a.g.e.*, s.191 ve Clevand, *a.g.e.*, s.206-208.

91 Tachau, *a.g.e.*, s.196.

92 Resat Kasaba, “Kemalist Certainties and Modern Ambiguities”, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey içinde*, ed. Sibel Bozdoğan ve Resat Kasaba, Seattle: University of Washington Press. 1997, s.20

93 Çağlar Keyder, *Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*, İletişim Y. 2003, s.84.

94 Kasaba, *a.g.e.*, 1997, s.20

95 Kasaba, *a.g.e.*, 1997, s.20.

bir süre önce dile getirdiği gibi, eğitim vatansever vatandaşların yaratılıp şekillendirilmesinde önemli bir yoldur. Rousseau'ya göre "hükümetlerin görevi kalıbı -eğitim kurumunu- milletin evlatlarının alması gerektiği şekle uygun bir şekilde dökmek"tir.⁹⁶ Rousseau "Millî karakter her insanda olan doğal bir özelliktir ama aynı zamanda eğitim aracılığıyla yaratılması gereken bir şeydir."⁹⁷ der. Cumhuriyetin ilk döneminde uygulananlar Rousseau'nun düşüncelerinden farklı değildir. Kitleleri milliyetçi projeye katılmak konusunda harekete geçirmek için eğitim seferberliği başlatılmıştır. Bu bağlamda 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı. Bu kanunla, aynı millî değerleri okullarda aşılacak amaçlanıyordu.

Türkiye deneyiminde entelektüellerin rolü de dikkate değerdir. Edward Said'in ifade ettiği şekilde, "Hükümetin, boyun eğdirdiği insanların gözünde politikalarını haklı çıkarma ihtiyacı karşısında, entelektüellerin kurumsal çıkar ya da millî gurur adına gerçekte yapılanları saklama rolü çok önemlidir."⁹⁸ Türk entelektüelleri kendilerini toplumda yönetici bir sınıf olarak görürler. Bu zımnı anlaşılmaya göre, kendilerine Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarları doğrultusunda bir Türk milleti "yetiştirme" rolü biçmişlerdir. Poulton bunu Osmanlı geçmişi-nden gelen bir süreklilik olarak görür: "Kemalist devlet; resmi şehirli ulemayı merkezî devlet otoritesine ekleme doğrultusundaki son dönem Osmanlı pratiklerini sürdürdü ve güçlendirdi."⁹⁹

Devletin bu yeni yeni ortaya çıkan millî kimlikteki rolüne gelince, Türkiye'nin siyasî ve bürokratik seçkinleri kendilerini yeni rejimin garantörü gibi algıladılar. Bu anlamda, rejimin sürdürülmesi vazifesini devlete yüklediler. Bu yaklaşım, devletle toplum arasındaki ilişkilerin doğasını belirledi. Heper'in ifadesiyle bu, Osmanlı devlet geleneğinden tevarüs edilmiştir.¹⁰⁰

Osmanlılar devleti sultandan tam olarak ayıramadıysa da, devlet her zaman Osmanlı politik kültürünün önemli bir boyutunu teşkil etti. Osmanlılara göre toplumun refahı devletin refahına bağlıdır. Bu yüzden Osmanlılar dairesel bir adalet kavrayışını benimsemişlerdir. Buna göre adil iktidar halkın refahına katkıda bulunur, o da karşılığında devletin gücünü sürdürmesi için gereken kaynakları sağlar.

Ergil bu konuda, yeni liderler Osmanlı geçmişiyle bağlarını bilinçli bir şekilde kopardıkları için yönetici seçkinlerin Türk halkını "kendi toplum ve millet görüşlerine göre yontulmaya hazır bir varlık" olarak görmeye yöneldiklerini sa-

96 Akt. Susanne Wiborg, "Political and Cultural Nationalism in Education: The Ideas of Rousseau and Herder Concerning National Education", *Comparative Education*, 36 (2): 235-243. 2000, s.235

97 Akt. Wiborg, *a.g.e.*, 2000, s. 237.

98 Edward Said, *Entelektüel*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.24.

99 Hugh Poulton, "The Turkish State and Democracy", *The International Spectator*, 34 (1), 1999, CLAO sayfalarından erişilebilir.

100 Metin Heper, "The Ottoman Legacy and Turkish Politics", *Journal of International Affairs*, 54 (1): 63-82., 2000, s.65-66.

görsel

Akademik
Bakış

19

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

vunur.¹⁰¹ Bunun sonucunda yukarıdan devrim ortaya çıkmış ve devlet-toplum ilişkilerinin doğasını belirlemiştir. Gellner'e göre bu, gerek sosyal gerekse siyasî modernleşmenin devlet otoritesi ile ilişkili olduğu bir ideolojinin sonucudur. Bu yüzden devlet kendisini modernleşmenin sürdürülmesinden sorumlu sayar.¹⁰² Bir yönüyle bu durum Jakoben bir anlayışı da beraberinde getirmiştir.

Dolayısıyla Atatürk'ün tek örnek bir Türk millî kimliği geliştirme çabalarında kültürel çoğulculuğa yer yoktu; bazen Cumhuriyet rejimi bu yaklaşımını sürdürmekte zorluklar yaşamıştır. Özellikle 1925'te çıkan ayaklanma buna güzel bir örnektir. Çünkü o dönemin elitleri hem muhafazakâr hem de farklı etnik unsurların taleplerine karşı idi.¹⁰³ Bu durum maalesef yeni rejim ve düzenin demokratik bir temele oturtulmasını ötelemiştir.

“Etnik” Doğayı Güçlendirmek

Yukarıda çizilen resimden, kurucu seçkinlerin görevinin başlangıçta Fransız geleneğine uygun bir sivil millet yaratmak olduğu çıkarılabilir. Fransız geleneğinde ulus devlet siyasî ve kurumsal açıdan ele alınır. Bu gelenekte millet oluş (nationhood) doğası gereği devlet merkezli bir şey olarak görülür. Fakat Türk millet oluşu adım adım Alman geleneğine uygun bir etnik millete doğru kaymıştır. Alman geleneğinde millet oluş, halk merkezli bir şey olarak düşünülür. Bu örnekte millî duyguların ulus devletin ortaya çıkışından önce de mevcut olduğuna ve bu yüzden Alman millet düşüncesinin organik, kültürel ve dilsel bir topluluktan kaynaklandığına inanılır. İmparatorluk mirasına sahip olmanın getirdiği zorluk ve yeni ortaya çıkan ulus devlet varlığına karşı çıkan bazı isyanlar, Cumhuriyetin ilk döneminde milliyetçiliğin doğasında gerçekleşen bu kaymanın ana sebepleridir. Avrupa'da 1920'ler ve 1930'larda aşırı milliyetçi akımların iktidara gelmesi de Türkiye'yi dolaylı olarak etkilemiştir.

Prizel'in tahlilinde olduğu gibi, tarihten devralınan yüklerle karşı harekete geçirilen “kuvvetli bir kültürel ve siyasî hınç duygusu” devletlerin millî kimlik oluşumlarında temel bir rol oynamaktadır. Prizel imparatorluk-sonrası toplumların, kendilerine has özellikler icat eden idealize edilmiş bir toplum düşüncesini benimsediklerini savunmaktadır.¹⁰⁴ Türkiye örneğinde, Cumhuriyetin kurucu önderleri doğal olarak “Anadolu'nun hâlâ resmî olarak kabul edildiğinden daha kozmopolit olduğunun ve kendilerinin de çok-milletli, çok-kültürlü bir imparatorluğun mirasçıları olduklarının da bilincindelerdi.”¹⁰⁵ Bu sebeple öncelikle kurumsal ve siyasî açıdan sivil bir millet kurmayı amaçladılar.

101 Dogu Ergil, “Identity Crises and Political Instability in Turkey”, *Journal of International Affairs*, 54 (1): 43-62., 2000, s.50.

102 Ernest Gellner, *Encounters with Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1994, s. 83.

103 Cleveland, a.g.e., 2004-2008, s.206.

104 Ilya Prizel, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine*, New York: Cambridge University Press, 1998, s. 24-25.

105 Ergil, a.g.m., 2000, s.52.

Diğer bir deyişle, alt kültürlerin Osmanlı yönetimi şemsiyesi altında varlıklarına izin veren "Osmanlı kimliğinin yerine, kurucu seçkinler Türk kimliğini koymaya çalışıyorlardı."¹⁰⁶ Bu bağlamda, devlete bağlılık Türk sayılmanın ölçüsü haline gelmişti. Metin Heper "Atatürk'e göre Türk, kendilerini Türkiye'nin vatandaşı olarak gören bütün etnik ve dini grupları kapsayan itibari bir isimlendirmeydi,"¹⁰⁷ demektedir. Fakat bir yandan bu yeni kimliği halk nezdinde sağlamlaştırmak bir yandan da Osmanlı mirasını muhafaza etmenin zorluğu kısa zamanda görüldü. Yeni kimliğin temel unsurları, sekülerizm ve merkezî bir ulus devlet olduğu için ortada büyük bir çelişki vardı. Avrupa'nın Aydınlanma değerlerini, geleneksel ve dini değerlere büyük önem verilen bir topluma uyarlamak çok zor olduğundan, çok milletlilik ve çok kültürlülük özelliğinin korunması problematik hale gelmişti. Bu yüzden yönetici seçkinler, kitleleri yasal düzenlemeler yoluyla resmi ideolojiye boyun eğmeye zorladılar. Kuruluş döneminin siyasî ve bürokratik seçkinleri tarafından, milliyetçi projenin özelliklerine uygun biçimde –milliyetçilik, sekülerizm, modernizm– homojen bir toplumda karar kılındı. Bu da Cumhuriyet'in etnik doğasının pekişmesini getirdi.

Türk milliyetçiliğinin etnik doğasını güçlendiren bir diğer etken de, yeni ortaya çıkan kimliğe karşı yapılan isyanlardır. Kimlik oluşumuna ilişkin yeni anlayışın getirdiği değişim, geleneksel toplumun temel unsurlarını da kapsadığı için modernleştirici reformlara karşı, ülkenin çeşitli bölgelerinde bazı tepkiler ortaya çıkmıştır. İroniktir ki bu isyanlar, yeni kimliğin seküler doğasını tehlikeye atan eylemler olarak algılandığı için, devletin merkezileşmiş doğasına katkıda bulunmuştur. Bu da otomatik olarak resmi Türk kimliğinde etnik unsurların önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu isyanların en önemlileri 1925'teki Şeyh Sait İsyanı, 1930'daki Menemen Hadisesi, 1930'daki Ağrı İsyanı ve 1937-8'deki Dersim İsyanı'dır. Robert Olson Şeyh Sait (1925), Ağrı (1930) ve Dersim (1937-38) Kürt isyanlarının Türk kimliği üzerindeki etkisini ele aldığı bir çalışmada, "1925, 1930 ve 1937-38'deki Kürt milliyetçi isyanlarının bastırılması, Türk hükümetinin tek parti otokrasisi altında daha keskin milliyetçi bir söylem ortaya koymasını mümkün kıldı."¹⁰⁸ demektedir. Oysa Lewis, etnik sebepten öte, Şeyh Said ayaklanmasını Halifeliğin kaldırılması gibi rejime kalkışmanın laiklik ve dini sebeplerin neden olduğunu öne sürerek; rejimin tepkisinin de aynı şekilde tekke, zaviye, dervişlerin toplantı ve ayinlerini geleneksel kıyafetlerinin yasaklanması ile açıklar.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Ergil, *a.g.m.*, 2000, s.52.

¹⁰⁷ Heper, *a.g.m.*, 2000, s.75.

¹⁰⁸ Robert Olson, "The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937-1938): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism", *Die Welt Des Islams*, 2000, Volume 40 (1): 67-94, 2000, s.69.

¹⁰⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2002, s.358.

Görüş

Akademik
Bakış

21

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

Olson, isyanları takiben yöneticiler tarafından tezlerini kuvvetlendirmek için yapılan resmi açıklamaları aktarmaktadır. Örneğin Şeyh Sait İsyanından sonra 1925'in Nisan ayında Başbakan İsmet İnönü şu açıklamayı yapmıştır:¹¹⁰

“Biz içtenlikle milliyetçiyiz... ve milliyetçilik bizi bir arada tutan tek etkidir. Türk çoğunluk karşısından diğer unsurlar hiçbir şekilde etkiye sahip değildir. Ne pahasına olursa olsun, ülkemizde yaşayan insanları Türkleştirmek zorundayız, ve Türklere ya da Türkçülüğe (le turcisme) muhalefet edenleri ortadan kaldıracacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde aradığımız, her şeyden önce, Türk ve “Türkî” (turquisities) olmalarıdır. Dini akımlarla yeterince ilgilenmediğimizi söylüyorlar; dini araç olarak kullanarak karşımıza dikilen herkesi ezeceğiz.”

1930'daki Ağrı İsyanının bastırılmasından sonra da İçişleri Bakanı Mahmud Esat Bozkurt şu açıklamayı yapmıştır:¹¹¹

“Bu ülkede sadece Türk milleti millî haklarını talep etme ayrıcalığına sahiptir. Diğer etnik grupların bu tür taleplerinin tanınması imkânsızdır. Gerçeği gizlemeye ihtiyaç yok. Türkler bu ülkenin tek sahipleri ve tek ileri gelenleridir. Türk kökeninden gelmeyenlerin tek bir hakkı vardır: Soylu Türk milletine sorgusuz sualsiz hizmet etmek ve köle olmak.”

Bu iki açıklamaya paralel olarak, 1938'de Dersim isyanının bastırılmasından sonra Atatürk, yaptığı bir konuşmada “Milletimizin hak ettiği en ileri medeniyet ve mutluluk seviyesine erişmesinin önüne geçebilecek, herhangi bir engel yaratabilecek hiçbir ihtimale izin vermediğimizi ve vermeyeceğimizi ilan etmekten mutluluk duyduğunu” ifade etmiştir.¹¹² Yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı gibi, Türk milliyetçiliğinin doğası gereği sivil tarzda tasarlanmış; fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine seküler bir devlet kurmanın zorluğu ve merkezî otoriteye karşı çıkan isyanlar sonucunda Türk kimliğindeki etnik karakter güçlenmiştir. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının anlayışına göre, bu özelliğin yanı sıra iyi tanımlanmış tek bir üniter devlet, bu devlet tarafından yönetilen tek bir ekonomi, ortak-merkezi yasal hak ve sorumluluklar, seküler bir devlet ve ortak bir dil ‘Türk milleti’nin bu yeni tanımının nesnel unsurları haline gelmiştir.¹¹³

Heper, devletin asla kendi Kürt kökenli vatandaşlarına yönelik etnik siyasî bir asimilasyon politikası izlemediğini, onları Türkiye devletinin sistemine ve rejime eşit olarak entegre yapmak istediğini, aynı şekilde vilayet ölçeğinde bile yerleşim alanlarında iç içe geçerek ortak kader birliği yaptığını vurgular.¹¹⁴ Bir başka uzman ise Kürt unsurları akraba topluluklar olarak niteleyip Boşnaklar, Arnavutlar ve Çerkezler gibi Türk değil ancak Türkî halklardan olduğunu belirtir.¹¹⁵ Taha Akyol da Cumhuriyet’in başlangıçta Ziya Gökalp’in kültür milliyet-

110 Akt. Olson, *a.g.m.*, 2000, s.93.

111 Akt. Olson, *a.g.m.*, 2000, s.39.

112 Akt. Olson, *a.g.m.*, 2000, s.94.

113 Kirişçi ve Winrow, *a.g.e.*, 1997, s. 24.

114 Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, 2008.

115 Alâeddin Yalçınkaya, *Siyasî Gelişmeler: Etnik Düşümden Küresel Kördüğüme*, Lalezar Kitapevi, 2006, Görüşme: Yalova, Eylül 2009.

çiliğinde ortak kader, tarih, dil ve millet gibi moral değerlere atıf yaptığını ve etnik ve ırk birliği gibi maddi öğeleri ikinci plana attığını, daha sonra ise Yusuf Akçura gibi bazı Orta Asyalı Türkçü düşünürlerin etkisiyle genç Cumhuriyet'in etnik unsurları önceleyen kimlik söylemini kullandığını söyler.¹¹⁶ Aynı şekilde Gökaltın'ın üçlü sentezi Türklüğü esas alan ulusçuluk anlayışına indirgenir. Yeni Türk kimliği yani milli kimlik esas olarak yurttaşlık ile toprak merkezli olarak Osmanlı geçmişini ve siyasal kültürünün birçok unsurunun reddiyesine ve laik bir temele dayanıyordu.¹¹⁷

Burada elbette Türkiye'deki ulus devletin dinamiklerini ele alan konuya eleştirel bakan çalışmalar da vardır. Batıyla, özünde bir medeniyet ve kalkınma mücadelesi veren (Doğulu-ulusal) bir kimlik rekabeti de vardır.¹¹⁸ Daha genel- de ise İslam ve Batı'nın temelde birbirine karşıt olduğunu savunan oryantalist yaklaşım, diğeri ise İslam ülkelerinin Batı'nın modernleştirici etkisi altında laikleşeceğini savunan modernleşmeci bakış açısıdır.¹¹⁹

Özet olarak, Türk milliyetçiliği Fransız devriminden etkilenerken-Ernest Renan çizgisinde, millî kimlikte maddi öğelerden ziyade soyut, moral ve manevi öğeleri ön plana çıkaran sivil milliyetçilik unsurlarını benimsemiştir. Aynı şekilde daha sonra Alman ve İtalyan etnik milliyetçiliklerinden de etkilenerken zamana göre bu iki farklı milliyetçilik modelinin karışımına da sahip olmuştur. Cumhuriyet anayasası, Türklüğü siyasî bir vatandaşlık olarak tanımlar ve Türkçe konuşan Müslüman unsurlar etnik merkez olarak görülür. Millî bilinç etnik-kültürel motiflerle siyasal semboller güçlendirilir. Pan-Türkizm yadsınmıştır; Yeni Türk tarihinde Orta Asya kökene, Anadolu geçmişine ve İslam tarihi öncesine de yer verilmiştir. Ziya Gökalp; kapsayıcı siyasal, iradeci, tarihsel ve kültürel anlamda organik dayanışmacı bir millet şeklinde Türklüğü betimlemiştir.¹²⁰

Lewis, "Türkiye'nin siyasî ve askerî olarak İslam coğrafyasından çekilerek büyük bir yükü üzerinden attığını; başka yerlerdeki Müslüman ve Türk kardeşlerine yakınlık ve sıcak duygular besleyerek, onların kaderinin ve sorumluluklarının kendi topraklarında olduğunu" ifade etmektedir.¹²¹

Kemalist milliyetçilik, dışarıya karşı yayılmacı olmayan ancak içeride etnik ve kültürel farklılıkları kabul etmeyen tekçi bir siyasal milliyetçiliktir. Millet, kaynaşmış ve homojen bir kütledir. Farklı etnik grupların kabul edilmesi sonucu Osmanlı analojisiyle millî organizmanın bozulacağı varsayılmaktadır. Türkiye'de siyasî-hukuki milliyetçilikle, etnik-özcü milliyetçilik arasında gerilim

116 Taha Akyol, Milliyet Gazetesi, 2010. Sayfa ve gün tarihi yok.

117 Özdoğan, a.g.e., 2001, s. 44.

118 M. Naci Yengin, *Türkiye'de Ulus Devletin Dinamikleri*, Bir Harf Y., İstanbul, 2006, ss.15-77.

119 Haldun Gölalp, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan - Reşat Kasaba, 3. Basım, 2005, s.43

120 Günay Göksu Özdoğan - Gül Tokay. *Redefining the Nation State and Citizen*, Eren Y., İstanbul, 2000, s.42.

121 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2002, s.478.

görsel

Akademik
Bakış

23

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

olduğu iddia edilir.¹²² Oysa Türk toplumu sosyolojik olarak çok kültürlülüğü içselleştirmiştir. Fakat bu durum, Osmanlı sonrası Cumhuriyet'te gayrimüslim unsurlar için biraz sorunlu olmuştur.

Türkiye siyasasının toplumsal dinamikleri arasındaki kaynaşma, dayanışma, karışma, etkileşim ve homojenleşme oldukça yüksektir. Örneğin; SETA'nın demokratik açılım bağlamında yaptığı bir saha araştırmasında her üç Kürt kökenli Türk vatandaşının ikisinin akrabası "Türk"tür (etnik anlamda); aynı şekilde her üç Türk'ün birinin akrabası ise Kürt kökenlidir.¹²³ Bu çerçevede birçok araştırmada Türkiye'nin Kürt kökenli vatandaşlarının Türk devletine entegrasyon ve sadakatinin olması gerektiği gibi çok yüksek olduğu ifade edilir. İran, Suriye ve Irak'tan oldukça farklıdır. Türkiye devlet, toplum, millet, aidiyet, kimlik ve demokratik düzeniyle çoğulcu liberal demokratik Batılı bir düzene sahiptir. Bu yönüyle Anadolu'nun siyasi kültürü ve Türkiye'nin siyasası çok kültürlülüğü yaşatma ve korumada ve farklı etnik unsurlarla bir arada yaşama konusunda kadim bir geleneğe sahiptir.

Sonuç

Bu çalışmada, mevcut milliyetçilik sınıflandırmasının Avrupa dışındaki bölgelerdeki ulus inşa süreçlerinin analizinde kalıp olarak kullanılması problematize edilmiştir. Buna göre, sivil-etnik ikiliğinin ilk dönem Cumhuriyet Türkiye'sindeki ulus inşa sürecini anlamak için yetersiz olduğu iddia edilmiştir. Sivil ve etnik milliyetçilikler arasında katı bir ayırım yapıldığında, ilk dönem Cumhuriyet Türkiye'sindeki ulus inşa sürecini anlamak imkansızdır. Bu yüzden bu çalışma Türkiye'nin milliyetçilik deneyimini anlamak için sivil-etnik ikiliğinin ötesinde yeni bir kavramsallaştırma yapılması gerektiğini belirtmektedir. Fakat bu yeni kavramsallaştırmanın nasıl olacağı bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır ve bu çalışmayı tamamlayacak yeni bir makalenin konusudur.

Türkiye deneyiminin "biricik"liği, ulus inşa süreci açısından, Avrupa deneyiminin karşısında kendi farklarını yaratmıştır. Burada, resmi kimliğin oluşturulmasında içkin olarak bazı sorunlar mevcuttur. İlk olarak, millî kimlik oluşturma sürecinde ortaya konan reformlar toplumsal tabandan gelişmemiş, devlet tarafından kitlelere "medeniyet götürmek" şeklinde gerçekleştirilmiştir.¹²⁴ Avrupa deneyiminde, özgürlük, sosyal adalet ve eşitlik orta sınıfın büyümesi ve sanayileşme sonucu elde edilmiş, sonuç olarak da, bu siyasî ve ekonomik dönüşümler modern millî kimliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fakat Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Türkiye'de bu ön şartların çoğu mevcut değildir. Ne modern bir ekonomik sistem kuracak bir ticaret ya da sanayi sınıfı, ne de sosyal

122 Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya vd., "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşirmesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı", İçinde *Türkiye'nin Politik Tarihi*, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, 2010, s.126.

123 Bülent Aras vd., *Türkiye'nin Kürt Sorunu Algısı*, SETA, 2009.

124 Paul Kubicek, "Turkish European Relations: At a New Crossroads," *Middle East Policy*, 6 (4): 157-173., 1999, s.159.

adaleti savunacak bir işçi sınıfı vardır.¹²⁵ Bu da kitlelerin Batı medeniyetinin yüceliğine inanmaması sonucunu doğurmuştur. Anadolu'nun geçmişte, sınırlı bir şehirli ve eğitilmiş nüfusunun olması, Anadolu'daki halk kitlelerinin büyük bir kısmı geleneksel hayat tarzlarını bırakmamış, böylece Batılılaşma projesi Türkiye'de kitlesel bir destek bulamamış ve Türk seçkinlerinin bir rüyası olarak kalmıştır. Bora'ya göre toplumla seçkinler arasındaki bu hayat tarzı farkı, seçkinlerin halka "oryantalist" bir bakışla yaklaşmaları sonucunu doğurmuştur.¹²⁶ Yeni önderler geleneksel Osmanlı geçmişinden bilinçli bir şekilde kopma çabasında oldukları için, yönetici seçkinler Türk halkını "toplum ve millete ilişkin görüşleri doğrultusunda yontup şekil vermelerine hazır bir varlık" olarak görme eğiliminde olmuştur.¹²⁷ Bu yüzden, devlet otoritesi hem toplumsal hem de siyasî modernleşmeyi gerçekleştirdiği için, devlet kendisini modernleşmenin devam ettirilmesinden sorumlu olarak görmüştür.

İkinci olarak, bu dönemde resmi Türk kimliği çıkmaz niteliğindeki bir çelişkiye dayandırılmıştır: "Bir yanda Batı'nın reddi ve Türk kültürünün yüceltilmesi, diğer yanda ise Türkiye'nin Atatürk'ün ifadesiyle modern ve medeni bir toplumsal duruma ulaşmak için Batı'ya benzemesinin zorunlu olduğu düşünce".¹²⁸ Yeni Türk Devleti, Millî İstiklal Savaşı'nda Batılı güçlere karşı kazanılan bir zaferin sonucu olarak kurulmuştur. Bu da kendi içinde pek çok çelişkiyi barındırmaktadır. Cumhuriyet önderleri bir yandan Türk geçmişinin kültürel değerlerini vurgulayarak yeni bir millî kimlik yaratma yönünde çaba göstermiştir; öte yandan ise Batı medeniyetini ulaşılması gereken seviye olarak kutsallaştırmıştır. Fakat Cumhuriyet aynı zamanda aynı "Batı"ya karşı çıkarak kurulmuştur. Bunun yanında, din ve geleneksel hayat tarzı gibi reddedilen değerler Türk geçmişinin özellikleriyken, sekülerizm ve pozitif bilim gibi kutsallaştırılan değerler de Batı medeniyetinin temel özellikleridir. Günümüzde, Türkiye küreselleşme sürecine başarılı bir şekilde entegre olmaktadır. Fakat bunun yanında diğer ulus devletlerin de tecrübe ettiği gibi olumsuz ayrılıkçı mikro ölçekli tehditlerden de etkilenmektedir. Bu süreci Türkiye iyi okuyarak çevre ve merkez çelişkisini hem ulusal hem de alt-kültürlerini koruyarak, Türkiye demokrasisini derinleştirmektedir. Ayrıca, Türkiye Avrupalılaşma, uluslararasılaşma, bölgeselleşme, çok kültürlülük, çoğulculuk, hoşgörü ve barış, sivilleşme ve entegrasyon konusunda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye devletinin vatandaşlık ve kamu görevlendirmesi sürecinde uygulanan birçok pratikte; etnik, dini-mezhepsel ve ideolojik bağlamda ayrımcı ya da dışlayıcı bir ulus devlet politikası izlediğini söylemek haksızlık olacaktır. Son olarak, gayrimüslim ya da diğer farklı sosyal dinamiklerin sorunları Türk vatandaşları olarak önemli sorunları vardır; bu sorunların aşılması konusunda oldukça radikal adımlar atılmıştır ve sivillerin yapacağı yeni toplum sözleşmesinde-anayasada bireyi yani insanı ve toplum-

125 Ergil, *a.g.m.*, 2000, s. 49-50.

126 Tanıl Bora, *75 yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Y., 1998, s.48.

127 Ergil, *a.g.m.*, 2000, s.50.

128 Kubicek, *a.g.e.*, 1999, s.158.

görsel

Akademik
Bakış

25

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

sal barışı önceleyen demokratik bir siyasanın inşa edileceği düşüncesindeyiz. Dolayısıyla, bu sorunların çoğunun çözüleceğini umarak sosyal bir sivil düzeni kurmuş Türkiye'nin bölgesinde rekabet halindeki diğer devlet siyasa düzenlerinin siyasi, kültürel ve ekonomik cazibe merkezi haline gelebilir.

Kaynaklar

ANDERSON Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londra-New York: Verso 1991.

ANDİCAN, Ahat, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, 2009.

BALAKRISHNAN Gopal (ed.), *Mapping the Nation*. Londra ve New York: Verso 1996.

BEINER Ronald (ed.), *Theorizing Nationalism*. Albany: State University of New York Press, 1999.

BLOOM William, *Personal Identity, National Identity and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press 1990.

BOBBİO Norberto, *Democracy and Dictatorship*, tr. Peter Kennealy, Polity Press, 1989.

BOZDOĞAN Sibel - Reşat Kasaba, *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, 3. Basım, 2005.

CONNOR Walker, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, New Jersey: Princeton 1994.

CLEVELAND William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora, 2004-2008.

ÇAYLAK Adem - Mehmet Dikkaya vd., "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş-tirmesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı", *Türkiye'nin Politik Tarihi* içinde, Savaş Yayınevi, 2. Baskı, 2010.

DIECKHOFF Alain - Christophe Jaffrelot, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Ku-ramlar ve Uygulamalar*, İletişim, 2005-2010.

DUNN John, "Nationalism", *Theorizing Nationalism* içinde, ed. Ronald Beiner. Albany: State University of New York Press 1999.

DÜNDAR Fuat, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, Doz Yayınları, İstanbul, 1999.

ERGİL Dogu, "Identity Crises and Political Instability in Turkey", *Journal of International Affairs*. 2000, 54 (1): 43-62.

ERDENİR F. H. Burak, *Avrupa Kimliği: Pan Milliyetçilikten Post Milliyetçiliğe*, Ümit, 2005.

ERIKSEN Thomas Hylland, "Ethnicity versus Nationalism", *Journal of Peace Research*, 1991, 28 (3): 263-278.

EROL Mehmet Seyfettin, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Yeni Vizyon Arayışları ve 'Dört Tarzı Siyaset'", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007.

ESMAN Milton J., *Ethnic Politics*. Londra: Cornell Univ. Press 1994.

GELLNER Ernest, *Nations and Nationalism: Perspectives on the Past*. Oxford: Blackwell 1983.

GELLNER Ernest, "Nationalism and Modernization", *Nationalism* içinde, ed. John Hutchinson ve Anthony D. Smith. New York: Oxford University Press 1994.

GELLNER Ernest, *Encounters with Nationalism*, Oxford: Blackwell 1994.

GÖKALP Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Bordo Y. 2006.

GÜZEL Şehmus, *Devlet-Ulus*, Alan Y., İstanbul, 1995.

GREENFELD Liah, *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1992.

GUIBERNAU Montserrat, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press 1996.

GUIBERNAU Montserrat - John Rex (ed.), *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism, and Migration*. Maiden: Blackwell 1997.

HASTINGS Adrian, *The Construction of Nationhood Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press 1997.

HEPER Metin, "The Ottoman Legacy and Turkish Politics", *Journal of International Affairs*, 2000, 54 (1): 63-82.

HEPER Metin, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, 2008.

HERTZ Frederick, *Nationality in History and Politics: A Study of the Psychology and Sociology of National Sentiment and Character*. New York 1944.

HOBSBAWM Eric, *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press 1990.

HOBSBAWM E.J., *Milletler ve Milliyetçilik*, 2. bs., Ayrıntı y., İstanbul, 1995.

HUTCHINSON John - Anthony D. Smith (ed.), *Nationalism*. New York: Oxford University Press 1994.

IGNATIEFF Michael, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism*. New York: Farrar, Strauss & Giroux 1993.

JEAN Carlo, "The Role of the Nation State in Providing Security in a Changed World", 1998, *The International Spectator* 33 (1): 67-78.

KADIOGLU Ayşe, "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity", *Turkey: Identity, Democracy, Politics*, ed. Sylvia Kedourie. Londra, Portland: Frank Cass, 1998.

KARPAT Kemal, *Osmanlıdan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Y. 2011.

KASABA Resat, "Kemalist Certainities and Modern Ambiguities", *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey* içinde, ed. Sibel Bozdoğan ve Resat Kasaba, Seattle: University of Washington Press 1997

KEDOURIE Elie, *Nationalism*. Londra: Hutchinson 1960

KELLAS James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, 2. Baskı, New York: St. Martin's 1998.

görsel

Akademik
Bakış

27

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

- KENANOĞLU M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi -Mit ve Gerçek-*, Klasik, 2004.
- KEYDER Çağlar, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İletişim Y. 2003.
- KEYMAN Fuat, *Türkiye ve Radikal Demokrasi: Modern Zamanlarda Siyaset ve Demokratik Yönetim*, İstanbul: Bağlam Yayınları 1999.
- KIRISCI Kemal - Gareth Winrow, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, Portland: Frank Cass 1997.
- KOHN Hans, *The Idea of Nationalism*. New York: Macmillan 1945.
- KUBICEK Paul. 1999. "Turkish European Relations: At a New Crossroads," *Middle East Policy*, 6 (4): 157-173.
- KUPCHAN Charles A., "Introduction: Nationalism Resurgent", *Nationalism and Nationalities in the New Europe* içinde, ed. Charles A. Kupchan, Londra: Cornell University Press, 1995, 1-14.
- KYMLICKA Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Ayrıntı. 1995-1998.
- LERNER Robert E. vd., *Western Civilisations: Their History and Their Culture*, Eleventh Edition, New York: Norton, 1988.
- MARDİN Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları 1995.
- MABBOTT J. D., *The State and the Citizen*, Hutchinson University Library, London, 1967.
- MCCULLOUGH H.B. (ed.). *Political Ideologies and Political Philosophies*. Toronto: Thompson Educational Publishing 1995.
- MCCARTHY Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap, 7. Bsm., 1998.
- MEROM Gil, "Israel's National Security and the Myth of Exceptionalism", *Political Science Quarterly*, 1999, 114 (3): 409-434.
- NAIRN Thomas, *Faces of Nationalism: Janus Revisited*, Londra, Verso 1997.
- NIKOLAS Margareta Mary, *False Opposites in Nationalism: An Examination of the Dichotomy of Civic Nationalism and Ethnic Nationalism in Modern Europe*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Monash University, Centre for European Studies. The Nationalism Project'in internet sitesinden ulaşılabilir: <http://www.nationalismproject.org/articles/nikolas/title.html>, 1999
- NOI Aylin Ünver. *Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik*, IQ, 2007.
- NORMAN Wayne, "Theorizing Nationalism (Normatively): The First Steps", *Theorizing Nationalism* içinde, ed. Ronald Beiner. Albany: State University of New York Press, 1999.
- OLSON Robert, "The Kurdish Rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937-1938): Their Impact on the Development of the Turkish Air Force and on Kurdish and Turkish Nationalism", *Die Welt Des Islams*, 40 (1), 2000, s. 67-94.

OPELLO W.C. - S. J. Rosow, *The Nation-State and Global Order: A Historical Introduction to Contemporary Politics*. Columbia: Columbia University Press 1997.

ORAN Baskın, *Türkiyede Azınlıklar*, İletişim, 6. Bsm, 2010.

ÖZBARAN Salih, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Buca Sempozyumu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

ÖZKIRIMLI Umut. *Milliyetçilik Kuramları -Eleştirel Bir Bakış-*, 3. bs., Doğu Batı Y., Ankara, 2009.

ÖZDOĞAN Günay Göksu. "*Turan'dan 'Bozkurt'a -Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)-*", İletişim y. İstanbul, 2001.

ÖZDOĞAN Günay Göksu & Gül Tokay. *Redefining the Nation State and Citizen*, Eren y., İstanbul, 2000.

ÖĞÜN Süleyman Seyfi. *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam, 1995.

PARLA Taha, *The Social and Political Thoughts of Ziya Gökalp, 1876-1924*, Leiden: E.J. Brill 1985.

POULTON Hugh, "The Turkish State and Democracy", *The International Spectator*, 34 (1), 1999, CLAO sayfalarından erişilebilir.

PRIZEL Ilya, *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine*. New York: Cambridge University Press 1998.

RAMET Sabrina, *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation*, 2. Baskı. Durham: Duke University Press 1995.

ROUX Jean-Paul. *Türklerin Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan, Kabalıcı, 7. bs., 2010.

SAID Edward, *Entelektüel*. İstanbul: İletişim Yayınları 1995.

SEYMOUR Michel, "On Redefining the Nation," *Monist*, 82 (3), 1999, s. 411-445.

SMITH Anthony, *National Identity*, Londra: Penguin 1991.

SMITH Anthony D., "National Identity and the Idea of European Unity," *International Affairs*. 1992, 68 (1): s. 55-76.

SMITH Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell 1986

ŞIVGIN, Hale; "Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimindeki Önemi", *Gazi Akademik Bakış*, 2 (4), 2009, s. 35-52

ÜSTEL Füsün. "*Makbul Vatandaş'ın Peşinde*", İletişim, İstanbul, 2. bs., 2005

TACHAU Frank (??) "Language and Politics: Turkish Language Reform," *The Review of Politics*.

TEMPELMAN Sasja, "Constructions of Cultural Identity: Multiculturalism and Exclusion", *Political Studies*, 47, 1999, s. 17-31.

TOPRAK Binnaz, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden: E.J. Brill 1981.

WIBORG Susanne, "Political and Cultural Nationalism in Education: The Ideas of Rousseau and Herder Concerning National Education", *Comparative Education*. 36 (2), 2000, s. 235-243.

Gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

WICKER Hans-Rudolf, "Introduction: Theorizing Ethnicity and Nationalism", *Rethinking Nationalism & Ethnicity: The Struggle for Meaning and Order in Europe* içinde, H. R. Wicker, Oxford-New York, Berg 1997.

YACK Bernard, "The Myth of Civic Nation", *Theorizing Nationalism* içinde, ed. Ronald Beiner, Albany: State University of New York Press 1999.

YENGİN M. Naci, *Türkiye'de Ulus Devletin Dinamikleri*, Bir Harf y., İstanbul, 2006.

YENİÇERİ Özcan, *Türk Dünyasına Stratejik Bakış*, IQ Kültür Sanat, 2008.

YENİÇERİ Özcan, *Bağımlılık Paradigmaları ve Türk Dünyası*, Kripto bsm, Ankara, 2011.

75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru, Tarih Vakfı y., 1998.

Gör

Akademik
Bakış

30

Cilt 5 Sayı 9
Kış 2011

Atatürk Dönemi Tarih Yazıcılığı

Atatürk dönemi tarih yazıcılığını hakkıyla anlayabilmek için İmparatorluktan Cumhuriyet'e devreden tarihçilik mirasına genel hatlarıyla da olsa temas etmek gereklidir. Tanzimat'tan sonra hayatın hemen her alanında olduğu gibi tarih yazıcılığında da Batı etkisiyle bir değişimin olduğu gözlenir. 19. yüzyılın son çeyreğinde daha belirgin olarak hissedilmeye başlanan bu değişim, II. Meşrutiyet yıllarında zirve noktasına ulaşmıştır. Bir yandan modern ölçülerle yeniden tanımlanıp nesnel bilgi üretmesi arzu edilen bilimsel bir disiplin olarak kurulmaya çalışılan tarih, diğer yandan da vatandaşlık eğitiminin önemli unsurlarından biri hâline gelerek özellikle toplumsal kimliğin inşası bağlamında yeni işlevler yüklenmiştir. Kamusal tartışmalarda bir politik mücadele aracına dönüşmesi ise tarihin popülerleşme ivmesine hız katmıştır.

Türk tarih yazıcılığı, modernleşme ile birlikte içine girdiği büyük dönüşümün sancılarını en şiddetli biçimde İmparatorluğun son on yılında yaşamıştır. İmparatorluğun Cumhuriyet'e bıraktığı tarih düşüncesi konusundaki mirasın en kıymetli parçası da bir bakıma bu sancıdır. Söz konusu sancı bir tarafıyla epistemolojiktir; tarihin ne olduğu, bir bilim olup olmadığı, nasıl bir yöntem kullanması gerektiği, sosyoloji ve doğa bilimleri ile ilişkisi, ne işe yaradığı, nesnel bilgi üretip üretemeyeceği, yasalara ulaşip ulaşamayacağı, toplumsal değişmeyi denetim altına almayı mümkün kılamayacağı gibi sorular etrafında ortaya çıkar. Diğer tarafıyla ise ontolojiktir; Türklerin kim olduğu, millî tarihin nereden başladığı, tarihin kadrosunun kimlerden oluştuğu, millî tarih ile toplumsal kimlik arasında nasıl bir ilişki olduğu, millî tarihin nasıl öğretilmesi gerektiği meselelerine cevap arar. Son tahlilde romantizm, Fransız pozitivizmi ve Alman tarihselciliği eklektik bir biçimde II. Meşrutiyet dönemi Türk tarih yazıcılığında uzlaştırılmaya çalışılır. Bu çerçevede içerisinde, erken Cumhuriyet döneminin tarih yazıcılığı, Cumhuriyet için bir laboratuvar işlevi gördüğüne sıklıkla işaret edilen II. Meşrutiyet döneminin mirası içinde aranmalıdır. Zira genç Cumhuriyet ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1930'lara kadar tarih yazıcılığı ile derin bir surette ilgilenme imkânı bulamamıştır. Bu bakımdan erken Cumhuriyet'in tarih yazıcılığı hususundaki hafıza ve birikiminin mühim kısmı II. Meşrutiyet'in mirası tarafından doldurulmuştur. Türk Tarih Tezi'ne kadar ki tarih yazıcılığını II. Meşrutiyet dönemi tarih düşüncesinin büyük ölçüde bir devamı gibi almakta sakınca yoktur. Bu devamlılık çeşitli şahıs, kurum, metin ve geleneklerle de somutlaşır.

Balkan Savaşları'ndan sonra ülkenin düşünce, bilim ve kültür dünyasında hâkim bir mevki işgâl eden Ziya Gökalp ve onun temsil ettiği Türkçülük düşüncesi ile Durkheim sosyolojisi erken Cumhuriyet döneminde de tek ve rakipsiz sistematik düşünce geleneğini teşkil etmekteydi. Gökalp, II. Meşrutiyet dönemindeki düşüncelerini yeni döneme uyarlamaya çalışarak Cumhuriyet elitleri içerisindeki yerini almıştı. Bir "Türk Medeniyeti Tarihi" yazmaya başlamışken 1924 yılında vefat etmişti. Ancak etkisi uzun bir süre daha devam edecekti. Türkçülüğün bir diğer kurucu babası olan Yusuf Akçura da Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığını şekillendiren en güçlü öznelerden birisiydi. Fransa'da, Siyasal Bilimler Okulu'nda Osmanlı saltanat müesseseleri üzerine yazdığı mezuniyet teziyle birlikte yeni bir tarih anlayışını seslendirmeye başlamış ve II. Meşrutiyet dönemindeki metinleriyle Türkçü tarih anlayışının en önemli mimarlarından biri olmuştu. Cumhuriyet yıllarında da hocalık ve yazarlık yoluyla tarih düşüncesi üzerindeki etki kanallarını açık tutmuştu. Tarih müfredatının modernleşip milliyetçi bir içerik kazanması üzerine en somut ve ısrarlı dikkatler ona aittir. Türk Tarih Tezi'nin oluşmasında aktif bir rol üstlenmiş ve Türk Tarih Kurumu başkanlığı yapmıştır. Ülkemizde akademik tarihçiliğin kurucusu kabul edilen Fuat Köprülü de II. Meşrutiyet döneminde yetişmiş ve Cumhuriyet devrinde Türk tarih yazıcılığının etkin bir figürü olmuştu. Akademik yayınları dışında ders kitabı yazarlığı da yapan Köprülü, hocalığı ve popüler nitelikli dergi ve gazete yazılarıyla da yeni tarih düşüncesinin kökleşmesine hizmet etmişti. 1924 yılında

kurulan Türkiyat Enstitüsü'nün başına geçmiştir. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ise kısık sesle konuşmayı yeğleyen çekingen ve temkinli bir muhalif pozisyonunda konumlanmıştır. Türk tarihinin tasnifine dair yeni bir sistemleştirme teklif ederek bütüncü bir kurguyu, 1924 yılında yayımladığı "Türk Tarihi" ile tatbik eden Rıza Nur ise Türk Tarih Tezi'nin öncüsü kabul edilebilecek bazı argümanları daha Mütareke döneminde dillendirmeye başlamıştı. Devlette devamlılık esası üzerine kurulu tarih yorumu, sonraki yıllarda milliyetçi tarih görüşünü biçimlendiren en etkili kaynaklardan birisi olacaktır. Türkolog Paşalar geleneğinin takipçisi Necip Âsım (Yazıksız), ilerleyen yıllarda Türk Tarih Kurumu başkanlığı da yapacak olan Mehmed Şemseddin (Günaltay), eski eserler, nümizmatik, sanat tarihi, mimarlık tarihi ve müzecilik konularında kurucu bir isim olan Halil Ethem (Eldem), Osmanlı tarihçisi İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Anadolu tarih görüşünün temsilcilerinden Mükrimin Halil (Yinanç) gibi kalem sahipleri de iki dönemi birbirine bağlayan isimler arasında öne çıkar. Ayrıca Ahmed Zeki Velidî (Togan), Sadri Maksudî (Arsal), Abdülkadir (İnan), Ahmet Caferoğlu gibi Türk dünyasından gelen göçmenlerin tıpkı Batılı göçmenler gibi tarihçiliğin beşerî sermayesini Cumhuriyet döneminde de zenginleştirmeye devam ettikleri ifade edilmelidir.

II. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'e kalan Ahmet Refik (Altınay), Ali Reşat Bey, Ali Seydi Bey, Emin Ali (Çavlı), İhsan Şerif (Saru) gibi eğitimci ve ders kitabı yazarları da Cumhuriyet'in tarih yazarı kadrosu içerisinde zikredilmelidir. Erken Cumhuriyet döneminde okutulan çeşitli seviyelerdeki tarih ders kitaplarının büyük kısmı bu isimlerin kaleminden çıkma olduğu gibi okutulan eserlerin mühimce bir kısmı da eski dönemde yazılan metinlerin güncellenmesinden ibarettir. Tarih öğretimi hususunda Tedrisat Mecmuası, Tedrisat-ı İbtidaiyye Mecmuası, Muallim Mecmuası gibi süreli yayınlar etrafında somutlaşan II. Meşrutiyet döneminin pedagojik mirası ile İmparatorluktan Cumhuriyet'e kalan ilk ve ortaöğretim kurumları ve Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye, Darülfünûn gibi okullardan oluşan yükseköğretim sistemi de bu noktada hatırlanmalıdır. Darülfünûn'da müstakil bir tarih şubesinin ise 1919'da kurulduğu bir not olarak düşülmelidir.

II. Meşrutiyet döneminin Türk Derneği, Türk Ocağı, Türk Bilgi Derneği, Tarih-i Osmanî Encümeni, Âsar-ı İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni gibi çatıları kurumsal ve kolektif tarih çalışmaları için bir zemin teşkil etmişti. Tarih-i Osmanî Encümeni erken Cumhuriyet yıllarında Türk Tarih Encümeni ismiyle çalışmalarına devam etmiştir. Encümen'in kendi ismiyle çıkardığı dergi, yayımladığı kitaplar ve arşiv çalışmaları bu dönemde de ilmî tarihçiliğin en önemli ürünleri arasında yer alır. 1924 yılında Edebiyat Fakültesi bünyesinde ve Fuat Köprülü'nün başkanlığında kurulan Türkiyat Enstitüsü, kurumsal ve kolektif çalışmalar için yeni ve modern bir çatı olmuştur. Enstitü'nün neşrettiği bilimsel dergi ve kitaplar, ülkemizde tarih yazıcılığının akademik bir disiplin hüviyetine kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. Millî tarih anlayışının en etkili temsilcisi olan Türk Ocakları da kültürel, sanatsal ve bilimsel faaliyetine devam ederek Türk tarihçiliğinin ufkunu Türk tarihinin Osmanlı tarihi dışında kalan zaman ve mekânlarına doğru açıyor, bütüncü bir tarih anlayışını kökleştiriyordu.

Cumhuriyet ile birlikte değişen siyasal, toplumsal ve ekonomik ortam ideolojik alanı, değişen ideolojik alan da tarih yazıcılığını değişime zorlamıştı. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, İmparatorluktan teritoryal bir ulus-devlete geçiş, millet inşası, İslâm ve Türk dünyasından içe dönüş, millî iktisat ve kalkınma arayışları, radikal üst yapısal reformlar, Sovyet Rusya ile yakınlaşma gibi gelişmeler İmparatorluktan tevarüs eden ideolojik ortamı köklü bir biçimde dönüştürürken tarih düşüncesini de değiştiriyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ideolojik alana Türkçülük ve Türkçülüğün tarih tezleri hâkimmiş gibi gözükse de aslında Türkçülük bu hâkim mevkii Batıcılık ile paylaşıyor ve Batıcılığın Türkçülükle melezlenmesi gibi Türkçülük de giderek daha Batıcı bir söyleme doğru kayıyordu. Yeni şartlara uyarlanmak adına Turan idealini ve millet anlayışındaki baskın İslâmî tonu terk ederken tarih tezlerini de bu minvalde tadil ediyor, mesela Cengiz Han imgesi etrafında inşa ettiği Turancı mitoslarını kenara ayırıyor, en azından gerilere

doğru itiyordu. Daha önemlisi Türk milliyetçiliği içerisinde I. Dünya Savaşı'nın sonlarında başlayan Turan'dan Anadolu'ya dönüş eğilimi Anadolu Mecmûası'nda ifadesini bulan ve Hilmi Ziya (Ülken), Mükrimin Halil (Yinanç), Ziyaeddin Fahri (Findıkoğlu) gibi isimler tarafından temsil edilen yeni bir tarih görüşüne dönüşecekti. Kısacası mekân planında Anadolu'yla sınırlı, seküler bir Türklük anlayışı ile bütüncü bir modernleşmecilik yeni dönemin ideolojik manzarasında giderek hâkim unsurlar olacak, tarih yazımı da buna göre kurgulanacaktır.

Gazi Mustafa Kemâl, 1920'li yılların sonlarına doğru tarih ve dil meselesi ile giderek daha fazla ilgilenmeye başlar ve böylece tarih yazıcılığı için yeni bir dönem açılır. Bu ilginin görünür sebebi olarak Afet İnan'ın, Fransızca bir coğrafya kitabındaki Türklerin medeniyet kurmaya kabiliyetsiz, ikinci dereceden barbar bir ırka mensup olduğuna dair ifadeleri Atatürk'e göstermesi zikredilirse de daha derindeki sebep 1928 itibarıyla büyük ölçüde tamamlanmış olan inkılâpları halka benimseterek ulus inşa sürecini tamamlamaktır. Serbest Fırka hadisesi inkılâplara karşı geniş bir toplumsal muhalefet olduğunu göstermişti. Bu bağlamda Türk Tarih Encümeni ile Türk Ocaklarının kapatılması, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi akademiler ile Halkevleri'nin açılması, tarih ve dil kongreleri düzenlenmesi, Üniversite Reformu, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi"nin kurulması gibi gelişmelerin hepsi modern Türk kimliğinin dil ve tarih aracılığıyla inşasına yönelik tedbir ve girişimlerdi.

Yukarıda zikredilen hadiseden sonra Atatürk, Afet İnan'dan millî tarih meselesi ile ilgilenmesini istemiştir. İkilinin konu üzerine birlikte çalıştığı da bilinmektedir. 1930 yılında ise Atatürk'ün teşvikiyle Türk Ocağı bünyesinde 16 üyeden oluşan "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" kurulmuştur. Heyet, Atatürk'ün isteği üzerine "Türk Tarihinin Ana Hatları" ismiyle tek ciltlik bir kitap hazırlamıştır. 100 adet basılan kitap konu ile ilgili kişilere fikir almak için gönderilmiş, sınırlı bir çevrede dağıtılarak önden bir kanaat yoklaması yapılmıştır. 1931 yılında "Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı" ismiyle bu kitabın bir özeti de yapılarak 30 bin adet basılmıştır. Her yaştan öğrencinin okuması isteğiyle "Methal" in bütün okullarda satışı yapılmıştır.

"Türk Tarihinin Ana Hatları", *"Bu kitap, muayyen bir maksat gözetilerek yazılmıştır."* cümlesi ile başlar. Bu muayyen maksat, *"Türklerin dünya tarihindeki rollerinin"* hakkını vermeyen yerli ve yabancı tarih kitapları karşısında Türkleri medeniyet kurucu bir ırk olarak yücelterek Cumhuriyet'in kültür devrimlerini pekiştirip meşrulaştıracak bir millî tarih ihtiyacını karşılamaktır. Kitap sayesinde Türk deha ve kabiliyeti, Türk karakterinin özellikleri, Türk'ün yüksek medenî vasıfları Türk gençliğine gösterilecektir. Kitapta Avrupa ile girilen bir medeniyet yarışı ve hesaplaşma, Türklere Avrupa'yı medenileştirme misyonunu giydirmeye gayreti derinden hissedilir. "Brakisefal Türklerin", dünyadaki ilk medeniyeti ana yurtları Orta Asya'da kurdukları ve buradaki iklim değişikliklerinden sonra göç ederek bütün dünyaya medeniyet götürdükleri eserin temel teziydi. Bu cümleden olarak Çin, Hint, Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Akdeniz medeniyetlerinin kurucusu Türklerdi. Aynı zamanda dışarıya dönük bir politik mesaj olarak da Anadolu'nun otokton ahalisinin Türkler olduğu vurgulanıyordu. Bu iddialar, "Türk Tarih Tezi" adıyla bilinen tarih görüşünün temelini oluşturmuştur. "Methal"de de ağırlıklı olarak Türklerin medeniyet kurucu vasfından bahsedilmiştir. Mısır, Sümer, Eti gibi kadim medeniyetlerin yanında Avrupa/Batı medeniyeti de daha kaynağında Türkleştirilmiş oluyordu. Bu suretle Türk Batılılaşması da bir bakıma Türklerin zaten kendilerine ait olanı Batıdan geri alması şeklinde yorumlanıp meşrulaştırılıyordu. Aslında Mustafa Celaleddin Paşa'dan başlayarak Ahmed Midhat Efendi'ye ve Rıza Nur'a kadar pek çok isimde tezin bir takım öncüllerini bulmak mümkündür.

Türk Ocakları 1931 yılında kapatılınca, Ocak bünyesindeki "Türk Tarihi Tetkik Heyeti", "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" (1935 yılında ismi Türk Tarih Kurumu olacaktır) adıyla bağımsız bir kurum olarak yeniden teşkilatlandırıldı. Türkçeyi bir

ilk dil, bütün diğer dillerin kendisinden çıktığı bir ilk anadil olarak kodlayan Türk Tarih Tezi'ni desteklemek için 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu çatısı altında da Güneş Dil Teorisi devreye sokuldu. Sümeroloji, Hititoloji, Arkeoloji, Antropoloji gibi disiplinler yoluyla teze akademik destek vermek için de 1935'te "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi" açıldı. Türk Tarih Tezi doğrultusunda toplumsal kimlik ve hafızanın biçimlendirilmesi amacıyla 1930'lu yıllarda dil ve tarih kongreleri tertiplenmiş, lise ve ortaokullar için yeni ders kitapları hazırlanmıştı. Popüler yayınlar, gazete ve dergiler, sergiler, müzeler, tiyatrolar bu amaç için seferber edilmişti. Yeni sanayi ve finans kuruluşlarına Sümerbank ve Etibank gibi isimlerin verilmesi, Ankara'nın şehir sembolü olarak Hitit güneşinin seçilmesi, yer adlarında tezle ilgili gösterenlerin kullanılması gibi tercihler de Türk Tarih Tezi'nin simgesel kuruluşuyla alakalıydı. Tarih kongrelerinin bu faaliyetler içerisinde şüphesiz özel bir yeri vardı. Birinci Türk Tarih Kongresi, 02-11 Temmuz 1932 tarihlerinde Ankara Halkevi binasında gerçekleştirilmişti. Kongrenin asıl amacı, "Türk Tarihinin Ana Hatları" ile liseler için hazırlanan dört ciltlik "Tarih"te işlenen Türk Tarih Tezi'ni, özellikle öğretmenlere tanıtmaktı. Bu sebeple katılımcıların büyük çoğunluğu orta dereceli okullarda görev yapan öğretmenlerden müteşekkildi. Tez'in ilke ve esasları, Millî Eğitim Bakanı Esat Bey, Reşit Galip, Şevket Aziz, Samih Rifat ve Afet İnan tarafından kongrede dile getirilmişti. Yusuf Akçura'nın Türk tarih yazıcılığına dair eleştirel tebliği ise ayrıca kayda değerdir. Afet İnan'ın Fuat Köprülü ile kaynak kullanımına, Zeli Velidî Togan ile de Orta Asya'daki iç deniz ve kuraklık meselesine dair yaptığı tartışmalar, Kongre'den Türk tarihçiliğinin kolektif hafızasına intikal eden en mühim hususlardır. İkinci Türk Tarih Kongresi ise 1937 yılında, 20-25 Eylül günlerinde toplandı. Bu sefer katılımcıların büyük kısmını bilim insanları, özellikle de Avrupa'dan gelen akademisyenler oluşturuyordu. Antropoloji, arkeoloji ve dilbilim ağırlıklı geçen Kongre, Türk Tarih Tezi'ne uluslararası bir nitelik vermek için yapılmıştı.

Türk Tarih Tezi ile ilgili heyecan 1930'ların sonuna doğru sönmeye başlamıştı. Tez, genç Cumhuriyet'in dönemsel iç ve dış kaygılarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı ve aşırı iddiaları çok geçmeden terkedilmişti. Tezin aşırı iddia ve yorumlarına takılmadan 1930'lu yıllarda yaşanan tarih patlamasının bıraktığı mirasa odaklanmak daha hakkaniyetli bir yaklaşım olacaktır. Öncelikle Türk Tarih Tezi ile ilgili süreç, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi modern Türk tarih yazıcılığının üzerine oturacağı yeni bir akademik zeminin kurumsal alt yapısını hazırlamıştır. İkinci olarak ülkemizde Antropoloji, Arkeoloji, Dilbilim, Sümeroloji, Hititoloji, Müzecilik gibi disiplinler Türk Tarih Tezi'ne çok şey borçludur. Üçüncüsü modernleşme sürecinde başlayan tarihî zaman ve tarihî mekânın genişleme süreci gerek Türk tarihinin en eski çağlarına ve mekânlarına, gerekse dünya tarihinin en bilinmedik noktalarına doğru açılmış, klasik tarih tasavvurumuzun merak ufku kat be kat aşılmıştır. Türk Tarih Tezi ile birlikte bir yandan bütüncül bir Türk tarihi anlayışı, Osmanlı tarihini paranteze almak gibi bir eğilime rağmen kemikleşmiş, diğer yandan da kadim kültür ve medeniyetlere dönük bir ilgi de yerleşip kurumsallaşma imkânı bulmuştur. Dördüncüsü tarih yazıcılık askerî ve siyasî tarih anlatılarının, bir büyük adamlar seremonisinin hegemonyasından bir nebze olsun kurtulmuş, farklı disiplinlerle işbirliğine girerek hayatın farklı alanlarına, sosyo-kültürel cephelerine doğru açılabilmiştir. Beşincisi tarihte uzmanlaşma ve profesyonelleşme, çeşitli akademik yeterlilikleri ve metodolojik kriterleri sağlama süreci aslında Türk Tarih Tezi'nin harekete geçirdiği dinamiklerle birlikte ivme kazanmıştır. Son olarak 1930'lardaki olağanüstü ve şenlikli tarih ilgisi, bütün eksik ve zaaflarıyla kayda değerdir, bir dönemin ruhuna nüfuz edebilmek açısından gayet kıymetlidir.

Mehmet Kaan ÇALEN

KAYNAKÇA

AKBAYRAK, Hasan, **Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine**, Kitabevi, İstanbul 2009.

ALKAN, Mehmet Ö., “II. Meşrutiyet’te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim”, **Türkiye’de Tarih Yazımı**, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 155-177.

ARIKAN, Zeki, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihçilik”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. s. 1584-1594.

BEHAR, Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih**, Afa Yayınları, İstanbul 1996.

BERKTAY, Halil, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**, İstanbul 1983.

Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara: 2-11 Temmuz 1932 Konferanslar Müzakere Zabıtları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

İkinci Türk Tarih Kongresi, İstanbul: 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

COPEAUX, Etienne, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

ÇALEN, Mehmet Kaan, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

EYİCE, Semavi, “Türk Tarihinin Ana Hatları,” **Belleten**, C. XXXII, S. 128, 1968, s. 509-526.

İNALCIK, Halil-Bülent Arı, “Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar”, **Uluslararası Askerî Tarih Dergisi**, S. 87, Ankara 2007, s. 213-247.

İNAN, Afet, “Türk Tarih Kurumu’nun Kuruluşuna Dair,” **Belleten**, C. XI, S. 42, Nisan 1947, s. 173-179.

İNAN, Afet, “Türk Tarih Kurumu 40 Yaşında,” **Belleten**, C. XXXV, S. 140, Ekim 1971, s. 519-529.

ORAL, Mustafa, **Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2006.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, “Arkeolojiden Antropolojiye Türk Tarih Tezi”, **Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler**, Editör: Ahmet Şimşek, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2020.

ŞİMŞEK, Ahmet, “Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, S. 111, s. 85-99.

Türk Tarihinin Ana Hatları, İstanbul 1930.

Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısım, İstanbul, 1931.

Türk Tarihinin Ana Hatları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, **Tanzimat**, C. 2, MEB Yayınları, İstanbul 1999, s. s. 573-595.

17/01/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-tarih-yaziciligi/?pdf=3829> adresinden erişilmiştir

TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE ERKEN DÖNEM TARİH YAZIMI

Ahmet ATEŞ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte ekonomiden siyasete pek çok alanda inkılap olarak tanımlanan bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden en önemlilerinden birinin tarih yazımı alanında yaşandığı savunulabilir. Yeni kurulan Cumhuriyetin hem ulusal hem de uluslararası meşruiyetini sağlamak amacıyla başlatılan tarih yazımı çalışmaları, Batı bilim anlayışına uygun bir metodoloji arayışı içinde kendisine bir istikamet belirlemiştir. Bu bağlamda Pozitivizm, Romantik Tarih Yazımı ve Annales Okulunun tarih metodolojileri ulusal tarih yazımında kullanılmıştır. Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti erken dönem tarih yazımı çalışmaları üzerinde yukarıda değinilen metodolojilerden hangilerinin etkili olduğu ve çalışmaların bazılarının başarısız olmasının nedenleri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazımı, Pozitivist Tarih Anlayışı, Romantik Tarih Yazımı, Annales Okulu, Türk Tarih Tezi

EARLY PERIOD HISTORIOGRAPHY IN THE REPUBLIC OF TURKEY

ABSTRACT

With the emerge of the Republic of Turkey as a new state, there have been some developments from economy to politics, which are called as revolution. It can be argued that one of the most important of these developments was done in the field of historiography. The historiography studies initiated with the aim of ensuring both the national and international legitimacy of the newly established Republic, have set a direction for itself in search of a methodology appropriate to Western science understanding. In this context, Positivism, Romantic History Writing and the history methodologies of the Annales School have been used in national history writing. In this study, it is discussed which of the above mentioned methodologies are effective on the early historiography studies of Republic of Turkey and why some of the studies are unsuccessful.

Key Words: Historiography, Positivist History Understanding, Romantic History Writing, Annales School, Turkish History Thesis

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş döneminde tarih, iktidar-meşruiyet ilişkisini hem ulusal hem de uluslararası ölçekte kurmada etkili bir araç olarak görülmüştür. Çünkü geçmişin bilgisi olarak tanımlanan tarih, iktidar sahiplerinin kendilerini ve oluşturdukları kurumları meşrulaştırmak için ilgilendikleri bir alan da olmuştur. İktidarın kökleri ne kadar eskiye dayanırsa, yaptığı icraatlar ve oluşturduğu kurumlar toplumun zihninde daha kolay meşruiyet kazanabilmektedir. Bu fikir insanlığın her döneminde ortaya çıkmıştır. Örneğin Hitit kralları yaptıkları işlerin hesabını tanrıya vermek maksadıyla *anallar* yazdırmışlardır. Bunlar iktidar ile tarih arasındaki ilişkinin ilk örnekleridir. Bu sayede krallar kendilerinin ne kadar dürüst olduğunu topluma anlatma fırsatı yakalarken, kendi iktidar alanlarını kolayca pekiştirmişlerdir. Ortaçağ dünyasında ortaya çıkan *kronikçilik* benzer bir işlev üstlenmiştir. Kronikler hükümdar iktidarda kaldığı sürece onun attığı tüm siyasi eylemleri ve olayları yıl yıl kaleme almışlardır. Ancak kroniklerde kralı eleştiren ya da yönetimin eksikliklerini ele alan yazım sayısı oldukça sınırlı olmuştur. Bu açıdan kronikçiliğin aynen anallarda olduğu gibi hükümdarın menfaatine hizmet ettiği görülmektedir.¹

Erken dönem tarih çalışmalarının uluslararası hedefi yeni kurulan Cumhuriyet'in uluslararası meşruiyetini sağlamaktır. Çünkü Batı merkezli tarih çalışmalarında Türkler Avrupa uygarlığını tehdit eden işgalci bir öteki olarak tahayyül edilmekteydi. Bu önyargıların giderilmesi maksadıyla tarih alanında yapılan çalışmalar hızlandırılmıştır. Orta Asya geçmişine vurgu yapılarak hazırlanan Türk Tarih Tezi ile Türk ulusunun dünya tarihinin gelişiminde kilit rol oynadığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Kadim Mezopotamya, Anadolu ve Ege kültürlerini yaratanların Türkler olduğu ileri sürülerek Cumhuriyet coğrafyasındaki Türk varlığı meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Kısaca erken dönem tarih çalışmaları ile tüm dünyaya ve özellikle Batıya bugünkü dünya uygarlığını yaratanlar arasında Türkler de vardı ve Anadolu Türklerin ana yurdudur denilmeye çalışılmıştır.²

Tarih çalışmaları uluslararası olduğu kadar ulusal meşruiyetin sağlanması içinde yapılmıştır. Cumhuriyetin erken dönemlerinde tarih üzerinden ulus bilinci oluşturma

¹ Ahmet Şimşek, “Türkiye’de Tarih Eğitiminin Ulusallığı ve Avrupa Merkezilikçiliği”, *TSA*, Sayı: 1, 2007, s. 11.

² Foti Benlisoy ve Stefo Benlisoy, “Milliyetçi Tarihyazımı ve ‘Azgelişmişlik Bilinci’: Yunan Tarihyazımında Geçmiş Algıları”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, 2001, s. 248.

çabaları bu şekilde açıklanabilir. Bu bağlamda tarih çalışmaları ulusalcı bir bakış açısı üzerine şekillenmiştir. Anderson'a göre "ulus hayal edilmiş bir siyasi topluluktur ve kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir". Kısaca ulus bilincinin gelişmesinde ortak bir takım şeylere sahip olmak ve diğer pek çok farklılığı unutmak yatmaktadır.³ Hobsbawm bu ortak noktaların bina edilmesi için tarihi gerekli görmüştür. Ona göre bina edilecek gelenek "alenen ya da zımnen kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel yada sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıttırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaaya çalışan bir pratikler kümesi" şeklinde düşünülmelidir. Ona göre gelenek icat etmenin en önemli unsurlarından bir tanesi geçmişe referans göstermektir. Bu sayede formelleşme ve rutinleşme başarıya ulaşabilir.⁴

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti ulusal ve uluslararası hedefleri bağlamında tarih yazımını önemli görmüştür. Fakat bu maksatla yapılan tarih çalışmaları gelişigüzel yapılmamıştır. Dönemin tarihçileri bir takım metodolojiler izleyerek tarih çalışmalarına bilimsellik katmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Pozitivist tarih anlayışı, Romantik tarih anlayışı, Alman Tarih Okulu ve Annales okulunun metodolojilerinin tarih yazımı çalışmalarında etkili olduğu savunulabilir. Bu çalışmada bu metodolojilerin neyi ifade ettiği ve hangi yönleriyle erken dönem tarih yazımı üzerinde etkili olduğu tartışılmaktadır.

TARİH YAZIMI METODOLOJİLERİNİN GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE Kİ ETKİLERİ

19. yüzyılda Batının askeri ve siyasal olarak dünya üzerinde etkili olması tarih çalışmalarına olan ilgiyi de arttırmıştır.⁵ Tarihi bir bilimsel disiplin haline getirmek için yapılan çalışmalar⁶ bu dönemin tarih yüzyılı olarak anılmasına neden olmuştur.⁷ Özlem'e göre 19. yüzyılda Batı'da tarih yazımına yönelik çalışmaların artması sonucunda başta Hegel olmak üzere Herder, Ranke, Michelet ve Croce gibi düşünürler yaptıkları çalışmalar ile modern tarih yazımının ilk örneklerini sunmuştur. Gene aynı

³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Miliyetçiliğin Kökekenleri ve Yayılması**, Metis, İstanbul, 2009, s. 20.

⁴ Eric Hobsbaw ve Terence Ranger, **Geleneğin İcadı**, Agorakitaplığı, İstanbul, 2006, s. 2-5

⁵ Patric O'Brien, "Historiographical Traditions And Modern Imperatives For The Restoration Of Global History", **Journal of Global History**, 2006, s. 11

⁶ Edvard Hallet Carr, **Tarih Nedir**, İletişim, İstanbul, 2008, s. 11

⁷ Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, İnkılap, İstanbul, 2001, s. 114.

dönemde Engels ve Marx, Hegelci sistematikğin çizgilerini taşıyan bir tarih yazımı ortaya koymuştur.⁸ Modern anlamda başlayan bu tarih yazıcılığı *historiografi* adı altında kavramsallaşmıştır. Aynı dönemde tarihsel olaylar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi, toplumların üretim biçimlerine göre tanımlanması ve toplumların gelişim çizgilerinin belirlenmesine dönük çalışmaların yapılması, tarih çalışmalarına verilen önemi daha da arttırmıştır.⁹

Bu yüzyılda bir disiplin olarak beliren tarih yazıcılığı, başta Osmanlı coğrafyasında bağımsızlığını kazanan balkan devletleri ve Hindistan gibi sömürge sonrası devletler tarafından siyasi ve ideolojik içeriğine sahip modernleşme projelerine bir tür meşrulaştırıcı destek alanı olarak görülmüştür.¹⁰ Örneğin Arnavutluk ve Yunanistan homojen bir toplum oluşturmak için tarih yazıcılığına önem vermişlerdir.¹¹ Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş döneminde benzer tarih yazımı çalışmaları yapılmıştır. Davutoğlu Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayan tarih çalışmalarını “Selçuklu ve Osmanlı döneminin atlanarak yeni bir tarihin İslam-öncesi Türk ve Anadolu kültürlerine dayalı olarak kurulma çabası” şeklinde tanımlamaktadır.¹² Bu çalışmalar incelendiğinde metodolojik bir çeşitliliğin varlığı görülmektedir.

POZİTİVİST TARİH ANLAYIŞI

17. yüzyılda Newton ve Hume gibi düşünürlerin çalışmaları ile ortaya çıkan pozitivist metodoloji, matematik gibi disiplinlerde kullanılan deney ve gözlem metodunu akli çıkarımların önüne geçirmiştir. Buna göre elde edilen bilginin sonuçlarının kontrol edilebilir ve tekrarlanabilir olması *nesnel bilgiyi* doğurmaktadır. Bilimsel çalışmalarda nesnel bilginin insanın elde edebileceği en kusursuz hakikat olarak kabul görmesi, fizik ve matematik dışındaki disiplinlerde pozitivist metodolojinin taklit edilmesine neden olmuştur.¹³ 19. yüzyıl pozitivist bilim anlayışı

⁸ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 154

⁹ Ahmet Şimşek, *a.g.e.*, s. 11

¹⁰ Ahmet Davutoğlu, “Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı”, **Divan**, Cilt: 4, Sayı: 7, 1999, s. 5.

¹¹ Piro Misha, “Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia”, **Albanian Identities: Myth and History**, (Ed. Stephanie Schwandner-Sievers ve Bernd Jürgen Fischer), Indiana University Press, Indiana, 2002, s. 34.; Margarita Miliori, “Europe the Clasic Polis and the Greek Nation: Philhellenism and Hellenism in Nineteenth –Century Britain”, **The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)**, (Ed. David Ricks), Roulledge, New York, 2016, s. 65-70.

¹² Ahmet Davutoğlu, *a.g.e.*, s. 5.

¹³ Ahmet Şimşek ve Ali Satın, **Milli Tarihin İnşası**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 12-13.

felsefe ve tarih gibi çalışma alanlarının bilimsellik konusunu tartışmaya açmıştır. Bu nedenle akademisyenler tarih çalışmalarını pozitivist bilim anlayışına uygun şekilde yürüterek tarihin bir bilim olması için çaba harcamışlardır. Böylece tarihin bilinmesini olanaklı kılan yasalar ortaya konulmuştur.¹⁴

Pozitivist tarih anlayışı sosyal bilimlerin doğa bilimlerinde izlenilen metodolojiye göre yapılması maksadıyla ortaya çıkmıştır.¹⁵ Sosyal bilim çalışmalarında katı bir olgu değer ayrışmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Tek tipçi bir anlayışa sahip olan pozitivism, sosyal bilimlerde de doğa bilimi yöntemlerinin kullanılması gerekliliğini vurgularken, bilimsel bilginin duyu verilerine yönelik varsayımlardan oluştuğunu kabul etmektedir. Bu yaklaşım Doğuştan bilginin var olmadığını kabul ederken bilimsel bilgiye yalnızca deney, gözlem ve tecrübelerle ulaşılabilineceğini savunmaktadır.¹⁶ Kendisine bilgi anlayışında ampirist, ahlak öğretisinde yararcı, politika öğretisinde liberal bir yöntem belirleyen pozitivism tarih çalışmalarını doğa bilimlerine benzetmeye çalışmıştır. Fransa ve İngiltere’de ağırlık kazanan bu çalışmalarla tarihin de bir bilim olduğunu ortaya koymak adına doğa biliminde olduğu gibi yasalar oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁷ Ranke bu bağlamda ortaya çıkan düşünürlerden biri olmuştur. Ranke birincil belgesel kaynakları kullanıp yorumlama tekniğini geliştirmiştir. Bu açıdan o, modern bir disiplin olarak akademik tarihi kuran kişi olmuştur.¹⁸

Ancak pozitivist tarih anlayışının, tarihi bulguları bir laboratuvar aracı haline getirerek kanunlaştırma amacı, basit bir olguculuk düzeyinde kalmıştır. Çünkü pozitivist anlayış, ortaya koyduğu yasallık iddiasına rağmen ampirizm ve nesnellilik saplantısı nedeniyle maddi içeriğe sahip olmayan sosyal ve kültürel olayların tarihselliğine dikkat etmemiştir. Örneğin metafizik etkenlerinin olaylar üzerindeki etkisini reddedilmiştir. Ayrıca şahsiyetleri öne çıkaran tarih çalışmalarını bilimsel kabul edilmemiştir. Sonuç

¹⁴ Kubilay Aysever, “Tarihte Yöntem Sorunu ve Fenomenolojisi”, **Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi**, Cilt: 15, 1994, s. 26.

¹⁵ Steve Smith, “Positivism and Beyond”, **International theory: Positivism & Beyond** (ed. Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski), Cambridge University Press, New York, 1996, s. 11.

¹⁶ Bilgehan Emeklier, “Uluslararası ilişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”, **Bilge Strateji**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2011, s. 143.

¹⁷ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁸ John Tosh, **Tarihin Peşinde**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15

olarak pozitivism Tarihi olayların çıkış sebepleri ve etkenleri araştırmak amacıyla yapılan bilimsel bir faaliyet olarak değerlendirmiştir.¹⁹

Türkiye’de erken dönem tarih yazımı çalışmalarında pozitivist metodolojinin etkili olduğu görülmektedir. Çünkü kuruluş aşamasında ortaya atılan iddiaların uluslararası meşruiyet kazanması için bilimsel bir temeli olması gerekmektedir. Bu nedenle Türk tarih çalışmaları kapsamında arkeoloji başta olmak üzere antropoloji ve dil bilimi gibi disiplinlerden faydalanılarak olgular üzerinden tarih çalışmaları yürütülmüştür.²⁰ Atatürk’ün izni ile kurulan Türk Tarihi Tetkiki Cemiyeti, bu çalışmaların en büyük destekçisi olmuştur. Çalışmaların büyük bir çoğunluğu Orta Asya Türk tarihi üzerine yoğunlaşmıştır.²¹ Arkeoloji, antropoloji ve dil bilimi gibi disiplinlerin yardımı ile ulaşılan eserler ulusal tarih yazımında kullanılmıştır. Örneğin Necip Asım Yazıksız 1924 yılında yazdığı *Orhun Abideleri* başlıklı çalışma pozitivist tarih yazımının olguculuk anlayışını yansıtmaktadır.²² Bununla birlikte 1928 yılında Wells’in “Cihan Tarihinin Ana Hatları” eseri tercüme edilmiş ve Tarih Tetkik Cemiyetince dört ciltlik bir kitap basılmıştır.²³

ROMANTİK TARİH ANLAYIŞI

19. yüzyıl pozitivist bilim anlayışının üzerinde etkili olduğu tarih çalışmalarına ilk ciddi meydan okuma Herder tarafından getirilmiştir. Aysevener’e göre Herder bu dünyada doğa bilimsel bir genellik aramanın boş olduğunu savunmaktadır. Çünkü tarihte doğa bilimlerinde olduğu gibi bir yinleme yoktur ve tarihsel olaylar kendilerine özgüdür. Bu yüzden tarihte nesnel bilgiye ulaşmak mümkün değildir.²⁴ Tarih yazımı bağlamında ortaya çıkan ve gelişen *romantik tarih anlayışı* 19. yüzyıl milliyetçiliğini destekleyen en önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. Ulusal birliğin sağlanması için ulusların tarihi daha eskiye götürülerek, zafer ve başarılar ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca ulusal tarih, kahramanların olduğu şanlı bir geçmiş olarak yeniden yaratılmaya

¹⁹Nevzat Köken, **Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları Ve Tarih Eğitimi (1923 -1960)**, (yayınlanmış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002, s. 36.

²⁰ *a.g.e.*, s. 149-150.

²¹ Ahmet Şimşek, *a.g.e.*, s. 12-13.

²² Tuncay Böler, “Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları”, Cilt: 1, Sayı: 25, 2009, s. 200.

²³ Yenal Ünal, “Türkiye’de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi(15-20.YY) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek iki Kitabın karşılaştırmalı Analizi”, **Kelam Araştırmaları**, Cilt.8, Sy.2, 2010, s. 194-195; Şefik Taylan Akaman, “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2011, s. 82.

²⁴ Kubilay Aysevener, “Tarihte Yöntem Sorunu ve Fenomenolojisi”, **Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi**, Cilt: 15, 1994, s. 26.

çalışılmıştır.²⁵ Mitler ve semboller yaratılması bu tarihçilik anlayışında desteklenmiştir.²⁶

Romantizmi özellikle Alman İdealizminden, Fichte ve Schellingden etkilenmiş ve Alman idealizmi ile birlikte gelişmiştir. Romantizm, tarih yazımını Aydınlanmanın ve Alman idealizmi etkisi altında bir ilerleme süreci olarak görürken, insanlığın tam bir yetkinliğe doğru ilerlemesi olarak görmüştür. Geçmişin olgusal olarak tam olarak asla ortaya çıkarılamayacağına inanmış ve bu yönüyle pozitivist tarih anlayışını eleştirmiştir. Romantik tarih anlayışı, sistematik temellere dayanmaktan çok, tarihe yöneltilmiş estetik coşkunun ifadesi olarak şekillenirken kendisini “tarihin üzerine coşkulu bir şiir” olarak tanıtmıştır.²⁷ Smith’de benzer bir durumu işaret etmektedir. Ona göre “eski bir etnik çekirdek etrafında inşa edilecek uluslar için hem “tarih” hem de “toprak” ulus inşasında gerekli araçları ve kalıpları sağlar. Farklı kimlikleri içinde barındıran rengarenk bir halkı kurumsallaşmış bir ulusa dönüştürmek, onlara kimlik ve aidiyet duygusu vermek, onları birleştirmek ve bütünleştirmek için sembolik bir çerçeveye ihtiyaç duyulur. Bu nedenle topluluğu canlandırma adına mitler ve sembollere ihtiyaç duyulur ki bunlar sayesinde topluluk harekete geçirilebilir ve istikrar yakalanabilir. Bu da ancak, geçmişin mitolojisi ve doğanın şiirselliği ile sağlanabilir.”²⁸

Bu yönüyle romantik tarih anlayışı, aydınlanmacıların tarihe yönelik evrensellik ve rasyonellik iddialarına, özgünlük iddiası ile karşılık vermiştir. Köken’e göre bu akımın öncülerinden olan Alman felsefeci Gottfried von Herder ve onun takipçileri milliyet teorisini her halkın kendine has bir halk ruhunun olduğunu iddia etmişlerdir. Bu kültürel bütünlüğün ise milletin tüm üyelerince paylaşılan ve tarihi tecrübelerinden oluşan bir tarih akışında oluştuğunu iddia etmektedir. Romantik tarihçiler millete ait otantik kimliğin ortaya çıkmasının en önemli şartlarından bazılarının ise arkeoloji, tarih ve filoloji gibi bilimlerin kullanılması olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle Avrupa’da mimari ve folklor alanındaki örf ve adetler incelenerek kayıp milli kültür ortaya çıkarılmıştır.²⁹ Ayrıca romantik tarih çalışmaları mitoslar, fabllar ve destanlar ile ilgilenmişlerdir.

²⁵ Ahmet Şimşek ve Ali Satın, **Milli Tarihin İnşası**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 18.

²⁶ Nevzat Köken, *a.g.e.*, s. 33.

²⁷ Doğan Özlem, *a.g.e.*, s. 131-134

²⁸ Anthony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, Dost Kitapevi, Ankara, 2002, s. 255-265

²⁹ Nevzat Köken, *a.g.e.*, s. 33-35

Erken dönem tarih çalışmalarında romantik tarih yaklaşımı etkili olmuştur. Çünkü Osmanlı'da millet, bugün kullanıldığından daha farklı bir anlamı taşımaktaydı. O dönemde millet "community-communitias" kavramı dini topluluğu karşılayan bir anlamda kullanılmıştı. Osmanlı milletleri her biri kapalı bir kompartıman oluşturan farklı gruplardan oluşurken bu gruplar arasında aynı dili konuşanlar olsa bile mezhep ayrılığına dayalı kapalılık çerçevesinde değerlendiriliyorlardı. Gene aynı mezhepten olup farklı dilleri konuşanlar için aynı kompartıman söz konusuydu. Bu durum maddi kültür ve hayat tarzında, folklorda karşılıklı etkileşimlere açıklık sağlamış, bir Osmanlı tarzı yaşam biçiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak gene aynı durum, yazılı kültür, bilim ve düşüncede ortak bir Osmanlı kültürünün doğuş ve gelişimini etkilemişti. Sonuç olarak Osmanlı milletleri tarihi ulusçuluktan önceki dönemi kapsayan ve ifade eden bir tarihi dönemi çağırıştırır. Yani ulus, dil ve ırk aidiyetine dayanan bir kavramken Osmanlı'daki millet kavramı mezhep ve din aidiyetine dayanmaktaydı.³⁰ Erken dönem Tarih yazımı çalışmalarına yansıyan seçici ve dönüştürücü tarih anlayışı Osmanlı'da ki millet anlayışını ulus kavramıyla değiştirirken tarihe yönelik ciddi bir seçicilik hareketi başlatıldı.³¹ Bu bağlamda Türklerin Anadolu da ki varlığını ve dünya medeniyetindeki yerini daha eskiye dayandırmak maksadıyla tarih çalışmaları yapıldı. Kara'ya göre Fuat Köprülü'nün eleştirilerine rağmen bu dönemde romantik tarih anlayışını bir yöntem olarak kabul eden Yusuf Ziya, Reşit Galip, Şevket Aziz, Hüseyin Cahid ve Afet İnan gibi isimler ulusal tarih yazımı için çalışmalar yürütmüştür. Ortaya çıkan tarih çalışmalarında eski uygarlıkların büyük çoğunluğunun Türk olduğu iddia edilmiştir. Bu bağlamda antik Mısır, Yunan, Sümer, Eti, Çin ve Hint medeniyetlerinin Türkler tarafından kurulduğu iddia edilmiştir.³² Türk Tarih Tezi ortaya atılmıştır. Bu teze göre Hititler, Sümerler ve Etrüsklerin Türk kökenli oldukları iddia edilmiştir. Daha da ileriye gidilerek dünyadaki tüm ulusların etnik kökenlerinin Türklerden geldiği savunulmuştur. Bu iddialar Güneş Dil Teorisi olarak bilinen çalışmayı doğurmuştur.³³

³⁰ İlber Ortaylı, **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 147-149.

³¹ Hasan Aksakal, "Türk Modernleşmesinin Ambivalent Doğası: Modernleşme, Milliyetçilik, Medeniyet İlişkisi Üzerinden Türkiye'yi Okumak", **ZFWT**, Cilt: 2, Sayı:1, 2010, s. 258.

³² Seyfullah Kara, "Milli Tarih Anlayışının Romantik Devri: Cumhuriyetin İlk Yılları", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 13, 2004. 326-327.

³³ Ömer Demircan, "Güneş-Dil Teorisi", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, Say. 8, 2012, s. 120; Emine Erden Kaya, "Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık (1923-1938)", **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2015, s. 32-33.

ANNALES OKULU

19. yüzyılda üniversite ve araştırma merkezlerinde profesyonel bir şekilde tarih çalışmalarının yapılması bu alanın bir disiplin olmasında önemli bir rol oynamıştır.³⁴ Ancak tarihe bilimsel olarak yaklaşılabileceği, fakat bunun bir sınırının olduğunu savunan düşünürler, klasik tarih anlayışının dışına çıkmayı başarmışlardır.³⁵ 1929 yılında kurulan ve yaygın olarak Annales adıyla bilinen grubun çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Grubun merkezinde Lucien Febre, March Bloch, Fernard Braudel, Georges Duby, Jacques Lee Goff ve Emmanuel Le Roy Ladure gibi isimler yer almıştır.³⁶ Annales okulunun en önemli eleştirisi geleneksel tarih anlayışının dışında zamanın geleceğe doğru ilerleyen tek boyutlu bir zaman olmadığıdır. Onlara göre zaman görecelidir ve çok katmanlıdır. Annales tarihçilerinin yapıtığı bu yeni tarih tanımına Febre'nin II. Philippe ve France-Comte ile 16. Yüzyılda inançsızlık sorunu adlı eserlerinde, Block'un Feodal Toplum esesinde ve Braudel'ın Akdeniz Kitabı adlı çalışmalarında rastlanabilmektedir. Bu çalışmalarda Annales tarihçileri çağlar boyu bir değişimi sürecini aktarmak yerine farklı uygarlıklar arasındaki ya da bir uygarlığın içinde bir arada var olan çoğul zamanları ele almışlardır.³⁷

Annales tarihçilerinin savunduğu amaçlar üç başlık altında sıralanabilir. İlk olarak olaylardan oluşan geleneksel anlatımının yerini sorun odaklı analitik tarih almıştır. İkinci olarak siyaset odaklı bir tarihin yerine insan faaliyetlerinin tamamına odaklanan bir tarih benimsenmiştir. Üçüncü olarak, sözü edilen ilk iki amacı gerçekleştirebilmek amacıyla, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, dilbilimi, antropoloji gibi bilimlerden yardım alınmaya çalışılmıştır.³⁸ Sonuç olarak Annales tarihçileri başta klasik tarih fikri olmak üzere pek çok alanda tarih yazımına getirdiği yenilikler gelişmeye olan güveni ve Batı kültürünün üstünlüğünü savunan inancı ortadan kaldırmıştır.³⁹ Böylece Annales Okulunun tarihe bakışı dünya üzeride pek çok düşünürü etkilemiştir.

³⁴ George G. Iggers, **Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, Tarih Vakfı, İstanbul, 2007, s. 1.

³⁵ *a.g.e.*, 2007, s. 51.

³⁶ Peter Burke, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Doğu Batı, Ankara, 2010, s. 23-24.

³⁷ George Iggers, *a.g.e.*, 2007, s. 56-67.

³⁸ Peter Burke, *a.g.e.*, s. 23-24.

³⁹ George Iggers, *a.g.e.*, s. 57.

Annalesçilerin tarih yazımı üzerine getirdiği bu yenilikler ve Cumhuriyet tarihçilerinin ilgisini çekmiştir. Örneğin İnalcık'a göre Türk kültürünün kökenleri üzerine çalışmalar yapan tarihçi Fuat Köprülü, Annales okulunun önemli isimlerinden biri olan Febvre'nin savunduğu tarih metodolojisinden etkilenmiştir. Bunun en önemli kanıtı Köprülü'nün 1931'de yayına hazırladığı akademik çalışma olan Türk Hukuk ve İktisat Tarihi mecmuasıdır.⁴⁰

SONUÇ

Erken dönem tarih çalışmalarının yapıldığı siyasi atmosfer düşünüldüğünde, yeni kurulan Cumhuriyetin birinci önceliğinin hem ulusal hem de uluslararası meşruiyetini sağlamak olduğu görülmektedir. Bu dönemde tarih yazımı dışındaki pek çok alanda da benzer bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Örneğin şapka kanunu ve harf inkılabı ile yeni kurulan Cumhuriyetin Batı tarafından daha kolay kabullenilmesi hedeflenmiştir. Tarihçiler tarih yazımı çalışmalarında benzer bir amaç ile hareket etmişlerdir. Ulusal ve uluslararası meşruiyetin sağlanması amacıyla ulusal tarih yazımı teşvik edilmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmaların en meşhur örnekleri Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi olmuştur. Ancak bu tür tarih çalışmaları ortaya çıkarılırken gelişigüzel, metodolojiden bağımsız bir tarihçilik yapılmamıştır. Tarihçiler yaptıkları çalışmaların batı bilim anlayışı ile örtüşmesi ve onlar tarafından kabul edilmesi için Batıda kullanılan metodolojiyi Türkiye'ye transfer etmişlerdir. Bu çerçevede erken dönem tarih yazımında tarihçilerin Pozitivizm, Romantik Tarih Yazımı ve Annales Okulu metodolojiden faydalanarak çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.

Ancak bu dönemde tarih yazımı üzerine yapılan çalışmalarda Batı bilim anlayışına uygunluk öncelikli olarak görülmesine karşın, ortaya atılan iddialar bu çalışmaların uluslararası meşruiyetten yoksun kalmasına neden olmuştur. Bunun bazı nedenleri bulunmaktadır. Bu dönemde devrimci ve aceleci bir atmosferin varlığı, yapılan çalışmalarda birinci elden kaynaklara çok az yer verilmesi ve projelerin kavramsal bütünlüğünün daha çok açıklama ve destekleme gerektirmesi erken dönem tarih yazıcılığının başarısızlıklarından biridir.⁴¹ Bununla birlikte Davutoğlu'nun tarih çalışmaları bağlamında ortaya koyduğu “tarihçi, tarihçinin zihin dünyasının oluşmasını

⁴⁰ Halil İnalcık, “Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings”, **Review (Fernand Braudel Center)**, Cilt: 1, Sayı: 3/4, 1978, s. 70.

⁴¹ Ahmet Şimşek, “Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, 2012, s. 4.

şekillendiren kültürel havza, ve medeniyet aidiyeti ve bu havza ile son derece farklı biçimlerde ilişki içinde buluna gelmiş, biri birinden farklı tarih tecrübelerine dayanan kültür havzalarından oluşan genel insanlık birikimi”⁴² tarih yazımı bileşenleri bu dönem tarih çalışmalarında göz ardı edildiği görülmektedir.

⁴² Davutoğlu, *a.g.e.*, 1999, s. 2.

KAYNAKÇA

Akaman, Şefik Taylan, “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmi Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2011, ss. 80-109.

Aksakal, Hasan, “Türk Modernleşmesinin Ambivalent Doğası: Modernleşme, Milliyetçilik, Medeniyet İlişkisi Üzerinden Türkiye’yi Okumak”, **ZFWT**, Vol: 2, No:1, 2010, ss. 245-264.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Metis, İstanbul, 2009.

Aysevener, Kubilay, “Tarihte Yöntem Sorunu ve Fenomenolojisi”, **Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi**, Cilt: 15, 1994, ss. 23-30.

Benlisoy, Foti ve Stefo Benlisoy, “Milliyetçi Tarihyazımı ve ‘Azgelişmişlik Bilinci’: Yunan Tarihyazımında Geçmiş Algıları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 91, 2001, ss. 242-279.

Böler, Tuncay, “Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 25, 2009, ss. 195-208.

Burke, Peter, **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Doğu Batı, Ankara 2010.

Carr, Edvard Hallet, **Tarih Nedir**, İletişim, İstanbul, 2008.

Davutoğlu, Ahmet, “Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetlerarası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı”, **Divan**, Cilt: 4, Sayı: 7, 1999, ss. 1-63.

Demircan, Ömer, “Güneş-Dil Teorisi”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, Say. 8, 2012, ss. 119-143.

Emeklier, Bilgehan, “Uluslararası ilişkiler Disiplininde Epistemolojik Paradigma Tartışmaları: Postpozitivist Kuramlar”, **Bilge Strateji**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2011, ss. 139-184.

Hobsbaw, Eric ve Terence Ranger, **Geleneğin İcadı**, Agorakitaplığı, İstanbul, 2006.

Iggers, George G., **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı, Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme**, Tarih Vakfı, İstanbul, 2007.

İnalcık, Halil, “Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings”, **Review (Fernand Braudel Center)**, Cilt: 1, Sayı: 3/4, 1978, ss. 69-99.

Kara, Seyfullah, “Milli Tarih Anlayışının Romantik Devri: Cumhuriyetin İlk Yılları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 13, 2004, ss. 319-334.

Kaya, Emine Erden, “Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde İrk ve İrkçilik (1923-1938)”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2015, ss. 21-64.

Köken, Nevzat, **Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları Ve Tarih Eğitimi (1923 -1960)**, (yayınlanmış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2002.

Miliori, Margarita, “Europe the Clasic Polis and the Greek Nation: Philhellenism and Hellenism in Nineteenth –Century Britain”, **The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)**, (Ed. David Ricks), Rouledge, New York, 2016, pp. 65-80.

Misha, Piro, “Invention of a Nationalism: Myth and Amnesia”, **Albanian Identities: Myth and History**, (Ed. Stephanie Schwandner-Sievers ve Bernd Jürgen Fischer), Indiana University Press, Indiana, 2002, pp. 33-49.

O’Brien, Patric, “Historiographical Traditions And Modern Imperatives For The Restoration Of Global History”, **Journal of Global History**, 2006, pp. 3-39.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Özlem, Doğan, **Tarih Felsefesi**, İnkılap, İstanbul, 2001.

Smith, Anthony D., **Ulusların Etnik Kökeni**, Dost Kitapevi, Ankara, 2002.

Smith, Steve, “Positivism and Beyond”, **International theory: Positivism & Beyond** (ed. Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski), Cambridge University Press, New York, 1996, pp. 11-46.

Şimşek, Ahmet “Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, 2012.

Şimşek, Ahmet ve Ali Satan, **Milli Tarihin İnşası**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2011.

Şimşek, Ahmet, “Türkiye’de Tarih Eğitiminin Ulusallığı ve Avrupa Merkezileşmesi”, **TSA**, Sayı: 1, 2007, ss. 3720-3749.

Tosh, John, **Tarihin Peşinde**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Ünal, Yenal, “Türkiye’de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi(15-20.YY) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek iki Kitabın karşılaştırmalı Analizi”, **Kelam Araştırmaları**, Cilt.8, Sy.2, 2010, ss. 183-210.

1938-1980 DÖNEMİ TÜRKİYE'DE SOSYAL YAPI VE DİNAMİKLERİ

Mustafa E. ERKAL*

Özet

Bir toplumun varlığını sürdürmesi, kalkınması ve gelişmesi ile ilgili bütün süreçleri sosyal yapı içinde cereyan ettüğinden sosyal yapı incelemeleri önemlidir. 1938-1980 dönemi Türk toplum yapısında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle önemli sosyal olay ve olguların yaşandığı yıllardır. Bu makalede 1938-1980 döneminde Türk toplum yapısındaki dinamikler, 1938-1960 ve 1960-1980 yıllarını kapsayan iki dönemde incelenmiştir.

1938 sonrası Atatürk'ün ölümü, çok partili hayata geçiş denemelerinin yapıldığı, dahil olmamamıza rağmen, II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin yaşandığı, iç ve dış göç olaylarının Türk toplumunda büyük değişimleri başlattığı yıllardır. 1950 sonrası, maddi kültürdeki değişmelerin zihniyeti değiştirdiği, manevi kültürün de maddeye şekil verdiği bir dönemdir.

1960-1980'li yıllar ise, 1960 ve 1980 darbeleri ile 1971 muhtırasının ortaya çıkması sonucu Türk toplumunda bugün de etkileri görülen büyük kırılmaların yaşandığı, terörün tırmandığı, kamplaşmaların arttığı bir dönemdir.

Anahtar Sözcükler: *Türkiye, sosyal yapı, Enderunî, konargöçerlik, modernite, hâkim kültür, milletleşme, milli devlet, eritme, determinizm, kimlik, kültürel yabancılaşma, burjuvazi, soyadı kanunu, iç ve dış göçler, ırkçılık, gecekondü, yeni kabilecilik, aile, kararsız toplum, nüfus.*

STRUCTURE AND ITS DYNAMICS IN TURKEY FROM 1938 TO 1980

Abstract

Given that social structure covers all the processes related to the survival, development and progress of a society it is crucial to analyze. Many significant social events occurred in Turkey as result of internal and external factors during the period of 1938-1980. This study deals with the dynamics in of social structure in Turkey from 1938 to 1980. The period is divided into two subgroups as one between 1938 and 1960 and the other one between 1960 and 1980.

In the post-1938 period Turkey experienced such major events as the death of Atatürk, attempts to have multi-political party system, the effects of World War II and internal and external migration, all of which triggered big-scale social changes in Turkey.

* Prof. Dr. Emekli Öğretim Üyesi. İletişim: merkal@istanbul.edu.tr

The period between 1960 and 1980 in Turkey included two military coups (one in 1960 and the other one in 1980) as well as military memorandum in 1971. These events also triggered significant changes in Turkish society.

Keywords: *Turkey, social structure, Enderunî, immigration, modernity, the dominant culture, nation building, national state, melting, determinism, identity, cultural alienation, bourgeoisie, surname law, internal and external migration, racism, slums, new tribalism, family, unstable society, population.*

Giriş

Sosyal yapı, bir toplumun belirli bir dönemdeki sosyal, kültürel, fiziki ve ekonomik dokusudur. Bu dokuda zaman içinde ortaya çıkan farklılaşmalar değişme kapsamında ele alınabilir. Sosyal yapı üç ana başlık altında düşünülebilir: Kültürel yapı, fiziki yapı (yerleşme, barınma, konut tipleri) ve sosyal tabakalaşma.

Toplumlar bazı benzerlikler gösterse bile, aynı yapı özelliklerine sahip olmayabilirler. Bu bakımdan, yapı konusuna itibari (göreceli, relatif) yaklaşmak, kolay ve basit genellemelerden, klasik sınıflandırmalara hapsolmaktan uzak durmak gerekir. Yapı bilinmeden alınabilecek iktisadi, sosyal ve hukuki tedbirler toplumda fonksiyonel değerlerini kaybedebilir ve toplumla yabancılaşılabilir. Bundan dolayı disiplinler arası yaklaşım önem kazanmakta, bir iktisatçının, hukukçunun, edebiyatçının ve diğerlerinin yerine göre bir sosyolog gibi düşünmelerine ihtiyaç doğmaktadır. Sosyal yapı tanınmadan en ideal bir çözüm bile geçerli olamayabilir.

Toplum canlı bir organizma gibidir. Aslında toplum hayatını birbirinden ayrı dönemlere ayırmak, dönemleri birbirinden bağımsız düşünmek, tarihi bir bütün olarak görememek sosyal gerçeğin ve yapının sürekliliği ile uyuşmayabilir. Ancak, yine de belirli dönemlerde sosyal yapı unsurlarını derinlemesine inceleyebilmek ve farklı dönemleri mukayese edebilmek için bir ayrıma gitmek ihtiyacı doğmaktadır.

1938-1980 dönemi Türk toplum yapısında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle önemli sosyal olay ve olguların yaşandığı yıllardır. Bu makalede 1938-1980 döneminde Türk toplum yapısındaki dinamikler 1938-1960 ve 1960-1980 yıllarını kapsayacak şekilde iki dönemde incelenmiştir.

1938 sonrası Atatürk'ün ölümü ve sonrası Cumhuriyet döneminde yapılan reformların halka benimsetilme sürecinin yaşandığı, çok partili hayata geçiş denemelerinin yapıldığı, dahil olmamamıza rağmen, II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin yaşandığı, iç ve dış göç olaylarının Türk toplumunda büyük değişimleri başlattığı yıllardır.

1960-1980'li yıllar ise, 1960 ve 1980 darbeleri ve 1971 muhtırası ile Türk toplumunda bugün de etkileri görülen büyük kırılmaların yaşandığı, 1960'da Yassıada duruşmalarında devrik DP ileri gelenlerinin yargılandığı ve yaraların hala sarılamadığı bir dönemdir. Ayrıca 1940'lı yıllardan itibaren Türkiye'de sosyal yapı incelemeleri de önem kazanmış; üniversitelerin yanında Devlet Planlama Teşkilatı, Sosyal Bilimler Derneği gibi birçok kuruluş bu amaca hizmet ederek Türkiye'nin sosyal yapısı ile ilgili değerli veriler ortaya koymuşlardır. Bu makalede 1938-1980 dönemi Türk toplum yapısı bu yapının temel dinamikleri ve görünümleri bağlamında ele alınıp tarihi perspektif içerisinde değerlendirilecektir.

1. 1938-1960 DÖNEMİ

1938-1960 Dönemi Türkiye'nin sosyal yapısı ele alınırken bazı önemli kilometre taşlarından hareket etmek durumundayız. 1938 yılı Milli Mücadelenin Muzaffer Komutanı, Türk Milletinin bir ve beraber olarak kurduğu Milli Devletin ve Cumhuriyetin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm yılıdır. Türk Milletinin bu büyük kaybını takip eden dönem birçok açıdan iç ve dış olumsuzlukların yaşandığı ve bunların sosyal yapıya yansıdığı dönemdir.

Özellikle II. Dünya Harbine girmememize rağmen, harbin etkileri bir dış dinamik olarak sosyal yapıyı etkilemiştir. Kıtık, ihtiyaçların karneye bağlanması, işsizlik, temel gıda maddelerinin bile yeterince bulunamaması yoksulluğu arttırmıştır. Fertler olanla yetinen, talepsiz, kanaatkâr, eskiyi koruyarak ve tamir ederek kullanan bir davranış kalıbına itilmiştir. Harp döneminin acı izleri daha sonra kumaş, dokuma, şeker ve gıda ürünleri dahil, yerli üretimi arttırmada ve “Yerli Malı Haftaları”nın düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır.

Nüfus, sosyal yapının belirlenmesinde en önemli veri kaynağıdır. 1930'lu yıllar Milli Mücadele'den yorgun, yıkık ve nüfus kaybetmiş olarak çıkan

Türkiye Cumhuriyeti nüfus artışını teşvik etmek durumunda kalmıştır. Ekonominin çarkının çevrilebilmesi, üretici ve tüketici niteliklerinin geliştirilmesi ve milli güvenlik boyutunun kazanılması için nüfusun arttırılması ihtiyacı duyulmuştur. 1927-1977 Döneminde nüfus 3 mislinden fazla çoğalmıştır. 1935 Genel Nüfus sayımına göre, Türkiye’nin nüfusu 16.158.018’dir.

Tarihe farklı dönemleriyle artı ve eksileriyle bütüncü (geştaltçı) bir açıdan yaklaşmak gerekir.1923’ten itibaren yeni bir siyasi rejim ve bunun gerektirdiği inkılâplara rağmen, Cumhuriyetin milleti yeni ve ithal değildir. Devlet; bürokrasisi, aydın ve asker kadrolarıyla sürer. Rejim değışse de; Selçuklu ve Osmanlı bürokratik yapısı Cumhuriyetle de devam eder. Kozmopolit Osmanlı karmaşık yapısından Milli Devlete, Milletleşmeye geçen Türkiye, bilhassa son dönem Osmanlı’da yapılan eğitim ve sağlık yatırımlarına ilave olarak ihtiyaçtan dolayı Dil ve Tarih Tetkik Cemiyetleri, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi müesseseleri kurmuş ve milletleşme yolunda mesafe almıştır.

Kurucu ana çoğunluğa dayanan, ana unsur olan Türklük ve hâkim kültür etrafında birleşerek ırki ve etnik taassubu bir tarafa atmak gerektiği görülmüştür. Kozmopolit Osmanlı yapısına tekrar dönmek, tarihin çarkını geri çevirmek de mümkün değildi. Bu süreç Türkleştirme, millete yeni bir isim bulmak veya etnik milliyetçilik değil; Osmanlı’nın belirli bir döneminden itibaren unutilan ve unutturulan asla yani 1299’a dönüş, kaybedilenin tekrar kazanılması sürecidir (Erkal 2011: 76 ve Türkdoğan 2002: 43, Türkdoğan, 2006: 17).

Yeni Cumhuriyet tabii ki “kalabalıkların birlikteliği” olan çok kültürlülüğe, ırklara ve etnisitelere dayalı değil; Milletleşmeye açık modern bir devlet olacaktı. Zaten Milli Mücadeleye katılmayıp onun tacı olan Cumhuriyeti içlerine sindiremeyenler ve yeni bir Türk Devletini kabullenemeyenler ya ülkeyi terk etmişlerdi; ya da Milli Mücadeleye karşı yabancılarla işbirliği içindeydiler. Bu bakımdan milli devlete geçiş, ileride demokrasiye geçişi de kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Çünkü demokrasi, sosyolojik anlamda milletleşmeyi gerektirmektedir ve her çeşit ırkçılığa prim vermemektedir. **Milletleşme**, boy, kabile, aşiret, mezhep, etnik, bölge ve mahalle taassubunun aşılması, milli seviyede farklılıklar üzerinde kültürel bir tamlaşmadır. Milletleşme sürecinde kültürleştirme (acculturation)

devlet geleneğimizin bir gereği olarak ele alınmış, zora dayalı eritmeci (asimilasyon) bir yol izlenmemiştir. Zaten buna ihtiyaç da duyulmamıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizde Cumhuriyet Yönetimini zora sokmak, Musul Petrolleri üzerinde pazarlık gücünü zayıflatmak, askerlikten ve vergiden kaçabilmek, dinen zayıflama iddialarıyla ortaya çıkan Zaza ağırlıklı isyanlar (Şimşir 2009: 239-433) 2000’li yıllara kadar etkilerini sürdürmüş ve Türk toplumunun milletleşme sürecinde olumsuz etkiler yapmıştır. Aslında Atatürk Dönemi sonrasının otoriter ve baskıcı tek parti rejiminden her kesim etkilenmiştir. Ancak, hiçbir ciddi devletin dış destekle isyan edenlerle pazarlık yapması ve hoşgörülü davranması beklenemezdi.

Atatürk sonrası dönemde, Atatürk’ün kültür politikasındaki Asyatik ve Türklük âlemine bakış değişmiş, zihinler karıştırılmış, coğrafyaya dayalı Anadoluculuk, Akdenizcilik denemelerine geçilmiş, *coğrafi determinizm* öne çıkmış, Anadolu’da yeni soy ve atalar aranmış, Greko-Latin kültür köklerine dönüş günümüzde de devam eden “**kararsız toplum**” manzarasının başlangıcını oluşturmuştur. Bu süreç, kültürel kimlik sorunları yaratmış; sosyal yapı da bundan etkilenmiş, zihniyet ve dünya görüşü değişikliğe uğramıştır. Eğer milli kültürü ve kimliği besleyecek kaynaklar devre dışı kalmasaydı ve bir boşluk yaratılmasaydı, Batı klasiklerini okumak ve onlardan istifade etmek yanlış bir yol olmayabilirdi. Dünyaya ve çağa açılmak zararlı bir şey değildir. Zaten hiçbir dönemde dışa kapanmak mümkün değildir. Ancak, çoğu zaman olduğu gibi ölçü kaçırılmıştır. Biz kalarak çağdaşlaşabilmek ve modernleşmek, şüphesiz ki, derin bir fikir jimnastiğini ve birikimi gerektirmektedir.

Bu dönemde kaynaşmışlık, **karışmışlık** (amalgamasyon) (Türkdoğan 2002: 163) ve milli kimliği buharlaştırma efsanesi ile Anadolu’da egemen olmuş bir kültür, medeniyet ve kimlik isimsizliğe ve belirsizliğe itilmiştir. Karışma olsa dahi Anadolu’da bugüne kadar yaşanan kültürün bir adı var olmuştur. Bu dönemde yeni Cumhuriyete “Türkiye değil, Anadolu” adının verilmesi fikri ortaya atılmıştır. Şerif Mardin’in “aşırı Batılılaşma” ve Findley’in “Frenk meşrepliği” olarak belirlediği 1830 sonrası yenileşme hareketleri (Türkdoğan 2002: 118-9, 103, 121) uzun bir aradan sonra 1940’lı yıllarda tekrar hızlandırılmıştır. Biraz zor ise de, Batıdan neyin alınabileceği, neyin alınamayacağı hesap edilmeden konuya bir bütün gözüyle bakılmış, bu anlayış yıllar sonrasının kimlik ve kültürel yabancılaşma, kamplaşma sorunlarını hazırlamıştır.

Orhan Türkdoğan’a göre, kimlik krizi doğuran hümanist akım Osmanlı’dan Cumhuriyete sarkan (milletleşememiş, hala etnik taassuba sahip) “enderunî” aydının Batı içinde adeta kendisini eritme arzusudur ve bir kültürel yabancılaşma örneğidir (Türkdoğan 2002: 122-3 ve Kafesoğlu 1984: 59-61). Ünlü sosyolog Ziya Gökalp’ın 1924’te vefatı ve erken kaybı bu konuda da fikir hayatımızda bir boşluk yaratmıştır. **Enderunî** geleneğin Cumhuriyete sarkması, halkla aydın arasındaki sosyal mesafeyi artırmış, halkın değerlerini küçümseyen, halka tepeden bakan, onu tepeden zorla şekillendirmeye çalışan bir seçkinci zihniyeti ve temsilcilerini ortaya çıkarmıştır. Bu seçkinci ve baskıcı zihniyete karşı zaman zaman ortaya çıkan halkın tepkiciliği, yanlış siyasi tercihlere de sebep olmuştur.

Osmanlı, yapısı gereği bazı unsurları dışlamamış, sistemin içine çekerek marjinalleşmelerini önlemiştir. Devşirmelerde devlete sadakatle bağlılık örnekleri görülmesi bundandır. Ancak, bunun tersi bir zihniyette olanlar da fazlaca görülmüştür. Bu bakımdan, Kemal Karpat’ın devşirme yoluyla sosyal hareketlilik ve statü yaratmanın bir sorun yaratmadığı fikri biraz fazla iyimserliktir (Türkdoğan 2002: 133). Müesseseseleşmiş bir Enderun tabakası Cumhuriyet sonrasında çift kimlikli bir görünüm vermiştir. Önce hümanist akımların içinde yer alanların bir kısmı daha sonra sosyalist akıma kapılarak (Ergin 1973: 177-192) halktan uzak, seçkinci, imtiyazlı konumda, halktan uzaklaşarak Devletle mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

1938 sonrasının önemli bir konusu da kırsal nüfusa meslek ve dolayısıyla yukarı doğru sosyal hareketlilik sağlamayı hedefleyen Köy Enstitüleri’dir. (Kuruluşu 17 Nisan 1940) Bu faydalı kuruluşlar zamanla amaçlarından saptırılmış siyasi akımların ve kadrolaşmanın faaliyet alanı haline dönüştürülmüşlerdir (Ergin 1968:12-19). Z. F. Fındıkoğlu’na göre, görevleri öğretmen gitmediği iddia edilen –ki bu iddia genelde tartışılabilir– Türk köyüne öğretmen yetiştirmekten ibaret olan enstitüler, zamanla dünya ölçüsünde bir sosyal ve ekonomik düzenin hazırlık alanları olmuştur. Bu yıllarda enstitü davasının yalnız köye öğretmen yetiştirmek gibi basit bir işten ibaret olmadığını gösteren yayınların çoğalması da anlamlıdır (Fındıkoğlu, 1947: 2). Kısacası Köy Enstitülerinin mevcut durumları kapatılmalarının sebebi olmuştur.

Çelişkilerle ve “gel-git”lerle dolu Türk siyasi tarihi belirsizlikleri beslemiş, siyasi ve kültürel istikrar bozulmuştur. Dün de bugün de

aranan istikrardır. Bu arayışın sebebi, milli tarih ve kültürel konulardaki mutabakat eksikliğidir. Bunun örneklerinden birisi de halk kesimlerinin iktidara gelmesi anlamını taşıyan Demokrat Parti (DP) döneminde, Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasıdır (1954). Bu örnekle birlikte II. Dünya Harbi'nde Alman yenilgisi karşısında Sovyetlere hoş görünmek amacıyla ortaya çıkan ve mevcut siyasete tepkinin bir sonucu olan 1944 Yılındaki Türkçülük olayları, tutuklamalar, işkenceler, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 19 Mayıs nutukları, 12 mart 1971 ve 12 eylül 1980 askeri müdahaleleri sonrası tutuklama ve duruşmalar, işkence ve idamlar ve diğer somut bazı örnekler Cumhuriyetin kimlik dayattığı iddiaları ile çelişir.

Osmanlı, emperyal bir devlet olmadığı için, Cumhuriyete ticaretten sanayi sektörüne geçebilmiş bir şehirli kitlesi, güçlü bir orta sınıf, sermaye birikimi, müteşebbis tip ve altyapı devredilememiştir. Cumhuriyet bu eksiklikleri gidermekle uğraşmış, Atatürk'ün emriyle 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Liberal politikaların yürümediği görülünce, Birinci ve İkinci Sanayi Planları hazırlanmış (Özyurt 1981: 119-130), bize özgü devletçilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu devletçilik anlayışı, ideolojik bir tercih değil, ülke ihtiyaçlarından ve gerçeklerinden doğan pragmatik bir tercihtir (Eröz 1972: 25 ve Gökçen 2011: 253-259).

Osmanlı da, Cumhuriyet Türkiye'si de, sınıfsız birer toplum değillerdir; ancak mesleklere dayalı ve imtiyazsız çoğulcu sınıf yapısı Batıdan farklıydı. Batı tipi bir sınıflaşmanın ortaya çıkamaması, mesleklere dayalı tabakalaşmadan Batı tipi sınıf çatışmasının doğamaması, burjuvazi eksikliğinden çok, kültürel faktörlere dayanır. Türk Milli kültüründe renk ve ırk ayrımının yer etmemiş olması, toplumcu ve dayanışmacı karakter, insanın insanı istismarının sosyal kabul görmemesi ve doğuştan değil, kazanılan statünün önceliği de burada önemlidir.

Batıdaki Burjuvazi kesimi kapitalizmin gelişmesiyle paralel gelişmiştir. Türk toplumunda ise, Orta Asya Türk devletlerinden itibaren o dönemlere has şehirli gerçeğini ve buna dayalı orta sınıfları kapitalizmin gelişmesine bağlamak mümkün değildir. Aynı şekilde Türk tarihinde milliyetçilik hareketleri de burjuvaziye dayandırılmaz. Gerek Osmanlının son dönemlerinde, gerek Cumhuriyetin ilk dönemlerinde mecburen devlet kendi bürokrasisi içinden burjuva yaratmış, müteşebbis çıkarmış ve süreç

devlet merkezli işlemiştir. Aslında yenilikçi hareketler tabandan ve sivil toplum kesiminden değil, devlet ve asker merkezli olarak tepeden ortaya çıkmıştır. Her türlü yenilik ve çözümün devletten beklenmesi de Türk toplumunun Batıdan farklı yanıdır. **Milletleşme ve milliyetçilik süreci** de Batıda olduğu gibi şehirlilere ve kapitalistleşmeye bağlı kalmamıştır. Bu bakımdan, her ikisini de Batı modelinde olduğu gibi 1789 Fransız İhtilâline bağlayamayız. Türklerde millet olmanın ve milliyetçiliğin kökleri Orta Asya Türk Devletlerine kadar uzanmaktadır.

Milliyetçiliği, milletleşmeyi ve milli devleti moderniteye bağımlı görmek ve artık tarihten silineceklerini iddia etmek de büyük bir yanılgıdır. Eğer bu yanılgı içinde olmaya devam edersek; 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı’daki Bulgar ve Yunan isyanlarını, Fransız İhtilâlinde 400 yıl önce Neşri’nin “Kitab-ı Cihannüma”sında Kosova Savaşı dolayısıyla “Türk erliği”nden bahsedilmesini, 1499’da Ali Şir Nevaî’nin eserlerinde Türklerden söz edilmesini, Nihal Atsız’ca Farsça’dan Türkçe’ye çevrilip neşredilen “Behçetü’t-Tevârih”deki Türk gerçeğini, 15. Yüzyılda Fatih Kanunnamesi’ndeki Türk ve Türkçe vurgulamalarını, Anadolu’ya 11. Yüzyıldan itibaren Batılılarca “Turchia” denmesini, İbni Haldun’un Mukaddime’sinde 1377’de Türk Milleti’nden bahsedilmesini (Fransız İhtilalinden 412 yıl önce), Türklerin faziletlerini anlatan Cahiz’in kitabında Fransız İhtilâli’nden 9 asır önce “Halifenin ordusu ve Türklerin faziletleri”nin geçmesini, 11. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmut’un “Dîvân-u Lugâti’t Türk” adlı eserinin bulunmasını, Göktürk Abidelerinde 734’lü yıllarda taşlara Türk’ün kazılmasını, (Öksüz 2016: 283-298) Çin tehlikesinden bahsedilmesini nereye bağlayacağız? Bu çağlarda ne kapitalizm ve ne de burjuvazi vardı.

Aslında Osmanlı gibi Cumhuriyeti ve uyguladıkları sosyal ve ekonomik politikaları evrimci ve tek hat üzerinde giden bir süreç ve kalıba sokarak “kapitalizm öncesi” olarak değil, belki “kendine özgü özellikler taşıyan bu yapıyı basit ve kolaycı genellemeleri aşarak “kapitalizm dışı” (Tabakoğlu 2011: 24) olarak değerlendirmek daha uygun olabilir. Bu bağlamda Milli Mücadele de bir sınıf hareketi veya padişaha karşı bir darbe veya ihtilal değil; milletçe sürdürülen bir milli var olma hareketi olmuştur. Milli Mücadele ne Anadolu’da devletçikler kurmak için ne de ortaklık devletine geçmek üzere yapılmamıştır.

Osmanlı'da ve Cumhuriyet Döneminde görülen “konargöçerlik” ve yarı göçebe aşiretler Türk toplumuna özgü bir sosyal yapı özelliği olarak devamlılık göstermektedir. Bu aşiretleri zaman zaman yerleşik hale getirme çabaları, yapıyı tanımamaktan doğduğu için başarısız kalmıştır (Kafesoğlu 1983: 203, Ögel 1978:1-3 ve 39 ve Eröz 1977: 136-137). Bu durum, İktisadı ve Sosyolojiyi “Evrimci” klasik değişme teorisine, tarihi birbirini mutlak surette takip edeceği zannedilen evrelere hapsetmeyi de imkânsız kılan bir örnektir (Erkal 2011: 325-328).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sarkan ve yenilenen “farklılıklar üzeri birliktelik” ve “tevhid” anlayışı (Kurtkan 1977:15,34,41,62), mezhepler üstü kalma geleneğini sürdürmeyi gerektirmiştir. Tevhid inancının siyasete akseden yanı, “üniter devlet” anlayışdır (Tabakoğlu 2011: 22). Cumhuriyet'in bazı Orta Doğu örneklerinin aksine; birleştirici ve kaynaştırıcı laiklik ilkesini kabul etmesi, milletleşme sürecini güçlendiren ve sosyal bütünleşmeyi sağlayan, mezhepsel ve etnik çatışmaları önleyen bir faktör olmuştur. Aslında böyle çatışmaları gerektirecek siyasi ortam da yoktu. Osmanlı'dan ayrılıp gidenler bir kenara; kalanlar milli devlete bağlı ve Milli Mücadelenin gerekliliğine inananlardı. Ancak, Türkiye'de kavram olarak laiklik yıllardır siyasi malzeme yapılmış ve sürekli tartışılmış, zaman zaman da kamplaşmaları arttırmıştır.

Toplumsal cinsiyete bakış da bundan farklı değildir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının bazı Batılı ülkelerden önce tanınması (5 Aralık 1934), farklı sandıklarda oy kullandırılmamaları, eğitim ve öğretime teşvik edilmeleri gibi cinsiyet ayrımcılığının kabul görmemesi durumu Türk toplumunun milli ve dini bir sosyal yapı özelliği olarak halen sürdürülmektedir. Türk toplumunun bu gibi örneklerle ve insan hakları, din ve vicdan hürriyetine saygı gibi hasletlerine rağmen Batı karşısındaki eziklik Tanzimat'tan beri sürmektedir.

Cumhuriyet tarihinin günümüze sarkan, belirsizlikleri ve kararsızlıkları besleyen örneklerinden birisi de geçmişe tepkinin bir aracı olarak 21 Haziran 1934'te “**Soyadı Kanunu**”nun çıkarılmasıdır. Bu konu da bugüne kadar devam eden bir sorun olmuştur. Aceleyle uygulanan bu kanun fertlerin ve ailelerin geçmişle bağlarını koparmış, soy kütüklerini adeta unutturmuştur. Fertler bir-iki kuşak gerisini bilemez hale getirilmişler, garip ve komik soyadları almışlardır. 1950-52 yılları arasında İ.Ü. Hukuk

Fakültesi öğrencileri başta olmak üzere Ziyaeddin F. Fındıkoğlu’nun 4253 kişi üzerinde yaptığı anket son derece ilginç veriler ortaya koymuştur. Bu ankete göre, eskiden aile isimleri bulunup da bunu kanun sonrasında muhafaza edenler %11.2, eski soyadlarının yerine tamamen yeni soyadları alanlar ise % 44.2’dir. Eski soyadlarını kısaltarak kullananlar %10.5, tamamen yeni soyadı alanlar ise % 34.1’dir (Fındıkoğlu 1971: 221-224). Bu aceleci değişiklik, aile içi ilişkileri ve akrabalık ilişkilerini zedelemiş, boşluk yaratmış, kimlik sorunlarının artmasına sebep olmuştur.

1950’li yıllarda Balkanlardan Türkiye’ye hızlanan göç dalgası, Türk sosyal yapısına “**akraba**” ve “**soydaş**” kavramlarının eklenmesini doğurmuştur. Balkanlardan gelen, Türk olduklarını beyan eden ve Müslüman kökenli topluluklar bilhassa imalat sanayinde ve gıda sektöründe, tamir işlerinde yerlerini almışlar, başarılı örnekler vermişler ve işbölümünü geliştirmişlerdir. Ayrıca süreç yeni bir takım mesleklerin doğuşu ve mevcutların güçlenmesi, dıştan evlenme ile aile yapılarının zenginleşmesi gibi olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Türk toplum yapısının dünden bugüne sarkan bir başka özelliği İslamiyet’in “**Türk İslâmı**” şeklinde Türk toplumuna has bir şekilde yaşanmasıdır. İslâm ile Türk kültürü değerlerinin kaynaşması, bunun İran’dan veya Suudi’den farklı oluşu, Türk toplumuna has bir **üslubu** ortaya koymaktadır. Mevlid’den, bayramlaşma ve kandil geleneğine, Ramazan ibadet ve eğlencelerine, dini musikiye ve mimariye, mezar ziyaretlerine kadar bu üslup farkları varlığını korumaktadır. Bu üslup farkı dindarlık ile taassup arasında da bir farklılık yaratmıştır. Halkın dindarlığı ve muhafazakârlığı, yenilikçiliği tamamen reddetme ve taassup noktasına varmayı önlemiştir. Laiklik ve demokrasi ile İslâm’ın birlikte yaşayabileceği örneği, Türk Milletine has bir yapı özelliğidir. Ancak, bu anlayışın yerleşmesi oldukça zaman almış, 1940’larda yaşanan yanlış uygulama ve sapmalar, halk ile yönetenler arasındaki sosyal mesafeyi açmıştır.

1940’lı yıllar, tek parti zihniyetinin duygu, düşünce ve inanç üzerindeki çeşitli baskı ve sınırlamaları ile tarihe geçmiştir. 1946 Genel Seçimleri Türk siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. DP’nin iktidara gelmesi ile başlayan dönem, halkın orta sınıflaşma sürecine girdiği, şehirli mesleklerin ortaya çıktığı, işbölümünün geliştiği, eğitim yoluyla kazanılan statünün önem kazandığı, refah artışının ve kalkınmanın hissedildiği,

ancak yabancıların da içimize fazlaca sızdığı bir dönem olmuştur. “Artık Söz Millet’in” ifadesi, kır ve şehirde ama bilhassa kırsal alanda kasketlileri güçlü kılmıştır. Ekonomik yatırımların ve istihdam imkânlarının artışı, karayollarının gelişmesi, tarımda makineleşme süreci hızlanmıştır. Tarımda makineleşme, tarım alanlarından şehirlere göçü de artırmıştır. Giyimden beslenmeye kadar, tüketim tercihlerinin farklılaştığı, pazar ekonomisinin dikkat çektiği bir dönem başlamıştır.

Ancak, 1950’li yılların yarısından sonra iktidar ve muhalefet (DP-CHP) çatışması halka ve kahvehanelere kadar inmiş, toplumda birbirine düşman kesimler oluşmuştur. Bu önlenemez olumsuz ve istikrarsız siyasi gidiş, 1960 ihtilâline kadar sürmüş, ancak ihtilâl bazı asker-sivil işbirliği ile amacından uzaklaştırılmıştır. Türkiye’de iktidar üzerine oynanan güç mücadelelerinde 27 Mayıs İhtilâli önemli bir basamaktır. İhtilâl sonrası karmaşa ortamı, darbe ve cuntacılık dönemlerini açmış, demokrasi bundan zarar görmüştür.

1950’li yıllarda tarımda makineleşme ve şehrin çekiciliği ülkeyi *gecekondu* gerçeği ile tanıştırmıştır. Tampon veya geçiş bölgeleri olarak adlandırılan, hem şehirliliği, hem de kırsallığı bünyesinde barındıran gecekondulaşma ile büyük şehir nüfuslarının 1/3’ü bu bölgelerde yaşar olmuştur. Şehir nüfusu içinde gecekondu nüfusunun payı devamlı artmış, bu oran 1955’te % 4.7, 1960’da %16.4, 1980’de % 26.1 ve 1990’da da % 33.9 olmuştur (Gökçe 1996: 91-93). Gecekondulaşma, kentle bütünleşmenin bir yolu olarak görülmekle birlikte, bir yandan da kırsal yaşama modelinin yeniden üretilmesini sağlamaktadır (Tatlıdil 1989: 72). Konut sorunu, erkeğin işsizliği ve çocukların eğitimindeki sorunlar, dayanışma ve rehberlik yetersizliği uyumsuzluk doğurmuş, kıra geri dönüş eğilimlerini arttırmıştır.

1950 sonrası kırsalın iticiliği, şehrin çekiciliği, toprak yetersizliği, miras yoluyla toprağın bölünmesinin verimini düşürmesi ve tarımda makineleşmenin artışı, iç göçü bir *yatırım fonksiyonu* gibi görmeyi gerekli kılmıştır. İç göç hareketlerinin artışı, gecekondulaşmayı daha da artırmıştır. Şehirlerde yığınlaşma, şehre uyum ve uyumsuzluk tartışılır hale gelmiştir.

Bu dönemde *hanehalkı* sayısı 6’dan 5’e düşmüştür. Bu düşüşte, şehirli nüfustaki artış, ailenin çekirdekleşmesi, tarım dışı faal nüfusun artması etkili olmuştur.

Şehirli nüfus, iç göçlerle artmıştır. 1935’te şehirli nüfus %23,5 iken; 1960’da %32,0 olmuştur. Şehirleşme hızı 1935’te % 3,6 olmasına karşılık 1960’ta %5,0’a yükselmiştir (Kalkınan Türkiye 1981:170). TÜİK verilerine göre; 1980 yılında şehirli nüfus oranı % 43,9’a çıkmıştır. 1985 yılında şehirli nüfus oranı ilk defa kırsal nüfusu geçmiştir (% 53).

Nüfusun üç ana yaş grubu arasında bölünüşü nüfusun nisbi olarak yaşlandığını göstermektedir. Nitekim nüfus sayımları itibariyle 65 ve yukarı yaştaki nüfus nisbi olarak artmaktadır. 1935’te 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranı % 41,2 iken 1960’ta % 41,1 olmuş ve önemli bir değişiklik göstermemiştir. Türkiye’de nüfus artış hızındaki düşüş dolayısıyla nüfus sayımları itibariyle 0-14 yaş grubu nüfus sürekli azalmıştır. Faal nüfusu oluşturan 15-64 yaş nüfus grubundaki artış, Türkiye’de istihdam sorunlarını arttırmış, kamu ve özel sektörün daha fazla iş imkânı yaratmasını gerekli kılmış, işsizlik sorununu doğurmuş ve ilerideki dönemlere taşımıştır.

Nüfus artış hızı 1935-1940 döneminde %1,7 olmuştur. Zor geçen harp dönemi sosyal yapıyı etkilemiştir. Nüfusu arttırıcı politikalarla 1945-1950 arası artış hızı % 2,1’e çıkmıştır. Bu oran 1950-1955 döneminde % 2,7, 1955-1960 döneminde % 2,8 olmuştur. 1960-1975 yılları arası nüfus artış hızı % 2,5 dolayında seyretmiştir. 1985-1990 döneminden itibaren nüfus artış hızı %1,7’e düşmüştür (TÜİK, 2011). 1970 sonrası dönemde *nüfusun doğuşta hayatta kalma ümidi* yükseliş göstermiştir (DPT 2003: 201). Nüfusun doğuşta hayatta kalma ümidi 1955’te % 44, 1965’te 55 iken; 1972’de 57,6, 1997’de 68,6 ve 2007’de 71,7’ye yükselmiştir. Bu yükselişte; tıp alanındaki gelişmeler, çevre ve sağlık şartlarının iyileşmesi, refah seviyesinin artması, örgün ve yaygın eğitim araçlarından istifade edilmesi, bilgi akışını hızlandıran teknolojinin yavaş yavaş devreye girmesi önemli rol oynamış olabilir.

Türkiye’de *Nüfusun Bağımlılık Oranı* 1935’te 828 kişidir. Bu oran 1960’a kadar nispi bir düşüş göstermesine rağmen, 1960 yılında bağımlılık oranı artmış ve 810 olmuştur (TÜİK, 2010). Bu gelişmeler istihdam imkânlarının sınırlı kaldığını göstermektedir. *İktisaden faal nüfus* yıllarca çoğunlukla tarımda faaliyete devam etmiş, yıllar itibariyle sanayide nispi ve az bir artışa rağmen, hizmetler sektöründeki artış daha yüksek çıkmıştır.

Meslekteki mevkii bakımından faal nüfus, 1950 sonrası bilhassa ücretlilerde kendini göstermeye başlamış, şehirleşme ve iç göç hareketleri oran olarak artmıştır. Buna paralel olarak kendi hesabına çalışanlarda da artış görülmüştür. Tarımda faal nüfusun nispi olarak azalması ile yardımcı aile efradı grubu sürekli nispi azalışını sürdürmüştür (Erkal 2010: 187).

Sosyal göstergeler içinde yer alan *sağlık* alanında yatak başına nüfus ve doktor başına nüfus rakamlarını ele alırsak; 1935'te yatak başına nüfus 1239 kişi, doktor başına nüfus da 9943 kişidir. 1960 yılındaki rakamlar ise sırasıyla 606 ve 2825'tir (Kalkınan Türkiye 1981: 205).

Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana elde edilen en büyük başarılarından biri okur-yazarlık ve eğitim düzeyinde sağlanan gelişmelerdir. Türkiye'de 1935'te kadınların sadece %9.8'i, erkeklerin %29.4'ü okur-yazar iken, bu oranlar 1940'ta kadınlarda %12.9, erkeklerde %36.2, 1960'ta kadınlarda %24.8, erkeklerde % 53.6; 1980 yılında kadınlarda %54.7, erkeklerde % 79.9 olmuştur. Toplamda okur-yazarlık oranları 1935 yılında % 19.3 iken, bu oran 1940'da %24.6'ya, 1960'da % 39.5'e ve 1980 yılında % 67.5'e çıkmıştır (D.İ.E. 1993: 13). Hemen bütün yıllardaki oranlara bakıldığında kadınların okur-yazarlık durumunun erkeklere göre daha düşük olduğu görülmekle birlikte zamanla bu fark kapanmıştır.

Okul çağındaki nüfus için okullaşma oranlarına bakıldığında; bu oran ilkokul çağındaki nüfus için en yüksek düzeydedir.

TABLO I
OKULLAŞMA ORANLARI (%)

<u>Yıllar</u>	<u>İlkokul</u>	<u>Ortaokul</u>	<u>Lise</u>	<u>Yükseköğretim</u>
1960-1961	70.0	20.5	18.0	3.3
1965-1966	77.6	23.7	23.2	4.9
1970-1971	83.5	35.2	35.4	6.8
1985-1986	88.9	55.3	31.1	---

Kaynak: D.P.T., 1984: 262-269; D.İ.E., 1997: 175.

Cihan Dura okullaşma oranları açısından Türkiye'nin 1970 verilerini ABD'nin 1968 yılı verileri ile karşılaştırır: Türkiye'de ortaokul ve dengi okullaşma oranı % 5.1, lise ve dengi okullaşma oranı % 3.9'dur. Türkiye'de

aktif nüfusun % 40’ı, okuma –yazma bilmeyenlerle birlikte % 95’i 8 yıldan az eğitim görmüştür; bu oran ABD’de % 10’dur. Çalışanların % 3.9’u lise diplomasına sahiptir; bu oran ABD’de %60’tır. Türkiye’de çalışanların % 1.4’ü üniversite diplomasına sahiptir; bu oran ABD’de % 14’tür (Dura, 1997: 6).

İlkokullarda *öğretmen başına öğrenci sayısı* 1935’te 49’dur. Bu sayı 1960’ta 45’e düşmüştür (Kalkınan Türkiye 1981:197). Fark az gibi görünmesine rağmen, nüfus artış hızının yükseldiğini hesaba katarsak bu farkın pek azımsanmayacak olduğunu kabul edebiliriz.

2. 1960-1980 DÖNEMİ

1960-1980 Dönemi izleri yıllarca süren büyük bir siyasi depremin arkasından gelmektedir. Bu dönem; ideolojik kamplaşmalar ve 1960 sonlarına doğru çatışmaların gündemde olduğu, herkesin ülkeyi kurtarmakla ve düşündüğü rejimi kurmakla kendini görevli saydığı, ideolojilerin adeta dinleştirildiği uzlaşmasız yıllar olmuştur. Bu dönemde aydınların önemli bir bölümünü sosyal yapının nasıl olduğu değil; ideolojik çizgilerine göre nasıl olması gerektiği ilgilendirmiştir. Bugünkü etnik çatıştırmanın yerine o dönemde ideolojilerin çatıştırılması öncelikliydi. 1960 sonrası doğan karmaşa ve belirsizlik döneminde 1961 Anayasası’nın Türkiye’nin yapısına oldukça bol gelen özelliği rol oynamıştır. Bu dönemi sağ-sol arasındaki çatışma olarak etiketlemek çok yüzeysel bir değerlendirme olur. 1961 Anayasası belki çok ideal bir ortam ve düzen yaratmak istemesine rağmen, ideal olan her zaman gerçekleri karşılayamayabiliyor. Sendikal hakların, toplu pazarlık, grev ve lokavt hakkının verilmesi ve yeni yasaların çıkarılması, baskı gruplarının oluşması, işçi ve işverenlerin sendikalaşması, dernekleşme ve eylem özgürlüğü ortamı kolayca istismar edilmiştir. Yasama, yürütme, yargı erkleri arasında dengeler bozulmuş, bilhassa yargının yürütme aleyhine artan etkinliği, yürütmeyi aciz duruma getirmiştir.

Diğer taraftan, 27 Mayıs 1960 İhtilâlini eksik ve yarım kalmış kabul edenler, sınıfsal yönünün gözardı edildiğini ve ideolojisizliğini ileri sürenler, toplumun dinamik güçlerini ve bilhassa gençlik grubunu ve bir kısım askeri kullanarak iktidar olma ve mevcut demokratik rejimi değiştirebilme yollarını aramışlardır. Darbecilik ve cuntacılık meşru bir vasıta gibi görülüp adeta demokrasinin bir gereği olarak kabul edilmiştir.

Bu dönemde eğitim ve öğretimle ilgili taleplerle öğrenci olayları ortaya çıkarılmıştır. Rejim ve düzen değişikliği arzusunun üstü örtülmüştür. Avrupa'daki gençlik hareketleri de taklit edilerek üniversitelerde boykot ve işgaller sürekli hale gelmiş, eğitim ve öğretim aksamış, bazı bölgelerde bugün olduğu gibi kurtarılmış alanlar ve fakülteler ortaya çıkmıştır. Bu karmaşa ve yetki ihlalinin zirve yaptığı dönem, siyasilerce de kullanılmıştır. Neticede 12 Mart 1971 darbesiyle demokrasi tekrar ikinci defa kesintiye uğramıştır. Rejim üzerindeki güç mücadelesi, Türkiye'yi dışa kapalı sosyalist rejime götürme hedefini çeşitli yollarla kamufle edenlerin devre dışı bırakılmasıyla sonuçlanmıştır; ama her bir askeri darbe sonrası ülke dış vesayet altına daha fazla girmiştir. İzinsiz darbe yapılamayacağı anlaşılır olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan huzursuzluk ve istikrarsızlık, birçok gencin istikbalinin kararmasına sebep olmuş, sosyal doku önemli bir deprem geçirmiştir.

Böyle bir yapıda dikkati çeken önemli bir özellik, bu dönemin dinamik kesimi olan aydınların ve gençliğin okumaya, keşfetmeye ve araştırmaya dönük olmalarıdır. Kapasite artırıcı çalışmalar dikkat çekmiştir. Ancak, bilhassa gençler aşırı politize olmuşlardır. Buna rağmen, inandığı fikirler ve ideoloji ne olursa olsun toplum sorunlarının düşünüldüğü ve daha toplumcu tarzda ele alındığı hususuna birçok araştırmacı dikkat çekmektedir. (Bayhan 2011: 440-443) Ancak, belirli ideolojik kalıpların dışına çıkmak mümkün değildi. Yine de bu zihniyet ve davranış şekli, 1980 sonrasının ilgisiz, sosyal hassasiyetlerini kaybetmiş, fertçi, maddeci, faydacı, dünya ve ülke sorunlarına yabancı, okumayan, tüketici, “ben” merkezli ve markacı, ne uzlaşan- ne de çatışan- kabuğuna çekilen gençliğinden çok farklıdır.

Eğitim sektöründe **bilgi** naklinin **kültür** nakli ile bütünleştirilememesi, ülkenin beklentileri ve geleceği bakımından “**kararsız toplum**” modeli çizmesi, milli mutabakatların geliştirilmesini güçleştirmiştir. Türk tarihinin farklı dönemleri, futbol takımı tutulur gibi ele alınmıştır. Sonuçta söz konusu sorunlar bugünlere kadar sarkmıştır. Türkiye genelde iki güç kaynağı arasındaki tarihi iktidar mücadelelerine sahne olmaktadır. Bunlar;

1)Genelde aşırı laikçi, pozitivist, Batıcı, yabancılaşmacı, seçkinci, halktan uzak olma olumsuzluklarına rağmen; milli devlet, milli kimlik ve Cumhuriyet konusunda olumlu hassasiyetlere sahip olanlar,

2)Halkın değerleriyle bütünleşmiş, halkla daha fazla muhafazakârlık yarışına giren, yerine göre liberalliğe özenen, milli devlet, milli kimlik ve Cumhuriyet konularında yeterli hassasiyetleri oluşmamış olanlar; Batı’ya temelde karşı olmakla beraber Dünya siyasi sisteminin olumsuzluklarından fazla rahatsız olmayanlar.

Tarihi kökenleri Osmanlı’ya kadar uzanmasına rağmen, 27 Mayıs 1960 İhtilâli ve 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sadece demokrasiyi kesintiye uğratmakla kalmamış, toplumda değişik kamplaşma örneklerini de doğurmuştur. Bugüne kadar sarkan asker-sivil mücadelesi, kuvvetler ayrılığı prensibinin zedelenmesi, tayin edilmişlerle seçilmişler arasındaki sürtüşmeler, laik-anti laik çekişmesi, 1960’lı yılların gerici-ilerici ayrımı ve günümüzdeki etnik ayrıştırma zorlamaları, Türkiye’deki ikilemlerin ana örnekleri olmuştur. Bu durum Türk Milletine mensubiyet duygusunu yıpratmış; etnik, mezhep, cemaat mensubiyetini ve aşırı hemşehrilik duygusunu öne çıkarmıştır.

1960-1980 Dönemi ve bilhassa 1970-1980 arası kitle haberleşme ve ulaşım ağında ortaya çıkan önemli gelişmeler, fertlerin sosyalleşme sürecini ve bilgi edinme yollarını arttırmıştır. Yeni teknolojilerle tanışılması, siyah-beyaz TV’nin (1968) yayına girmesi, hayatı kolaylaştırmaya başlamış, Dünya’ya açılma hızlanmış; ancak, sosyal bağlar ve yüz yüze ilişkiler zamanla zayıflama sürecine girmiştir.

Bu dönemde hedefsizlik ve gayesizlik olarak tanımlanan anomi ve toplumla yabancılaşma, artan huzursuzluk ve istikrarsızlık, ülkenin dışarıya **beyin göçü** vermesini doğurmuştur. Yüksek nitelikli insangücü ihracı, yavaş yavaş 1960 sonrası Batı Avrupa ülkelerine başlayan işgücü ihracının yerini almıştır. Bu göç alışılmışın aksine, Kuzey Amerika ve bazı Batı Avrupa ülkelerinden daha çok Orta Doğu, Körfez ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelmiştir.

1960-1980 döneminde Türkiye’de mesleki yapıda da farklılaşma görülmüş; alışılmışın aksine, göçte tıp ve tıpla ilgili mesleklerin yerini, insangücü arzındaki fazlalık dolayısıyla teknik elemanlar (mimar ve mühendisler) almıştır (Erkal 2011: 273). Türk insangücüne dış çalışma imkânlarının açılması, dış ülkelerin tanınmasına, ilişkilerin gelişmesine sebep olduğu gibi, gelir artışı ve statü yükselmelerini de beraberinde

getirmiştir. Belirli teknik meslek sahipleri dış pazarlarda yukarı doğru hareketlilik imkânlarına kavuşup üst gelir gruplarına tırmanmışlardır. Bu süreçte dışarıdan ve yabancılarla evlilikler artmış ve aile yapılarında da farklılaşmalar görülmüştür.

Yurtdışına işçi göçü 1960'tan itibaren dikkati çekmiştir. Yurtdışında bulunan Türk vatandaşlarının % 63'ü, işgücünün de % 57,6'sı Almanya'da bulunmaktadır. 1970'li yılların ortalarından itibaren işgücü almış ülkeler tarafından geri dönüş eğilimlerinin teşvik edilmesi, bir dönem geri dönüşleri hızlandırmış; ancak 1984 sonrasında bu yavaşlamıştır. Yurtdışında bulunan Türklerin 1/3'ü 18 yaşının altındadır (Erkal 2011: 184,185). 1960'lı yılların başında işçi statüsü ile Avrupa ülkelerine giden Türkler göçmen veya misafir işçi statüsünde iken, daha sonra ev sahibi ülkeler benimsemese de o toplumların ayrılmaz birer etnik unsuru haline dönüşmüşlerdir. Misafir işçi tanımından Avrupa'daki Türkler tanımına geçilmiştir. Artık onlar misafir değil; o toplumlarda ev bark, meslek sahibi insanlar olmuşlar, hatta istihdam yaratmışlardır. Avrupa'da genç Türk nüfusunun fazla olması iki toplum arasında kalmış Türk çocuklarının eritilmesi sorunlarını arttırmıştır. Özellikle yabancı düşmanlığının çok tehlikeli boyutlara ulaşması, Türk vatandaşlarının can güvenliği sorununu ortaya çıkarmıştır.

1960-1980 döneminde sosyal ve ekonomik planlama faaliyetlerini yürüten, daha sonra etkisizleştirilen Devlet Planlama Teşkilâtı kurulmuş, planlı ekonomi dönemine geçilmiş, gelir grupları ve bölgeler arasındaki dengesizlikleri etkin bir şekilde ele alma dönemi başlamıştır.

Bu dönemde devam eden iç göçlerle tarım dışı faal nüfusta artışlar olmuş, şehirli nüfus artmış, nüfus artış hızı 1935-1940 döneminde % 1.7, 1945-1950'de % 2.1, 1950-1955'de % 2.7, 1955-1960'da % 2.8, 1960-1965'te % 2.4 olmuştur. Bu hız günümüzde daha da azalarak 1.4'e gerilemiştir (Murat vd. 2010: 20 ve DİE 2000: 46).

Gecekondularda hanehalkı sayısı 5.14 iken, Türkiye ortalaması 5'den 4.2'ye gerilemiştir. Gecekonduardaki ailelerin % 84.4'ü çekirdek ailedir ve % 80.7 olan Türkiye ortalamasının üzerindedir. Gecekondu nüfusunun % 64'ü çalışmamaktadır. Şehre göçte temel faktör iş bulabilme ümididir (% 72.6). Çocuklar için daha iyi eğitim almaları arzusu yüksektir. Anne

ve babalarından daha yüksek bir statü kazandırma ümidi vardır. Şehre uyum ve uyumsuzluk, erkeğin iş bulma durumuna, konut şartlarına ve çocukların eğitim ve öğretim imkânlarından faydalanabilmelerine göre değişmektedir. Kapsamlı bir araştırmada (Gökçe 1993: 56-184) nüfusun % 91’inin Türkçe konuştuğu tespit edilmiştir. Bu oran Türkiye ortalamasına yakındır. İç göç hareketlerinin ilk dönemlerinde tepkici kanala akan ve sol partileri destekleyen gecekondulu seçmenin daha sonra siyasi tavrı değişmiştir. Orhan Türkdoğan, gecekonduluların yoksulluk kültürüne sahip olduklarını ifade etmektedir (Türkdoğan 2002: 462-463). 1955 ve 1960’da 5,6 olan hanehalkı sayısı, 1980’de 5,2 olmuştur. Bu sayı 2000’li yıllarda 4 dolayına düşmüştür (TÜİK 2006). Hanehalkı sayısının azalması ile nüfus artış hızındaki düşüş, şehirli nüfusun nispî artışı, tarım dışı faal nüfusun artışı ile Türkiye’de çekirdek aile oranının (%80,7) yükselmesi arasında yakın ilişki vardır. Bazı durumlarda TÜİK rakamları ile DİE rakamlarının örtüşmediğini de belirtelim.

Türkiye’de ilerleyen yıllarda *nüfusun bağımlılık oranları* (her bin kişinin bakmakla yükümlü olduğu sayı) bakımından da olumlu bir değişme ortaya çıkmıştır. 1935 yılında 828 kişi olan bu sayı, 1950’de 812’ye ve 1960’da da 810’a düşmüştür. 1980 rakamı 781 ve 1990 rakamı ise 646’dır (TÜİK 2006) .

Sosyal yapı konusunda üstünde durulması gereken önemli bir müessese de ailedir. Aile vazgeçilemez ve alternatifi olmayan, ferdi sosyalleştiren, üzüntü ve sevinçlerin ilk paylaşıldığı temel bir kurumdur. 1982 Anayasasının 41.maddesine göre “Türk Toplumunun temeli ailedir”. Ziya Gökalp’e göre, güçlü aile güçlü millet ve devletin kaynağıdır (Erdoğan 1977-1978: 315).

Türk aile yapısında zamanla azalmakla beraber eşlerin 1/3’ünün akraba olması dikkat çekmektedir. Zamanla coğrafi hareketlilik, iç göçler, şehirleşme, askerlik görevi, doğduğundan başka bir şehirde eğitim ve öğretim görmek, komşuluk ve meslektaş ilişkilerinin artması gibi sebeplerle evlenmelerde kan akrabalığının yerini sosyal akrabalık bağı ve dıştan evlenme almıştır. 1972’de % 29,2 (Timur 1972) olan akraba evliliği oranı 1992’de %17,7 (DPT 1992) olmuştur.

Serim Timur'un 1968 yılında tüm Türkiye'yi temsil edecek nitelikte 4500 haneyi kapsayan bir örneklem üzerinde yaptığı araştırmanın verilerine göre 1970'li yıllar itibarıyla Türkiye'de ailelerin % 60'ı karı-koca ve evlenmemiş çocuklardan meydana gelen çekirdek aile tipindedir. Ataerkil geniş aileler tüm ailelerin % 19'u, geçici geniş aileler % 13'ü, parçalanmış ve eksik aileler de % 8'idir (Timur, 1972: 30). Kağıtçıbaşı (1979: 94)'nın 1975 yılında tüm Türkiye'yi temsil edici 2305 evli kişiyle görüşme tekniğiyle gerçekleştirdiği "Çocuğun Değeri" araştırmasının bulguları da benzer oranları işaret etmektedir; çekirdek aileler toplamın %57'sini, ataerkil geniş aileler %19.5'ini, geçici geniş aileler % 16.6'sını oluşturmaktadır.

Türk ailesi bilhassa 1960 sonrası geleneksel ve modern değerler arasında tampon bir konumda görülmüştür. Kitle haberleşme araçlarının, ulaştırma ağının ve sosyal temas imkânlarının artan etkinliği, aile yapısını hem olumlu, hem de olumsuz etkilemiştir. Nitekim, Aile Yapısı Araştırması 2006'ya göre aile içi ilişkiler olumsuz yönde değişmektedir (%55,5). Bazen TV ekranlarında sapmaların ideal olarak takdimi davranış bozuklukları ve sorunlar yaratmaktadır.

1930'lara hatta 1950'lere kadar kent evliliklerinin çoğu görücü usulü ile olurken, daha sonraları kendi kararları ile evlilik gerçekleştiren çiftler zamanla artmıştır. Buna rağmen, yine de aile onayı almak gerekli görülmüştür (%46) (Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü 2010:52). Ailenin karşı olmasına rağmen eşini kendi seçenlerin oranı % 0,3'de kalmıştır (Kurt 2011:414)

Evliliklerin büyük çoğunluğu (%85) hem resmi ve hem dini nikâh kıyarak gerçekleşmiştir. Sadece dini nikâh kıyanlar %5'te kalmaktadır (DPT 1982: 2 ve Kurt 2011: 416). Eğitim seviyesi arttıkça yalnız resmi nikâhla evlenenler artmakta, yalnız dini nikâhla evlenenler azalmaktadır. Bu durum daha önce de belirttiğimiz gibi, Türk aile yapısında **geleneksel** ve **modern** çizgilerin beraber yaşandığını göstermektedir.

Boşanma, Katoliklerin aksine Türk kültüründe reddedilen bir husus değildir. İstenen bir durum olmamasına rağmen, şartlar olduğu takdirde boşanma olabilmektedir. Yıllar içerisinde boşanma oranları nispi bir artış göstermiştir.

Boşanma oranları 1935’te % 0.15, 1956’da % 0.45, 1970’te % 0.27, 1975’te % 0.32 ve 1980’de % 0.35 olmuştur (Başbakanlık Türkiye 1983:30). Boşanmaların % 47.3’ü evliliğin ilk beş yılında ve çocuksuz ailelerde görülmektedir (DİE 1984). Boşanma oranları Batı Avrupa ülkeleri ile mukayese edilemeyecek seviyededir. 1980’li yılların başında Türkiye’de % 0.35 olan boşanma oranı, İngiltere’de % 3.0, Rusya’da % 3.4, ABD’de % 5.3, Kanada’da % 2.6, İsveç’te % 2.4 olmuştur (Erkal 2011: 117 ve DİE 1984). Bu artışta; kitle haberleşme araçlarının, hızlı şehirleşme ile yalnızlaşan ve rehbersizleşen ailenin, ekonomik sorunların ve bilhassa yüksek enflasyonun ve ekonomik krizlerin, değişen ahlâk anlayışının rolleri vardır. Boşanmalar konusunda dikkat çeken bir husus da flört yolu ile yapılan evliliklerde boşanma oranının görücü usulü evliliklerden yüksek çıkmasıdır (Doğan 2002:167).

Diğer taraftan, Türk aile yapısında yaşlıların, sakatların ve 18 yaş üstü gençlerin dışlanmaması, aile dışına itilmemesi dünden bugüne sürdürülmekte olan bir gelenektir. Bir araştırmaya göre, yaşlıların %55’i çocuklarının yanını tercih etmektedirler (TÜİK 2006).

Doğurganlık düzeyinde gerek ülke ve gerek bölgeler itibariyle belirli bir azalma ortaya çıkmıştır. Nüfusun niteliğinin değişmesi hususunda daha önce verdiğimiz örnekler burada da geçerlidir. Ayrıca, kadın nüfusun eğitim öğretim ve çalışma hayatında daha fazla yer alması, evlilik yaşının yükselmesi doğurganlığı düşürmektedir. 1960’lara kadar 6 dolayında olan doğurganlık düzeyi, 1970-1975 arasında 4,97’ye, 1980-1985 döneminde 4’e, 1985-1990 arası 3,4’e düşmüş, 1994’de ise 2,6 olmuştur (DPT 1990: 3,8).

Yukarıda belirtilenler dışında aile yapısının dünden bugüne, 1960’lardan 1980’lere devam eden özellikleri arasında; eşlerin karşılıklı bağımlılık-beraberlik anlayışının sürmesi, ailenin Ziya Gökalp’in de belirttiği gibi, pederşahi değil; **pederi** oluşu (Fındıkoğlu 1971: 196-198, 207-209), kadının söz hakkı, dıştan evlenme, tek eşlilik, kuma geleneğinin zayıflaması, mülkiyette kadının ortaklığı ve söz sahibi olması sayılabilir.

İhtiyatı elden bırakmamak kaydıyla, Türkiye’deki gelir dağılımının hem genel olarak, hem de çeşitli kesim ve gruplar içinde bir hayli aşırı eşitsizlikler taşıdığı, diğer ülkelerle yapılan kıyaslamaların

doğurduğu kuvvetli izlenimdir. Hakkında bilgi toplanabilen 18 Asya, Avrupa ve Amerika ülkesine ait genel gelir dağılımları Türkiye'ye ait sonuçlarla karşılaştırılınca, Türkiye'deki gelir eşitsizliklerinin bütün bu ülkelerdekinden daha fazla olduğu görülmektedir. 1963 yılı verilerine göre, incelenen nüfus en az gelirliden en yüksek gelirliye doğru sıralandığında Türkiye'de nüfusun en az gelirli ilk %20'lik dilimi toplam gelirin % 4.2'sini alırken, ikinci % 20'lik dilimi % 6.4'ünü, üçüncü % 20'lik dilimi % 10.7'sini, dördüncü % 20'lik dilimi % 17.7'sini ve en yüksek gelirli % 20'lik dilimi ise % 61'ini almaktadır (Boratav, 1969: 200, 204).

Türkiye'de şehirli nüfus artışına ve nüfusun nitelik değiştirmesine paralel olarak, nüfus içerisinde 1960-1980 döneminde en fazla artış **ücretli** grubunda görülmüştür. Buna karşılık "işveren, "kendi hesabına çalışan" ve "yardımcı aile efradının" oranları nispî olarak düşmektedir. Nitekim 1960'ta % 18.7 olan ücretli grup 1980'de % 33.2'ye yükselmiş, buna karşılık 1960'da işveren oranı % 1.2 iken, 1980'de 0.9'a, kendi hesabına çalışanlar 1960'da % 28.3 iken, 1980'de % 23.0'a, yardımcı aile efradı 1960'ta % 47.7 iken, 1980'de % 42.4'e düşmüş bulunmaktadır (Erkal 2012: 187).

İktisadi faaliyet kollarına göre GSMH ve oranlarına bakıldığında 1950 yılında tarım sektörünün GSMH içindeki payı; -tarımda modernleşme ve makine kullanımının hızlı bir artış göstermesi ve Amerika'nın Marshall Planı uygulamalarının etkisiyle- % 41.7 iken, bu pay dönemin başlarında bir yükselme göstermiş, sonra düşme eğilimine girerek, 1961 yılında 36.6 olmuştur. Bu dönemde sanayinin payı devamlı bir yükselişle % 18 olmuştur. Hizmetlerde de bu dönemde yükselme meydana gelmiş ve 43.7'den 46.4'e çıkmıştır (Gökçen 2011: 262-265). Türkiye'de istihdamın sektörel yapısı incelendiğinde 1965 yılında tarımın %71,9, sanayinin %7,9 ve hizmetler sektörünün de % 20,2 olduğu görülür. Tarımın ağırlığı yıllar itibariyle düşmüş 1980'de % 62,5'e gerilemiştir. Sanayi ise %11,6 'ya çıkmış, hizmetler sektörü de daha fazla artış göstererek % 25,9 seviyesini bulmuştur. 1965'ten 1980'e Türk toplum yapısında önemli bir değişme de, sektörel yapıda tarımın azalması şeklinde kendini göstermiştir. Daha sonraki yıllarda şehirleşmeye paralel olarak hizmetler sektöründeki artış sanayi sektöründeki artıştan daha yüksek gerçekleşmiştir (TOBB 1990: 68).

1962-1980 dönemi iktisat politikalarına baktığımızda, Türkiye Planlı Ekonomi dönemine girmiş, planlı uygulamaların sonucunda Türk ekonomisi yaklaşık % 7 dolaylarında kalkınma hızlarına ulaşmış ve hedeflenen yapısal değişikliklerin bir kısmını gerçekleştirebilmiştir. Bu dönemde uygulanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikalarıyla ekonomide tarımdan sanayiye doğru yapı değişikliği oluşmuş ve sanayinin ekonomi içindeki önemi artmıştır. Sanayileşme tartışılır olmuştur. Bu dönemde sabit fiyatlarla GSMH’da sadece 1980 yılında büyüme olmamış, onun dışında kalan diğer bütün yıllarda istikrarlı olmamakla beraber devamlı artışlar meydana gelmiştir. En yüksek artış % 12 ile 1966 yılında gerçekleşmiştir. Aynı dönemde kişi başına GSMH sabit fiyatlarla devamlı artış göstermiştir. En yüksek artışlar 1963, 1966, 1972 yıllarında meydana gelmiştir. 1978-1980 arasında ise sabit fiyatlarla kişi başına GSMH’da artış olmamış, aksine negatif yönde değişme olmuştur. Bu dönemde iktisadi sektörler göre GSMH ve oranlarına bakıldığında tarım sektörünün ekonomideki nispi payı devamlı azalarak 1962 yılında % 34.6 olan oranı % 24.2’ye düşmüştür. Aynı dönemde sanayinin payı % 16.7’den 20.5’e çıkmıştır. Hizmetlerin payı da % 48.7’den % 55.4’e yükselmiştir (Gökçen, 2011: 265-270).

Toplumsal yapı içerisinde değerlendirilmesi gereken bir başka konu da **etnik yapı**dır. Türkiye’de etnik mülahazalar Batı ülkelerinden çok farklıdır; etnik taassup Türk toplumuna yabancıdır ve gündem maddesi oluşturmamıştır. Son yıllarda küreselleştirme süreci ile hızlanan ve ideolojik çatışmaların yerini alan etnik ayrımcılık, taassup ve kimlik çatıştırmaları Türkiye’yi de etkilemiştir. Tarihi boyuttan ele alınırsa, Osmanlı’da ve Cumhuriyet dönemlerinde istatistikler Müslüman ve gayri Müslim ahali olarak tutulmuştur. Alevi ve Sünni de Müslüman olduğundan mezhebe göre tasnif yapılma ihtiyacı duyulmamıştır. Mezhepler üstü kalma Türkiye’nin önemli ve anlamlı bir geleneğidir.

Anadil gruplarına göre, nüfusun dağılımında anadili Türkçe olan nüfus 1935’te % 89.1, 1965’te % 90.1, 1992’de % 91.9’dur (Özsoy vd. 1992: 109). Anadili Türkçe olmamasına rağmen, kendisini Türk kimliği içinde görenlerin, milli kimliği benimseyenlerin oranı %90’ın üzerindedir. Anadil ile aidiyet (mensubiyet) örtüşmemektedir. KONDA’nın 1993 yılında İstanbul’da 15.667 kişi ile yaptığı araştırmada deneklerin %3,7’si kendilerini Türk olmanın dışında düşünmüşlerdir. Bu oran, 2011 Türkiye Değerler Araştırması’nda “Türk olmakla gurur duymuyorum” diyen %3

ile paralellik göstermektedir. Kendisini Türk olarak kabul edenler % 69,2 ve Müslüman Türk cevabını verenler de % 20,8'dir. Bu araştırmada Türk ve Müslüman Türk ayrımı yanlış bir soru seçimi olmuştur (KONDA 1993). 2014 yılında Hakan Yılmaz tarafından yapılan araştırmaya göre, T.C. vatandaşlığını kabul edenler %74'tür. "Türkçe anadilimdir ve başka anadilim yok" diyenler %85, "Türkçe dışında ikinci bir anadilim var diyenler" %8, "Birinci sırada etnik dilim ve kültürüm gelir. Türk dili ve kültürü ikinci sıradadır" cevabını verenler %10, "Türk dili ve kültürü ile bir bağım yoktur" diyenler %6, "Kürtçe tek anadilimdir, başka bir dilim ve kültürüm yok" cevabını verenler %5,6, Kürtçülük sorununu işsizlik ve yoksulluğa bağlayanlar %20,7'dir. Deneklerin %32,8'i dış güçlerin teşviki ile Türkiye'yi bölmek ve zayıflatmak amacıyla Kürt örgütlerinin kışkırtılmasını sebep olarak göstermiştir. Devlete karşı silahlı mücadele yapıldığını söyleyenler de %22,6'dır. (Yılmaz 2014)

Peter Andrews 'un Türkiye'de Etnik Gruplar (1992) isimli araştırmasında ana dili Türkçe olanlar %86.4 çıkmasına rağmen, milli kimliği benimseyenlerin oranı %94'ü bulmaktadır. Bu durum da anadil ile aidiyetin (mensubiyet) örtüşmediğini göstermektedir. Bu araştırmacı etnisite kapsamını aşırı genişletmiş ve yaymış; Kazak, Kırgız, Uygur, Özbek, Tatar, Dağıstanlı, Balkar, Karaçay, Tahtacı ve Azeri Nogayları Türk olmanın dışında düşünmüş, yapay etnisiteler kurgulamıştır. Türkiye'den 1917 İhtilâli sonrası Rusya'ya dönen Malakan'ları da hala Türkiye'de yaşıyormuş gibi göstermiştir. Bazı etnikleştirdiği grupları da (Lazlar, Gürcüler ve Çerkezler) kısmi etnik özelliklere sahip gruplar olarak düşünmüş ve tam etnisiteye sokmamıştır (Andrews 1992: 253).

Türklerin 1000 yılı aşan bir tarihi süreç içinde yaşadıkları Anadolu coğrafyasında hâkim kültürün ve Türk kültürünün oluşmadığını ileri sürmek, hâkim kültürü etnisite kapsamına indirmek, Türkiye'yi bir etnik havuz veya mozaik olarak değerlendirmek, sosyal yapı üzerinde bir zorlamadır ve marjinal görüşleri topluma kabul ettirebilme çabalarıdır. Milli kimliğin ve coğrafyaya damgasını vuran hâkim kültürün reddedildiği bir yapıda, farklılıkların bütünü zenginleştireceğinden bahsedilemez (Erkal 2011: 22). Farklılıkları kutsallaştırmayı "**farklılaştırıcı ırkçılık**" ve "**yeni kabilecilik**" olarak da tanımlayabiliriz. Bir sosyolog eserinde bunu yeni kabilecilik (new tribalism) olarak isimlendirmektedir. (Yinger 1994: 76) Aslında, küreselleştirmenin önemli bir boyutu da farklılıklar yaratmak ve bunu kutsallaştırmaktır. Türkiye'de farklı etnik grupların da milli kimliği

Türk’tür. 1982 Anayasasının 66. Maddesi sosyolojik veya antropolojik tanım getirmemektedir. Türkiye’de etnik ırkçılık o ölçüde tavan yapmıştır ki; bazıları hukuken bile kendilerini Türk sayamamaktadır. Milliyet ve etniklik birbirlerine rakip değillerdir. Aynı milliyet içinde farklı etnisiteler bulunabilir. Bazılarının zannettiği gibi millet de ırk değildir.

Türkiye’ye etnik sorun yabancısıdır ve bu durum somut örneklerle ortaya çıkmaktadır. Resmi veya gayri resmi kanallardan etnikçilik teşvik görmesine rağmen farklılaştırma ve insanların birbirine ötekileştirilmesi demokratikleşme değil; sosyal yapının zedelenmesidir. Sosyal çözülmenin hiçbir şekli bütünleşme olarak takdim edilemez. Hiçbir ciddi devletin tartıştırmadığı hususlar, Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. Türkiye’deki sorun dün Osmanlı’yı bugün Cumhuriyet Türkiye’sini hedef alan, dünyaya şekil vermekle kendilerini görevli sanan ülkelerin ve güçlerin dün ve bugün bazı Ermeni ve Kürtleri bize karşı kullanmalarıdır. Dış politikadan birçok alana kadar pazarlık gücümüzü kaybettirme ve siyasi etkinliği zayıflatma çabalarıdır.

Sosyal yapının fiziki alanla ilgili değerlendirmelerine gelince; 1960 sonrası inşaat sektöründeki hızlı gelişmeler yavaş yavaş bahçeli ve müstakil evden çok daireli binalara ve kat mülkiyetine geçişe sebep olmuş, aynı apartmanda çok farklı özelliklere sahip fertler bir araya gelmiştir. Fiziki yapıda erozyon, mer’aların daralması, tarım alanlarının bozulması, çarpık yapılaşma ve çevre sorunları (hava, su ve toprak kirliliği) daha da artarak geleceğe taşınmıştır.

Sonuç

Makalemizde 1938-1960 ve 1960-1980 yıllarını kapsayan iki ayrı dönem Türk siyasi hayatında taşıdıkları önem itibariyle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu dönemleri aslında bir makaleye sığdırabilmek pek kolay olmamış; bazı açılardan konu sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Aslında sosyal yapı milletlerin tarihinde sürekli ve bölünemez bir bütündür. Ancak incelememizde iki dönem üzerinde durulmuştur.

Sosyal yapı incelenmeden, teori-pratik ilişkileri yoklanmadan iktisadi ve hukuki konular başta olmak üzere, gerçekçi bir değerlendirme yapılamaz. Bu bakımdan özellikle iktisatçılar ve hukukçular bir sosyolog gibi konulara yaklaşmak ve disiplinler arası ilişkiyi göz önüne almak durumundadırlar.

Atatürk'ün ölümünü takip eden dönem İkinci Dünya Harbi'nin sorunları ile boğuşan bir Türkiye manzarasını ortaya çıkarmıştır.

Sosyal yapının veri tabanı nüfustur. Türkiye nüfusu önemli ölçüde artmış olmakla birlikte, nitelik değişikliğine uğramıştır. Zihniyet ve tüketim alışkanlıkları değişmiştir. Nüfusun meslekteki mevki ve iktisadi faaliyet kolları arasındaki dağılımında eğitime dayalı öncelikler öne çıkmıştır. Şehirli nüfus artmış, çekirdek ailelerin oranı yükselmiştir. Doğurganlık düzeyinde düşüş olmuş, nüfus artış hızında gerilemeler görülmüştür. Şehirleşme ile beraber meslekteki mevki bakımından ücretli grubu dikkat çeker hale gelmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden Enderunî geleneğinin halk - aydın ikilemini arttırması sürüp gitmiştir. Türk toplumu milli mutabakatların yeterince kurulamaması ile sürekli istikrar arayışı içinde olmuş “kararsız toplum” manzarası çizmiştir. Bu durum milli eğitim ve kültür politikaları dahil, dış politika tercihlerine kadar yansımıştır. Türk tarihi ve toplum yapısı bilinmeden batı toplumlarının özelliklerine göre bir yapılaştırma zorlaması çelişkiler doğurmuştur.

Küreselleştirmenin milli devletler üzerindeki olumsuz etkileri Türkiye’de de görülmüş, gelir dağılımı daha da bozulmuş, üretim heyecanı sarsılmıştır. 1970’lerde sanayileşmeyi gündeminde tutan Türkiye, daha sonraki dönemlerde ithalatın ve finans sektörünün öne çıktığını görmüştür.

Aslında bir ihtiyaç olarak 1934’de kabul edilen Soyadı Kanunu aceleyle getirildiğinden, Türk insanının soy kütüğünü belirsiz hale sokmuş, kimlik boşluğu yaratmıştır.

Türk toplumu kendine has üslubu ile İslam’ı demokrasi ile birlikte yaşamıştır ve yaşamaktadır. Sosyal doku bakımından dindar sayılabilen toplumumuz taassuba sempati ile bakmamıştır. Türkiye birçok alanda geleneksel yapı ile modern yapının birlikte yaşandığı ve yaşatıldığı bir ülkedir.

Teorik iddiaların ve küreselleştirmenin milli devletleri ufalayıcı etkilerine rağmen, Türkiye bir etnik havuz ve hâkim kültürün bulunmadığı bir yapıya sahip değildir. Askeri ve sivil darbeler yoluyla toplumu değiştirmeye

zorlamak yanlıştır. Aslında Türk toplum yapısına yabancı olan etnisite gibi kavramların yeterince bilinmeden tartışıldığı bir ülke görünümü vermekteyiz. Somut örnekleri ile Türkiye’de bir etnik sorundan bahsedilemez. Ancak etnikleştirme ve etnisite ile milliyeti rakip gibi gösterme, milli kimliği etnisite kapsamına indirme gayretleri vardır.

Dönem dönem görülen aşırı siyasallaşma ve siyasi çatışmalar ve fikir mücadelelerinde birbirinden ayrılan noktalar kadar birleşilen noktalar pek hesaba katılmamıştır. Nitekim her bir dönem sonunda farklı anayasalar düzenlenerek toplum deneme tahtasına çevrilmiş ve tepki anayasacılığı kısır döngüsü yaratılmıştır.

Askeri darbelerin bir çözüm olmadığı demokrasiyi inkıtaya uğratmanın bedelinin yüksek olduğu fark edilmiştir.

Kültürel yapının dışında fiziki yapı sürekli bozulmuş ve sorunlu hale getirilmiştir. Tarım alanları betonlaşmış, kat mülkiyetine geçişin doğurduğu dağınıklık, komşuluk ilişkilerini zayıflatmıştır. Uzun yıllar devam eden erozyon, mer’aların daralması ve çevre sorunları dünden bugüne devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Andrews, Peter Alford (1992). **Türkiye’de Etnik Gruplar**, İstanbul, Ant Yayını.
- Bayhan, Vehbi (2011) “Türkiye’de Gençlik: Sorunlar, Değerler ve Değişmeler, Dünden Bugüne”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Bursa, Dora Yayını.
- Boratav, Korkut (1969). **100 Soruda Gelir Dağılımı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- DİE (1984). **Boşanma İstatistikleri**, Ankara, DİE Yayını.
- DİE (2000). **Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri**, Ankara, DİE Yayını.
- Doğan, İsmail (2002). **Sosyoloji**, Ankara, Pegem A Yayıncılık.
- DPT (1981). **Kalkınan Türkiye**, Ankara: DPT Yayını.
- DPT (1979). **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara, DPT Yayını.
- DPT (1982). **Türk Aile Yapısı Araştırması**, Ankara, DPT Yayını.
- DPT (1990). **Türkiye Sosyal Göstergeler**, Ankara, DPT Yayını.
- DPT (1992). **Türk Aile Yapısı Araştırması**, Ankara, DPT Yayını.
- Dura, Cihan (1997). “Bilgi Toplumuna Doğru Eğitimde Temel Eğilimler”, **Türk Yurdu**, Eğitim Özel sayısı, C. 17, S. 123, Kasım 1997, s. 3-7.
- Erdoğan, Zeki (1977-1978). “Ziya Gökalp’de Sosyo-Kültürel Bütünleşme ve Sosyo-Kültürel Çözülme”, Ayrı Basım, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.
- Ergin, Muharrem (1973). **Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri**, Aydınlar Ocağı’nın Görüşü, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını.
- Ergin, Nurettin (1968). **Arifiye Öğretmen Okulu ve Tarihçesi**, İstanbul, Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi Yayını.
- Erkal, Mustafa (2012). **Sosyoloji (Toplumbilimi)**, 16.b., İstanbul, Der Yayını.
- Eröz, Mehmet (1972). **Milliyetçiliğimizin Toplumculuğu Ne İfade Eder**, İstanbul, Töre Dergisi Yayını.
- Esmer, Yılmaz vd. (2011). **2011 Türkiye Değerler Araştırması**, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayını.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1971). **İktisaiyat Dersleri, Sosyoloji Doktrin ve Kolları**, C. 1, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını.

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1947). “Köy Enstitülerinin Dayandığı Esaslar”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 23.7.1947, s. 2.

Gökçe, Birsen (1996). **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Ankara, Savaş Yayını.

Gökçe, Birsen (1993). **Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**, Ankara, T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayını.

Gökçen, Ahmet (2011). “Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Bursa, Dora Yayını.

Kafesoğlu, İbrahim (1984). “Türkiye’yi Bugünkü Şartlara Getiren Tarihi Gelişme”, **Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerindeki Oyunlar**, İstanbul, Aydınlar Ocağı Yayını.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1979). “Türkiye’de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı”, **Türk Toplumunda Kadın** (Der: Nermin Abadan Unat, Deniz Kandiyoti, Mübeccel B. Kırar), Ankara, Çağ Basımevi.

KONDA (1993). **Konda Araştırma Merkezi**, İstanbul, Milliyet Gazetesi Yayını.

Kurt, Abdurrahman (2011). “Dünden Bugüne Türk Ailesi”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Bursa, Dora Yayını.

Kurtkan, Amiran (1977). **Türk Milletinin Manevi Değerleri**, İstanbul, MEB. Yayını.

Murat, Sedat vd. (2010). **Çanakkalenin Nüfus ve Demografik Yapısı**, Bursa, Ekin Yayını.

Ögel, Bahaeddin (1978). **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayını.

Öksüz, İskender (2016). **Millet ve Milliyetçilik**, Ankara, Panama Yayınları.

Özsoy, Atilla vd. (1992). “Türkiye’nin Etnik Yapısının Anadil Sorularına Göre Analizi”, **Hacettepe Üniversitesi Nüfus Bilimi Dergisi**, C. 14, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayını.

Özyurt, Hasan (1981) “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, **Sosyoloji Konferansları**, Atatürk Özel Sayısı, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını.

Tabakoğlu, Ahmet (2011). “Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Bursa, Dora Yayını.

Tatlıdil, Ercan (1989). “Kentle Bütünleşmenin Bir Yolu: Gecekondulaşma 1987”, **Aile Yazıları 2**, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını.

T.C. Başbakanlık (1983). **Türkiye**, Ankara: T.C. Başbakanlık Yayını.

T.C. Başbakanlık (2010). **Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması**, Ankara, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını.

Timur, Serim (1972). **Türkiye’de Aile Yapısı**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayını.

TOBB (1990). **İktisadi Rapor**, Ankara, TOBB Yayını.

TÜİK (2006). **Aile Yapısı Araştırması**, Ankara, TÜİK Yayını.

TÜİK (2010). **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, TÜİK Yayını.

TÜİK (2011). **İstatistik Göstergeler 1923-2010**, Ankara, TÜİK Yayını.

Türkdoğan, Orhan (2002). **Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, İstanbul, Çamlıca Yayını.

Türkdoğan, Orhan (2006). “Kültürel Kimlik”, **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Şubat 2006, S. 230, s. 16-23.

Yılmaz, Hakan (2014). **Türkiye’de Kimlikler, Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci: Kamuoyundaki Algılar ve Tutumlar**, İstanbul.

Yılmaz, Hakan vd. (2010). **“Biz”lik, “Öteki”lik ve Ayrımcılık: Kamuoyundaki Algılar ve Eğilimler**, İstanbul, Açık Toplum Vakfı ve Boğaziçi Üniversitesi Yayını.

Yinger, Milton John (1994). **Ethnicity, Source of Strength, Source of Conflict?**, New York, State University of New York Press.

YUSUF AKÇURA VE ZİYA GÖKALP'E GÖRE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞ DÖNEMİ İÇİN BİR DÖNEMLEŞTİRME TEKLİFİ*

Mehmet Kaan ÇALEN**

Giriş

Bu makalede öncelikle Türk milliyetçiliğinin doğuşu hususundaki bildik hikâye yeniden fakat daha ziyâde hikâyenin kahramanlarının söylediklerine dikkat kesilerek, yani doğrudan doğuş bu doğuş sürecine iştirak etmiş olan iki kurucu ismin, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in metinlerine nispetle anlatılmıştır. Bu yolla, Türkçülüğün kurucularının kendi tarihleri, dolayısıyla bizatihi kendileri hakkında nasıl bir bilinç inşa ettikleri ve varoluşlarını nasıl bir tarihî bağlam içine yerleştirdikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. İki düşünürü birlikte okumak, onların kendi düşünce geleneklerine dair nasıl bir bilince sahip olduklarını görmek ve Türkçülüğün tarihini onların zihin dünyalarından süzüldüğü şekliyle içerden izlemek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. İkinci olarak, makalenin sonunda Akçura ve Gökalp'in çizdiği çerçeveden hareketle Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemi için bir dönemleştirme teklif edilmiştir.

* Bu makale, yazarın "*Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük*" isimli eserinden iktibas edilmiştir.

** Doç Dr. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mkaancalen@trakya.edu.tr

Türk Milliyetçiliği Ne Zaman Doğdu?

“Milliyetçilik ne zaman ortaya çıktı?” sorusu, milliyetçilik olgusunu anlamaya yönelik çalışmaların tartıştığı temel meselelerden birisidir. Meselenin aynı zamanda “milletler ne zaman oluştu?” şeklindeki bir başka soruyla da ilgili olması çözümü zor bir karmaşa yaratmaktadır. Milliyetçilik teorilerinde umumiyetle primordialist (ilkçi) ve modernist olmak üzere iki yaklaşımın varlığı kabul edilir. Umut Özkırımlı, Anthony D. Smith’in başını çektiği ve ilkçi sayılan orta yolcu bir grubun ise aslında ilkçilerden farklı bir yaklaşımı temsil ettiğini söylemekte ve bu sebeple onların etno-sembolcüler adı altında üçüncü bir grup olarak tasnif edilmelerini teklif etmektedir¹. İlkçiler, milliyetçi tarihçiler ve bizatihi milliyetçiler millet ve milliyetçilik olgularını hep var olan, doğal, fıtrî, yokluğu düşünülemez gerçeklikler olarak görür ve tarihin bilinmeyen dönemlerinden günümüze kadar değişmeyen bir süreklilik dâhilinde ele alırlar. Modernistler, millet ve milliyetçiliğin modernite ile birlikte ortaya çıktığını iddia ederler ve modern merkezî devlet, sanayi devrimi, kapitalizm, kentleşme, elitler, matbuatın gelişimi, örgün eğitimin yaygınlaşması, Fransız İhtilâli, Alman İdealizmi gibi olguları öne çıkararak milliyetçiliği açıklamaya çalışırlar. Etno-sembolcüler, ilkçiler ve modernistler arasında bir orta yol bularak modernitenin millet ve milliyetçilik üzerindeki tayin edici etkisi yanında modern milletlerin tarihî etnik çekirdekler üzerinde oluştuğunu savunurlar.

Milliyetçiliğin ne zaman doğduğu meselesi, Türk milliyetçiliği özelinde de bir sorun alanı olarak durmaktadır. Türk milliyetçiliğinin doğuşunu modern dönemin gerilerine götüren, Türk milliyetçiliğinin tarihini Türklerin tarihiyle eşitleyen pek çok ilkçi metin bulmak mümkündür. Milliyetçiliği, “milliyetçilik” veya benzer bir kavramla isimlendirilmemiş bile olsa tarihin her döneminde ve hemen her toplulukta var olan tabii bir mensubiyet ve dayanışma duygusu ile açıklayan, Türklerin tarihî devamlılığı için de bu mensubiyet duygusunu asgarî şart olarak koşan metinler olduğu gibi; Oğuz Kağan destanı, Mete Han, Çi-Çi Han, Orhun Abideleri, Dîvânü Lugâtî’t-Türk, Ali Şir Nevai, Karamanoğlu Mehmet Bey,

¹ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Yaklaşım*, 3. Baskı, Ankara 2009.

Aşıkpaşa ve Aşıkpaşazâde gibi tarihî kişi ve metinlere atıfla tarihte kendini açık bir surette gösteren ve bugünküne çok benzeyen bir Türk milliyetçiliğinden bahseden isimler de vardır².

Türk milliyetçiliğinin tarihini, Türklerin tarihiyle eşitleyen görüşler, kahir ekseriyetiyle bu yönde bir dikkatin ortaya çıktığı Cumhuriyet dönemine aittir. Osmanlı dönemi Türk milliyetçileri, kavramın Avrupa'dan ithal edildiği noktasında daha rahattırlar, milliyetçiliğin tarihini eskiye götürmek şeklinde bir arayışa ve kaygıya sahip değillerdir. Bilakis Akçura, "Türkçülüğün Manifestosu" olarak kabul edilen "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli meşhur eserinde tarihin herhangi bir döneminde Türkçülük siyasetinin takip edildiğine dair bir karine bulamadığını ifade ederken, bir diğer Türkçü teorisyen Ahmet Ağaoğlu da Türklerde milliyetçilik fikrinin bulunmayışını Türklerin tarihî zaafı olarak işaretlemektedir³. Son tahlilde Türkçülüğün iki büyük teorisyeni, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Türk modernleşme sürecindeki gelişmelerle açıklamaktadırlar. Eğer Fuat Köprülü'nün Türk edebiyatında milliyet hissinin menşelerini arayan makalesi ile II. Meşrutiyet yıllarında Cengiz Han üzerinden Turancı bir tarihî figür yaratma çabalarını saymazsak⁴, sadece Akçura daha geç bir dönemde, 1928

² Bazı örnekler için: Nevzat Kösoğlu, *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*, İstanbul 2000, s.13; Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul 1979, s. 57-65; 131-137; Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara 1977, s. 13-29; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1994, s. 88-93; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul 1993, s. 33-74; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 2001, s. 121-128; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, İstanbul 1999, s. 17-23; İsmâil Hâmi Dânişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1983, s. 16-47; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s. 10.

³ Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", (Yeni yazıya aktaran Recep Duymaz), *Üç Tarz-ı Siyaset Ve Düşünce Akımları*, İstanbul 2004, s. 173-174; Ahmed Agayef, "Türk Âlemi-1", *Türk Yurdu*, Y. 1, S. 1, 17 Teşrin-i Sâni 1327, s. 13, 16-17.

⁴ Köprülüâde Mehmed Fuad, "Edebiyatımızda Milliyet Hissi", *Türk Yurdu*, S. 20, 10 Temmuz 1329, s. 667-678; Mehmet Kaan Çalen, "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 4, 22 Mayıs 2017, s. 227-254.

yılında, kaleme aldığı bir metinde, modernite öncesinde var olduğunu ifade ettiği bir “*insiyakî milliyetçilik*”e dokunur ve geçer⁵.

Türk milliyetçiliğinin doğuş problemiyle ilk defa ilgilenen ve bu ilgiyi sürekli canlı tutan kişi Akçura olmuştur. Milliyetçilik konusunda çağdaşlarının çok üstünde bir kavrayışa sahiptir ki bu özelliği Kuzey Türklüğündeki tecrübelerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Akçura, Türkçülüğü müstakil bir siyaset tarzı olarak projelendirdiği “Üç Tarz-ı Siyaset”te Türklük siyasetinin doğuşunu hazırlayan âmiller üzerinde durmuş, daha sonra Salnâme-i Servet-i Fünûn’daki “Türklük” makalesi⁶ ve Türk Yurdu’ndaki çeşitli yazılarıyla konuyu irdelemeye devam etmiş⁷ ve en nihayet 1928 Türk Yılı’nda artık klasik bir metin hâline gelen “Türkçülüğün Tarihini” kaleme almıştır.

Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset”te “*ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyâsiyyesi husûle getirmek fikri pek yenidir*” der⁸. Fikrin ortaya çıkışındaki esas amil, Osmanlı Türklerinin Almanlarla münâsebetlerinin artması neticesinde Alman tarih ve dilbilim araştırmalarının etkisiyle İstanbul’da Türk milliyetçiliğine taraftar bir mahfilin oluşmasıdır. Mahfil siyasî olmaktan ziyade ilmî bir hüviyet taşımaktadır. Demek ki Akçura’nın nezdinde, “Üç Tarz-ı Siyâset”in yayımlandığı dönemde, yani 20. yüzyılın başlarında, Türkçülük hem Osmanlı coğrafyasında, hem de Türk dünyasının diğer bölgelerinde henüz sadece doğum emareleri göstermektedir. 1928 yılına ait Türk Yılı’nda yer alan “Türkçülüğün Tarihi” konulu çalışmasına da “*Türk milleti fikri Türkler arasına ne zaman ve nerede girdi?*” şeklinde cevaplanmasının zor olduğunu belirttiği bir tarih

⁵ Akçuraoğlu Yusuf, “Türkçülük - Türklük Fikri, Türkçülük Cereyânı, Türk Ocakları”, *Türk Yılı 1928*, İstanbul 1928, s. 299-455. Yeni bir çeviri-yazı metni için bakınız: Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, Hazırlayan: Erol Kılınç, İstanbul 2015.

⁶ Akçuraoğlu Yusuf, “Türklük”, *Salnâme-i Servet-i Fünûn*, İstanbul 1328, s. 187-196.

⁷ Akçuraoğlu’nun söz konusu yazılarından bir kısmının da içerisinde yer aldığı bir derleme için bakınız: Mehmet Kaan Çalen & Halûk Kayıcı, *Meşrutîyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, İstanbul 2014.

⁸ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 173.

meselesi ile başlar ve Türk milliyetçiliği için modern ve modern öncesi (insiyakî) milliyetçilik olmak üzere temel bir ayrıma gider⁹. Bir mensubiyet ve farklılık şuuru olarak milliyet fikrinin tarihin her döneminde ve bütün Türk topluluklarında mevcut olduğunu ancak modern milliyetçiliğin, kabile ve kavim düzeyinde kalan bu tabii mensubiyet şuurunun çok daha gelişmiş ve milliyet hissi derecesine yükselmiş bir safhasını temsil etmesi ve bu safhanın da Batı'da ortaya çıkmış olması dolayısıyla modern dönem Türk milliyetçiliğinin doğuşunu Avrupa ile en çok temas ve münasebette bulunmuş Türk toplulukları içerisinde aramak iktiza ettiğini ifade eder¹⁰. Akçura bu durumda zaman olarak 19. yüzyıl ve sonrasına, mekân olarak da Osmanlı Türkleri (Batı ve Kırım Türkleri), Kuzey Türklerinin İdil Havzası'nda yaşayan kısımları ve Kafkasya'da yaşayan Azerî Türkleri'ne odaklanmaktadır¹¹. Görüldüğü gibi Türkçülük fikrinin kurucu isimlerinden biri olan Akçura, Türk milliyetçiliğinin doğuşunu ağırlıklı olarak modernleşme süreci içinde gerçekleşen bir olgu olarak mütalaa etme eğilimindedir.

Türkçülüğün bir diğer kurucu ismi olan Ziya Gökalp de Türkçülüğün doğuşunu aynı sürecin içine yerleştirmektedir. Gökalp, Türk Yurdu'nda yayımlanan "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" üst başlıklı yazı dizisinde Türkleşmek cereyanının ortaya çıkışını ele almış, "Yeni Mecmua"daki makaleleriyle konuyu derinleştirmiş¹² ve "Türkçülüğün Esasları"nda Türkçülük hareketinin

⁹ Durmuş Hocaoğlu da naif/modernite öncesi milliyetçilik ve modern milliyetçilik şeklinde bir ayrım yapar. Durmuş Hocaoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri", *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Ankara 2000, s. 70-71, 86-87.

¹⁰ Akçuraoğlu, *Türk Yılı* 1928, s. 290-291.

¹¹ Akçuraoğlu, *a.g.e.*, s. 291.

¹² Meselâ Gökalp'in şu makalelerine bakılabilir: Ziya Gökalp, "Türkçülük Nedir I-III?", *Yeni Mecmua*, C. 1, S. 25, 27 Kânun-ı Evvel 1918, s. 481-485; C. 2, S. 27, 10 Kânun-ı Sâni 1918, s. 1-3; C. 2, S. 29, 24 Kânun-ı Sâni 1918, s. 41-44. Ziya Gökalp, "Milletçilik", *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 33, 21-18 Şubat 1918, s. 122-123. Ziya Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", *Yeni Mecmua*, C. 2, S. 40, 18 Nisan 1918, s. 262-263; Ziya Gökalp, "Türkçülüğün Tarihi", *Yeni Mecmua*, C. 4, S. 84, 13 Eylül 1923, s. 359-361.

muhtasar bir tarihçesini vermiştir¹³. Osmanlı coğrafyasındaki fikir cereyânlarının kronolojik sırasını muâsırlaşmak, İslâmlaşmak, Türkleşmek şeklinde belirlemesinin de gösterdiği veçhile, Gökâlp de açık bir şekilde Türkçülüğün doğuşunu modernleşmenin çizdiği sınırlar dâhilinde tartışmaktadır. Hatta milliyet fikrinin, anasır-ı Osmaniye arasında en son Türklerde ortaya çıktığını vurgulamaktadır¹⁴. Bu gecikmiş ortaya çıkışı da gazetenin kamuoyunu inşa ederek yazı dilini konuşma diline yaklaştırması, Avrupa’daki Türkseverlik ve Türkoloji araştırmalarının Türk aydınlarını etkilemesi gibi modern amillerle izah eder¹⁵.

Akçura ve Gökâlp’e Göre Modern Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu

Akçura, Osmanlı Türklerinde II. Meşrutiyet öncesi Türkçülüğün tarihini 1865-1870, 1876-1880 ve 1897-1900 yılları arasını kapsamak üzere üç faal devreye ayırır. Gökâlp, Akçura gibi sistematik bir dönemleştirme yapmaz ancak; Akçura’nın ilk iki dönemini “*Sultan Abdülaziz’in son devirleri ile Sultan Abdülhamid’in ilk devirleri*” ibaresi ile birleştirerek inceler, üçüncü dönemi de “*Abdülhamid’in son devri*” tanımlaması içinde mütalaa ederek çemberi biraz daha genişletir ve hemen hemen Akçura ile aynı isimlere ve gelişmelere vurgu yapar¹⁶. Ayrıca Türkçülüğün doğuşunu, Osmanlı Devleti’nin son asrında içtimâî vicdanda yeni bir tarzda uyanan “doğru”, “güzel” ve “iyi” mefkûrelerinin birer karşılığı olarak gelişen ilim, sanat ve ahlak cereyânları ile izah eder. Buradan ilmi Türkçülük, bedîî Türkçülük ve ahlâkî Türkçülük neşet eder¹⁷. Görüldüğü gibi 1865-1912 arasındaki Türk milliyetçiliğinin ana vasfı, dil ve tarih araştırmalarında Türk’e ve Türkçeye önem vermekten ibarettir denilebilir. “Üç Tarz-

¹³ Ziya Gökâlp, “Türkçülüğün Tarihi”, *Türkçülüğün Esasları*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, İstanbul 2007, s. 175-180.

¹⁴ Ziya Gökâlp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, İstanbul 2007, s. 45.

¹⁵ Gökâlp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, s. 46-48; Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 175-176; Gökâlp, “Milliyetçilik”, *Yeni Mecmua*, s. 122-123.

¹⁶ Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*, 176-178; Gökâlp, “Türkçülüğün Tarihi”, *Yeni Mecmua*, s. 359-361.

¹⁷ Gökâlp, “Türkçülük Nasıl Doğdu?”, s. 262.

1 Siyaset" istisna edilirse, henüz siyasî bir proje yoktur, sadece kültürel ve ilmî bir ilgi söz konusudur.

Akçura, Osmanlı Türklerinde Türkçülüğün ilk devresi olarak kabul ettiği 1865-1870 yılları arasında Şinasî, Ziya Paşa, Ahmed Vefik Paşa ve Mustafa Celaleddin Paşa; 93 Harbî'ni de içine alan 1876-1890 yılları arasındaki ikinci devrede Süleyman Paşa, Buharalı Şeyh Süleyman Efendi, Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Cevdet Paşa ve üçüncü devrede de Şemseddin Sâmî, Necib Âsım, Veled Çelebi, Bursalı Mehmed Tahir, İkdamcı Ahmed Cevdet, Ahmed Hikmet, Mehmed Emin Beyler gibi isimler üzerinde durur. Kendisi ile birlikte Tunalı Hilmi ve Hüseyinzâde Ali Beyleri "*siyasî Türkçüler*" başlığı altında, Ahmed Ağaoğlu'nu da müstakil bir bölümde ele alır. "*Türkçülüğün taazzî devresi*" şeklinde tesmiye ettiği II. Meşrutiyet dönemine ait anlatısında da Türk Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı, Genç Kalemler gibi kurum ve mecmualar ile Hamdullah Suphi ve Ziya Gökalp merkezî yeri işgâl eder. Müstakil başlıklarla da Azerî, Kafkas, Kırım ve Kazan Türklerinde Türkçülüğü inceler.

Ziya Gökalp'in Türkçülüğün tarihine ait metinleri Akçura'nunki kadar hacimli olmadığı, ancak birkaç dergi makalesinden ibaret bulunduğu için bu kadar sistematik değildir. Nitekim kendisi de ilgili makalelerinden birinin sonuna, amacının özet de olsa Türkçülüğün bir tarihini yazmak olmadığını, böyle bir tarih yazımını Fuad Köprülü'den beklediğini not olarak düşmüştür¹⁸. Gökalp, ilmî Türkçülüğün öncüleri olan Ahmed Vefik ve Süleyman Paşaları Türkçülüğün ilk babaları addeder. Ziya Paşa ve Cevdet Paşa'yı da bedîî Türkçülüğün merkezine oturtur. Gaspıralı İsmail ile Hüseyinzâde Ali Beyleri de ahlâkî Türkçülüğün temsilcileri kabul eder. II. Abdülhamid devrinin son yıllarında, Yunan Harbî'nin de etkisiyle bir canlanma yaşayan Türkçülüğün ikinci devresi başlar. Gökalp bu devrenin Türkçüleri olarak millî şair Mehmed Emin Bey, İkdamcı Ahmed Cevdet, Necib Âsım, Veled Çelebi, Emrullah Efendi, Akçuraoğlu Yusuf ve Ahmed Ferid isimlerini zikreder. Meşrutiyet dönemi Türkçülüğü için Türk Derneği, Genç Kalemler, Türk Yurdu mecmuaları ile Türk Ocakları'nın faaliyetlerine dikkat çeker

¹⁸ Gökalp, "Türkçülük Nasıl Doğdu?", s. 263.

ve kendisi ile birlikte başta Ali Canib, Ömer Seyfeddin, Halide Edib, Ahmed Hikmet, Hamdullah Subhî, Köprülüzâde Fuad, Yahya Kemâl, Mimar Kemaleddin gibi pek çok isim üzerinde durur¹⁹.

Akçura ve Gökalp'in Türkçülük hareketinin tarihinde Şinasî'ye, Ziya Paşa'ya, hatta Namık Kemâl'e temas ederken Ali Suâvî'yi anmamaları ilginçtir. Akçura'nın Türklük, Türkistan, Turan kavramlarının olmadığını iddia ettiği bir devirde, hâlbuki Ali Suâvî "Türk" başlıklı makalesinde Türkistan'dan bahsetmiş, Hive üzerine de müstakil bir kitap yazmıştır. Aslında Ali Suâvî, Akçura'nın "İslâm medeniyetinde Türklerin hissesini ayırıp göstermeye çalışması"²⁰ sebebiyle Türkçülüğün tarihinde önemli bir mevki ayırdığı Bursalı Mehmed Tahir'den önce benzer bir yolda yürümüştür. Bu yüzden Köprülü, Bursalı Tahir'i Ali Suavî'nin takipçisi sayar²¹. Bazı görüşleriyle Köprülü'ye de ilhâm verdiği düşünülebilecek olan Suavî, "Türk" başlıklı makalesinde, "Avrupa'da ras (race) meselesi var. Yani bir kavmin kabiliyet ve istidâdına hükmetmek için mensub olduğu şa'ba nazar etmek itikadı vardır." der²² ve makaleyi kaleme alma sebebini şöyle açıklar: "Bu ehl-i nazardan bazı meşâhîr, Türkleri mesâî-i zihniyeden âri, yalnız bir kaba kahraman gibi mütâlaa ediyorlar. Bu mütâlaanın yanlış olduğunu göstermek isterim"²³. Bu tarz ifadeleri dolayısıyla ileriki yıllarda Ali Suavî'yi ilk Türkçülerden sayanlar olmuştur. Ancak Suâvî'nin Türkçülüğü biraz tartışmalıdır²⁴. Şerif Mardin, İslâmcılığının daha ağır bastığı kanaatindedir²⁵. Hilmi Ziya Ülken ise Suâvî'nin Osmanlıcılığa karşı fikrî bir tepki olarak Türkçülük yaptığını ve Osmanlılık şuuru yerine Türklük şuuru uyandırmaya çalıştığını düşünür²⁶. Şüphesiz Ali Suâvî'yi doğru bir şekilde

¹⁹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 175-180; "Türkçülüğün Tarihi", s. 359-361; "Türkçülük Nasıl Doğdu?", s. 262-263.

²⁰ Akçuraoglu, *Türkçülük*, s. 366.

²¹ Fuad Köprülü, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999, s. 313.

²² Ali Suâvî, "Türk", *Ulûm Gazetesi*, 1286, s. 1.

²³ Suâvî, *a.g.m.*, s. 1.

²⁴ Bakınız: Mehmet Kaan Çalen, "Ali Suâvî'de Türklük Tasavvuru", *Türk Yurdu*, S. 354, Şubat 2017.

²⁵ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul 2002, s. 412.

²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2001, s. 78, 80.

değerlendirebilmek için “Türk” ve “Hive” gibi eserlerini tek başına ele almak yeterli değildir. Bu konuda en makûl tavra sahip olan Köprülü, Suâvî'nin Türklerin eski bir medeniyete sahip olduklarını ve İslâm ilimlerinin gelişmesine yardım ettiklerini ileri sürmek suretiyle en azından millî şuura yabancı olmadığını gösterdiğini ifade eder²⁷. Türkçülüğün daha geç dönemde tarihini kaleme alan Hüseyin Namık Orkun, genel olarak Akçura ve Gökalp'in anlatılarına sadık kalırken Ali Suavî'ye küçük de olsa bir paragraf ayırma ihtiyacı duymuştur²⁸.

Yukarıda zikredilen isimlerin hemen hepsinin Türkçülüğün tarihinde değişen derecelerde rolleri olmuştur. Bu rollerin arka plânında ise her şeyden evvel Türk tarihi ve Türk dili etrafında özel bir bilinçlenmenin yattığı kolayca fark edilir. Nitekim Akçura, Türklük ve Türkçülük fikrinin ortaya çıkışında Türk aydınlarının Batılı düşüncelerle tanışması kadar De Guignes, Silvestre de Sacy, Abel de Remusat, Arthur Lumley Davids, Vambery, Leon Cahun, Radloff gibi şarkiyatçıların Türklere ve Türk diline dair eserlerini okuyarak kolektif kimlikleri hakkında yeni bir bilinç oluşturmalarının da etkili olduğu kanaatindedir. Yurt dışında Türkoloji çevreleri ile temas kuran Türkler ile mülteciler bu düşünceleri Osmanlı dünyasına taşımaktaydılar. Mesela Polanyalı bir mülteci olan Mustafa Celaledin Paşa'nın “Eski ve Yeni Türkler” isimli eserinin böyle bir işlevi olmuştur. Celaledin Paşa, “Touro-Aryanizme” diye adlandırdığı bir teoriyle Türkler ve Avrupalıların aynı ırktan olduğunu iddia etmiştir. Akçura, eseri ilmî açıdan yanlış bulmakla beraber Türk tarihine ilk defa olmak üzere bütüncü bir bakış getirmesi sebebiyle önemli addetmektedir²⁹.

Türkoloji'nin Türk millî bilinçlenmesi üzerindeki etkileri konusunda Gökalp de paralel düşüncelere sahiptir. Hemen aynı isimlere onun metinlerinde de tesadüf etmek mümkündür. Gökalp, Türkçülüğün doğuşundan evvel Avrupa'da ortaya çıkan iki akıma

²⁷ Köprülü, *a.g.e.*, s. 312.

²⁸ Orkun, *a.g.e.*, s. 53.

²⁹ Akçuraoglu, *a.g.e.*, s. 304-310. Eserin Türkçe tercümesi için bakınız: Mustafa Celâlettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, Çeviri: Güven Beker, İstanbul 2014. Turo-Aryanizm bahsi için bakınız: Akçuraoglu, *a.g.e.*, s. 179-225.

işaret eder. Akımlardan ilki olan Türkseverlik (Turquerie), Türk kültürüne ve Türk ahlâkına karşı Avrupa’da oluşan takdir duygularının adıdır. Avrupalılara benzemeye çalıştığımız bir devirde Avrupalıların Türk kültürüne ilgi göstermesi, Türk aydınlarının üzerinde psikolojik bir etki yaratarak örselenmiş olan millî özgüveni tamir etmeye yaramış olmalıdır. Gökalp, önemli Türkseverler arasında Lamartine, Auguste Comte, Pierre Laffite, Ali Paşa’nın özel yazmanı bulunan Mismar, Pierre Loti, Claude Farrere isimlerini sayar. İkinci akım olan Türkiyât’ın (Türkoloji) Türk aydınları üzerindeki etkileri daha somuttur. Rusya, Macaristan, Almanya, Danimarka gibi ülkelerde Türklere dair yapılan tarih ve dil araştırmaları, Türk aydınlarının tarih tasavvurlarını Türk tarihinin Osmanlı öncesi devirlerine ve Osmanlı coğrafyası haricindeki bölgelerine doğru genişletmiştir³⁰. Gökalp bilhassa De Guignes’nin “*Türkler, Hunlar ve Moğollar*” hakkındaki eserinin Türk aydınlarının ruhunda büyük bir değişiklik yaptığını ifade eder³¹ ki bu eser onun teşvikiyle Hüseyin Cahid tarafından Türkçeye tercüme edilerek 1923 yılında neşredilmiştir³².

Netice Yerine: Doğu Dönemi Türk Milliyetçiliği İçin Bir Dönemleştirme Teklifi

Görüldüğü gibi “Türk milliyetçiliği ne zaman doğdu?” sorusunun cevabını aramak için Türkçülüğün kurucu isimleri iyi bir çerçeveye çizmektedirler. Biz de onların çizdiği sınırlar içerisinde hareket ederek işimizi kolaylaştırmak maksadıyla, ilk plânda milliyetçilik

³⁰ Tarih tasavvurundaki bu genişleme için bakınız: Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, İstanbul 2013, s. 286-297.

³¹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 175-176.

³² Hüseyin Cahid, “Türklerin bu târih-i umûmîsini tercümeyle beni Ziya Gökalp Bey teşvik etti.” demektedir. Bakınız: Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbî Tatarların Târih-i Umûmîsi*, Mütercimi: Hüseyin Cahid, C. 1, İstanbul 1923. Gökalp ve Akçura’dan farklı olarak Hamdullah Subhi, Türkolojinin Türkçülüğün doğuşuna herhangi bir tesirde bulunmadığını iddia eder. Hamdullah Subhi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, C. I, Ankara 2000, s. 108. Türkolojinin tarihçesi ve Türk milliyetçiliğine etkisi için: Orkun, *a.g.e.*, s. 30-40; Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Ankara 2000, s. 82-116; Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara 1995, s. 121-140.

hususundaki primordialist (ilkçi) ve modernist yaklaşımları bir kenara bırakarak Yusuf Akçura, Durmuş Hocaoglu, Nevzat Kösoğlu gibi isimlerin modern milliyetçilik ve modern öncesi milliyetçilik ayrımını esas ittihaz edeceğiz³³. Bu ayrım bizi hem ilkçi ve modernist milliyetçilik teorileri etrafındaki tartışmalardan soyutlayacak, hem de Türk milliyetçiliğinin modern görünümlerine odaklanmamızı sağlayarak sınırlarını tayin etmeye çalıştığımız dönemi ana hatlarıyla görünür kılacaktır. Bu durumda bir nesep asabiyesi, bir fitrî mensubiyet şuuru olarak kabul ettiğimiz, Akçura'da insiyakî, Hocaoglu'da naif, Kösoğlu'da tabîi gibi sıfatlarla tavsif edilen modernite öncesi milliyetçiliği konumuzun haricinde tutarak, Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemi dediğimizde modern dönem Türk milliyetçiliğinin doğuşundan bahsediyor olacağız ve modernlik sıfatının da gösterdiği veçhile bu doğuşu Türk modernleşme süreci içerisinde arayacağız. Geldiğimiz nokta iç açıcı gözükse de Türk modernleşme süreci gibi muğlak ve hatta devam ettiği varsayılan bir olgunun sınırlarını çizmek ve içine Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemini yerleştirmek gibi hâlâ iki önemli mesele ile karşı karşıyayız.

Türk milliyetçiliğinin imparatorluk döneminde doğduğunu, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinin zaten doğmuş bulunan Türk milliyetçiliği için sadece yeni birer aşamayı temsil ettiğini düşündüğümüz için önce doğuş dönemi Türk milliyetçiliğinin nihaî sınırı olarak 1918 tarihini koyacağız. 1918 yılına gelindiğinde Türk milliyetçiliği artık adı konmuş, çeşitli sivil toplum kuruluşları ve süreli yayın organlarına sahip, hatırı sayılır bir aydın topluluğu tarafından desteklenen, mektepli genç nüfus içerisinde ciddi sayıda taraftar kazanarak kitleleşmiş, başta maarif olmak üzere resmî ideoloji ve devlet politikası üzerinde hâkim bir mevki kazanmaya başlamış bir fikrî ve siyasî hareket hâline gelmişti.

Türk milliyetçiliğinin doğuş dönemine bir başlangıç tespit etmek için ise nihaî sınır kabul ettiğimiz 1918 tarihinden yaklaşık bir

³³ Hocaoglu, *a.g.m.*, s. 70-71, 86-87; Nevzat Kösoğlu, *Milliyetçilikte Yeni Arayışlar Yahya Kemal*, İstanbul 2009, s. 7, 15-17, 34-35, 121.

asır geri gitmenin uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu yüz yıllık süreci kendi içerisinde üç döneme ayırmak mümkündür. II. Mahmut ve Tanzimat devirlerini kapsayan ilk dönemde; modern merkezî devletin kurumlaşması, ayrılıkçı milliyetçiliklere karşı yeni bir toplumsal kimlik ihtiyacının doğması, hukukun sekülerleşmeye başlaması, modern okulların açılması, modern ordunun kurulması, matbuatın gelişmesi, Türk entelijansiyasının öncüsü diyebileceğimiz gazeteci ve edebiyatçı aydın tipinin kamuoyunu inşa etmesi, toplumsal hareketliliğin artması gibi yeni gelişmeler Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli siyasî ve sosyokültürel şartları hazırlamıştır. Bu şartların ideolojik alana yansımaları ilk etapta Osmanlıcılık şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlıcılık umumiyetle Türk milliyetçiliğinin doğuşunu geciktiren en önemli âmil olarak görülmektedir ancak bu görüş yanlış olmamakla birlikte Osmanlıcılığın ve aynı zamanda İslâmcılığın, Türk milliyetçiliğini hazırlayıcı etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Osmanlıcılık ve İslâmcılığın harekete geçirdiği siyasî ve kültürel süreçler Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli zemini hazırlamıştır. Kısacası, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak 1865'e kadar gelen bu ilk dönemde, Türk milliyetçiliğinin doğuşu için gerekli olan siyasî ve sosyal şartlar olgunlaşmıştır.

Türk milliyetçiliğinin kuluçka dönemi adını verdiğimiz ikinci dönem, 1865 yılından Balkan Harbi'ne kadar olan zamanı kapsamaktadır ki Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp de bu dönemi Türk milliyetçiliği tarihi açısından özel sayarlar. Dönemi II. Meşrutiyet'in ilânı ile bitirmek de mümkündür; fakat Türkcülüğün organizasyon kabiliyetini arttırarak kitleleşmesi ve hem iktidarın, hem de kamuoyunun onayına mazhar olması, toprak kayıpları ve göçlerle birlikte homojenleşen nüfusun da etkisiyle, Balkan Savaşlarından sonradır. Bu süreçte ilk dönemdeki gelişmeler etkilerini arttırarak devam etmiş, ek olarak II. Abdülhamid'in eğitime önem vermesi sonucu modern okulların sayısı artmış, Müslümanlık ile Türklüğü harmanlayan bir resmî ideoloji oluşmaya başlamış, yeni meslekî ve tacir gruplar toplumsal hareketliliği arttırmış, Batı düşüncesi ve bilimi zihni/epistemik bir dönüşüme zemin hazırlamış, 93 Harbi ve Balkan Savaşları gibi facialar toplumsal bilinç üzerinde sarsıcı tesir-

ler icra etmiş, “anâsır-ı Osmaniyye” içerisinde Türklerin perişan durumunun dikkat çekmeye başlamasıyla birlikte Türklere ve Anadolu’ya karşı bir ilgi uyanmış, Türkolojinin de etkisiyle bu ilgi giderek kültürel bir milliyetçiliğe dönüşmüştür. Ahmet Vefik Paşa’nın “Lehçe-i Osmani”, Süleyman Paşa’nın “Tarih-i Âlem”, Necip Âsım’ın “Türk Tarihi”, Akçuraoglu Yusuf’un “Üç Tarz-ı Siyaset” isimli eserleri gibi Türk milliyetçiliği tarihi açısından her biri özel öneme sahip çalışmalar hep bu dönemin ürünüdürler.

Aşağı yukarı yüz yıllık bir hazırlık dönemi geçiren Türk milliyetçiliğinin tam mânâsıyla ortaya çıkabilmesi için Gökalp’in ifade ettiği üzere bir millî buhrâna, bir millî felâkete ihtiyaç vardı. Balkan faciası Türklerin millî şuuru üzerinde bu rolü oynamıştır³⁴. Türk milliyetçiliği, Balkan Savaşları’ndan sonra büyük bir gelişme kaydetmiştir. 1912-1918 yılları arasında milliyetçi düşünce oldukça parlak bir dönem yaşamış ve etkilerini hâlâ muhafaza eden bir düşünce mirası vücuda getirmiştir.

KAYNAKÇA

AHMED AGAYEF, “Türk Âlemi-1”, *Türk Yurdu*, Y. 1, S. 1, 17 Teşrîn-i Sâni 1327, s. 12-17.

AKÇURAOĞLU YUSUF, “Türklük”, *Salnâme-i Servet-i Fünûn*, İstanbul 1328, s. 187-196.

AKÇURAOĞLU YUSUF, “Türkçülük-Türklük Fikri, Türkçülük Cereyânı, Türk Ocakları”, *Türk Yılı 1928*, İstanbul 1928, s. 299-455.

³⁴ Balkan Savaşları’nın Türk Milliyetçiliğinin doğuşuna etkisi için bakınız: Yahya Kemal Taştan, “Kanonik Topraklardan Ulusal Vatana: Balkan Savaşları ve Türk Ulusçuluğunun Doğuşu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XII, S. 2, Kış 2012, s. 1-99. İ. Arda Odabaşı da Balkan Savaşı’nın etkisiyle Türkçülüğün 1913 yılında “yayıcılık düzleminde bir sıçrama yaşadığını” belirtir ve Yusuf Akçura’ya atıfla aynı yılın Türkler için millî uyanış, milliyet senesi olduğunu ifade eder. Bakınız: İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, İstanbul 2015, s. 89.

AKÇURA, Yusuf, “Üç Tarz-ı Siyaset”, (Yeni yazıya aktaran Recep Duymaz), *Üç Tarz-ı Siyaset Ve Düşünce Akımları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 167-192.

AKÇURA, Yusuf, *Türkçülüğün Tarihi*, Hazırlayan: Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

ALİ SUÂVÎ, “Türk”, *Ulûm Gazetesi*, 1286.

ARSAL, Sadri Maksudi, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979.

ÇALEN, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.

ÇALEN, Mehmet Kaan & Halûk Kayıcı, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “Ali Suâvî’de Türklük Tasavvuru”, *Türk Yurdu*, S. 354, Şubat 2017.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 4, 22 Mayıs 2017, s. 227-254.

ÇALEN, Mehmet Kaan, *Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

DÂNİŞMEND, İsmâil Hâmi, *Türklük Meseleleri*, Üçüncü Baskı, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul 1983.

DEGUIGNES, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbî Tatarların Târih-i Umûmîsi*, Mütercimi: Hüseyin Cahid, C. 1, İstanbul 1923.

HOCAOĞLU, Durmuş, “Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri”, *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Ankara 2000.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

KARAKAŞ, Mehmet, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, Ankara 2000.

KÖPRÜLÜ, Fuad, "Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1999.

KÖPRÜLÜZÂDE MEHMED FUAD, "Edebiyatımızda Milliyet Hissi", *Türk Yurdu*, S. 20, 10 Temmuz 1329, s. 667-678.

KÖSOĞLU, Nevzat, *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

KÖSOĞLU, Nevzat, *Milliyetçilikte Yeni Arayışlar Yahya Kemal*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Fener Yayınları, İstanbul 1998.

MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

MUSTAFA CELÂLETTİN PAŞA, *Eski ve Modern Türkler*, Çeviri: Güven Beker, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

OBA, Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Yayınları, Ankara 1995.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Türkçülüğün Tarihi*, Kömen Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 1977.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

ÖZKIRIMLI, Umut, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Yaklaşım*, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009.

TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

TANRIÖVER, Hamdullah Subhî, *Dağ Yolu*, 2 C., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1994.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınevi, Yedinci Baskı, İstanbul 2001.

ZİYA GÖKALP, “Türkçülük Nedir? 1”, *Yeni Mecnûa*, C. 1, S. 25, 27 Kânûn-ı Evvel 1917, s. 481-485.

ZİYA GÖKALP, “Türkçülük Nedir? 2”, *Yeni Mecnûa*, C. 2, S. 27, 10 Kânûn-ı Sâni 1918, s. 1-3.

ZİYA GÖKALP, “Türkçülük Nedir? 3”, *Yeni Mecnûa*, C. 2, S. 29, 24 Kânûn-ı Sâni 1918, s. 41-44.

ZİYA GÖKALP, “Milletçilik”, *Yeni Mecnûa*, C. 2, S. 33, 21-18 Şubat 1918, s. 122-123.

ZİYA GÖKALP, “Türkçülük Nasıl Doğdu?”, *Yeni Mecnûa*, C. 2, S. 40, 18 Nisan 1918, s. 262-263.

ZİYA GÖKALP, “Türkçülüğün Tarihi”, *Yeni Mecnûa*, C. 4, S. 84, 13 Eylül 1923, s. 359-361.

ZİYA GÖKALP, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2007.

ZİYA GÖKALP, *Türkçülüğün Esasları*, Yayına Hazırlayan: Mustafa Koç, (Bütün Eserleri Kitaplar-1 İçinde), Editör: M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN İKİ FARKLI YÜZÜ: ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA

Two Different Faces Of Turkish Nationalism: Ziya Gökalp and Yusuf Akçura

Serden Onur KARACA

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Van/Türkiye

ÖZET

Milliyetçilik ideolojisi hayatımıza girdiği ilk andan itibaren birçok farklı kesimin dikkatini çekmiş ve peşinden sürüklediği taraftarları kadar karşısında da karşıt görüşlü birçok kesimi bulmuştur. Ülkeden ülkeye ve bulunduğu yere göre farklı kimliklere bürünen bu ideoloji, siyasi kesim tarafından da çoğu zaman bir silah olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde çöküş dönemi başladığında İmparatorluğu kurtarmak için İslamcılık ve Osmanlıcılık akımlarının karşısında üçüncü bir yol olarak ortaya çıkan milliyetçilik fikri, diğer ülkelerde de olduğu gibi burada da birçok farklı bakış açısıyla karşılaşmış ve bu ideolojiye farklı yaklaşımlar olmuştur. Ziya Gökalp'in milliyetçilik fikrinde İslam'a ve milli kültüre bağlı bir yaklaşım ortaya çıkarken, Yusuf Akçura'da ise soya ve kana dayalı bir milliyetçilik anlayışı mevcuttur. Bu makalede de ilk olarak milliyetçilik ideolojisinin nasıl ortaya çıktığı sorusuna cevap aranacak, ardından Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik ideolojisinin gelişim evresine bakıldıktan sonra Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın milliyetçilik ideolojisine bakış açıları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: milliyetçilik, ziya gökalp, yusuf akçura

ABSTRACT

The ideology of nationalism has attracted the attention of many different segments from the first moment it entered our lives, and it has found many opposing segments as well as its supporters. This ideology, which takes on different identities from country to country and according to its location, has often been used as a weapon by the political sector. When the collapse period began in the Ottoman Empire, the idea of nationalism, which emerged as a third way against Islamism and Ottomanism in order to save the Empire, encountered many different perspectives here as in other countries, and there were different approaches to this ideology. In Ziya Gökalp's idea of nationalism, an approach based on Islam and national culture emerged, while Yusuf Akçura had an understanding of nationalism based on lineage and blood. In this article, firstly, an answer will be sought to the question of how the ideology of nationalism emerged, and then, after looking at the developmental stage of the ideology of nationalism in the Ottoman Empire, the perspectives of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura on the ideology of nationalism will be examined.

Keywords: nationalism, ziya gökalp, yusuf akçura

1. GİRİŞ

Milliyetçilik ortaya çıktığı ilk andan itibaren diğer ideolojilerde de olduğu gibi peşine birçok taraftarını takmakla birlikte, birçok da karşıt görüşlü kesimlerin hedefi olmuştur. Sosyal bilimler alanında üzerinde en çok tartışılan, konuşulan kavramlardan biri olan milliyetçilik, bir kesim için vazgeçilmez bir değer ve hatta kutsal bir anlam içerirken, bir diğer kesim için ise ortaya çıktığı andan itibaren tüm olumsuzlukların sebebi olarak görülmüştür. Bu yüzdendir ki milliyetçiliği anlamaya kalktığımızda birçok tezatlıkla karşılaşmış oluyoruz. Milliyetçilik fikirleri ülke ihtiyaçlarına göre şekil alabilen, ülkelerin kendi kültürel ve etnik özellik ve yapılarına göre şekillenebilen bir özelliğe olduğundan, ülke içerisinde bile farklı yorumlamalara farklı yaklaşımlara uğramıştır. Bu özelliği ile birlikte milliyetçilik, toplum ve birey üzerinde duygusal tepkiler oluşturabildiğinden, siyasi iktidar tarafından halk üzerinde kullanılacak bir silaha da dönüşebilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin de son dönemlerinde Avrupa'da yaşanan gelişmeler çerçevesinde etkisini göstermeye başlayan milliyetçilik düşüncesi, özellikle Avrupa'ya daha yakın olan Balkan vilayetlerinde etkisini daha

hızlı bir şekilde göstermeye başlamıştır. Dönem içerisinde Osmanlı Devleti'ni kurtarmayı amaçlayan Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin yanında üçüncü bir kurtuluş umudu olarak görülmüştür. Milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti içerisinde ilk olarak kültürel bir hareket olarak var olmuş ve kurulan dernek-vakıf gibi unsurlarla Türklük bilincini halka aşılama çabasına çalışan bir siyasi hareket konumuna gelmiştir. Özellikle 19. yüzyıl ile birlikte filizlenmeye başlayan hareket, modernleşme ve eğitimin artması ile birlikte tarih ve edebiyat alanında kendini göstererek, Milliyetçi-Türkçü aydın kesiminin eserlerini vermesi ile yükselişini sürdürmüştür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte resmi ideoloji içerisinde kabul edilen milliyetçilik anlayışı, başlangıçtaki devletin ayakta kalmasını temel alan amacından da saparak, halkın en ileri ve en medeni toplumlarla eşit düzeye çıkarılmasını temel alan bir düşünce akımı şeklini almıştır. Tüm Dünya'da olduğu gibi Osmanlı Devleti içerisinde de milliyetçilik fikri birçok farklı yaklaşım ile çeşitli görünümlere kavuşmuştur. Bu makalede de milliyetçilik fikrinin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve Osmanlı Devleti içerisinde nasıl eklemlendiği ele alındıktan sonra, Türk milliyetçiliğinin iki farklı yüzü olan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın milliyetçilik fikirleri üzerinde durulacaktır.

2. MİLLİYETÇİLİK NEDİR VE NASIL ORTAYA ÇIKMIŞTIR?

Tarihsel olarak incelediğimizde klasik çağda nation (millet) kavramı günümüzdeki anlamıyla birlikte kullanılmamaktadır. Latince ilk kullanımında küçük düşürücü bir anlamda kullanılan bu kelime, aynı bölgeden başka bir bölgeye gelen ve yerleşen topluluklara denmekteydi. Bu yabancılar Roma vatandaşı olmadıkları için toplum içerisindeki statüleri oldukça alt konumdaydı. Latince'deki bu durum Yunancada da karşımıza çıkmaktadır. Yunanca da karşılığı "ta ethne" olan kavram yine yabancıları, dinsizleri, putperestleri ve seçilmiş halka ait olmayan kişileri belirtmek için kullanılmaktaydı. Bu kullanım şekli Orta Çağ ile birlikte değişmiş ve artık üniversiteye gelen yabancı öğrenciler için kullanılır olmuştu. Ancak bu yaklaşım da zaman içerisinde değişmiştir. Üniversite öğrencileri skolastik tartışmalara girerek, topluluğa fikirlerini ve amaçlarını anlatmaya başlamışlardır. Üniversiteler dinsel konularda kiliselere fikir sunabilmek için öğrenci göndermeye başlamış ve artık nation kelimesi 13. yüzyıl itibari ile görüş topluluğu anlamını kazanmıştır. Bu topluluk kralın da temsilcileri olduğu için siyasal ve kültürel otoritenin de temsilcisi yapılmıştır. (Örs, 2016: 315)

16. yüzyıla geldiğimizde ise İngiltere'de nation kelimesi ülke nüfusunu ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Ülke nüfusundan kastettiğimiz halktır ve bu halk belirli bir bölgenin nüfusunu ifade ettiği gibi sınıfsal bir anlama da sahiptir ve bu sınıf da alt sınıfları ifade etmektedir. Millet kavramının halk kavramı ile birlikte kullanılmaya başlanması sonucunda alt sınıfların seçkin bir hale gelmesi sağlanmış ve kelimenin aşağılayıcı anlamı artık son bulmuştur. Böylelikle halk kavramı tarihte ilk defa egemenliğin sahibi olan anlamını kazanmıştır. Egemenliğe sahip olan halk 16. yüzyıl ile birlikte artık millet olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Milliyetçiliğin tam olarak nerede ve ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili ortak bir kanı bulunmamakla birlikte, ilk kez Fransız Devrimi ile birlikte meydana geldiği konusunda genel bir kanı bulunmaktadır. Milliyetçilik genel olarak Avrupalı olmasına karşın, Amerikalılarda meydana gelmiş "criolla"ların deneyimleri üzerine ortaya çıktığını iddia edenler de vardır. Latin Amerika'da milliyetçiliğin temel taşı olan criolla'lar aslında Avrupalı olmakla birlikte Amerika kıtasında doğan Avrupalıları ifade etmektedir. Yaşadıkları bölge üzerindeki beyazlar tarafından ayrımcılığa uğrayan criolla'lar, idari görevlerini yerlerine getirirken yaptıkları yolculuklarda kendileri ile aynı kaderi paylaşan peninsulares'lerle karşılaşmışlar ve aralarındaki farklılığın farkına varmışlardır. Criolla ve peninsulares'ler arasındaki farklılık henüz Amerika'daki ulus bilincinin meydana gelmesinden çok daha önce hayat bulmuş ve Amerika kıtasındaki İspanyol asıllı halkın birer millet olarak filizlenmesine neden olmuştur. (Güzel, 2020: 1026)

Milliyetçiliğin Avrupa'da yaygınlaşması ise Napolyon savaşları ile birlikte gerçekleşmiştir. Fransa'da meydana gelen milliyetçi ve liberal anlayışları Avrupa'nın tamamına yaymayı hedefleyen Napolyon, bu hedefini kıta üzerindeki ülkeleri işgal ederek gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. (Güzel, 2020: 1025) Napolyon'un planları tutmuş ve işgal hamleleri ile birlikte milliyetçiliği Avrupa da yaymayı başarmıştır ancak bu saldırgan tutumu milliyetçilik ve demokrasi arasındaki ilişkinin zayıflamasına neden olmuştur. Çünkü Napolyon gittiği her yerde milliyetçilik fikrini silah zoru ile insanlara benimsetme yoluna gitmiştir. Böylece milliyetçiliğin demokrasi ile kopan bağlarının yerini militarizm anlayışı almıştır. Napolyon'un bu işgalci tutumu, Avrupa'da ki eski kurumların ve feodal anlayıştan geri kalan izleri de ortadan kaldırmış ve bu katı tutumu Avrupa'nın birçok ülkesinde (Rusya, Almanya, İtalya, İspanya vd.) tepki görmesine neden olmuştur. Özellikle İtalya ve Almanya'nın parçalanmış toprak bütünlüğünün tekrar birleştirilmesi,

milliyetçilik anlayışı için uygun bir zemin meydana getirirken, aynı zamanda yaymış olduğu öfke ile birlikte milliyetçiliğin en çok ihtiyaç duyduğu öteki kavramının oluşturulmasına da yardımcı olmuştur. (Örs, 2016: 331)

Bu gelişim aşaması sonrasında milliyetçilik, 1918 ile 1950 yılları arasında altın çağını yaşamıştır diyebiliriz. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte birçok ülke vatan sınırlarını milliyet ilkesine göre belirleme yoluna gitmiştir. Milliyetçiliğin savaş sonrası böyle önemli bir zafer kazanmasının altında özellikle iki neden yatmaktadır. Birincisi Orta ve Doğu Avrupa'nın birçok milletini kendi içerisinde bulunduran imparatorlukların çökmesidir. İkinci neden ise Rus Devrimi'nin yaşanmış olmasıdır. Bolşeviklere karşı kullanılmak üzere ortaya çıkan Wilson ilkeleri, Batı'nın siyasi bir hamlesi olarak meydana gelmiş ve bu ilkeler ile birlikte ülke sınırları milliyet ve dil esasına göre belirlenmiştir. Ancak savaş sonrası çöken imparatorluklar yerine kurulacak devletlerin bu esasa göre meydana gelmesi çok güçtür, çünkü oralarda hala çok uluslu bir yapı mevcuttur. Bu şekilde belirlenen sınırlar içerisinde oluşturulacak ortak kültür ve ortak dile sahip türdeş toplulukların kendi içerisindeki uyumunu sağlamanın karşısındaki en temel sorun ise azınlıklar olmuştur. Azınlık konumunda kalan halkın kitlesel olarak sınır dışı edilmesi ya da tarihte birçok örneği olduğu gibi toplu olarak yok edilmesi, oluşturulmak istenen milliyetçi toplum için bir çözüm yolu olmuştur. (Güzel, 2020: 1028)

Birinci Dünya savaşına katılan ülkelerdeki milliyetçilik akımları özellikle devrim dalgalarının 1920 yılı ile birlikte sona ermesiyle iyice güçlenmiştir. Faşist ve aşırı sağcı hareketler milliyetçiliğin güçlenmesinden faydalanmak için ilk olarak orta sınıfları ve devrimden korkan diğer sınıfları kızıl tehdide karşı önlem almak için harekete geçirmeye çalışmıştır. İki savaş arası dönemdeki ülkelerin siyasi ve finansal başarısızlığı da burada önemli bir rol oynayarak milliyetçilik anlayışının faşizm ve Nazizm'e kaymasına yol açmıştır. Özellikle dönem içerisinde yaşanan 1929 Büyük Buhan'ı halkın Nazi Parti'sine ve Avrupa'daki diğer aşırı sağ oluşumlara kaymasındaki en önemli etkidir. Milliyetçilik anlayışı bu dönem içerisinde otoriter, ırkçı, irredendist ve militarist bir konuma gelmiştir. Buna en güzel örnekler Faşist İtalya ile Nazi Almanyası olsa dahi katı milliyetçilik anlayışı hemen hemen her yerde etkisini hissettirmiştir. İlk ortaya çıktığı dönemde vatandaşların ve özellikle ulusların özgürlüğünün arkasında olan, meşrulaştırıcı, inşa edici ve katılımcı olan milliyetçilik anlayışı, yerini ırkçı olarak da ifade edebileceğimiz saldırgan bir milliyetçilik anlayışına bırakmıştır. Ancak milliyetçiliğin bu yeni görüntüsü de çok uzun süreli olamamış ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında eski gücüne kavuşamamıştır. (Güzel, 2020: 1029) İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da etkisini kaybetmeye başlayan milliyetçilik anlayışı Afrika ve Asya'daki sömürge ülkelerinin bağımsızlık savaşlarını başlatması ile birlikte daha dinamik bir görüntü almıştır. Üçüncü dünya olarak isimlendirilen bu ülkelerdeki bağımsızlık hareketleri, milli kurtuluş fikri altında gerçekleşmiş ve sömürgecilik karşısındaki bu hareketler milliyetçi arzular çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Tüm bunlardan yola çıkarak nation ve millet kavramları oldukça eski kavramlar olmalarına karşın, günümüzde kullandığımız anlamlarına ulaşmaları modern zamanlarla birlikte olmuştur. Siyaset bilimi açısından millet kavramında bahsediyorsak, tarihsel olarak oldukça yeni bir kavramdan bahsediyoruz demektir. Peki, milliyetçilikten bahsederken neyden bahsetmiş oluyoruz? Şimdi bu sorunun cevabını arayabiliriz.

Milliyetçiliği tanımlamak çok kolay değildir çünkü hemen hemen her ülkenin ve her düşünürün kendi bakış açılarına göre bir millet kavramı bulunmaktadır. Yine milliyetçiliği tanımlarken onu tek başına kullanmamız yanlış olacaktır çünkü bu kavram, popülizm, yurttaşlık, yabancı düşmanlığı, emperyalizm gibi kavramlarla birlikte kullanılmış ve millet, milliyet, kültür, ırk vs. gibi terimlerle de iç içe geçmiş bir halde bulunmaktadır. (Ertan ve Örs, 2018: 41) Ancak genel bir milliyetçilik tanımı yaptığımızda karşımıza beş önemli madde çıkmaktadır:

- Milletlerin ortaya çıkış veya gelişme süreci,
- Bir millete ait olma isteği,
- Bir milletin dil veya simgelerle temsili,
- Bir milleti temsil eden siyasi ve toplumsal hareket,
- Hem genel hem de özel bir millet ideolojisi. (Smith, 2013: 15)

Bu maddeler dışında milliyetçilik kavramı, bir ulusun, kendi kendini yönetme ve tam bağımsızlığı elde etme gibi önemli etkenleri destekleyen sosyal, politik ve ekonomik bir sistemdir. Yukarıda da bahsettiğimiz

gibi milliyetçilik, emperyalizmin karşısında olarak ulusun kendini yönetmesi gerektiğini, dış güçlere karşı olması gerektiğini ve kendini sadece içinde bulunduğu ulusa adanması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlardan sonra ise dil, din, ırk, kültür ve politik görüş gibi toplumun ortak paydaşlarını bir araya getirerek ulusal kimliği geliştirmek ve oluşan bu kimliği muhafaza etmek üzere yoğunlaşmaktadır. (www.nedir.com.tr) Milliyetçilik kendini ulusuna adanmak ve bu ulusa bağlı olmak demektir. Bu özelliğinden dolayı insanları bir arada tutacak olan milliyetçilikte ulusal semboller olan bayrak, marş ve dil özel bir yer tutmaktadır. Ayrıca milliyetçik, bilincimize yön veren ve dünyayı anlamamıza yardım eden, kimliklerimizi belirleyen, günlük davranışlarımızı ve konuşmamızı belirleyen bir algılama biçimidir. (Ertan ve Örs, 2018: 42). Milliyetçiliğin bu tanımlamaları yanında genel kabul gören dört önemli önerisi bulunmaktadır:

- Dünya birbirine benzemeyen, birbirlerinden farklı tarih ve özelliğe sahip milletlerden oluşmuştur.
- Millet/milliyetçilik tüm toplumsal ve siyasi güçlerin kaynağı konumundadır.
- Millete duyulan bağ, her türlü bağdan daha üst bir konumdadır.
- Hangi ülkede olurlarsa olsunlar eğer insanlar özgür olmak istiyorlarsa bir millet ile kendilerini bütünleştirmek mecburiyetindedirler. Genel olarak Dünya’da adalet ve barış sağlanmak isteniyorsa bu milletlerin özgürlüğü ve güvenliği ile birlikte olacaktır. (Ertan ve Örs, 2018: 42)

Milliyetçiliğin farklı zaman dilimlerinde o dönemin koşullarına göre ortaya çıkmış olması farklı milliyetçilik anlayışlarının da oluşmasına neden olmuştur. Ancak bu farklı milliyetçilik yaklaşımları birbirinden tamamen kopuk ve bağımsız değildirler. Batı Avrupa’da genel olarak siyasal veya sivil milliyetçilik olarak isimlendirilen bir milliyetçilik yaklaşımı bulunmaktadır. Bu milliyetçilik yaklaşımı evrensel, barışçı ve hümanist bir yapıda bulunmaktadır. Var olan bu milliyetçilik yaklaşımının iyi olduğu ve bu halinin korunması gerektiği ifade edilmektedir. (Akıncı, 2014: 133) Doğu Avrupa ve Balkanlarda etkisini hissettiren ve kültürel (etnik) milliyetçilik olarak isimlendirilen milliyetçiliklerin ise kötü birer örnek olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bu milliyetçilikler kültürel ve tarihsel kimlik üzerinde yoğunlaşmakta ve kendi toplumu içerisindeki azınlık sınıfına baskı yapmakta ve faşist-otoriter yapıların meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu milliyetçilik anlayışı kendi sınırları içerisindeki ve dışarısındaki milliyetçilik anlayışlarını dışlayıp, bunları ortadan kaldırmayı planladığından dolayı kötü bir milliyetçilik yaklaşımıdır. Buradan çıkarabileceğimiz en önemli ders ise, Batı’nın kendi milliyetçilik yaklaşımını iyi olarak görürken, kendi dışındaki milliyetçilik yaklaşımlarını kötü olarak görmesidir. Ancak unutulmamalıdır ki tarihteki bütün milliyetçilik yaklaşımlarında bu iki tür milliyetçilik yaklaşımının karışımına rastlanmaktadır. Batı medeniyetlerinde de ırkçı, faşist yaklaşımlar görülebilmektedir ki buna en güzel örnek olarak Fransa’nın Afrika’daki sömürgeleri sonucunda vatandaşlığına geçen Afrikalı Fransa vatandaşlarına uyguladığı politikalar verilebilmektedir.

Milliyetçiliğin kesin ve net bir tanımını yapamayacağımızı ve her ülkenin ve düşünürün kendi milliyetçilik yaklaşımlarının bulunabileceğinden bahsetmiştik. Kimi düşünürlere göre milliyetçilik modern topluma katalize edilmiş akrabalık olarak ifade edilebilecek bir ulus-devlet ideolojisidir. Milliyetçiliğin bu anlayışından farklı olarak da kimi düşünürler milliyetçiliğin din ve kültürün farklı bir şekli olduğunu ifade etmektedirler. Bazı teorisyenler ise milliyetçilik anlayışının içerisinde ciddi bir şekilde halkçı ve romantik öğelerin etkili şekilde var olduğunu belirterek, modern milliyetçilik yaklaşımının oluşmasında etnik farklılıkların bu denli önemli olmadığını ifade etmektedirler. (Ertan ve Örs, 2018: 43) Milliyetçilik şiddetli bir şekilde olmasa dahi önemli ve kapsayıcı bir güç olarak ifade edilir. Her ne kadar dünyevi bir görüntüde de olsa milliyetçilik, siyasi ideolojisinden çok siyasi dine yakındır diyen görüşler de bulunmaktadır. Bu yüzden milliyetçilik tanımı yapılırken içerisinde doğduğu toplumun mevcut durumu, zamanın ekonomik, siyasal ve toplumsal durumundan da etkilendiğini söyleyebiliriz.

Fikir akımlarının toplum üzerinde etkili olabilmesi için bir iman haline gelmesi gerekmektedir. Zihni bilgiler ne kadar değerli olurlarsa olsunlar tek başlarına iş yapabilme gücüne sahip değildirler. Var olan bilgi bir inanç ile eklemlendikten sonra insanları içerisine çekerek eylemleri yerine getirme noktasında güç kaynağı vazifesi görebilirler. İnançlar tek başlarına insan davranışlarını etkileyen bir güç olmadıklarından dolayı, bunu yapabilmeleri için fikir akımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Milliyetçilik de bütün toplumlarda farklı yoğunluklarda var olsa bile, her toplumda algılanış şekli farklı olabilir ve bu farklılığı da içerisini de eklemlendiği toplumun yapısı belirler. (Köseoğlu, 2020: 209) Toplumun milliyetçilik anlayışı toplumsal/kültürel kimliği ile birlikte, o topluma özel olan din, dil, ırk, coğrafya vs. gibi unsurlardan

etkilenecek oluşur. Bu yüzdendir ki toplum içerisindeki değişim ve yapıların o toplumdaki aydınlar üzerinde de etkili olması doğaldır. Avrupa özelinde özellikle Fransa ve İngiltere’de ilk olarak milli devletler meydana gelmiş ve bu milli devletler topluma şekil vermede etkili olmuşlardır. Almanya ve diğer Avrupa devletlerinde ise bu durum biraz daha farklı olarak, ilk başta milli devletlerini kurmayı amaçlayan milliyetçiliklerin ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir.

Milliyetçiliğe ilişkin bu farklı tanımların birleştiği nokta ise bir ideoloji ve bu ideoloji ile bağlantılı kültürel bir birleşme oluşturmalarıdır. Milliyetçilik hem dil ve din gibi yapılarla beslenirken hem de ayırma ve birleştirme özelliği ile de bir farklılık yaratmaktadır. Kolektiflik ya da topluluğa aidiyeti geliştirmenin sonucu olarak da ulus-devlet yapılanması meydana gelebilecektir. Böylelikle milliyetçilik düşüncesi karşımıza bir ideoloji olarak çıkmaktadır. İdeoloji olarak milliyetçilik ulus için olduğu gibi toplumsal yaşam için de temel yapı taşı konumundadır. Bunun içindir ki en iyi doğal birim olan uluslar üzerinden temellenmiştir. Bir ideoloji olarak ele aldığımızda milliyetçilik, grupların kendilerini ulus olarak görmelerinde ve en çok da bağımsız bir ulus-devlet olarak isimlendirmelerinde kritik bir rol oynamaktadır. (Yanık, 2013: 232) Milliyetçiliği genel olarak bu şekilde ifade ettikten sonra artık Türk milliyetçiliğinin gelişim evresine bakabiliriz.

3. TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİM EVRESİ

Türk milliyetçiliğinin ilk ortaya çıkış evresine baktığımızda karşımıza Göktürkler döneminde yazılmış olan Orhun kitabeleri çıkmaktadır. Dönemin hükümdarı olan Bilge Kağan’ın biyografisi görüntüsünde olan kitabeler, hükümdarın halkı için yaptıklarını milliyetçi bir havada dile getirmektedir. Türk ifadesinin ilk defa bu kitabelerde geçmesinden dolayı, Türk kelimesinin tarihte ne zamandan beri kullanıldığının bilinmesi ve Türk milliyetçiliğinin tarihi seyrini izleyebilmemiz için büyük önem taşımaktadır. Orhun kitabelerinin en büyük özelliği tartışmasız bir şekilde diyebileceğimiz gibi Türk milliyetçiliğinin ilk yazılı kaynakları olmasıdır. Türklerin göçebe yaşam tarzını terk edip yerleşik hayata geçmeleri ile birlikte bu kaynaklar giderek çoğalmaya başlamıştır. İslamiyet’in Türkler tarafında kabul edilmesiyle birlikte dilde Farsça ve Arapçanın etkileri görülmeye başlandığından, Türk dilinin kendi özelliğini kaybettiğini iddia eden Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserini Farsça kaleme alarak Türk dilinin kendi öz özelliklerini ve önemini anlatmak istemiş ve Türk dilinin önemli bir dil olduğunu ifade etmiştir. (Eyidiker, 2012: 9)

11. ve 12 yüzyıllarda yaşayan yazar ve düşünürler yapıtlarında Türkçülüğün ve Türk dilinin öneminden bahsederek milli şuurun oluşmasında önemli bir etki yaratmışlardır. Bu sayede Türk milliyetçiliğinin alt yapısı zaman içerisinde hazır bir hale gelmiştir. Geniş topraklara hüküm eden Selçuklu Devleti döneminde de milliyetçilik akımları geçmiştekine benzer bir şekilde gelişmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti ile birlikte devletin büyük toprak parçalarına yayılması ve bu sayede ele geçirilen farklı coğrafyalar sayesinde ülkeye katılan farklı etnik gruplar öne çıkmaya başlamışlardır. Durum böyle olunca devlet içerisinde tek bir etnik yapının meydana getirilmesi mümkün olmamıştır. Yönetici sınıf, Türk soyundan gelen Osmanlı Hanedanı’nda görünse dahi, Türkçülük ve Türklük anlayışları hiçbir zaman tam olarak yerleşmemiştir. Ancak var olan Türkçülük anlayışı Osmanlı himayesinde bulunan Afrika, Asya ve Avrupa ülkelerinde ekonomik, mimari ve askeri gibi alanlarda etkisini göstermeye devam etmiştir. (Eyidiker, 2012: 9)

Türk milliyetçiliği, Osmanlı Devleti’nin bu farklı etnik yapıları millet sistemi üzerindeki itibarını kaybetmeye başladığı tarihten itibaren yeni bir siyaset üretebilme fikri ile birlikte ortaya çıkmıştır. Özellikle Balkan Savaşları’nın kaybedilmesi ile birlikte Anadolu topraklarında Türk nüfusunun önemli bir ölçüde azalmaya başlaması ile dönemin ana ideolojisi olan Osmanlıcılık fikri gücünü kaybetmeye başlamış ve yavaş yavaş Türkçülüğe doğru kayış başlamıştır. (www.tarihbilgi.org) 18. ve 19. yüzyıllar itibarıyla Osmanlı Devleti’nin gerileme döneminin başlaması, Avrupa’da Osmanlıya olan ilgiyi artmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin yabancı ülkelere vermiş olduğu kapitülasyonlar, askeri alanda Avrupa’nın gerisinde kalması, katıldığı savaşlardan toprak kayıpları ve mağlubiyetlerle ayrılması gibi unsurlar Osmanlı Devleti’nin giderek parçalanmasına sebep olmuşlardır. Tam da bu dönem içerisinde ayrılıkçı hareketlerin çoğalması, azınlıkların ayaklanarak kendi küçük ulus devletlerini kurarak bağımsızlıklarını ilan etmeleri Türk milliyetçiliğini savunan kesim etrafında ciddi bir endişe yaratmaya başlamıştır. Oluşan bu endişe ortamı ile birlikte milliyetçi sınıf, Türk dilinin güçlendirilmesi vs. gibi farklı eylemlere yönelmeye başlamışlardır. Özellikle Tanzimat Dönemi içerisinde hemen hemen her alanda kendini hissettirmeye başlayan milliyetçilik fikri, edebiyat alanında da vatan-millet gibi konuların daha fazla işlenmesine neden olmuştur. Dönem içerisindeki birçok önemli yazar, milliyetçilik dalgasıyla eserler üretmişler ve edebiyat alanında da milliyetçiliğin yayılmasına neden olmuşlardır. Yazarlar, eserlerinde özellikle Osmanlı tebaası içerisindeki

etnik kimliklerden en önemli olanının Türk milleti olduğunu belirterek, O'nu diğer etnik unsurlardan farklı özel bir yere koymuşlardır. (Eyidiker, 2012: 9)

Tüm bu olanlar itibariyle Türk milliyetçiliği 19. yüzyılda hayata geçirilmeye çalışılan reform hareketleri çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Türk milliyetçiliği, devletin içerisinde bulunduğu savaş ortamına rağmen Türk edebiyatı, Türk tarihi ve Batı tipi eğitim kurumları çerçevesinde kendi yolunu şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin içerisinde olduğu kötü durum, O'nu Türk tarihinden feyiz almaya itmiştir. Bu dönemde basılan tarik kitaplarında Türk tarihinin ilkçağlardan itibaren anlatılması, Orta Asya'nın Türk milletin ilk vatanı olduğu ve Osmanlı Devleti'nin de ata toprakları olduğu fikri Türk milliyetçiliğinin filizlenmesi için önemli etkenler olmuştur. (Acar, 2018: 44)

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı diğer Avrupa ülkelerine göre oldukça geç bir dönemde olmuştur. Türklerin, Osmanlı Devleti'nin yönetici kadrolarını elde etmesi ve daha da önemlisi milli bir Türk burjuvazisini 19. yüzyıl gibi geç bir dönemde oluşturmaya başlamasından dolayı Türk milliyetçiliğinin de meydana gelmesi 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar sarkmıştır. Esasen milli devlet ve milli toplum gibi düşünceler Osmanlı aydın kesimi içerisinde daha eski dönemlerde filizlenmeye başlamasına rağmen, Osmanlı Devleti içerisindeki halkların ortak bir milli şuur etrafında bir araya gelip gelmeyecekleri endişesi hâkim olmuştur. Bu düşünceler çerçevesinde gelişen Osmanlılık fikri, azınlıkların büyük bir kısmının kendi milli ideolojilerini geliştirmesiyle etkisini kaybetmiştir. Bu nedenle Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkması, Osmanlı Devleti içerisinde değil de Avrupa'da yabancılar tarafından meydana gelmiştir. (Şaylan, 1996: 1948) Avusturya-Macaristan, Almanya ve Fransa'da Türkçülük ile ilgili çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar Türklerin haberi dahi olmadan gerçekleşmiştir. Araştırmaların sonucu olarak ortaya çıkan Türklerin milli bir topluluk olduğu ve dünya üzerinde pek çok yere dağıldığı sonucu Osmanlı Devleti içerisindeki aydınların da dikkatinden kaçmamıştır. Süleyman Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın Harbokulları için yazmış oldukları bir kitapta Osmanlıcanın üç farklı dilin karışımı ile ortaya çıktığını belirtmeleri ve kullanılması gereken dilin Türkçe olduğunu ifade etmeleri üzerine Türk milliyetçiliğinin, Osmanlı Devleti içerisinde filizlenmeye başladığını söylememiz mümkündür.

Esasen Türk aydınları 19. Yüzyılın, milliyetçiliğin yükseliş dönemi olduğunun farkındaydılar. Bunu dile getirdikleri zaman, milliyetçiliğin kuramsal ilkelerden çok toplum içerisinde yaratmış olduğu gerilimin hayatın hemen hemen her alanında ortaya çıkıyor olmasından ilham alıyorlardı. Milliyetçilik fikri dönem içerisinde girdiği her toplumda derin izler bırakıyor ve toplumları yeni bir hayat düzenine karşı hazırlıyordu. Bunu yaparken de özellikle kültür ve siyaseti yeni yönelişlere, oluşumlara ve beklentilere sokuyordu. Her ülkede bu gelişim farklı seyrete de ana hatları itibariyle milliyetçilik, toplumlarda yeni bir dirileşe yol açıyordu. (Köseoglu, 2020: 208) Osmanlı aydınları, milliyetçilik fikri ile tanıştıklarında emperyal güçler karşısında Osmanlı Devleti'ni nasıl kurtarabilecekleri üzerinde tartışıyorlardı. Milliyetçilik fikrine yönelmekteki temel amaç buydu; devleti kurtarmak. Ancak buradaki sorun sadece siyasal değildi, hayatın her alanında sıkıntılar yaşanmaktaydı. Osmanlı aydınları da bu sorunlara bir çare bulamamış ve Batı'ya yönelmek zorunda kalmışlardı. Milli kültürlerine olan inançları azalmaya başlamış ve tereddüt hissetmeye başlamışlardı. İşte bu inanç kaybını ve tereddüdü ortadan kaldıracak güç olarak Batı'da etkili bir şekilde toplumları dizayn eden milliyetçilik fikrine sarılmışlardır. (Köseoglu, 2020: 209)

Türk milliyetçiliğinin de ideoloji olarak ortaya çıkması Osmanlı Devleti'nden önce Rus Çarlığı'nda yaşayan Türkler arasında olmuştur. Hatta öyle ki Osmanlı Devleti içerisinde de Türk milliyetçiliğinin yayılmasını sağlayan bu kesim olmuştur. Rusya'da Türk milliyetçiliğinin yayılmasına neden olan şey, tıpkı diğer devletlerdeki azınlıklarda olduğu gibi yabancılar üzerindeki baskıların ve ekonomik sıkıntıların yaşanması olmuştur. Ayrıca yine Rusya'da yaşayan aydın kesimin Avrupalı düşünce sistemine yakın olmaları ve dönemin yükselen fikir hareketi olan milliyetçilik ile daha erken dönemde tanışmalarına neden olmuştur ki Türk milliyetçiliği için önemli isimlerden biri olan ve makalemizin ana konularından olan Yusuf Akçura da Rusya'da doğmuş ve milliyetçilik fikrini burada geliştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik akımı, İmparatorluğun son dönemlerinde yaşanan toplumsal dönüşüm ve 19. yüzyılda yaşanan modernleşme hareketleri ile birlikte paralel bir şekilde gelişimini sürdürmüştür. Bu yüzden Türk milliyetçiliğini ve gelişimin anlayabilmemiz için modernleşme hareketlerine de dikkat etmemiz gerekmektedir. Jön Türkler olarak isimlendirdiğimiz kesim, İmparatorluğun içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtarılabilmesi için öncelikle var olan kurumların değiştirilmesi gerektiğini belirtmişler, ancak zaman içerisinde asıl sorunun kimlik sorunu olduğunu anlamışlardır. Yeni yeni bir kimliğe oturmaya çalışan Osmanlı, milliyetçilik akımı karşısında toplumun belirle kesiminin tepkisini çekmeyi başarmıştır.

Özellikle azınlıkların kendi ulus bilincine kavuşmaya başlaması ile birlikte Müslüman-Türkler de kendi bilinçlerinin oluşmasını sağlayarak Osmanlılık ve İslamcılık akımlarının yanında milliyetçiliğin de var olmasını sağlamışlardır. (www.enpolitik.com)

Yaşanan gelişmeler ile birlikte artık milliyetçilik bir problem olarak kendini hissettirmeye başlamış ve Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıklar bu sorundan muzdarip olmuşlardır. Özellikle ayrılma yanlısı azınlıklar ve Yunan İsyanı bu noktada önemli bir kırılma noktası olmuştur. Milliyetçilik akımlarından etkilenen kesimler artık Rum'u, Yunan'ı, Ermeni'yi yani kısaca azınlıkları öteki olarak görmeye başlamışlar ve bu öteki kavramı toplumun tüm kesimlerine riayet etmeye başlamıştır. Özellikle 20. yüzyıl başında Balkanlarda yaşanan sorunlar ve beraberinde getirdiği savaş ötekileştirme konusunu daha berrak bir hale getirmiştir. Yaşanan bu ötekileştirmeler ile birlikte toplum içerisinde artık Müslüman-Türk olmayan kesimler arasında derin fay kırıklıkları oluşmaya başlamıştır ki bu fay kırıklıkları günümüzde dahi kapanmayan yaralar açmıştır.

Küçük çaplı bir milliyetçilik hareketi olarak ifade edebileceğimiz azınlık hareketleri ile birlikte başlayan milliyetçi hareketlenmeyi, etnik kökeni çoğunlukla Türk, dini kimliği Müslüman olan yönetici kesiminin, yeni fikir üretme peşinde olan aydın kesiminin ve İmparatorluğun bekasını düşünen azınlık sınıfının birleşmiş olduğu bir tepkisellik olarak ifade edebiliriz. Bu karşı tepkinin tabanında yatan asıl amaç ise devleti içerisindeki durumdan kurtarmak için verilen mücadelenin somut bir hal alması ve milliyetçiliğin daha geniş bir halini temsil edecek olan Osmanlılık ve İslamcılık gibi düşünce akımları ile eklemlenmesidir. (www.enpolitik.com)

Türk milliyetçiliği, Osmanlı'nın son dönemlerinde kurtuluş çaresi olarak Türkçülük fikri çerçevesinde ilerleme göstermiştir. Bu düşünce Avrupa'daki milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı Devleti'ne olan yansıması şeklinde gerçekleşmiştir. Türkçülük ifadesi taşıdığı siyasi anlam çerçevesinde Türk milliyetçiliğini ifade eden bir konuma gelmiştir. Buradaki amaç, Osmanlı Devleti içerisinde mili bilince sahip olmayan Türkleri, milli bilinç etrafından bir araya getirip, millet olunmasını sağlamaktır. Hemen hemen her alanda kendini göstermeye başlayan Türk milliyetçiliği anlayışı, özellikle II. Abdülhamit döneminde Türk kavramını "şerefli bir sıfat" olarak belirtmek için kullanılmıştır. Türkçülük fikrinin zaman içerisinde siyasal bir ifadeyle Türk milliyetçiliği konumuna gelmesi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde olmuştur. Cemiyet etrafındaki Türkçüler tarafından kurtuluşun tek yolu Türk milliyetçiliğinde görülmüştür. (Acar, 2018: 45) Milliyetçi hareketlerin Balkanlar'da daha erken bir dönemde filizlenmeye başlamış olması, bölgenin Avrupa ile kültürel ve dini yakınlığı ile birlikte fiziksel olarak da yakın olması nedeniyle olmuştur. Özellikle 1815 Viyana Kongresi ile birlikte Avrupa kıtasında meydana gelen dengeler, milliyetçilik fikirlerinin yoğun bir şekilde gelişmesine neden olmuş ve bu durum da Balkanlardaki Osmanlı tebaası üzerinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki egemenlik bölgelerini yitirmesinin yarattığı negatif ortam, dönemin diğer popüler akımı olan Osmanlılık düşüncesinin toplum üzerindeki etkisini yitirdiği şeklinde yorumlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kaybetmiş olduğu güçlü devlet görüntüsünün tekrardan kazanılmasını isteyen ve bu bağlamda da hâlihazırda devam eden dağılma sürecini sonlandırmak amacı ile Türk olmayanlara karşı ırkçı bir dilin kullanıldığı Türkçülük fikrini savunan kesimler filizlenmeye başlamıştır. (Acar, 2018: 46) Bu amaç etrafında kurulan derneklerin temel amaçları, milliyetçi fikirlerin alt tabakada yayılmasını sağlayarak milli bir bilincin oluşmasını sağlamak olmuştur.

Fransız Devrimi ile birlikte Avrupa'da yayılmaya başlayan milliyetçilik fikri, zor bir dönem geçiren Osmanlı Devleti'ni özellikle Balkanlar'daki gelişmeler sonucunda olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Devletin kuruluşundan beri tek bir padişah çerçevesinde süre gelen yönetim anlayışı tamamen reddedilerek yerine, milletin etkin olabilmesi için uğraş veren cemiyet ve birliklerin faaliyetleri Türk milliyetçiliğinin gelişimini etkilemiştir. Trablusgarp'ın İtalya'ya kaybedilmesi, Balkan Savaşları, Çanakkale savaşları, Ermeni sorunu, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan yenilgi ve beraberinde getirdiği Sevr Antlaşması, Sevr ile başlayan Yunan işgalleri, İstiklal Mücadelesi ve son olarak Lozan Antlaşması.. 1915 ile 1923 yılları arasında sadece 8 yılda yaşanan tüm bu gelişmeler Türk milliyetçiliğinin kendi yol haritasını belirlemesine yardımcı olmuşlardır. (Bora, 2018: 212) Dönem içerisinde etkili olan Batıcılık, İslamcılık ve Osmanlılık akımlarının artık bir fayda sağlamadığı görüşünde hem fikir olan milliyetçi kesim, çareyi Türkçülük akımında görerek milleti yönetimin içerisine dâhil etmeyi planlamıştır. Tabii her ideolojide olduğu gibi Türk milliyetçiliğinde de birçok farklı görüş ortaya çıkmış olmakla birlikte makalemizin ana konusu olan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın milliyetçilik anlayışlarına artık bakabiliriz.

4. ZİYA GÖKALP VE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Ziya Gökalp 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmed Tevfik Efendi, Diyarbakır Evrak Müdürlüğü, Nüfus Müdürlüğü, Vilayet İdare Meclisi azalığı gibi çeşitli memurluklar yapmış ve Diyarbakır gazetesinin başyazarı olmuştur. Ziya Gökalp ilköğretimini Mercimek Örtmesi İlkokulunda tamamlamış, sonrasında ise Askeri Rüştiye Mektebi ile Mülki İdare Mektebi'ne devam etmiştir. Farsça, Arapça ve İslam felsefesi gibi dersleri amcası olan Hasib Efendi'den alan Gökalp, eğitim gördüğü okuldaki Dr. Yorgi'den tabii ilim derslerini almış ve bu dönem içerisinde kendisini intihara sürükleyecek bir inanç buhranı geçirmiştir. Abdullah Cevdet ile tanışması, O'nun Diyarbakır'a sürgün geldiği döneme rastlar ve intihar girişiminde bulunmasında da Abdullah Cevdet ile girmiş olduğu fikir tartışmalarının etkisi olduğu söylenir. Gökalp, Abdullah Cevdet sayesinde materyalist felsefe ve Avrupa'nın organizmacı sosyolojisi ile tanışmıştır. İstanbul'a geldiği 1896 yılında Baytar Mekteb-i Âlisi'ne kayıt yapıp ve eğitimine devam etmiştir. (Ünüvar, 2020: 28)

Ziya Gökalp, İstanbul'a geldikten sonra Abdullah Cevdet ile olan tanışıklığı nedeniyle İbrahim Temo ve İshak Sukuti gibi isimlerle tanışmış ve bu tanışıklık O'nu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi yapmıştır. Eğitimine devam ettiği süreçte yükselen bir eğilimde olan Türkçülük hareketini yakından takip ederek, Pantürkçü gelenekten gelen Hüseyinzade Ali ile tanışmıştır. Okulunun henüz ilk iki yılını tamamlamamışken hakkında duyulan şüphe üzerine tutuklanır ve on ay Taşkışla'da, üç ay da Zabıtiye Tevfikhanesi'nde hapis yattıktan sonra memleketi Diyarbakır'a sürgün olarak gönderilir. Gökalp, Diyarbakır'a sürgün olduktan sonra Ticaret Odası fahri kâtipliği, Vilayet İdare Meclisi Zabıt Kâtipliği gibi çeşitli görevlerde çalıştıktan sonra babası gibi Diyarbakır gazetesine yazılar yazmaya başlar ve II. Meşrutiyet ilan edikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır'da şubelerini açmasında yardımcı olur. Peyman ve Diyarbakır gazetelerinde sosyal ve siyasal olaylarla ilgili yazmış olduğu yazıların büyük yankı bulması sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Bitlis, Van ve Diyarbakır müfettişliğine getirilir. 1909 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te düzenlemiş olduğu kongreye ise, Diyarbakır il temsilcisi olarak katılmıştır. (Ünüvar, 2020: 28)

Kongre için gittiği Selanik'te kalan Gökalp, burada İttihat ve Terakki Partisi genel merkezi üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar (1918) olan dönemde bu göreve devam etmiş ve partinin gençlik kollarını yönetip, parti okulunda da sosyoloji dersleri vermiştir. Ömer Seyfettin ve Ali Canip ile birlikte dönem içerisinde çıkarmaya başladıkları Genç Kalemler dergisinde yoğun ilgi duyduğu Turancılık fikri üzerine yazılar yazmaya başlar. Balkan Savaşları sonucunda 1912 yılında İstanbul'a dönmek zorunda kalan Gökalp, aynı yıl içerisinde İstanbul Üniversitesi'nde Sosyoloji Bölüm başkanlığına getirilmiştir. 1912-1914 tarihleri arasında yayımlanan Türk Yurdu dergisinde yazmış olduğu yazılar ile dönemin diğer önemli fikir akımları olan Osmanlıcılık ve Panislamizm'e karşı Batıcılık ve Türkçülük düşüncelerinin öneminden bahsetmiştir.

1920 yılında İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesiyle birlikte çoğu İttihatçının başına gelenler gibi İttihat ve Terakki tarafından Ermenilere uygulanan tehcir nedeniyle tutuklanıp Malta'ya sürgün edilen Ziya Gökalp, 1921 yılında tekrardan Diyarbakır'a dönmüştür. Burada yine yazım faaliyetlerine devam eden Gökalp, Küçük Mecmua'yı yayımlamaya başlar. Anadolu'nun içerisinde bulunduğu Milli Mücadele dönemine denk düşen bu dönemde Gökalp, Mustafa Kemal tarafından kurulan Telif ve Tercüme Heyeti'ne direktör sıfatıyla atanır. Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan milletvekili seçimlerine Diyarbakır'dan aday olarak giren Ziya Gökalp, milletvekili seçilmesine rağmen bu görevi fazla devam ettiremez ve henüz 48 yaşında 25 Ekim 1924'te vefat eder. (Ünüvar, 2020: 28) Hayatını kısaca özetlediğimiz Ziya Gökalp'ın, Türk milliyetçiliğinin kurucu babalarından biri olarak isimlendirilmesine neden olan fikirlerine artık bakabiliriz.

Hayatından da anlayabileceğimiz gibi Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Hatta öyle ki bazı yazar ve düşünürler O'nu, İttihat ve Terakki'nin resmi, Kemalistlerin ise gayri resmi ideologu olarak tanımlar. Gökalp yazmış olduğu eserlerin büyük bir kısmını İttihat ve Terakki'nin yönetiminde olduğu dönemler içerisinde yazmış ve cemiyete önemli bir ölçüde siyasi ve fikri anlamda destek sağlamıştır. Cemiyet'in kendi ideolojisini belirlemeye çalıştığı Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlıcılık akımları arasından hangisinin olduğu ile ilgili çalışmalarda, Ziya Gökalp ısrarla Türkçülük fikrini savunmuş ve Cemiyet'in yapacağı tüm siyasi faaliyetlerin bu çerçevede şekillenmesi gerektiğini belirtmiştir. (Ünüvar, 2020: 30)

Ziya Gökalp'e göre ulus, toplum içerisinde yaşayan gruplar arasında kendini en geliştirmiş olanıdır. Toplumun, toplumsal birlik ve dayanışma ile oluşacağını söyleyerek bu dayanışmayı sağlayacak en önemli faktörlerin ise ortak kültür ve dil üzerinde inşa edileceğini söylemektedir. Millete ait olan ortak değerler ile dayanışmanın ulusa yaymak için Türk milletinin yükseltilmesi ilk olarak milleti kendi özü ile tanıştırmak ve milli anlamdaki görevlerini belirtmek ile mümkün olacağını savunmaktadır. 1982 yılında yazmış olduğu Primin Vasiyeti adlı yazısında, öğrencilik dönemi içerisinde tutuklu kaldığı Zabtiye Nezareti'nde tanıştığı Naim Efendi'den öğrendiklerini anlatırken, bir milletin kendi kendisini nasıl tanıyacağını ve milli görevlerini nasıl öğreneceklerini anlatmıştır. Naim Efendi'den dinledikleri Gökalp'e ilham kaynağı olur ve milliyetçilik fikrini yaymak ve akıllardan kolay kolay çıkmamasını sağlamak için düşüncelerini sürekli yazıya geçirmiştir. Çağdaş bir İslam Türklüğü yaratma düşüncesi içerisinde olan Ziya Gökalp, İslamlaşmak ve Türkleşmek ülküsünü muasır medeniyetler ile çatışma içerisinde olmadan harmanlamayı hedeflemektedir. Çünkü Gökalp, muasırlaşmayı yaşayış ve dış görüntü anlamında Avrupalılara benzemek olarak değil de sanayi, teknoloji ve bilgi mallarını Avrupa'dan almak zorunda olmamak şeklinde tanımlamaktadır. (Ünüvar, 2020: 31)

Ziya Gökalp Türkcülüğü "Türk milletlerini yükseltmek" diye tanımlar ve millet adı verilen kesimin tanımlanmasını yapmaya başlar. Gökalp'e göre bir milletin var olmaya başlaması ırk ve dil birliği bulunan toplumdan, din birliğini içeren ümmete ve son olarak da kültür ve medeniyet olarak ifade edilen ulusa erişilmesidir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer azınlıkların yaptığı gibi Türk milletinin oluşması için, kendinden önceki evreyi aşip, uluslararası uygarlığı benimsenmesi ve bir millet kültürünün daha da geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Gökalp bu fikirlerini liseler için yazmış olduğu Türk Medeniyeti Tarihi kitabında daha fazla dile getirerek, Türk toplumlarının içerisinde bulundukları gelişme seyrini, toplum olma görevlerini, dinin toplumsal hayat içerisindeki önem ve yerini ve devletleşme adımlarını anlatmıştır. Bu noktada iki unsur Gökalp'in milliyetçilik fikrinin önemini belirttiği ana hatları oluşturmuştur. Bunlar kültür ve medeniyet ayrımıdır. Gökalp'in fikirlerine göre bir milletin toplumsal yaşamları dilsel, ahlaki, dinsel, hukuki-siyasi düşünsel, bilimsel ve ekonomik faktörlerden oluşmaktadır. (Gökalp, 2020; 33) Özellikle Gökalp'e göre kültür, milletin toplumsal hayatının uyumluluğunu, uygarlık ise aynı uygarlık topluluğuna ait olan farklı ulusların ortak yaşamlarını ifade etmektedir.

Milli kültür ve medeniyet anlamında Ziya Gökalp'in yapmış olduğu ayrım da oldukça önemlidir. O'na göre kültür, milli bir özellik taşıırken, medeniyet uluslararası bir özellik taşımaktadır. Medeniyetin çeşitli kültürlerin bir sentezi olduğunu belirten Gökalp, bir milletin, milli kültür ile medeniyete aynı anda sahip olabileceğini ifade etmektedir. (Köseoğlu, 2020: 224) Ancak bunu söylerken Batı medeniyetine seçici ve eleştirel bir gözle bakmaktadır. Batı'dan alınacak medeniyet unsurlarının milli kültürün yerini almaması gerektiğini ve asıl kültür konumuna gelmemesi gerektiğini belirterek, sadece milli kültüre dâhil edilmesi gerektiğini söylemektedir. Milli kimliğin bu denli korunmasında da okumuş aydın kesimden çok halka güven duymaktadır. Bu konuya bakış açısını: "*Asriyet ihtiyacı bize sadece Batı'nın ilim ve ameli aletlerle fenlerinin dâhil edilmesini zorunlu kılmaktadır*" şeklinde dile getirmektedir. (Gökalp, 2020; 54) O'nun en büyük hedefi muasır bir İslam Türklüğü'nü hayata geçirmektir. Kültür milliyetçiliği konusunda yoğun bir şekilde duran Ziya Gökalp, ırkçılık ile ters düşen bir fikir dünyasına sahiptir. Gökalp'e göre, toplumları oluşturan karakterler kalıtsal değil, eğitim ve kültür yolu ile kazanılmıştır. Gökalp'in ırkçılık konusundaki bu duruşunu, Türk toplumunun genel yapısını ve sosyal gerçeklerini derinlemesine analiz ederek elde etmiştir. (Ulusoy, 2017: 10)

Ziya Gökalp'i milliyetçi fikre sürükleyen temel neden siyasi güç ile uluslaşma süreci arasındaki bağıdır. Gökalp, uluslaşma hamlelerini toplumun siyasi gücünün kaynağı ve egemenliğin anahtarı olarak görmektedir. Bunun için de İngiltere örneğini vererek, İngiltere'nin dünyayı yönetmekteki becerisini milli bilinçlerine dayandırmaktadır. Bu nedenden dolayı da İslam ülkelerinin emperyalizme teslim olmasını, milli bilincin oluşmaması ile açıklar. (www.arifkesgin.blogspot.com) Bunun yanında Gökalp, Türk milliyetçiliğini modernleşme projesi olarak görmektedir. Toplulukların millileşmedikleri müddetçe gelişimlerini tamamlayamayacaklarını ifade eder ve bu durum da toplumsal alanın tamamını içermektedir.

Ziya Gökalp'in Batı'yı algılayışı da milliyetçilik fikri üzerinden olmuş ve O'na göre bu konu milliyetçiliğin ana çelişki noktalarından biri olan Batı'yı örnek alma ve ona karşı olma ikileminde geçmektedir. Milliyetçilik fikrinde aynı medeniyete sahip olan topluluklarda anneleri aynı olmasına karşın, ayrı noktalar vardır. Ortak olan ananeler medeniyet dediğimiz kavramın malıdır. Ayrı olanlar ise o milletin kültürüdür. (Gökalp, 2020; 33) Gökalp'in milliyetçilik fikrinde maddi kültürün, geleneksel kültürden ayrıştırılması gerekmektedir. Milliyetçiliğin temel sorunu modernliği kendi milli egemenlik fikri ile bağdaştırmasıdır. Bu

sebeple, Batı'dan alınacak konular sadece maddi kültürle, yani teknolojik ve bilimsel bilgilerle çevreli olmalıdır. Geleneksel kültür Batı özellikleriyle kirletilmemelidir. İşte bu ayrımın başarılması halinde Gökalp, milliyetçilik ve İslamcılık düşüncelerinin Batı felsefesiyle eklemlenebileceğini ifade etmektedir. (Ünüvar, 2020: 32) Çünkü O'na göre İslamlaşmak, Muasırlaşmak ve Türkleşmek arasındaki geçişlerde herhangi bir sorun yoktur ve bu öğeler birbirlerini tamamlayıcı haldedirler. Hatta öyle ki Gökalp, Türk gençliğinin kendi milli ülküsüne sahip çıkmaması durumunda İslamcılığın da Osmanlıcılığın da büyük zarar göreceğini belirtmektedir. Azınlık durumundaki uluslar kendi milliyetçiliklerini kazanmışken, Türklerin bu farkındalığa varamaması, diğer uluslar içerisinde asimile olmalarına dahi yol açabilecektir. (Köseoğlu, 2020: 221) Yine Osmanlıcılık ideolojisinin Türkleri üstünden atılmaması durumunda hiçbir ulusa samimi gelmeyeceklerini de belirtmektedir. (Gökalp, 2020; 36)

Dönem içerisinde çok fazla dile getirilen Türkçülüğün İslam'a aykırı olduğu iddialarıyla ilgili de görüşlerini bildiren Gökalp, Türkçülerin amacının modern bir İslam Türklüğü'nü oluşturmak olduğunu ifade eder. O'na göre Türkçülerin millet ülküsü Türklük ise, ümmet ülküsünün de İslam olduğunu belirtir. Bu bağlamda Türkçülerin bir ümmet planlarının da var olması gerektiğini ve İslam ülkeleri arasında tek bir alfabe kullanılmasını, ortak eğitim programının olmasını, dini örgütler arasında sürekli bir bağ olmasını ve İslamiyet'in temel simgesi olan Ay'ın kutsal yönünün vazife edilmesi gerektiğini ifade eder ve ekler: *"Türkçülük aynı zamanda İslamcılıktır."* (Saklı, 2012: 9)

Ziya Gökalp Türkçülüğü dilde ve halka yaklaşma anlamında önemli görüp, ekonomik anlamda kapitalizmin yıkıcı etkilerini fark ettikten sonra milletin, uyanması ve çağdaşlaşmayı sağlaması anlamında önemli görmektedir. Gökalp'in bu yaklaşımları sayesinde İttihat ve Terakki döneminde de Kemalist dönemde de devletin vatandaşa yükleyeceği vazifelerin bir görev olarak benimsenmesini ve ulus-devletin inşa edilmeye çalışıldığı dönemde milli kimlik ile dini kimlik arasındaki ayrışmanın milli kimlik yararına sonuçlanması sağlanmıştır. Özellikle Türk dünyası için eski İstanbul Türkçesini öne çıkaran Gökalp, bu şekilde Osmanlı Devleti dışarısındaki Türk milletlerinin de ortak bir dilde buluşmasını hedeflemiştir. Buna da örnek olarak Rusya'yı gösteren Gökalp, burada Türklerin okuduğu okullarda uygulanan ortak dil ve eğitim hakkının engellenmesine yönelik politikaları, Türkleri birbirlerinden uzaklaştırmak hedefinde olduğunu söylemiştir. (Köseoğlu, 2020: 225) İstanbul Türkçesinin temel olarak kullanılacağı ortak bir yazı dilinin kullanılmasını savunan Gökalp, böylelikle Türk kültürünün de korunacağını belirtmektedir. Bu konu hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: *"Mahalli şiveleri yazı lisani haline sokmak, bunlardan bir edebiyat çıkarmak, milli birlik için en büyük tehlikedir. Turan, Türklerin oturduğu, Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuudur."* (Gökalp, 2020; 104)

Gökalp, İslamiyet'i asabiyei Kavmiyet-i cahilliyeye olarak kötü bir duruma düşürdüğünü ve bu asabiyei aşiret asabiyesi adı altında hala devam ettiğini belirtir. Milliyetçilik, Gökalp'e göre aşiret asabiyesi değildir ve tüm İslam âleminin kullanması gereken bir unsur haline geldiğini belirtir. Yaşadığı dönemdeki Müslüman ülkelerinin yabancı baskısından kurtulması ve toplumsal gelişmelerini sağlamaları için milliyetçilik ideolojisini kullanmaları gerektiğini söyleyerek, bu duygu doğrultusunda mücadelelerini sürdürmeleri gerektiğini belirtmektedir. (Köseoğlu, 2020: 223) Ziya Gökalp, yaşanan olaylar karşısında tüm toplumların yaşadığı kültürel güvensizlik duygusuna çare olarak milliyetçilik fikrini görmekteydi. Bu yüzden de toplumsal dayanışmayı bu yolda temel olarak görüyordu. Ulusun manevi gücünü arttırmak, dayanışma ve birliğini geliştirmek için milli kültürü yüceltip, ülkü haline getiriyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde İslamiyeti, Türk vatanseverliği için temel olarak görürken sonrasında fikrinin değişme nedeni de bu olgudur.

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin ilk ortaya çıktığı andan beri önemli bir özelliği üzerinde de durmaktadır. Türklerin milli konumlarını güçlendirmek amacıyla vatandaşı ve dindası olduğu hiçbir millet ile mücadeleye girmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Arnavutluk'ta ve Mısır'da Hristiyan etkilerinin görülmesini dönem içerisinde uygulanan bu yanlış politikalarla bağlamaktadır. (Gökalp, 2020; 34) Ancak şüphesiz Arap dünyasındaki Türk düşmanlığı, Batılı ülkelerin o topraklardaki hegemonyasından sonra uyguladığı kışkırtmalar sonucu meydana gelmiştir. Verdiğimiz iki örnek birer istisna teşkil etmektedir.

Ziya Gökalp ve Türk milliyetçiliği için bir diğer önemli nokta ise 1912 yılında kurulan Türk Ocağı derneğidir. Türk Ocağı, milliyetçiliği kışkırtma yoluna giderek, modern orta sınıfa yayılmasını sağlamayı planlamışlardır. Aynı zamanda Rusya'da Türkçü hareketinde bulunan kesim ile Osmanlı Devleti Türkçüleri arasında bir bağ kurmayı da hedeflemiştir. Ziya Gökalp'in girişimleri sonucu İttihat ve Terakki savunucusu Osmanlı Devleti Türkçüleri, Türk Ocağı üzerinde denetimlerde bulunarak Ocağın kültürel eğitim sorununu

üstlenmesini sağlamışlardır. Dönemin Adana Ocağı Başkanı Reşit Galip, Ziya Gökalp'in Türk Ocakları'nı edebi salon olarak işlettiğini ifade etmiştir. (Bora, 2020: 206) Türk Ocakları esasen Ziya Gökalp'in 1911 yılında ifade ettiği millileşme fikrini içeren yeni hayat tarzını halka indirme girişimidir. Hatta öyle ki Osmanlı Devleti'ndeki erkek ve kadınların bir arada bulunduğu ilk toplantılar Türk Ocaklarında yapılmıştır. Ziya Gökalp'in ve Türk Ocakları'nın bu doğrultuda yapmış oldukları çalışmalar sayesinde milliyetçi sınıfı oluşturmak için kentli aydın kesimden uzaklaşıp, taşrada bulunan orta sınıf kesim ile bağlantı kurulabilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 1931 yılında kapatılana dek Türk Ocakları, milliyetçilik ideolojisine sahip öncü aydın sınıfını oluşturmak için 260 şubeye kadar ulaşabilmiştir. (Bora, 2020: 207)

5. YUSUF AKÇURA VE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Tarihçi ve siyaset insanı olan Yusuf Akçura Türkçülük akımının en önde gelen isimlerinden biridir. Rusya'da 1876 yılında hayata gözlerini açan Akçura, babasının 1893 yılında vefat etmesi üzerine ailesinin geri kalan fertleri ile birlikte İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Harbiye'de eğitim almaya devam ederken 1897 yılın Jön Türkler hareketiyle bağlantılı olduğu gerekçesiyle Trablusgarp'a sürgün gönderilmiş, ancak sonrasında affedilmiştir. 1899 yılında Paris'e giden Yusuf Akçura, Ecole Libre des Scines Politiques okulunda eğitimine devam etmiştir. Buradaki öğrencilik yıllarında Jön Türklerin çıkarmış olduğu Şürayı Ümmet ve Fransızca yayın yapan Meşveret adlı dergilere yazılar yazmıştır. Eğitim hayatı sona erdikten sonra İstanbul'a dönmeyen Akçura, 1903 yılında doğduğu şehir olan Kazan'a giderek, burada Rus Türklerinin düzenlediği kültür ve siyaset faaliyetlerine katılmıştır. (www.tarihbilgi.org)

I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a geri dönen Akçura, Türkçülük fikri ile ilgili olarak kurulan dernek ve cemiyetlerin hemen hemen hepsinde kurucu üye olarak yerini almıştır. Özellikle Türk Yurdu dergisi ve yukarıda bahsettiğimiz Türk Ocakları'nın kurucu üyesi olması, Akçura'nın fikriyatını anlamamız için önemli bir yer tutmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Türk esirlerin değişimi için, Kızılay tarafından farklı ülkelere ve Rusya'ya gönderilen Akçura, buralarda arabulucu görevi yürütmüştür. Görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a geri dönen Yusuf Akçura, Milli Mücadeleye destek olmak için Anadolu'ya geçiş yaparak Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir ile birlikte çalışmıştır. Milli Mücadele'nin başarılı bir şekilde kazanılması sonrasında 1924 yılında yapılan seçimlerde İstanbul milletvekili olarak meclise girdikten sonra, 1932 yılında da Türk Tarih Kurumu başkanlığı görevini yerine getirmiştir. Bu görevi yerine getirirken de İstanbul Üniversitesi'nde Yakınçağ Tarihi profesörlüğü görevini yerine getirmiştir. Yusuf Akçura, bu görevlerini sürdürürken 11 Mart 1935 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. (www.tarihbilgi.org)

Siyasi tarih ile ilgili birçok yazısı ve yayını bulunan Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset, Muasır Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikirler Cereyanları ve Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale adlı çalışmalarında sürekli olarak Osmanlılık düşüncesinin sağlam bir dayanağının olmadığını ve halk içerisinde farklı topluluk ve ırkların uzlaşma noktasının bulunmadığını ifade ederek, Türk milliyetçiliğinin kurtarıcı unsur olduğunu savunmuştur. Yusuf Akçura bu görüşleri neticesinde Türkçülük fikrini savunanlar neticesinde Pantürkizm'in babası olarak anılmıştır.

Yusuf Akçura, 1902-1903 gibi erken tarihlerde milliyetçilik düşüncesinin önemini kavrayarak, döneminde yaşayan Osmanlı aydın kesiminden çok önce, ilerleyen zamanlarda milliyetçiliğin, halkçılığın ve demokratikleşmenin önemli unsurlar olacağını fark etmiştir. Yine o dönem içerisinde milliyetçilik fikrinin gelişme nedeni olarak, milli bir burjuva sınıfının olmamasını göstermiştir. Yine mensubu olduğu Jön Türklerin büyük mücadeleler verdikleri Osmanlı milleti oluşturmanın gereksiz bir amaç olduğunu belirten Akçura, buna tek yol olarak milliyetçiliğin oluşturulması gerektiğini ifade etmektedir.

Birçok batılı yazara göre Marksizm için Komünist Manifesto nasıl bir önem arz ediyorsa, Yusuf Akçura'nın 1904 yılında yazmış olduğu Üç Tarz-ı Siyaset eseri de Türk milliyetçiliği için aynı önemi taşımaktadır. Makalede dönem içerisinde Osmanlı Devleti içerisinde yaygın olan İslamcılık ve Osmanlılık fikirlerinin yanına bir de Türkçülük fikrini ilave eden Akçura, bu konuda görüşlerini burada dile getirmiştir. Osmanlılık ve İslamcılık fikrinin dönem içerisinde artık Osmanlı Devleti'ne bir faydası olmadığı belirten Akçura, kurtuluş yolu olarak Türkçülük akımını görmektedir. Türk birliğinin oluşmasının yararlı olacağını belirten Akçura, hâlihazırda Osmanlı Devleti içerisinde ve Osmanlı hâkimiyetinde olan topraklardaki Türklerin, dini ve ırki bağlar ile birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve bu sayede Türk olmadığı halde belirli bir noktaya kadar Türkleşmiş olan kesimin Türklüğü tamamen benimseyeceğini dile getirmektedir. (Akçura, 2016: 28)

Türkçülüğün getireceği bir diğer faydayı ise, Asya'nın ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yayılmış Türkleri ortak bir noktada birleştirecek olmasından dolayı görmektedir. Irkları, dilleri, adetleri ve çoğunun dinleri bile aynı olan bütün Türklerin birleşmesi ile diğer büyük milliyetler arasında Türkçülük de kendini koruyacak ve büyük bir siyasi güç oluşturacaktır iddiasında bulunmaktadır Akçura. Bu konuda da en büyük sorumluluğun Osmanlı Devleti'nde olduğunu söyleyen Yusuf Akçura, devlet içerisinde Türk olmayan ve Türkleştirilemeyecek olan kavimlerin de elden çıkarılması gerektiğini savunarak, İslamiyet'in Türk ve Türk olmayan kısımlara ayrılarak, Osmanlı'nın Türk olmayan Müslümanlar ile ilişkisinin kalmaması gerektiğini ifade etmiştir. (Akçura, 2016: 28) Ancak bunu ifade ederken de Türklerin büyük bir kısmının Müslüman olduğunun bilincinde olan Akçura, İslam dininin, Türk milletinin oluşmasında önemli bir rol oynayabileceği fikrindedir. İslam'ın, Türklüğün birleşmesinde tıpkı geçmiş dönemlerde Hristiyanlığın yapmış olduğu gibi, içerisinde farklı milletlerin oluşmasını kabul edecek şekilde değişmesi gerektiğini söylemektedir.

Yusuf Akçura, yazmış olduğu makale ve kitaplarda Türkçülük fikrinde tarih, dil ve gelenek gibi kültürel bağlar ile birlikte, ırk ve kan gibi maddi bağlar ile Türk dünyasını ayrılmaz bir yekvücut olarak görmüştür. O'nun Türkçülük anlayışında geçmişte olduğu gibi gelecekte de en büyük düşman olan Rusya ve Panslavizm'e karşı mücadelede, Osmanlı Devleti'nin Türkçülük fikrinin siyasi anlamdaki rolünde kararlı olmasının etkili olduğunu ifade etmektedir.

Üç Tarz-ı Siyaset'te sık sık geçen bir diğer önemli nokta ise ırk konusudur. Yusuf Akçura'ya göre Osmanlı Devleti'nin her şeyden önce toplum içerisinde yaşayan unsurların dinsel farklılıklarını ortadan kaldırmak için Arap unsurlarından ayrışması gerekiyordu. Bu bağlamda Yusuf Akçura'nın belirtmiş olduğu ırk kelimesi, cin ve kavim anlamındaydı. Bu sayede Akçura, yeni bir gerçeği ortaya çıkarmak istiyordu ki bu da Pantürkizm'di. (Georgeon, 2020: 509) Pantürkizm 20. yüzyıl başları için yeni ve farklı bir fikir akımıydı. Bu fikir ilk defa Rusya'da yaşayan Türk-Müslüman toplulukları üzerinde hâkimiyet kurmayı hedefleyen Tatar burjuvazisinde ortaya çıkmıştı. Bu fikrin sistematik olarak ilk defa Akçura'da ortaya çıkmasına şaşırılmamamız gerekmektedir, zira Akçura daha önce de belirttiğimiz gibi Rusya'da doğmuş ve büyümüştür. Akçura, Pantürkizm fikri ile ana merkeze Osmanlı Devleti'ni koyarak, Rusya'da birlik sağlamak isteyen Türkler ile devleti korumayı amaçlayan Osmanlıları ortak bir noktada buluşturmuş oluyordu. Yusuf Akçura'nın bir diğer hedefi ise Türk milliyetçiliği fikrini, Osmanlı Devleti'nin mevcut çok uluslu yapısı ile harmanlamaktı. Pantürkizm uygulamasının Osmanlı için nüfus ve toprak kaybına yol açacağını farkında olmasına karşın, İmparatorluk içerisinde yaşayan diğer unsurlar (Laz, Kürt, Çerkes, vb.) Türkleştirilerek bu kayıplar bir nebze de olsun giderilecekti. (Georgeon, 2020: 511)

Bu yaklaşımlar sonrasında 1910'lu yıllara gelindiğinde Akçura'ya göre bir başka soru ortaya çıkmaktaydı: Pantürkizm ile Turancılık arasındaki ilişki ne olmalıydı? Yusuf Akçura, Türk toplumunun etnik birliğini ifade etmek için Turanî terimini kullanmıştı ama Turancılık fikrini savunduğunu söylememiz mümkün değildir. Çünkü Akçura Türklerin birliğine akılcı bir yoldan yaklaşmaktaydı ve Turancılık fikrine hiçbir zaman yanaşmamıştı. Bu konuda yaptığı tüm konuşmalarda Türk ve Macar halklarının Panslavizm tehlikesi karşısında ortak hareket etmeleri gerektiğini ifade ediyordu. Böylece Turancılık fikrinden ziyade bu yaklaşım ile iki halk, birbirlerine daha çok yaklaşmış olacaktı ve aralarındaki etnik kardeşlik daha da güçlenmiş olacaktı. (Georgeon, 2020: 511)

Yusuf Akçura'nın Batıcılık yaklaşımı da yine milliyetçi fikirleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. O'na göre, Türk toplumunun Batılılaşması ideolojik bir seçim olmayıp, pratik bir zorunluluğu ifade etmektedir. Hatta öyle ki Akçura'ya göre Batılılaşmak, Türkler için hayati bir meseleydi. Akçura'nın milliyetçilik fikrini Batı'dan almış olması nedeniyle de bu bakış açısının oluştuğunu söyleyebiliriz. Batı'dan neler alınması gerektiğinin Osmanlı Devleti'nde gündeme geldiği andan beri çok fazla kısıtlama ve görüş hâkimken Akçura, bu bağlamda bir sınırlamanın olmadığını ifade eder ve Avrupalılardan demiryolu, köprü ve uçak yapmayı öğrenip, ilminin alınmamasını bir türlü anlayamadığını dile getiriyordu. (Georgeon, 2020: 512) Uygarlığın bir bütün olduğunu savunan Akçura, maddi ve fikri yönlerinin ayrılamayacağını, hatta bunun düşünülmesinin bile çok saçma olduğunu ifade ediyordu. Tüm maddi ve fikri yönlerin alınmasıyla Batı'nın Doğu üzerinde üstünlük elde edeceği fikrine de karşı çıkmaktaydı.

Kültür konusuna da değinen Yusuf Akçura, Türk kültürünün yaygınlaştırılıp, güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunların sağlanması ise Türk ekonomisinin güçlenmesiyle birlikte olacaktı. Doğu bölgelerinde yaşayan halkın, Türkün kim olduğunu bilmemesini kültürel bir sorun olarak algılayıp, bu durumun nedenini Türkçe konuşmayan dış ülkelerle olan yakın bağları olarak tanımlamaktadır. Yunanlılara

karşı kazanılan savaştan sonra bu başarının devam ettirilebilmesi için Türk devletinin bağımsızlığını, ekonomik temellerle sağlamlaştırması gerektiği kanısına varmıştı. Ekonominin bu denli önemli olmasının altında O'na göre iki neden yatıyordu; ilk olarak modern Türkiye'nin ve Türk milliyetçiliğinin ana gelişme faktörü olarak ve modern Türk devletinin inşasında tayin edici rol üstlenmesi. (Georgeon, 2020: 512) İkinci olarak ise, Milli Mücadeleyi Türkçülük uğruna kazanan Türk gencinin önündeki bir diğer önemli savaş olan ekonomik kalkınma ve girişimcilik ruhu olduğunu söylemektedir. (Georgeon, 2020: 513)

Tüm bunlarla birlikte Yusuf Akçura, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yazmış olduğu Türk Yılı 1928 adlı eseri ile Türkçülüğün tarihine yönelik çalışma yapmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başta Büyük Millet Meclisi Hükümeti adıyla, daha sonrasında ise gerçek adıyla kurulmasını, Türk milliyetçiliğinin başarısında ve Türkçülük fikrinin yerleşmesinden dolayı olduğunu yazmıştır. Türkçülerin hayatları boyunca hayal bile edemeyeceği bu başarının, bir Türk dehası tarafından başarıyla yerine getirildiğini söyleyerek, milli Türk devletinin kurulduğunu ifade etmiştir. Buradan da anlayabildiğimiz gibi Akçura, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını da Türkçülük arzularının gerçekleşmesi olarak görüp, bu düşüncenin yeni devletin kurulmasında itici ve temel bir öge olduğunu belirtmiştir.

6. SONUÇ

Milliyetçilik kavramı, Batı toplumlarında ortaya çıktıktan sonra Osmanlı Devleti'nde genellikle olumsuz bir etki yaratmıştır. Birden çok dini, kültürü, dili ve etnik yapıyı içerisinde bulunduran Osmanlı Devleti, tek bir din, dil, kültür ve ırk gibi kavramlara mesafeli olmak istemiştir. Batılı bu yeni devlet modelinin ülkenin bütünlüğünü ve yapısını bozacağını ileri sürerek, milliyetçiliğin ülke içerisine girmesini engellemeye yönelik politikalar yapmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti bu politikalarında başarılı olamamış ve Avrupa ile coğrafi olarak yakın olan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ gibi Balkan vilayetleri milliyetçilik akımının etkisine girmiş ve birer birer Osmanlı Devleti'nden ayrılmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin tek vücut halinde kalmasını sağlamak için ilk olarak Osmanlılık fikri ortaya atılarak, ister Hristiyan olsun isterse Müslüman, İmparatorluk içerisindeki bütün tebaanın bir arada tutulması amaçlanmıştır. Ancak bu politika istenilen sonucu vermeyince ve Hristiyan tebaa birer birer egemenliklerini ilan edince II. Abdülhamit dönemi ile birlikte İslamcılık fikri ortaya atılmış ve Müslümanlık kimliği altında Osmanlı Devleti'nin tüm tebaasını aynı çatı altında tutmak hedeflenmiştir. Devlete verilen önem çerçevesinde Osmanlı aydınları içerisinde uzun bir süre milliyetçilik hareketleri baş göstermemiştir ancak, İslamcılık fikrinin de istenilen sonucu vermemesi üzerine 19. yüzyılın son çeyreği ile birlikte artık milliyetçi söylemler de kendini göstermeye başlamıştır. Batıda uygulananın aksine Osmanlı Devleti içerisinde vatandaşlık bağı ile bir milliyetçilik fikrinin oluşmamış olması, daha önce denenilen ve başarılı olamayan Osmanlılık fikrinden dolayı kaynaklanmaktadır. Çünkü Osmanlılık fikri, ülke içerisinde farklı dini, kültürel ve etnik tüm topluluklara özgürlük ortamı sağlamış ve bu topluluklardan sadece devlete bağlılık beklemiştir. Ancak bu durum parçalanmayı engelleyememiştir.

Ziya Gökalp'in İslam'a ve milli kültüre bağlı milliyetçilik fikri, dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nden ayrılan Hristiyan tebaa göz önüne alındığında uygun bir fikir şeklinde görülmektedir. Ümmet ve millet kavramlarını bir arada kullanarak oluşturduğu milliyetçilik fikri, Türk olmamasına rağmen Müslüman olan tebaanın kendilerini devlet ile benimsemelerini amaçlamaktaydı. Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışını, mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde resmi ideoloji olarak kabul edilmesini ve Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik fikrinin, muhafazakâr bir milliyetçilik anlayışı olduğunu ifade edebiliriz.

Yusuf Akçura ise, soy ve kana dayalı bir milliyetçilik fikrini savunarak, kültürü de önemli bir etken olarak kabul etmekle birlikte, milliyetçilik düşüncesinde dine çok fazla değer vermemektedir. Ziya Gökalp'te gördüğümüz gibi İslam ve Türklüğü birbirini tamamlayan iki unsur olarak görmemekte, bu iki unsuru sadece birer seçenek olarak değerlendirmektedir. Yusuf Akçura'nın milliyetçilik anlayışı, Osmanlı Devleti içerisinde bulunan farklı etnik tebaayı bir arada tutabilecek bir anlayıştır. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in milliyetçilik düşünceleri, Osmanlı Devleti çöktükten sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde bile etkilerini sürdürerek, milliyetçilik düşüncesinin en önemli isimleri olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Acar, H. (2018), Türkiye'de Milliyetçi Hareket Düşüncesinin Gençlik Teşkilatlarına Etkisi: Ülkü Ocakları Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akçura, Y. (2016), Üç Tarz-ı Siyaset, Salon Yayınları, Konya.

- Akıncı, A. (2014), Milliyetçilik Kuramları, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, s.131-150.
- Bora, T. (2020), Cereyanlar: Türkiye’de Siyasal İdeolojiler, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Eyidiker, U. (2012), 1960-200 Yılları Arasında Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Georgeon, F. (2020), Yusuf Akçura, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 505-514, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gökcalp, Z. (2020), Türkçülüğün Esasları, Kapra Yayıncılık, Konya.
- Güzel, S.Ç. (2020), Milliyetçilik Üzerine Retrospektif Bir Değerlendirme ve Ulus Devletin Geleceği, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, Sayı 9, s.1016-1038.
- Köseoğlu, N. (2020) Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 208-225, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Örs, B. (2016), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Örs, O. & Ertan, T. (2018), Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir? Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 62, s.39-84.
- Saklı, A.R. (2012), Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 33, s.1-16.
- Smith, A. (2013), Milliyetçilik, (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal), Atıf Yayınları, Ankara.
- Şaylan, G. (1996), Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 7, s.1945-1949, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ünüvar, K. (2020), Ziya Gökalp, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi, Cilt 4, s. 28-35, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yanık, C. (2013), Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı 20, s. 225-237.
- <https://enpolitik.com/osmanli-dan-gunumuze-milliyetcilik-makale,4920.html>
- <https://tarihibilgi.org/turkiyede-milliyetcilik-hareketinin-dogusu-ve-gelisimi/>
- <https://www.nedir.com/milliyetcilik>
- <http://arifkesgin.blogspot.com/2011/12/ziya-gokalpn-turk-milliyetciligi.html>
- <https://tarihibilgi.org/yusuf-akcura-kimdir/>
- https://www.academia.edu/5339522/Ergin_Ulusoy_Siyaset_ve_Sosyal_Bilimler_Doktora_Programı_II_Dönem_ZİYA_GÖKALP_ve_MİLLİYETÇİLİK_FİKRİ_ZİYA_GÖKALP_ve_MİLLİYETÇİLİK_FİKRİ

1921 Anayasası ve 1924 Anayasası arasındaki benzerlik ve farklılıklar,

1921 Anayasası olağanüstü koşullar altında hazırlanıp kabul edilmiştir. Yirmi üç madde ve bir geçici maddeden oluşur.

1924 Anayasası ise 1923'te seçilen ikinci dönem TBMM tarafından hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştu.

1921 Anayasası ile egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu vurgulanmış, yürütme ve yasama güçlerinin kullanımı BMM'ye verilmiş, güçler birliği ilkesi kabul edilmişti. Meclis Hükümeti sistemi anayasal bir koşul olarak kabul edilmişti.

1924 Anayasası "Türkiye Devleti bir cumhuriyettir." hükmüyle başlar. Cumhuriyeti koruma altına almak adına anayasal olarak bu maddenin değiştirilemeyeceği ifade edilmişti. İkinci madde ile devletin dininin İslam olduğu, yargı yetkisinin ise bağımsız mahkemelerde olduğu ifade edilmişti. Bu maddeler ile devletin yönetim şekli ve dini 1921 Anayasası'ndan farklı olarak açık bir şekilde ifade edilir.

1921 Anayasası ile yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştı. 1924 Anayasası ile ise meclisin yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu ile sağlayacağı belirlenmişti.

1921 Anayasası'nın düzenlemediği kanunlar ile ilgili 1876 Kanun-ı Esasi'nin geçerli olduğu ifade edilmişti.

1924 Anayasası ile temel hakların düzenlemesinde özgürlükçü bir yaklaşım izlenmişti. Özgürlüklerin sınırlandırılmadığı ifade edildi.

1921 Anayasası Amasya Genelgesi ile gelişen milli varlığa resmi bir kimlik belirlemiş ve önderlik etmişti. Türkiye Devleti ifadesi ile yeni bir Türk devleti kurulduğu gösterilmişti.

1924 Anayasası demokratik olduğu kadar çoğunlukçu bir yapıdadır. Çoğunluğun oyunu alan siyasal güç ulusal iradeyi temsil eder. Çoğunluğun istek ve doğruları üzerinden hareket edilir.

TEMEL NİTELİKLERİYLE 1961 VE 1982 ANAYASALAR (KARŞILAŞTIRMALI)

Prof. Dr. Mümtaz SOYSAL^(*)

Sayın Başkan, Sayın Konuklar,

Yarım saatlik bir süre içinde iki anayasayı karşılaştırmak, hem de bunu Temel Haklar ve Özgürlükler, Yürütme Görevi ve Yetkisi, Anayasa Yargısı, Güçler Ayrılığı gibi başka ko-nuşmacılara ayrılmış konuları tekrarlamadan, o konuşmacıların haklarına saygılı kalarak yapabilmek başlı başına bir akro-basidir. Daha önce açılış sırasında söylenmiş olan sözleri de göz önünde tutarak, bu hüneri göstermeye çalışacağım.

İki anayasanın temel niteliklerini gözden geçirmek, anaya-saları teker teker ele alarak sırayla özetlemek biçiminde de yapılabilirdi ancak hem zamandan tasarruf etmek hem de anlamlı noktaları daha iyi vurgulayabilmek için başka bir yol izlemek daha elverişli olabilir: nitelikleri ayrı ayrı ele alarak, her iki anayasada birbirine benzeyen ve benzemeyen yanları belirtmek.

Önce, benzeyen yanlar.

Birincisi, her iki anayasa da olağanüstü olayların ardından gelen olağanüstü dönemlerin ürünüdür: 1961 Anayasası 27 Ma-yıs'ın, 1982 Anayasası da 12 Eylül'ün. Bu bakımdan her ikisi de o günlerin öncesindeki durumlara tepki niteliği taşır.

İkincisi, anayasaların yapılış tarzları da birbirine benzer. Her ikisi de seçimden çıkmamış birer mecliste yapıp halk oylamasına sunulmuştur. Kurucu Meclis lerin bir kanadında ola-ğanüstü dönemi başlatanlar yer almakta, öbür kanadı ise genel oya dayalı bir seçimden gelmeyen ve daha çok danışma kuru-luşu niteliğini taşıyan bir meclis oluşturmaktadır. Elbette, birin-cisindeki Kurucu Meclis içinde yer alan Temsilciler Meclisi nin durumu ile ikincisindeki Danışma Meclisi nin durumu arasın-

^(*) A.Ü.S.B.F. Öğretim Üyesi.

da birtakım başlıklar var. Fakat, bunlar temeldeki benzerliği ortadan kaldırmıyor. Bu noktada olsa olsa şu söylenebilir: Her iki anayasa da ülkedeki örgütlenmiş siyasal güçlerin, daha açık bir deyişle siyasal partilerin doğrudan doğruya katkısı ol-madan yapılmışsa da birincisinde siyasal partiler kısmen diyebileceğimiz bir dışta bırakışın konusudurlar. İkincisinde ise, bütün partiler dışarıda bırakılmıştır. Dolayısıyla, partiler- ötesi bir anayasa yapış tarzıyla karşı karşıyayız. Fakat, arada bir nüans var: Birincisinde özellikle bir partinin etkisi açıkça görüldüğü halde, ikincisinde doğrudan doğruya bir parti etkisin-den söz edilemez. Ama, yine de bu nüansa karşın, partiler dı-şında yapılmış olmak her iki anayasayı da birbirine benzeten bir özellik olmaktadır.

Üçüncü benzerlik, sistematik bakımındandır. Her ikisinin de temel yapısı, başlangıç, genel esaslar, temel haklar ve ödevler, devletin temel kuruluşu, geçici hükümler ve son hükümler biçimindeki sıralanışıyla birbirinin aynı.

Dördüncüsü, 1961 ve 1982 Anayasalarının, Türk anayasa geleneğinde daha önce rastlanmayan bir yaklaşımla, dar anlamda anayasa ve hukuk dışı sayılabilecek toplum konularını da kapsamaları içine almaları, bu yoldan konuların ya da sorunların çözümüne yön vermek isteyişleridir. Hem 1961, hem de 1982 Anayasasında kalkınma yöntemine, kooperatifçiliğin geliştirilmesine, planlamaya, doğal kaynakların aranmasına ve işletilmesine, ormanların korunmasına ilişkin olan ve başka anayasalarda çoğu zaman benzerine rastlanmayan hükümler bulunuyor. 1982 Anayasası'nda 1961'dekinde de öteye, piyasaların denetimi orman köylerinin gözetilmesi, tüketicinin, esnafın ve sanatkârların korunması gibi ekonomik ve sosyal sorunlar da anayasa ile yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Genellikle, klâsik anayasa, hukukunda böyle bir yaklaşım yoktur. Ama bizim toplumumuzda, anayasalar zamanla insanların gözünde kendi görevlerini ve işlevlerini aşan bir ağırlık kazandıkları için, halk yığınlarındaki bütün beklentiler anayasa maddelerine dönüştürülmeye, anayasa hükümleriyle çözülmeye, daha doğrusu çözümler gözükmeye başlamıştır.

İki anayasa arasındaki beşinci bir benzerlik, metin olarak hayli uzun ve geniş tutulmuş olmalarıdır. Genellikle yasalarla ve içtüzüklerle düzenlenebilecek olan konular anayasa hükümleri durumuna getirilmiştir.

Bu niçin böyledir?

Böyle bir sorudan başlayarak, aradaki benzerlikleri bırakıp başkalıklarına geçmek kolay olacak.

Temel başkalık, ilk bakışta benzerlik olarak gözüken bir özellikten kaynaklanıyor. Çünkü, her iki anayasa da daha önce yaşanmış olaylara, daha önceki dönemlere bir tepki niteliğinde-dir ama, tepkinin kaynaklandığı durumlar ve yarattığı sonuçlar farklıdır. Bir bakıma, bütün toplumların anayasaları tepki nite-liği taşır. Ama, anayasaların sağlam olabilmeleri için, tepkinin daha önce olup bitenlere doğru bir teşhisten kalkıp yine doğru tahlillerle doğru çözümlere yönelmesi gerekir. Olup Bitenlere yan-lış teşhis konmuş ve yanlış çözümlere varılmışsa, anayasalar ister istemez başka tepkilerin ve dolayısıyla başka anayasaların ortaya çıkmasına yol açabilir.

Bu bakımdan, 1961 ve 1982 Anayasalarının nelerin tepkisi olduğunu iyi saptayıp bunlardan birtakım sonuçlar çıkarmak konunun daha iyi aydınlanmasına yardımcı olabilir.

1960'a gelinceye kadar, 1921 ve 1924 Anayasalarından ge-çen Türk anayasa geleneğinde dikkati çeken bir özellik var:

Anayasaların yapılışı sırasında genellikle dünyanın her yerinde aranan denge konusu Türk anayasa geleneğinde bir yana bı-rakılmış, iktidarı sınırlamak kaygısı yerine bütüncü bir egemen-lik anlayışıyla tek bir organa, yani Türkiye Büyük Millet Mec-lisi'ne ağırlık verilerek o organ ulus egemenliğinin yegâne ve hakiki mümessili- sayılmıştır. Meclis'in ulusal egemenlik bakı-mından tek ve gerçek temsilci sayılması, ulusal iradenin parla-mento çoğunluğuyla karışmasına, daha doğrusu iktidar çoğun-luğunun kendisini ulusal iradeyle bütünleştirmesine yol açmış-tır. 27 Mayıs 1960 öncesindeki durumun temel niteliği budur. 1961 Anayasası ise, böylesine bir bütüncü egemenlik anlayışına tepkidir.

Bu açıdan bakılınca, 1961 Anayasası belki daha önceki Türk anayasalarına göre daha demokratik sayılmayabilir. Çünkü o Anayasa genel oydan çıkan gücü dengelenmeğe, onun karşısına daha çoğulcu bir toplum anlayışı getirmeye, meclis çoğunluğu-na dayalı iktidarın gücünü daha özgürlükçü bir toplum anlayı-şıyla sınırlamağa yönelmektedir. 1961 Anayasası bu bakımdan yapımcılarının zihinlerindeki ideal bir düzenini yansıtmakta, getirdiği kurumların ve kuralların bu ideal düzeni gerçekleştir-meye yeteceğine, bu konudaki beklentileri karşılayacağına ina-nılmaktadır. Bir benzetme yapmak gerekirse, 1961 Anayasası

çok zarif fakat zayıf sütunlar üzerinde duran, bu zayıf sütunları sağlam temeller üzerine oturtabilmek için kendi betonunu kendi döken çok güzel bir çatıya benzetilebilir. İdeal bir çatı ya-ratılmış, güzel sütunlar dikilmiş, fakat bu sütunların sağlamlığı temellerine dökülecek betondan beklenmiştir. Belki de 1961 Anayasasını yapanların gözden uzak tuttıkları hakkında aşırı iyimserliğe kapıldıkları nokta şudur: Bir özgürlük düzeni kurmak, hatta bu özgürlükler düzeninde insanın kendi maddî ve manevî varlığını geliştirebileceğini düşünmek, aynı düzenin toplumdaki bütün bireyler tarafından mutlaka aynı amaçlara yönelik olarak kullanılacağı anlamına gelmeyebilir. Herkesin bu bilinci göstereceğini, bilinçle birlikte gerekli sorumluluğu taşıyacağını düşünmek belki fazla iyimserlik olmuştur. 1961 Anayasası'nın temelinde böyle iyimser bir beklenti yatar. Örneğin, sendikalı, toplu sözleşmeli, grevli bir çalışma düzeni kurmak, Türkiye'deki işçi hareketinin bütün bunları gereken biçimde, gereken sorumluluklarla, kendi kendini yüceltici, bilinçlendirici yollardan kullanacağı yolunda iyimser bir beklentiden kaynaklanmaktadır. Özerk kurumlar kurmak, üniversitesiyle, radyo ve televizyonuyla, toplumca bu kurumlardan beklenenlerin yerine getirileceği konusunda bir başka iyimserliği yansıtmaktadır. Başka bir deyişle, kamu fonlarının gerçekten bilimsel bir öğretim sistemi, gerçekten tarafsız bir iletişim sistemi yaratacağı, özerkliğin bu yolda kullanılacağı umulmaktadır. Başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere yargı organlarından beklenen de iktidarların etkilerinden uzak, ama toplumun özlemlerine yakın bir adalet anlayışıdır.

Ne var ki, 1961 Anayasası'nın en büyük talihsizliği, uygulama-sı süresinin, yani 19 yıllık bir dönemin, çok büyük bir kısmın-da kendisine yürekten inanmamış iktidarlar eline düşmüş olması-dır. Bu iktidarlar, Anayasadaki beklentilerin toplumca da be-nimsenmesi gereken beklentiler olduğuna inanmış değillerdir.

Bu durum, Anayasanın kendi içinde ve toplumda acayip, olma-ması gereken bir gerilim yaratmıştır. Şöyle bir gerilim: Anayasayı yapmış olanlar ya da Anayasayı beğenenler Anayasada bu beklentileri görürken, Anayasanın yapılışına katılmamış olan-lar ya da Anayasayı beğenmeyenler bütün olup bitenlerden ve kendi başarısızlıklarından onu sorumlu tutmaya başlamışlardır. Bazı güçlerin Anayasa yapılırken dışlanmış olması daha sonraki Anayasa gerilimlerinin de tohumunu ekmiştir.

Olayların 12 Eylül 1980 öncesinde hangi noktaya geldiğini biliyoruz. Türkiye'deki anarşinin yaratılmasından 1961 Anayasa'sı'nın doğrudan doğruya sorumlu olup olmadığı sorusu ve başka etkenlerin bu durumdaki payı Türk hukuk tarihinde uzun bir süre tartışılacaktır. Ama, açıkça belli olan bir görüntü var: Anayasa, kendi içindeki bütün o idealist beklentilerle böyle bir durumu karşılamağa hazırlıksızdır ve kendini birdenbire "hiç öngörmediği bir ortamın içinde bulmuştur. Tartışmalarda genellikle şu görüşler öne sürülmekteydi: Bazıları, özellikle iktidarda bulunanlar, Bu Anayasa ile bu toplum yönetilmez diyordu. Buna karşılık, bazıları da iktidarların Anayasadaki özgürlükler ve özellikle çoğulcu toplum düzeni bakımından uğradıkları başarısızlıkları, başvurdıkları baskıları yine Anayasayı kul-lanarak abartılmış bir biçimde ortaya" koyuyorlardı. Böylece, başarısızlıklar ya da başarılar hep Anayasaya göre ölçülmeye, hatta; Anayasaya bağlanmaya başlandı, Anayasa bir siyasal çe-kişme konusu oldu.

Aslında bir ortak uzlaşma metni olması gereken Anayasa-nın düpedüz çekişme konusu olması demek, toplum sözleşmesi niteliğini yitirmesi demektir. Bu arada önemli bir olay yaşandı Türkiye'de, şimdi unutmaya başladığımız önemli bir olay: 1969 yılında, devletin kendi görevlileri ve bu arada Anayasayı korumakla görevli olanlar ülkenin işlerini yine aynı Anayasa-ya göre yürütmekle görevli bulunan bir hükümetin davranışlarını protesto etmek için bir Anayasa Yürüyüşü yapmak gereğini duydular. Anayasa, kendi bekçileri arasında bile böylesine bir tartışma konusu haline gelmişti. Elbette, kendi uygulayıcıları arasında tartışılan ve bu tartışmalar ortasında uygulanmaya çalışılan bir Anayasa kendi dışındaki nedenlerle anarşi içine yu-varlanmış olan bir toplumun sorunlarını çözmekte yetersiz kalıyordu. Daha doğrusu, başka açılardan ortaya çıkan yetersizlikler Anayasaya yüklenmekteydi.

Herhalde, Anayasanın bu durumu aşabilmesi ya yetersizlikler konusunda bir bahane olarak kullanılmaktan kurtarılabilmesi için yapılabilecek bazı düzeltmeler olabilirdi. Ama, geçmişte bunlar pek az tartışıldı. Kimimiz, Anayasayı toptan değiştirmeksizin, yalnızca yürütmeyi güçlendirerek, ona birtakım yetkiler vererek Anayasa düzenini ayakta tutmanın mümkün olduğunu savunmuşuzdur. Şimdi, geriye doğru bakıldığında, toptan bir anayasa değişikliğini kaçınılmaz kılan başlıca etkenin Anayasayı kendi bekçileri arasında bile tartışma konusu ha-

line getirilen bir durum olduğu daha iyi anlaşılıyor. Bilimsel ya da kişisel bir yaklaşımla, Anayasayı değiştirmeye hiç gerek yoktu denilebilecek koşullarda bile, aynı bilimsel ya da kişisel yaklaşım toplumun bütünüyle ilgili bir gözlemde bulunmaktan insanları alıkoymamalı. 12 Eylül 1980 öncesinin toplumu bakımından yapılabilecek gözlem de şuydu: 1961 Anayasası, çok kişinin gözünde, kendi bekçileri bile onu tartışmaya başladıkları için durumları karşılayamaz, sorunları çözemez sayılmaktaydı. 1982 Anayasası böyle bir değerlendirmeden doğan beklentiye, yani toplumun büyük çoğunluğunca durumları karşılayamaz, sorunları çözemez sayılan bir Anayasanın değiştirilmesi beklentisine bir yanıt olmaktadır.

Bu bakımdan, 1982 Anayasasının neye tepki olduğunu, tam olarak hangi beklentiye yanıt vermeye çalıştığını yine objektif bir biçimde ortaya koymak gerekir. Çünkü, nasıl 1961 Anayasası bir meclis çoğunluğunun kendisini ulusal iradeyle bütünleştirip toplumun bazı kesimlerini ezmeye kalkışmasına bir tepkiyse 1982 Anayasası da daha önceki Anayasanın toplumda yarattığı bir beklentinin yanıtıdır.

Bu beklenti, otorite beklentisidir. Onun içindir ki. 1982 Ana-yasası her şeyden önce otoriteyi vurgulayan bir anayasadır.

Tabii, otoriteyi vurgulamış olması 1982 Anayasasının bir başka temel özelliğini de doğuruyor: yürütmenin güçlendiril-mesi.

Yürütmenin güçlendirilmesi elbette yalnız yürütme organının güçlendirilmesi biçiminde ortaya çıkmış değildir. 1982 Ana-yasasında Fransızların rasyonelleştirilmiş parlamentarizm dedikleri, parlamentonun çalışmasını rasyonelize eden, çabuklaştırıp verimlileştiren hükümler de var. Dolayısıyla, yürütmenin güçlendirilmesi biraz da yasamanın işlek hale getirilmesiyle sağlanmak istenmiştir. Yasama sürecinin kısaltılmış olması, yasama organının tek meclise indirilmesi, dönemin uzatılması ve böylece parlamentoya dayalı hükümetlere daha uzun bir çalışma süresinin tanınması, grup yetkilerindeki değişiklikler yoluyla olur olmaz muhalefet engellemelerinin önlenmesi, toplantı yeter sayısının üçte bire indirilişi gibi parlamento çalışmasını çabuklaştıran ve kolaylaştıran yeni çözümler yürütmeyi güçlendiren yaklaşımın değişik yönleridir.

Yürütmeyi güçlendirmede, kanun hükmünde kararname konusu gibi başka konuşmacıların dokunacakları konular dı-

şında asıl dikkati çeken ve aynı zamanda belki de 1982 Anayasasıyla, en başta atamaya ve seçmeye ilişkin yetkiler olmak üzere, yeni yetkilerle donatılmıştır. Yetkilerin bir bölümü eski Anayasadan devralınmış yetkiler. Örneğin, başbakanın, bakanların atanması, genelkurmay başkanının, Askeri Yargıtay üyelerinin atanması gibi yetkiler eski Anayasada da var. Fakat, örneğin Devlet Denetleme Kurulu üyelerinin, Yüksek Öğretim Kurulu üyeleriyle rektörlerin, Anayasa Mahkemesi üyelerinin, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerinin atanması gibi yetkiler devlet içindeki çok çeşitli organların çok sayıda üyelerini işbaşına getirme bakımından Cumhurbaşkanını son derece önemli bir organ durumuna getirmektedir.

Cumhurbaşkanına bunların dışında yeni yetkiler de verilmiştir. Örneğin Anayasa değişikliklerini halkoyuna sunabilme yetkisi, belirli koşullar ortaya çıktığı zaman seçimleri yenileyebilme yetkisi ve çok daha önemli olarak, kendi başkanlığında toplanacak bir Bakanlar Kurulunda sıkıyönetim ya da olağan-üstü hal ilan edip özgürlükleri kısıtlayıcı kanun hükmüne kararnameler çıkarabilme yetkisi Cumhurbaşkanına tanınan yeni yetkiler. 1982 Anayasasının 104. maddesi bu bakımdan uzun bir liste getiriyor. Fakat bu liste aynı zamanda bir sorunu da birlikte yaratacak gibi gözükmemektedir. Çünkü, bir yandan yeni Anayasanın 105. maddesi, eski Anayasada olduğu gibi, Cumhurbaşkanının alacağı bütün kararlara; Anayasada ve yasalarda ayrıca belirtilmedikçe, Başbakanın ve sorumlu bir bakanın imza koyması koşulunu getirmekte ve bunu cumhurbaşkanının sorumsuzluğundan doğan bir durum saymakta, fakat bir yandan da 104. maddede sayılmış olan yetkilerden hangilerinin böylesine ortak bir sorumlulukla kullanılacağı Anayasanın hiçbir maddesinde belirtilmemektedir.

Cumhurbaşkanlarına bu çeşit yetkiler veren yaklaşımlar başka anayasalarda da vardır. Ama, o anayasalarda hangi yetkilerin Cumhurbaşkanınca yalnız başına, hangi yetkilerin de ortaklaşa sorumlulukla kullanılacağı açıkça belirtilir. 1982 Anayasası böyle bir açıklık getirmediği için, bu nokta ileride sorun yaratabilir. Çünkü, bu yetkilerden bazıları ister istemez hükümet sorumluluğuna giren alanlara doğru kayma eğilimi gösterecektir. O zaman, cumhurbaşkanlığı makamı ile hükümet arasında belirli bir gerilimin ortaya çıkması da kaçınılmazlaşır.

Cumhurbaşkanı dışındaki organlar bakımından Anayasa Mahkemesine başvurma yolları 1982 Anayasasıyla hayli daraltılmıştır. Meclis içinde ancak ana muhalefet partisi ile iktidar partisi ya da eğer çok partili bir iktidar söz konusuysa, en büyük iktidar partisi ve bir araya gelebilecek 80 milletvekili bu hakka sahip. Oysa cumhurbaşkanı böyle bir başvuruyu her zaman yapabilir.

1982 Anayasasının bu yaklaşımı, yani yürütmenin türlü yollardan güçlendirilip daha etkili duruma getirilmesi hem Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları hem de dünyadaki genel eğilimi düşünürsek, son derece çağdaş bir yaklaşım olarak gözükebilir. Çünkü, yürütmenin güçlendirilmesi bütün dünya anayasalarında görülen ve devlet görevlerinin artmasıyla birlikte ağıımızın zorunlu kıldığı bir yaklaşımdır.

Yalnız, bu güçlendirişin otorite ile özgürlük arasında kurulmuş dengeleri çok fazla bozmadan gerçekleştirilmesi de çağın bir başka gereğidir. 1982 Anayasası ise, yürütmeyi güçlendirirken bir başka şeyi de mutlaka, yapılması gereken bir değişiklik ya da mutlaka düşünülmesi gereken bir zorunluluk olarak görmüştür: özgürlükler ve haklar düzeninin sınırlanması ve bu alandaki yetkilerin yasamadan yürütmeye doğru kayması. Acaba bu ikisinin birden yapılması, yani hem yürütmenin güçlendirilmesi ve hem de özgürlükler düzenine yeni sınırlamaların getirilmesi ne derece sağlıklı bir toplum yaratabilir?

Bu konuda şunu söylemek mümkün: 1961 Anayasasının kademeli, her özgürlüğe göre farklılaştırılmış ve hayli titiz düzenlenmiş sınırlama yaklaşımı Anayasanın temelinde yatan özgürlük felsefesiyle tutarlıdır. O kadar tutarlıdır ki, 1971- 1973 döneminde yapılan Anayasa değişiklikleri bu temel felsefenin yanında biraz yapay kalmakta, ona ters düşmektedir. 1982 Anayasası bu yaklaşımı tersine çevirmiştir: devletin temeli özgürlük değil, otoritedir. 1961 Anayasası temel olarak özgürlüğü alıp otoriteye buna bağlı, bunu sağlamaya yönelik bir işlev verdiği halde 1982 Anayasası öne otoriteyi, yani devleti ve kamunun genel çıkarını koyup kişinin haklarını ve özgürlüklerini bu önceliğe göre, onun bir işlevi olarak düzenlemeyi amaçlamaktadır.

Bu iki yaklaşım birbirinden çok farklı yaklaşımlardır. Ancak ikisinin de birleşebilecekleri bir nokta var.

Bu noktayı bulabilmek için şöyle düşünmek gerekir: 1932 Anayasası, yapılışının son aşamasında, bütün anayasaların ol-

ması gereken bir biçimde bir toplum sözleşmesi niteliği kazanmıştır. Halkoylaması, sonuçlarını beğenelim beğenmeyelim, Anayasaya olumlu oy vermiş olalım olmayalım, karşı oy verenleri de kapsayacak biçimde artık bütün toplumun ortak sözleşmesi olmuştur. Can alıcı nokta, Anayasanın böyle kalabilmesi, yani bir toplum sözleşmesi niteliğini saklı tutabilmesi için nelerin gerekli olduğu, nelere dikkat etmek gerektiğidir. Bu ise, büyük ölçüde, geçmişten alınabilecek derslere bağlı. 1961 Ana-yasasının vaktiyle bazılarınca ifade edildiği gibi bu toplum için lüks sayılabilecek bir otorite özgürlük dengesi getirdiği, gerçekte sağlanması kolay olmayan, ama topluma mutlaka kazandırılması gereken bir özgürlükler düzeni kurmak istediği, fakat aynı konuda toplumun ilerisinde kaldığı söylenebilir ve bu bakımdan toplumun sorumluluklarına ilişkin olarak pek gerçekçi sayılmayacak beklentiler içine girdiği ileri sürülebilir. 1961 Anayasasının ayakta kalabilmesi için iki koşulun mutlaka yerine getirilmesi gerekiyordu: Birincisi, eğer özgürlükle otorite arasında özgürlüğün ağır bastığı bir ilişki kurulmuşsa, özgürlükten yararlanacak olanların aynı zamanda ona sahip çıkabilecek bir bilince erişmeleri ve onu koruyabilecek bir güç oluşturmaları zorunluydu. İkincisi, özgürlükten yararlananların ilişkideki öbür yanı, devlet ve kamu unsurunu daima akıllarında tutabilecek bir sorumluluk düzeyine erişmeleri idi.

Bunların ikisi de olmadı.

Birincisi, özellikle özgürlüklere sahip çıkacak toplum güçlerinin oluşturulması bakımından, sanılanın aksine yalnızca bir eğitim sorunu değil, daha çok yapısal bir sorundu. Toplum ya-pısı öyle değişmeliydi ki, özgürlüklerden ve özellikle ekonomik haklardan yararlanacak olanlar yeni ekonomik güçler edinebilsinler ve bunları kullanarak özgürlüklerine sahip çıkabilsinler. Ama, ne Anayasanın temel felsefesine inanmayan iktidarlar bunu sağlayacak yapısal reformlara el attı, ne de yargı organları bunların yapılmasını kolaylaştırıcı yorumlar oluşturdu. Öte yandan, çok büyük sıkıntılara katlanmaksızın başkalarınca yapılmış bir Anayasayla yeni haklara ve özgürlüklere sahip kılınanlar da ellerindeki nimetin devletle ve kamuyla olan ilişkisini sezemediler. Alın teri dökmeden mirasa konmuşların sorumsuzluğu onlarda da görüldü.

Şimdi, 1982 Anayasasıyla sorun tersine dönmüştür.

Otoriteyle özgürlük arasındaki ilişkide otoritenin ağır bastığı bir düzen bu kez otoriteyi kullananlardan özel bir bilinç ve sorumluluk istemektedir. Daha doğrusu istemesi gerekir. Otoritenin doğru kullanılması demek, sağlıklı toplumun mutlaka dayanması gereken dengelerin oluşturulması, bunları sağlayacak yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi, daha çok dengesizlik aratacak adımlar yerine ekonomik ve sosyal yapıyı güçlendirecek politikaların uygulanması demektir. Otorite, dengenin öbür yanını, yani özgürlük yanını düşünmeden, hatta onun zayıflığından yararlanarak, kendi karşısında başka ağırlıklar yaratmayacak bir biçimde kullanılırsa, 1982 Anayasası da 1961 Anayasası gibi, çöker.

İkisini birleştiren nokta budur: ikisi de kullanılış tarzlarına göre çöken ya da yaşayabilecek olan anayasalardır.

Halkevleri

Halkevleri, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte modern, laik, inkılapçı bir ulus devlet oluşturma çabaları kapsamında Atatürk'ün Halkçılık ilkesi doğrultusunda bir yaygın eğitim kurumu olarak kurulmuştur. Cumhuriyet öncesinde benzer beklentilerle kurulan Türk Ocaklarının zamanla Cumhuriyetin yeni kadrosuyla ihtilafa düşmesi, halk kesimleriyle istenilen düzeyde diyaloga girememesi, yeni ve farklı bir kurumsal yapının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Serbest Fırka deneyimi ve Menemen Olayı inkılapların halk arasında tam olarak yerleşmediğini göstermiş, Mustafa Kemal Paşa ülkede yaşanan problemleri yerinde görmek amacıyla 1930 yılı sonlarında bir yurt gezisine çıkmış ve bu gezi sırasında Halkevlerini kurma düşüncesi ortaya çıkmıştır. Toplumsal alanda yapılan inkılapları sürdürme çizgisinde yeni bir şeyler yapma isteği ve Avrupa'ya eğitim için gönderilen gençlerin burada edindikleri izlenimler, aydınların ve yöneticilerin bu konuda neler yapılması gerektiğini tartışmalarına yol açmıştır. Çekoslovakya, Macaristan, Rusya ve İtalya gibi ülkelerde başarılı örnekleri bulunan halk eğitimi kurumları incelenerek Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve yapısına uygun olarak bu kurumların kurulmasına karar verilmiştir. Türk Ocakları 10 Nisan 1931'de toplanan olağanüstü kongre ile CHP'ye katılma kararı almış, 1931'de yapılan CHP'nin üçüncü büyük kongresinde Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır.

19 Şubat 1932'de resmen faaliyetine başlayan Halkevleri, aynı gün 14 ayrı merkezde açılmıştır. Ankara Halkevinin açılış töreninde CHP Genel Sekreteri Recep Peker *"Biz Halkevlerinin samimi ve bütün Türk vatandaşlarını müsavî şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamaya ve itinalı bir kültür çalışması içinde millî birliğe yükseltmeye azmetmiş bulunuyoruz"* diyerek bu konudaki beklentileri özetlemiştir.

Halkevlerinden bir diğer beklenti de, inkılabın prensiplerini yerine getirme görevini alma konusunda isteksiz olan Türk entellektüellerini seferber etmektir. Bu görüşler rejimin önemli prensiplerinden biri olan Halkçılık anlayışının benimsetilmesine ilişkin bir yaklaşımın ifadesidir. Bu da ancak halk terbiyesi ile mümkün olacaktır. Bunların yaşama geçirilmesi maksadıyla Halkevlerinde 9 ayrı kol oluşturularak çalışmalara başlanmıştır. Bu kollar Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dersaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük ve Tarih ve Müze kolları şeklinde sınıflandırılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1932 yılında Halkevlerinin teşkilat, idare ve mesaisine ilişkin olarak yayınladığı Talimatnamede, *"Cumhuriyet ve inkılap esaslarını bütün ruhlara ve fikirlere hakim mukaddes iman şartları halinde perçinlemek vazife ve mecburiyeti karşısında bulunduğu, Menemen hadisesi ve benzer vakalardan çok uzak olunmadığı vurgulanarak, Halkevlerinin fırka programının temelleri olan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık prensiplerinin yerleştirilmesi için bu uğurda çalışacak mefkureci vatandaşlar için toplayıcı ve birleştirici yurtlar olacağı"* belirtilmektedir.

Halkevleri tüzel kişiliği olmayan, genel merkezi bulunmayan, doğrudan CHP Genel Sekreterliğine bağlı ve genel sekreterin sorumluluğu altında olan kuruluşlardır. En önemli işlevi telkin ve terbiye yoluyla inkılapların halka benimsetilmesi olan Halkevleri, fırkaya kayıtlı olan veya olmayan bütün vatandaşlara açıktır, memurların bu teşkilata girmelerinde kanuni bir sakınca yoktur hatta memurlar Halkevlerine üye olmaya teşvik edilmektedir. Öğrenciler ise Halkevlerine girebilecekler ancak reşit olduktan sonra üye kayıtları yapılacaktır. Halkevlerinin açılması ve mesaisine ilişkin görev ve yetki Vilayet İdare Heyetlerine aittir. Ankara Halkevi başkanının seçilmesi ve bütçesinin onaylanması Genel İdare Heyetince yapılmaktadır. Ayrıca Halkevi şubelerinin gelişmelerini sağlayacak yardımlar kabul edilecek ve ihtiyaçlar doğrultusunda değerlendirilecektir. Bir Halkevinin açılabilmesi için şubelerinin açılmasına elverişli bina, para ve diğer maddi unsurların oluşturulması ve en az üç şubenin kurulması gerekmektedir. Halkevlerinin açılması

konusunda bina temini, tanzim ve teşrifi fırkaya ait olup, CHF'ye muhalif olmadıkça ve başka siyasi fırkalara mensup olmadıkça, Halkevleri her türlü milli cemiyetlerin toplantısına açıktır. Partili partisiz ayrımı yapmaksızın herkesin katılımına açık olan Halkevlerindeki faaliyetler ücretsiz olarak ve gönüllülük esasına göre yürütülmüştür.

Halkevlerinin en etkin şubelerinden biri olan dil, edebiyat ve tarih şubesinin hedefi, bulunduğu yerin genel kültür seviyesinin yükseltilmesini sağlayacak konularda konferanslar düzenleyerek cumhuriyet ve inkılap prensiplerinin kökleşmesine; memleket sevgisinin ve vatandaşlık görevi duygusunun yükselmesine yol açmaktır. Bu konudaki çalışmaların halka duyurulabilmesi amacıyla da dergiler yayınlanmış ve yayınlanmakta olan diğer dergi ve gazetelerde de amaçları doğrultusunda yayınlar yapılmıştır.

Güzel sanatlar şubesinin görevi musiki, resim, heykeltraşlık, mimarlık ve tezyini sanatlar gibi çeşitli sanat dallarında yetenekli insanları teşvik ve himaye ederek, bulundukları yerin sanatsal anlayış seviyesini yükseltmektir. Yeni bir anlayış olarak müzikte gayenin uluslararası musiki ve söyleniş tarzını esas tutmak ve bunu uygulamak olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca halkın milli marşları ve şarkıları öğrenmesine yardım ederek bunların milli günlerde milletçe hep bir ağızdan söylenmesini sağlamak en önemli görevleri arasındadır.

Temsil şubesinde Genel İdare Heyetince tercih edilecek piyesler sergilenecektir. Temsil kolunun amacı, yeni kurulan rejimin pratik hayata aktarılmasının sanat aracılığıyla yapılmaya çalışılmasıdır. Oyunlarda aranan özellikler, Türk toplumunun çağdaş yaşamını bütünlemesi, ulusal duyguları doyurması, devrim ilkeleri ışığında ulusal sorunları işlemesi, devrimin dünya görüşüne uygun halk yaşamı, değişimler ve ilerlemeleri konu edinmesi ve her sınıfa seslenebilen yetiştirici türden olmaları olarak özetlenebilir. Nitekim 1932 yılında Halkevlerinde sergilenen Akın, Beyaz Kahraman, Mavi Yıldırım, Çoban, Köy Muallimleri, Özyurt gibi oyunların işlediği konulara bakıldığında bu kanıyı gözlemlmek mümkündür.

Spor şubesinde Türk gençliğinin ve Türk halkının sporu bir kütle hareketi ve milli bir faaliyet haline getirmesi gerektiği vurgulanarak çeşitli spor dallarında faaliyetlerin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

İçtimai yardım şubesi, Halkevinin bulunduğu bölgede yardıma muhtaç kimsesiz kadın, çocuk, yaşlı, malul ve hastalara yardım etmeyi sağlayacak faaliyetlerde bulunmuştur. Halk dersaneleri ve kurslar şubesinde halkın kültürel seviyesini yükseltmek amacıyla okuma yazma, yabancı dil, fen ve sanat dersleri ile pratik hayat bilgileri eğitimi vermek esastır.

Halkevleri için kütüphane ve neşriyat şubesinin önemi de büyüktür. Halkevi kurulmasının şartlarından biri bir kütüphane ve okuma odasının oluşturulmasıdır. Şubenin amacı, milli kültürü besleyecek eserleri çoğaltmak ve mümkün olduğu kadar her zümrede okuma zevkini uyandırmak için mümkün olan tedbirleri almaktır. Ayrıca bu şube içinde yer alan neşriyat bölümü yayın işlerinin yardımcı bir kolu olarak telgraf, telsiz ve radyo aracılığıyla veya özel tamimlerle halk arasında yayılması gerekli olan bilginin geniş bir alana yayılmasını sağlamaktadır.

Köycülük şubesi köylerin sıhhi, medeni ve sosyal gelişiminin sağlanmasına, köylü ile şehirli arasında sevgi ve uyum duygularının güçlenmesine çalışmaktadır. Bu doğrultuda kır bayramları düzenlenerek kaynaşma sağlanmakta, imkan olmayan yerlerde köylülere okuma yazma öğretilmekte, on beş günde bir okuma yazma bilmeyen köylülerin mektupları yazılmakta, himayeye muhtaç olanların resmi işlerini kolaylaştırmaya yardım edilmektedir. Köy öğretmenleri bu şubenin doğal üyeleri olarak bahsedilen işlerle bizzat ilgilenmektedirler.

Müze ve sergi şubesi ise Halkevi müzesi ve sergiler grubu olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Müze kolu bulunduğu bölgedeki tarihi eser ve abidelerin korunması konusunda resmi makamlarla yardımlaşmakta, bölgede müze varsa

zenginleştirmeye çalışmakta, yoksa da kurulması konusunda çaba göstermektedir. Sergi grubu ise çeşitli sanat dallarındaki eserlerin Halkevinde sergilenmesini sağlamak ve satışlarına aracılık etmektedir.

Halkevlerinin örgütlenme yapısı ve amaçları o günkü koşullarda oldukça idealist bir yapı sergilemektedir. Yüzde yetmiş beşi kırsal kesimde yaşayan nüfusun henüz % 10.6'sı okuma-yazma bilmektedir ki, bu oranın sadece % 3.7'si kadınlardan oluşmaktadır. 1927-1928 öğretim yılında Türkiye'de ilkokul sayısı 6.043, öğretmen sayısı 15.194, öğrenci sayısı 461.985'dir. Cumhuriyet kurulduğunda 1923-1924 öğretim yılında okul sayısının 4.894, öğretmen sayısının 10.238, öğrenci sayısının 341.941 olduğu dikkate alındığında azımsanmayacak bir gelişme olduğundan söz edilebilir. Ancak bahsedilen dönemde 40 bin iskan bölgesi ve köy bulunduğu, yaklaşık 6 bin öğretmenin köylerde görev yaptığı düşünülürse, 34 bin köyün henüz okulsuz ve öğretmensiz olduğu görülmektedir. Bu sayılar hedeflenen modele ulaşmak için oldukça fazla enerji ve maddi kaynağa ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. İnkılapların özümsemesinin yolu, halkı eğitmekten geçmektedir.

Halkevlerinin, inkılapların yerleşmesinde en etkili olduğu konular, dilin Türkçeleştirilmesi, tarih tezinin yerleştirilmesi, geniş halk kitlelerine okuma yazma öğretilmesi ve başta dil ve tarih konuları olmak üzere toplumda yeni oluşan milli ve manevi değerlerin Halkevlerinin temsil kolu aracılığıyla vatandaşlara telkin edilmesi olmuştur.

Dil, tarih ve edebiyat şubesinin ilk üç yıllık faaliyetine bakıldığında çalışmaların oldukça verimli geçtiği görülmektedir. 1932-1935 yılları arasında Halkevleri aracılığıyla dilin Türkçeleştirilmesi, okuma yazma ve tarih tezine yönelik yurt çapında dikkate değer gelişmeler yaşanmıştır. Dilin Türkçeleştirilmesine ilişkin olarak öncelikle araştırma ve derleme başlığı altında eski Türkçe eserlerdeki sözler derlenmiş, halk dilinde yaşayıp yazı diline henüz geçmemiş sözler toplanmış, eski Türkçe'nin ve kullanılan halk Türkçe'sinin gramer ve şive özellikleri tespit edilmiştir. İkinci olarak yazı dilinde kullanılan yabancı kökenli sözlerin ifade ettiği mefhumları anlatabilecek Türkçe kökenli sözler bulunup teklif edilmiş, dile ait yol gösterici yazılar yazılmış ve öz Türkçe sevgisini yaymak hedeflenmiştir. Halkevlerinde bu ilkeler doğrultusunda ve Türk Dil Kurumunun direktifleri altında 1935 yılı itibarıyla 40.000 adet fiş derlenmiş ve Türk Dil Kurumuna gönderilmiştir.

Dil şubelerinin çalışmaları doğrultusunda Bursa, Elazığ ve Akçakoca Halkevleri öz Türkçe olmadığı düşünülen köy ve sokak adları hakkında incelemeler yaparak bazılarını değiştirmişlerdir. Öz Türkçe hareketinin bir uzantısı olarak 1934'de yasalaşan soyadı kanununun uygulanmasına ilişkin olarak bulundukları bölgedeki çalışmalara ön ayak olmuşlardır. CHF Genel Merkezinden Halkevlerine gönderilen genelgeler ve soyadlarının yer aldığı kitaplar aracılığıyla kullanılabilecek soyadları halka bildirilmiş ve birçok kişinin soyadı bulmasına yardımcı olunmuştur. Yine Ankara Halkevinde soyadı koyma töreni yapılarak halk soyadı almaya teşvik edilmiştir. Beşiktaş Halkevinde öz dille konferans müsabakası yapılmış, Denizli Halkevinde dile ait 9 vecizenin çeşitli yerlere asılması kararlaştırılmış, Eskişehir'de okullarda öz dille yazılmış ödev yarışmaları yapılmış, Beyoğlu Halkevinde de Güneş Dil Teorisi hakkında konferans düzenlenmiştir.

Dil şubeleri okuma yazma öğretme konusunda da başarılı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Dil şubelerinin önemli çalışmalarından birini de yayınladıkları dergi ve kitaplar oluşturmaktadır. Ankara Halkevi tarafından 1932 yılında yayımlanmaya başlanan Ülkü dergisi bu dergilere en önemli örneklerden biridir. Çeşitli konuları kapsaması bakımından edebi, kültürel ve sanatsal açıdan oldukça doyurucu bir dergidir. Derginin inkılap heyecanını yaymak, parti prensiplerini telkin etmek ve halkevi merasimlerini toplu olarak bildirmek gibi önemli görevleri bulunmaktadır. Diğer Halkevlerinin Ülkü dergisini örnek almaları ile Halkevi, Ün, Kaynak ve Taşpınar gibi önemli örnekleri de bulunan çok

sayıda dergi halkevleri tarafından yayınlanmıştır. 1944 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı'nın ekonomik koşulları Halkevlerini de etkilediğinden çıkarttıkları dergi sayısı 22'ye kadar düşmüştür. Savaş sonrası normalleşme sürecine girilmesiyle Halkevlerinin yayın faaliyetleri yeniden canlanmıştır. Kapatıldıklarında Halkevlerince yayınlanan dergi sayısı 77'ye ulaşmıştır.

Halkevi dergilerinin halkı bilgilendirmek, mahalli kabiliyetleri ortaya çıkarmak, söz derleme çalışmaları yapmak, köylünün kalkınması davasına hizmet etmek, güzel sanatların gelişmesine katkıda bulunmak gibi işlevleri olmuştur. Çeşitli halkevleri tarafından çok sayıda kitap da yayınlanmıştır. Kitaplardan önemli bir kısmı tarih tezi kapsamında yayımlanan şehir tarihine ilişkin çalışmalardır. Halkevlerinin yayınları arasında kitap ve dergilerin yanında, inceleme ve derleme niteliğinde broşürler de bulunmaktadır.

Tarih kolunun başlangıçta dil ve edebiyat kolu ile birlikte çalışmalarını sürdürmesi planlanmışken, daha sonra tarih tezi çalışmalarının yoğunluğu nedeniyle dil kolundan ayrılarak müze ve sergi kolu ile birleştirilmiştir. Tarih şubelerinin de halkta inkılap heyecanı uyandırmak ve her yapılan işin kitleler için olduğunu anlatmak adına yaptığı yerel tarih çalışmalarından başka, tarihi eserleri incelemek için tarih gezileri düzenlemek, tarihi eserleri bulmak veya olanları bir araya getirip tasnif ederek sergilenmesini sağlamak, en önemlisi de tarih tezini kanıtlayan belgeler bulmak gibi görevleri bulunmaktadır.

Halkevlerinin dil ve tarih kolundan sonra özel bir misyona sahip olan temsil kolunun en önemli özelliği, bir fikrin büyük bir kitleye kısa zamanda ve etkileyici bir biçimde verilmesini sağlamasıdır. Temsil kollarında ilk zamanlarda hep tarihi ve milli konular üzerinde duran piyesler yazılmış, hatta manzum eserler olmasına dikkat edilerek ulvi heyecanları haykıran sözlerin halkın aklında kolay kalması istenmiştir.

1940 yılında sayıları 378'i bulan halkevlerinin altı ayda bir, merkeze yollanan faaliyet raporlarının sonuçlarına göre çıkan istatistiklerdeki rakamlar kurumun verimliliğini göstermektedir. Bu tarihe kadar Halkevlerinde 2835 konferans verilmiş, bu konferanslar 917.724 kişi tarafından dinlenmiştir. 158 dönem Türkçe kursu verilmiş, 11.430 kişi bu kurslardan faydalanmıştır. 39 dönem yabancı dil kursu düzenlenmiş, 2674 kişi devam etmiştir. İkmale kalan öğrenciler için 24 dönem yetiştirme kursu açılmış ve 1323 öğrencinin faydalanması sağlanmıştır. Kütüphanelerdeki kitap sayısı 349.093'e ulaşmış, okuyucu sayısı ise 2.030.761 olmuştur. Ortalama olarak bir halkevine 1133 kitap düşmektedir. 2921 tiyatro gösterisi yapılmış, 918.104 kişi temsilleri izlemiştir. Bir halkevine 9 temsil düşmektedir. Bu yıl itibarıyla Halkevlerinde 208 radyo, 13 amplifikatör, 76 hoparlör, 101 bando bulunmaktadır. 1492 köy gezisi yapılmıştır. 1940 yılında çeşitli nedenlerle Halkevlerine gelenlerin sayısı 8.133.829 kişidir. Bundan sonra İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı maddi ve manevi sıkıntılar nedeniyle faaliyetlerin sayısı ve yoğunluğunun azaldığı görülmektedir.

1940 yılında halkevlerinin özellikle kaza, nahiye ve köylerde daha lokal bir modeli olan halkodaları açılmaya başlanmıştır. Halkodalarının sayıları: 1940'da 141, 1943'de 143, 1945'de 2338 ve 1950 yılında 4322'dir. Başlangıçta 10.000 Halkodası açılması hedeflenmiş olmakla birlikte 1947-1950 arasında sadece 278 oda açılmıştır. Halkodalarının gelişim seyrinin en hızlı olduğu dönem kuruluşundan 1944'e kadar olan dönemdir. Halkevlerinin on beşinci çalışma yılını bitirdiğinde geldiği noktaya bakıldığında sayıları 469'a ulaşmış, Halkodalarının açıldığı yılda 140 olan sayıları 1948'de 4261'e ulaşmıştır.

1948 yılına gelindiğinde halkevi olmayan il, halkevi veya halkodası olmayan ilçe merkezi kalmamıştır. Aynı yıl dil ve edebiyat kolları, Türk Dil Kurumunun tüzüğüne göre bulundukları yerlerde bu kurumun şubesi haline getirilmiştir.

Halkevlerinde bundan sonraki dönemde çeşitli konularda toplantılar, anma günleri ve konferanslar düzenlenmiş, genellikle tarihi kazılar ve halk sağlığı konularının yoğun olduğu konferans konuları ile fikir tartışmalarına da yer verilmiştir.

Aynı dönemde tiyatro kolu için 1947 yılında CHP Genel Sekreterliğince 90'a yakın oyun yazdırılıp bastırılmış ve 30 kadar oyunun da oynanması tavsiye edilmiştir. 1939 yılında Dahiliye Vekaleti tarafından bazı oyunlar yasaklanmıştır. Dahiliye Vekaletince yasaklanan piyesler arasında Namık Kemal'in "Akif Bey", "Kara Bela", "Vatan", Halide Edip'in "Kenan Çobanları", Şemseddin Sami'nin "Gaye", İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun "Sait Çelebi" adlı eserleri ile birlikte Nazım Hikmet'in bazı eserleri bulunmaktadır.

Halkevlerinin faaliyet hayatı boyunca tiyatro kolları amatör olmakla birlikte yerleştirilmek istenen inkılap kültürünün topluma iletilmesinde önemli bir görevi yerine getirmiştir. Temsillerle yurdun her yanında köylere varıncaya kadar dil ve tarih tezlerinin görsel olarak ifade edilmesine çalışılmıştır. Şöyle ki, piyeslerde kullanılan terimler ve kişi adları tamamen yeni Türkçe kelimelerden oluşmakta, konuları ise tarih tezinin savunuculuğunu yapmaktadır. Türklerin Anadolu'da kurdukları köklü uygarlığa yapılan vurgu yanında, Osmanlı'ya aynı ölçüde ağırlık vermeyen, buna karşın Cumhuriyet dönemini öven bir anlatım hakimdir. Diğer yandan temsiller aracılığıyla yerleştirilmeye çalışılan Batılı değerlerin toplu bir sunumu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Başka bir deyişle giyinişi, davranışı, eğitimi ve görgüsüyle tamamen çağdaş bir insan tipi yaratmayı amaçlayan ve bunu da toplumun bünyesine bu yolla zerk eden bir yaklaşım sergilenmiştir. Öyle ki, tiyatro konusunda "propaganda" çizgisinin fazlasıyla ön plana çıkması, sanatsal yanının zayıf kaldığı yönünde eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur.

Halkevlerinin 19 yıl süren ilk dönem çalışmaları, 1951 yılında Demokrat Parti tarafından verilen Halkevlerinin kapatılmasına ilişkin yasa tasarısının 8 Ağustos 1951'de yürürlüğe girmesi ile son bulmuştur. Halkevlerinin kapatılma arifesinde okuma-yazma oranının Cumhuriyet'in ilk yıllarına oranla üç kat arttığı görülmektedir.

Cumhuriyetle birlikte kurulmaya çalışılan ulus devletinin değerlerini halka benimsetmek ve yeni rejime uygun vatandaş tipini yetiştirmek esasıyla hareket eden Halkevleri, 1930'lar Türkiye'sinin en önemli eğitim ve kültür kurumlarıdır. Halkevleri okuma yazma oranının artmasında, dil ve tarih tezlerinin anlatılmasında gerek yayınları, gerekse düzenledikleri konferanslar ve temsiller aracılığıyla kültürel seviyenin artmasında ve ihtiyacı olan vatandaşlara yiyecek, giyecek, barınma ve sağlık vs. çeşitli yardımların yapılmasında faaliyet gösterdiği dönemde oldukça etkili işlev görmüştür. Aynı zamanda aydınlarla halkın biraraya geldiği sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle olma arzusunun gerçekleşmesine zemin hazırlayan mekanlar olmuştur. Halkevleri inkılaplarla birlikte yeni oluşmaya başlayan değerlerin kabul görmeye başlamasında da ön ayak olmuşlar, özellikle kadınların yeni sosyal kimliğinin vurgulanması, danslı, çaylı toplantıların düzenlenmesi, sinema, müzik, resim ve diğer sanat dallarının hayata geçirilmesi şehir hayatında etkilerini kısa zamanda göstermiştir. Bununla birlikte tek parti döneminde merkezîyetçi anlayışın güçlü oluşu, halkevlerinde özgün faaliyetlerin geliştirilmesine engel olmuş ve gerek halkevi yöneticileri gerekse halkevi mensupları inkılapların yerleştirilmesi adına üstlendikleri rolde edilgen bir yapı sergilemişlerdir. Halkevlerine kuruldukları dönemde yüklenen misyon göz önüne alındığında, Cumhuriyet döneminin pek çok idealinin gerçekleşmesine büyük katkı yaptığını söylemek mümkündür.

Yasemin DOĞANER

KAYNAKÇA

103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara t.y.

AYKUT, Selim Sabit, **Rakamla Türkiye**, Ankara 1947.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, AİTİA Yay., 2. Baskı, Ankara 1981.

BCA CHP Fonu, 490.01.3.14.36.

BCA CHP Kataloğu, 490.01.854.373.1

CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

Cumhuriyet Halk Fırkası Talimatnamesi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1932.

Cumhuriyet, 24 Şubat 1932, 4 Nisan 1932.

ÇAVDAR, Tevfik, "Halkevleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1981.

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Gündoğan Yay., Ankara 1990.

Devlet Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi CHP Fonu, 030.18.01.02.30.55.15.

DOĞANER, Yasemin, "Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde Halkevleri", **Kök Araştırmalar**, C II, S 2, Güz 2000, s.77-98.

ERDAL, İbrahim, **Halkevlerinin Kuruluşu Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932-1951)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, "Halkevlerinde Tiyatro", **CHP Halkevleri Neşriyatı Konuşmalar Broşür I**, Ankara 1940.

Hakimiyeti Milliye, 25 Mart 1931.

Halkevleri 1940, Ulusal Matbaa, Ankara t.y.

İstatistik Göstergeler (1923-1995), Başbakanlık Devlet İstatistik Ens. Yay., Ankara 1996.

KAPLAN, Kadri, "Halkevleri", **Atatürk ve Halkevleri Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler**, TTK, Ankara 1974, s.131-141.

KARADAĞ, Nurhan, **Halkevleri Tiyatro Çalışmaları 1932-1951**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1998.

KARAÖMERLİOĞLU, Asım, "The People's Houses and The Cult of the Peasant", **Middle Eastern Studies**, Vol.4, Number 4, October'98, Special Issue "Turkey Before and After Atatürk", Ed. by: Sylvia Kedouric, p.67-91.

KARPAT, Kemal H., "The People's Houses in Turkey Establishment and Growth", **The Middle East Journal**, No: 1-2, vol 17, Winter-Spring 1963, p.55-67.

SERTEL, Savaş, **Ulus Devlet Modernleşmesinin Taşra'ya Yansıması Tunceli'de Kurulan Halkevleri ve Halkodaları (1937-1951)**, İstanbul 2019.

ŞAKİROĞLU, Mahmut, "Halkevleri Dergileri ve Neşriyatı", **Kebikeç**, Yıl 2, S 3, 1996, s.131-142.

TANER, Hasan, **Halkevleri Bibliyografyası**, Recep Ulusoğlu Bs., Ankara 1944.

TOKSOY, Nurcan, **Halkevleri; Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak**, Orion Kitabevi, Ankara 2007.

18/01/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkevleri/?pdf=3626> adresinden erişilmiştir

TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER VE NEDENLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ DENEMESİ

Hakkı UYAR*

Öz

Yakın dönem Türkiye tarihi aynı zamanda askeri darbelerin de tarihidir. Bunda köklü bir demokrasiye sahip olmamanın etkisi büyüktür. Ekonomik refah seviyesi ve eğitim/kültür seviyesi yüksek toplumlarla demokrasi kültürü gelişmiş toplumların ürünü olan demokrasi, bu temel özelliklerden birine bile yeterince sahip değilse sıklıkla kesintiye uğramaktadır. İlginç ve dikkat çekicidir ki çağdaş demokrasiler, Batılı ülkelerde kök salmış durumdadır. Türkiye sahip olduğu zayıf altyapı nedeniyle demokratik açıdan sıklıkla kesintiye uğramaktadır. Yaşanan siyasal ve sosyoekonomik krizler, askeri darbelere ortam sağlamaktadır. Nitekim 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 darbeleri bunun yansımasıdır. Bu makalede bu darbeler, nedenleri ve sonuçları üzerine durulurken 15 Temmuz 2016 darbe girişimin ayrıksı özelliği üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Demokrasi Tarihi, Türkiye'de Askeri Darbeler, Askeri Darbelerin Nedenleri.

AN ANALYSIS ATTEMPT ON MILITARY COUPS AND THEIR CAUSES IN TURKEY

Abstract

Turkey's near-term history is also a history of military coups. The fact that not having a long-established democracy has a great effect on this. Democracy, which is the product of societies with high economic welfare and education/culture level, and societies with developed democracy culture, is often interrupted if it is not qualified with even one of these basic features enough. It is interesting and remarkable that contemporary democracies have taken root in Western countries. Due to poor foundation that Turkey has been undergoing, a democratic point of view is often interrupted. The political and socio-economic crises experienced, provide an atmosphere for military coups. Indeed, the coups of 27 May 1960,

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
(hakki.uyar@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-6309-4919).

12 March 1971, 12 September 1980 and 28 February 1997 are reflections of this. This article focuses on these coups, their causes and consequences, the discrete feature of the July 15, 2016 coup attempt will also be emphasized.

Keywords: *Turkish History of Democracy, Military Coups in Turkey, The Causes of Military Coups.*

Giriş

Türk devlet geleneğinde ordunun rolü büyüktür. Dünyada kimi milletler (Hollanda, İngiltere) “*tüccar millet*” tabiri ile anılırken Türkler “*asker millet*” tabiriyle anılır ve “*ordu millet*” ifadesi sıklıkla dile getirilir.

Osmanlı İmparatorluğu, Türklerin tarihleri boyunca kurdukları imparatorlukların en büyük ve en uzun ömürlü olanıdır. Bu devlet insan kaynakları, sermaye birikimi ve üretim kapasitesi itibarıyla kendisinden 3-4 kat güçlü olan Avrupa karşısında merkezi devlet yapısı, örgütlenme gücü ve daimî ordusuyla büyük bir askeri başarıya imza attı. Söz konusu başarı birkaç yüz yıl boyunca devam etti.

Ortaçağın sonlarından itibaren kapitalist üretim ilişkileri ve yükselen kentli toplum yapısıyla feodal toplum yapısının sınırlarını aşarak merkezi devletlerin/krallıkların yükselişi karşısında Osmanlı Devleti ciddi zorluklar yaşamaya başladı. Batının ekonomik ve toplumsal dinamizmi coğrafi keşiflerin önünü açarken Portekiz ve İspanya ile başlayan sömürge imparatorlukları, İngiltere ve Hollanda’nın öncülüğünde ticaret imparatorluğuna dönüştü. İngiltere, gelişim potansiyeli ile sanayi imparatorluğunun habercisi oldu. Merkantilist ekonomik politikalar neticesinde özellikle Batı Avrupa’da ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal model, Osmanlı Devleti’nin ekonomik ve toplumsal modelinin tamamıyla dışındaydı. Batı Avrupa’nın ihracatı teşvik eden ithalatı kısıtlayan merkantilist politikaları karşısında Osmanlı ekonomik ve toplumsal modeli işeci tavrını sürdürdü. Bu model, ithalatı teşvik ederken ihracatı kısıtlayıcı bir özelliğe sahipti. Halkın temel ihtiyaçlarını karşılamayı öncelikli politika olarak gören Osmanlı modelinin iki belirleyici özelliği daha vardı: Gelenekçilik ve Fiskalizm... Sözü edilen ekonomik ve toplumsal model, mülkiyetin de gelişmediği bir ortamda ekonomik dinamizm yaratamadı ve geleneksel toplum yapısını sürdürdü¹. Ardı ardına gelen askeri yenilgiler, ordu ve maliye alanında reformların önünü açtı.

Batı’daki değişim ve dönüşüm, Osmanlı sosyal ve ekonomik düzeninin bozulmasına yol açtı. Her şeyden önce Osmanlı hazinesinin gelir kaynaklarında ciddi bir kayıp yaşandı. Bunlardan biri savaş gelirleriydi. Savaşlar bir gelir

1 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018; Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

kaynağı olmaktan çıkıp masraf kapısı haline geldi ve hazineye bırakın gelir getirmeyi yük haline geldi. Diğer taraftan ticaret yollarındaki değişim, Akdeniz merkezli (İpek ve Baharat yolları) ticaretin yerini Atlantik merkezli bir ticaret alınca Osmanlı hazinesi bir diğer gelir kaynağını da kaybetti. Bu durumda bütün yük tarım vergilerinin üzerine kaldı. Tarımsal alana binen ağır vergi yükü, çift hane sahibi çiftçinin toprağını terk ederek çift bozan olmasına yol açtı. Bu da geleneksel olarak Osmanlı ordusunun iki temel ayağından birinin zayıflamasına yol açtı. O da tımarlı sipahilerdi. Osmanlı ordusunun taşra ayağını oluşturan tımarlı sipahi sisteminin zayıflaması, merkezi sistemdeki kapı kulu askerinin gücünü ve sayısını arttırdı. Dolayısıyla taşradaki tımarlı sipahinin merkezdeki kapıkulunu dengeleme imkânı ortadan kalktı. Merkezdeki kapıkulu yani yeniçeri sayısının artması, hem ordu içerisindeki dengeyi bozdu ve hem de nakdi maaş alan yeniçerinin bütçeye olan yükünü arttırdı. Çünkü tımarlı sipahi maaşını aynı (yani ürün) olarak alıyordu. Oysa yeniçerinin maaşı nakitti ve sayıca artması merkezi bütçeye daha büyük yük demektir.

Batı karşısında uğranılan askeri yenilgiler, orduda reform ihtiyacını arttırırken bütçeye binen mali yükler de maliye alanında reform ihtiyacını doğurdu. Bu bağlamda ilk Osmanlı reformlarının ordu ve maliye alanında olması şaşırtıcı değildi. Ordu alanında yapılacak reformların temel dayanağı asayiş ve eğitimin yanı sıra yeni teknolojileri yakalamaya yönelikti. Maliye alanındaki sıkıntı da diğerinden aşağı değildi. Çünkü hem gelir kaynaklarını arttırmak ihtiyacı mevcuttu ve hem de masrafları kırmak da ayrı bir zorunluluktuktu. Maliyeye yönelik gelir kaynaklarını arttırmanın yolu halkın üzerine binen yükün artmasına ve iltizam sistemine yol açtı.

Maliye alanında tasarruf çabaları, bütçe açıklarını kapatmak açısından bir zorunluluk olmakla beraber uygulamada yeniçeri maaşlarında kesintiye gidilmesine yol açtığı için ayaklanmalara da yol açtı. Yeniçeri ayaklanmalarının başka nedenleri de olmakla birlikte düşük değerli akçeyle maaş almak en büyük ayaklanma nedeni idi. Bu, gümüş paranın içerisine bakır katılarak değerinin düşürülmesi ya da kırpık akçeyle maaşın ödenmesi şeklinde kendini göstermekteydi. Sözü edilen uygulamanın günümüzdeki adı devalüasyondur. Doğal olarak devalüasyon alım gücünü düşürmesi dolayısıyla ücretli kesimde tepkiye neden olmaktaydı. Klasik yeniçeri ayaklanmalarının nedenleri arasında yeniliklere direnmek, yeni teknolojileri benimsememek ve disiplinsizlik gibi nedenler bulunmakla beraber, ana nedenin ekonomik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim günümüzdeki askeri darbelerin nedenleri arasında benzer etkileri bulmak mümkündür.

Genç Osman, III. Selim gibi padişahların bile canını kaybetmesine yol açan yeniçeri ayaklanmalarına son veren II. Mahmut oldu. Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasıyla birlikte yeni bir askeri yapı oluşturulmaya başlandı. Askeri idadiler bunların başında gelmekteydi. Örneğin Kuleli Askeri İdadisi’nin kuruluşu 1834 tarihlidir. Mustafa Kemal Atatürk ve kuşağı da bu okullarda

yetiştir. İdadilerin dışında ve onlardan da önemli üç okul sayılmalıdır: Mülkiye, Harbiye ve Askeri Tıbbiye...²

Lale Devri, III. Selim, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde önemli kırılma noktalarından geçen Osmanlı modernleşmesinin öncüsü bürokratları. Özellikle Tanzimat döneminin bürokratlarıyla birlikte modernleşmenin öncülüğü padişahlardan önce Tanzimat paşalarına geçti ve sonra da modernleşmeci eğilimler alt düzeyde bürokratlara da yansıdı. Devletin bekası meselesi, uzun 19. yüzyıla damgasını vurdu. 1859'da ortaya çıkan Kuleli Vakası'ndan başlayarak takip eden süreçteki Jön Türk/Yeni Osmanlılar hareketinin entelektüel boyutunda sivil bürokratların ciddi bir etkisi olsa da I. Meşrutiyet'in ilanında askeri bürokrasinin etkisi de yadsınamaz. Kısa ömürlü I. Meşrutiyet sonrasında yeniden canlanan ve İkinci Jön Türk hareketi olarak tanımlanabilecek olan İttihat ve Terakki örgütlenmesi içerisinde asker ve sivil bürokrasinin yeraltı örgütlenmesi dikkat çekici boyutlardaydı. 1908'de dağa çıkarak II. Abdülhamit'i meşrutiyeti yeniden ilan etmeye zorlayanlar da bu genç subaylardı³.

1. Cumhuriyetin II. Meşrutiyet'ten Çıkardığı Dersler

Ordunun “mektepli” subaylarının gücüne dayanarak Meşrutiyet döneminin etkili gücü olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti⁴, modern anlamda asker-siyaset ilişkisinin başlangıcının kapısını açan örgütlenme oldu. Yakın tarihimizin en ilgi çekici örgütlenme yapısına ve dinamizmine sahip olan İTC, dayandığı ordu gücü ve silahlı fedailerıyla orduyu tam anlamıyla siyasetin içerisine soktu. Bunun sakıncalarını hissetmek için çok beklemek gerekmedi. Bunun ilk belirtisi 31 Mart ayaklanmasıydı (13 Nisan 1909). Ordu içerisindeki alaylı-mektepli çatışması, meşrutiyet yanlısı ve meşrutiyet karşıtı çatışma olarak da kendini gösterdi. 31 Mart sürecinde yaşananlar sonrasında yaşananların habercisi gibiydi. Birinci Balkan Savaşı'nda yaşanan büyük hezimet ve Balkan topraklarının tamamen elden çıkışı, büyük ölçüde ordu içerisinde yaşanan çatışmadan da kaynaklanıyordu.

Birinci Balkan Savaşı'nın yarattığı acı hatıralardan Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının önemli dersler çıkardıklarını söylemek gerekir. Çünkü aynı kadrolar, İkinci Meşrutiyet yıllarının kurmay subaylarıydı. Bu isimlerin başında elbette Atatürk gelmekteydi. İttihat ve Terakki'nin 1909 Kongresi'nde ordu ve siyasetin iç içe geçmesinin orduyu zayıf düşüreceğini söylemesi; İttihat ve

2 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999; Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

3 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İkinci Meşrutiyet Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

4 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Terakki Cemiyeti’nin partileşmesini ve ordunun da kışlasına dönmesini istemesi İttihatçı kadroların muhalefetiyle karşılaşmıştı. Atatürk’e göre İTC içinde çalışmak isteyen subaylar askerlikten istifa etmeli ve ancak o zaman siyasetle uğraşmalarına izin verilmeliydi. Bu konuda yasal önlemler de alınmalıydı. İsmet Bey (İnönü) de ordunun siyasetten ayrılması fikrindeydi. Nitekim, bu konuda kendisinden hazırlaması istenen bir tasarıyı, arkadaşlarının da katkılarıyla hazırladıktan sonra Mahmut Şevket Paşa’ya sunmuştu. Fevzi Paşa (Çakmak) ise, Balkan Savaşları sırasında ordu içinde yaşanan İttihatçılık-Halâşkârcılık gibi ayrılıklardan ders alınarak, aynı hataya Kurtuluş Savaşı’nda düşülmediğini belirtmektedir.

II. Meşrutiyet döneminde ordu ve siyaset iç içe bulundu. İttihatçı kadrolar siyasette ordunun gücünden yararlanmaya devam ettiler. Birinci Balkan Savaşı yenilgisinin faturasını Hürriyet ve İtilafçılara kesen İttihatçılar, Ocak 1913’te yakın dönem Türkiye tarihinin ilk modern hükümet darbesini yaptılar ve Babıali Baskını ile iktidarı ele geçirdiler. Ordu içerisindeki İttihatçı subaylar İTC’yi desteklerken Halaskar zabitan ise HİF’yi destekliyordu. Halaskar, kurtarıcı demektir. Kimi kimden kurtaracaktı? Ülkeyi düşmandan değil, İttihatçılardan kurtaracaktı. Doğal olarak ordu vatan savunmasını ihmal ederek siyasal çatışmanın ortasında yer almış, kendi içerisinde bölünmüş ve bu da dağılma sürecini hızlandırmıştı. Ordunun siyasetteki etkisi II. Meşrutiyet yıllarına damgasını vurdu. Bunun elbette ki sembol ismi Enver Paşa idi. İTC’nin üç önemli paşasından ikisi asker kökenli paşaydı: Enver Paşa ve Cemal Paşa...

Birinci Dünya Savaşı’nın yenilgiyle sonuçlanması ve Mondros Ateşkes Antlaşması’nın ardından işgallerin başlaması, Millî Mücadele’nin fitilini ateşledi. Dağıtılan ve silahlarına el konulan ordunun pek çok subayı, yerel direniş odaklarıyla birleşerek ulusal direnişin öncüsü oldular. Bu örgütlenmenin mimarı Mustafa Kemal Paşa oldu. Neticede ve zorunlu olarak ordu yine siyasetin içindeydi. Hatta ordu komutanı paşalar Birinci Meclis’te milletvekili olarak da yer aldılar.

Kurtuluş Savaşı’nın olağanüstü koşulları nedeniyle ordu komutanı Paşaların mebus olarak Birinci Meclis’te bulunmaları mümkün olabilmişse de bunu takip eden dönemde, 1924 yılının siyasal koşulları içerisinde (TpCF denemesi öncesinde) TBMM’deki paşalar, mebusluk ya da askerlikten birini tercih etmek zorunda bırakıldılar. İkinci Meşrutiyet’in ilanını takip eden dönemde Mustafa Kemal’in istediği şey, ancak 15 yıl sonra gerçekleştirilebildi. Cumhuriyet’in Meşrutiyet’ten aldığı en önemli derslerden biri de ordunun siyasetin dışına çıkarılması gerektiği idi. Bu aynı zamanda Kemalist kadronun orduya tam egemen olmasına da imkân sağladı. Ordunun 1960 yılına kadar siyasal yaşamın dışında kalmasını sağlayan nedenlerden biri de bu altyapıydı⁵.

5 Hakkı Uyar, “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Kadrolarının İkinci Meşrutiyet’ten ve Birinci Dünya Savaşı’ndan Çıkardığı Dersler”, *Belgi*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Kış 2014/1, S.7, 2014. Atatürk döneminde

2. Askeri Darbelerin Nedenleri

Türkiye'nin son yüzyılındaki gelişmeler göstermektedir ki, siyasal cepheleşmeler, devalüasyonlu ekonomik krizlerle beraber demokrasinin kesintiye uğramasına yol açmaktadır. Örneğin 27 Mayıs öncesinde 1958 devalüasyonu ve Vatan Cephesi; 12 Mart öncesinde yine devalüasyonlu ekonomik kriz ve sağ-sol cepheleşmesi; 12 Eylül öncesinde ekonomik kriz, 24 Ocak kararları ve Milliyetçi Cephe; 28 Şubat öncesi 5 Nisan kararları (1994) ve Laik-İslamcı cepheleşmesi...⁶ Devalüasyonlu ekonomik kriz ve siyasal cepheleşme askeri darbelerle ortam yaratmaktadır; ancak, bu ikisine üçüncü bir nokta ilave edilmelidir. O da askeri darbe için dış destek (ABD/NATO onayı) sağlanmasıdır. Özetle devalüasyonlu ekonomik kriz ve siyasal cepheleşme askeri darbenin iç dinamiklerini oluşturmaktadır. Bunların tamamlayıcısı olarak dış onay devreye girmektedir. İç ve dış dinamiklerin tam olması, darbenin önünü açmaktadır. Bu noktada 15 Temmuz 2016 darbe girişimini ayrıca ele almak gerekmektedir. Çünkü 15 Temmuz, iç dinamikler oluşmadan ve doğrudan dış güdümlü bir darbe görünümü arz etmektedir.

Türkiye'de çoğulcu hayatın başladığı İkinci Meşrutiyet'ten günümüze kadar geçen süreçte Türk siyasal yaşamı neredeyse siyasal cepheleşmelerin tarihi olmuştur. Bu cepheleşmeleri şöyle sıralamak mümkündür:

a. *İttihatçı-İtilafçı cepheleşmesi (1908-1922)*

b. *Vatan Cephesi (DP-CHP, 1958-1960)*

c. *Sağ-Sol cepheleşmesi (1965-1980)*

- *Milliyetçi Cephe (1975-1980)*

d. *Laik-İslamcı cepheleşmesi (1990'lı yıllar)*

Siyasal cepheleşme konusu, günümüzde hâlâ günceldir. Çünkü siyasal cepheleşme Türkiye'de halen devam etmektedir; hatta devletin tüm kesimlerinden toplumun tüm kesimlerine sirayet edecek bir düzeydedir. Demokrasinin sadece yasal düzenlemelerle olabileceği algısının yanlışlığına dikkat çekmek gerekir. Demokrasi, öncelikle modern toplumun ürünüdür. Kentlileşmiş, sanayileşmiş, eğitim/kültür düzeyi yüksek, köylülüğü ve feodal/geleneksel ilişkileri azaltmış, birey ve yurttaş kimliğinin ön plana çıktığı, ulusal bütünlüğünü sağlamış bir toplumda demokrasi kökleşebilir ve sağlıklı işleyebilir. Türk demokrasisi bu altyapıyı tam oluşturmada uygulamaya konduğu için pamuk ipliğine bağlı bir şekilde yürümeye çalıştı. O nedenle de

ordunun rolü için bkz. Ümit Özdağ, *Atatürk-İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Kripton Basın Yayın, İstanbul, 2017.

6 Hakkı Uyar, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012. Türkiye'deki ekonomik krizler için bkz. Gülten Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

siyasal cepheleşme ve devalüasyonlu ekonomik kriz dönemlerinde kesintiye uğradı. Bunu dış konjonktürün de kolaylaştırdığı ayrı bir gerçektir.

1950’li yıllar boyunca DP’nin iktidar olmayı ve CHP’nin de muhalefet olmayı içine sindiremediği söylenebilir. Bunda demokrasi kültürünün eksikliği, sosyal ve ekonomik gelişmişliğin yetersizliği gibi pek çok etkenin yanı sıra, temsilde adaletsizliğe yol açan ve partiler arası çatışmayı tırmandıran seçim sisteminin (çoğunluk sistemi) de önemli bir etkisi vardı.

Gerçekten de 1950 seçimleri ve Şubat 1950’de çıkarılan seçim kanunu, bir ülkede seçimlerin sağlanması gereken iki temel şeyden sadece birini sağlayabildi. Sağladığı, seçim güvenliği ve seçimlerin dürüst yapılmasıydı. Sağlayamadığı ise, temsilde adaletti. 1950 seçimlerinde % 52.7 oy alıp 408 milletvekili çıkaran ve TBMM’de % 84 oranında temsil edilen DP’nin parlamentodaki ezici üstünlüğü, O’nun CHP’yi yok sayması sonucunu da doğurdu⁷. DP, ezici bir üstünlükle iktidar olmayı içine sindiremedi. CHP de, % 39.4 oy alıp 69 milletvekiliyle TBMM’de % 14 oranında temsil edilmeyi içine sindiremedi. Aynı durum 1954 seçimlerinde de devam etti. DP Türk demokrasi tarihinin en yüksek oyunu alarak (% 58), 502 milletvekili çıkardı. CHP ise % 35 gibi bir oy almasına rağmen 31 milletvekili çıkarabildi.

27 yıllık tek parti iktidarından sonra CHP’nin aldığı oyun çok altında milletvekiliyle parlamentoda temsil edilmesi, O’nu olumsuz yönde etkiledi. Aslında bu seçim kanununu, dönemin Başbakan Yardımcısı Nihat Erim öncülüğünde hazırlayan bizzat CHP’nin kendisiydi. DP de bu yasa tasarısına onay vermiş; Millet Partisi’nin itirazlarına rağmen tasarı yasalaşmıştı. 1950 seçimleri ile TBMM’de, aldığı oydan % 32 oranında daha fazla temsil edilen DP ile % 25 oranında daha az temsil edilen CHP’nin, bu seçim kanunu ile, demokrasi konusunda iyi bir sınav verdiklerini söylemek güçtür. Parlamentoda temsilde orantısızlık, Meclis üstünlüğü sisteminin verdiği gücün de etkisiyle DP’yi demokrasiden hızla uzaklaştırdı ve otoriterleşmeye yöneltti. Tahkikat Komisyonu ile en üst noktaya çıkan demokrasiden hızla uzaklaşma eğilimi ortaya çıkmasaydı, yapılacak ilk dürüst seçimlerde CHP’nin iktidara gelmesi olasıydı. DP’nin içinde bulunduğu eğilim böyle bir dürüst seçime imkân tanır mıydı? Bunun zayıf bir olasılık olduğu ifade edilebilir. Ancak, askeri müdahale de CHP’nin tek başına iktidara gelmesini önlemiştir; bunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Neticede, askeri müdahale ve otoriterleşme hem demokrasiye hem de ülkeye zarar vermektedir⁸.

Demokrasinin kökleştiği, sağlıklı işlediği bir Türkiye, 200 yıllık modernleşme tarihinin ve Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının çabalarının meyvesi olacaktır.

7 Hakkı Uyar, *Türkiye’nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yayınları, Ankara, 2014.

8 Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Yukarıda sözü edilen cepheleşme süreçleriyle çıkan büyük ekonomik krizlere de dikkat çekmek gerekir:

- a. 1929-1931
- b. 1958-1961
- c. 1978-1981
- d. 1988-1989
- e. 1994
- f. 1998-2002

Bu büyük krizlere ek olarak 1947, 1969, 1982 ve 1991 krizleri küçük krizler olarak sayılabilir.

Siyasal cepheleşme tarihleriyle çıkan ekonomik krizler, zayıf Türk demokrasisinin tökezlemesine yol açmaktadır. Buna dış konjonktürden onay alındığında askeri darbenin kapısı açılmaktadır. Bu noktadan sonra Türkiye'deki askeri darbeler şöyle tasnif edilebilir:

- a. 27 Mayıs 1960
- b. 12 Mart 1971
- c. 12 Eylül 1980
- d. 28 Şubat 1997

Türkiye'deki başarısız ya da etkisiz askeri darbe girişimleri ise şöyle tasnif edilebilir:

- a. Talat Aydemir'in darbe girişimleri:
 - a.i. 22 Şubat 1962
 - a.ii. 20-21 Mayıs 1963
- b. 27 Nisan 2007 e-muhtıra
- c. 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi

2.a. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 27 Mayıs 1960 Darbesi

Yukarıda sözü edildiği gibi darbelere yol açan ortak nedenler olmakla beraber her askeri darbenin kendine özgü nedenleri de bulunmaktadır.

27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayalım:

- a.** Vatan Cephesi uygulaması (1958-1960)
- b.** Devalüasyonlu ekonomik kriz (Dolar 2,80’den 9 TL’ye)
 - b.i.** Enflasyonist mali politikalar ve hayat pahalılığı
 - b.ii.** Karaborsa
- c.** Plansız yatırım politikaları ve yolsuzluklar
- d.** Partizan bir yönetimin kurulması, hukuk devleti ilkelerinden uzaklaşılması
 - d.i.** 6-7 Eylül 1955 olayları
 - d.ii.** Anayasa’yı ihlal
 - d.iii.** Tahkikat Komisyonu
 - d.iv.** Kırşehir’in ilçe yapılması, Malatya’nın bölünmesi...
- e.** Aydınların, gazetecilerin, üniversitelerin üzerinde kurulan baskı yönetimi, kısıtlamalar, görevden açığa almalar, hapis cezaları
- f.** Yasama organının gücünü ve meşruiyetini yitirerek Yürütme organının etkisi altına girmesi

27 Mayıs 1960 darbesinin sonuçlarına bakalım:

- a.** Askeri darbe geleneğinin önünü açtı.
- b.** Yassıada yargılamaları yargılamanın siyasallaşmasına yol açtı. 1960 öncesindeki yargının baskı altında olmasından ve intikam aracı olarak kullanılmasından farklı değildi.
- c.** İdamlar (Menderes, Polatkan, Zorlu) toplumsal kutuplaşmayı bir kere daha kışkırttı.
- d.** 1961 Anayasası kabul edildi. Söz konusu anayasa tarihimizin en özgürlükçü anayasası olsa da, getirdiği düzen ile birlikte kendinden önceki döneme tepki niteliği taşımaktaydı. Uzlaşmanın değil tepkinin ürünüydü. Bu da beraberinde yeni sorunları getirdi.
 - d.i.** Keskin kuvvetler ayrılığı
 - d.ii.** Meclis üstünlüğü sisteminin yerine anayasanın üstünlüğü sistemi: Anayasa Mahkemesi
 - d.iii.** Çift Meclis sistemi: Millet Meclisi+Senato:TBMM
 - d.iv.** Barajsız nispi seçim sistemi... (Çoğunluk sistemine ve tek parti yapısının egemenliğine tepki...) Koalisyonların önünü açtı ve yürütmenin gücünü aşırı zayıflattı.

e. Planlı ekonomi için DPT'nin kurulması...

f. Ordunun siyasette etkisinin artması... Yeni darbe girişimleri. Talat Aydemir'in 1962-63 darbe girişimleri, İnönü'nün bastırması ve Aydemir'lerin idamı...

g. Ordu içerisinde darbe yapan kadroların emir-komuta zincirinde olmamasının orduya etkisi

h. MGK'nin kurulması ve ordunun siyasetteki etkisinin kurumsal olarak artması...

ı. Asker kökenli cumhurbaşkanları... Cevdet Sunay...

i. Geniş fikir özgürlüklerini sağlayan ortam... Yükselen sol akımlar karşısında sağ akımların kullanılması, toplumsal çatışma...

j. İlk kez sosyalist bir partinin parlamentoda yer alması: TİP

k. Son yüz yıllık dönemde İkinci Meşrutiyet ile birlikte en özgürlükçü dönem olarak söylenebilir.

2.b. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 12 Mart 1971 Darbesi

12 Mart darbesine giden süreçte yaşananları şöyle sıralamak mümkün:

a. Ülkede yaşanan sağ-sol kutuplaşma...

b. 1968 olaylarının dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemesi. Boykot ve işgal gibi eylemlerin silahlı eylemlere dönüşü... Çatışma ve soygunlar...

c. Latin Amerika modelinden esinlenen sol grupların orduya sızarak etki yapmaya çalışması...

d. Ordu içerisindeki 9 Mart'çı örgütlenme... Baas vb. bir yapılanma girişi... Yön dergisi ve Devrim gazetesi... Doğan Avcıoğlu...

e. Ekonomik kriz. 1969 devalüasyonu...

f. AP içerisindeki bölünme ve güç kaybı...

g. "Genç subayların rahatsız" olması karşısında emir-komuta zinciri içerisinde ve 9 Martçı yapıya karşı yapılan darbedir.

h. Ordu dışarısında ise sağ hükümete karşı yapılmakla beraber radikal sol gruplar ana hedeftir. O nedenle ilk başta darbenin kime karşı yapıldığı anlaşılamamıştır.

ı. 27 Mayıs'ın getirdiği özgürlüklere yönelik kısıtlama eğilimi de taşır. 15-16 Haziran 1970 olayları... DİSK'in kuruluşu...

i. Memduh Tağmaç'ın "Toplumsal ilerlememiz ekonomik ilerlememizin önüne geçti" sözlerinin bazı hak ve özgürlüklerin kısıtlanacağına işaret etmesi ve bu sözlerin darbe ortamında yapılacaklara işaret etmesi...

12 Mart darbesinin sonuçlarını şöyle özetlemek mümkündür:

a. 12 Mart, muhtıradır. 27 Mayıs, Meclis’i kapatırken 12 Mart sadece hükümetin istifasını istemekle yetinmiştir.

b. Demirel istifa etmiş, ara rejim hükümetleri dönemi başlamıştır (1971-1973, Nihat Erim, Naim Talu, Ferit Melen).

c. Askeri yönetim ve etki artmıştır. Sola karşı Balyoz harekâtı yapılmıştır. Ordu-Aydın birlikteliği tezi başarısız olmuştur.

d. İnönü ile Ecevit, darbeye karşı izlenecek politika nedeniyle yollarını ayırdı. İnönü yumuşak muhalefet ile yönlendirmeden yana iken Ecevit aleni tavrı aldı.

e. Deniz Gezmiş ve arkadaşları idam edildi.

f. Askeri vesayetten çıkış Faruk Gürler’in cumhurbaşkanı olmasını önleyerek mümkün oldu. Demirel-Ecevit uzlaşması bunun önünü açtı.

g. Şiddet eylemleri kısa süreli kesintiye uğrasa da sonrasında hız kazandı.

h. Siyasal cepheleşme ve terör eylemleri 12 Eylül’ün nedenlerinden birini oluşturacaktır.

ı. ABD’nin etkisiyle haşhaş ekimi yasaklandı. Bunu kaldıran Ecevit hükümeti oldu.

2.c. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 12 Eylül 1980 Darbesi

Türkiye tarihinde yaşanan en ağır askeri darbe 12 Eylül 1980 darbesidir. Nedenleri şöyle sıralanabilir:

a. Sağ-sol cepheleşmesi... Milliyetçi Cephe

b. Suikastlar, faili meçhul cinayetler, katliamlar... Cavit Orhan Tütengil, Kemal Türkler, Gün Sazak, Abdi İpekçi, Nihat Erim... Maraş ve Çorum olayları...

b.i. 1 Mayıs 1977 katliamı

c. Ekonomik kriz... 24 Ocak 1980 kararları ve devalüasyonu...

d. Siyasal sistemdeki tıkanma. Zayıf hükümetler... Tek başına iktidar kuramayıp ve küçük partilerin etkisi...

d.i. 1974’te dağılan hükümetin yerine 200 gün hükümet kurulamayışı

d.ii. 5 Haziran 1977 seçimleri: CHP % 41 oy, 213 milletvekili... (salt çoğunluk 226)

d.iii. Güneş Motel pazarlıkları

e. Cumhurbaşkanı seçemeyiş. 1973'teki uzlaşmanın gerçekleşmeyişi... Mart-Eylül 1980 arasında cumhurbaşkanlığının vekaletle yürütülmesi...

f. Batı ile yaşanan sorunlar... Amerikan ambargosu... Haşhaş ekimi ve Kıbrıs meselesi...

g. Darbede dış etkenler... Soğuk savaş koşulları... ABD'nin İran ve Afganistan'dan sonra Türkiye'yi de kaybetmek istememesi... Kontrollü darbenin önünü açtı.

Darbenin sonuçları şunlardır:

a. Emir-komuta zinciri içerisinde yapıldı. Yaşanan en sert darbedir.

b. İsmet İnönü'nün vefatından sonra gerçekleşen ilk darbedir.

c. Soğuk Savaş döneminin son darbesidir.

d. Yunanistan NATO'ya geri döndü. 1980 öncesinde Demirel ve Ecevit, Yunanistan'ın dönüşünü VETO etmişlerdi. Yunanistan, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası NATO'nun askeri kanadından çıkmıştı.

e. Yüz binlerce gözaltı, tutuklama, idamlar ve işkenceler...

f. Siyasal partiler ve TBMM kapatıldı. Liderler tutuklandı. Siyasi yasaklı oldular.

g. 1982 Anayasası kabul edildi. 1961 Anayasasından farklı olarak tarihimizin en kısıtlayıcı anayasasıdır. 1961 Anayasası nasıl kendinden önceki döneme tepki niteliği taşıyorsa, 1982 anayasası da kendinden önceki döneme tepki niteliği taşır. 1961 de 1982 de askerlerin hazırlattıkları anayasalardır.

h. Liberal ekonomi politikaları devreye girdi. Sendikalar hak ve özgürlükler kısıtlandı.

ı. Kontrollü birçok partili rejim devreye girdi. Pek çok parti ve siyasetçi veto yedi.

i. % 10 seçim barajı geldi. Küçük partilerin etkisi kırıldı. Bununla birlikte merkez sağ ve merkez solda parçalanma meydana geldi:

i.i. MDP-ANAP-DYP

i.ii. HP-SODEP-DSP

2.d. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 28 Şubat 1997 Darbesi

Son başarılı askeri darbe olarak 28 Şubat 1997 muhtırasını anmak gerekir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

a. 1990’lı yıllarda merkez sağ ve merkez soldaki parçalanmayı darbenin nedenleri arasında saymak gerekir. Ancak bu parçalanma aynı zamanda 12 Eylül darbesinin sonuçları arasındadır.

a.i. Merkez sağda Tansu Çiller-Mesut Yılmaz çatışması

a.ii. Bülent Ecevit- Erdal İnönü/Murat Karayalçın- Deniz Baykal

b. Ekonomik kriz ve 5 Nisan 1994 devalüasyonu

c. Siyasal cepheleşme: Laik-İslamcı

d. RP’nin Laiklik ve Batı karşıtı söylemleri...

e. 8 yıllık eğitim ile ilgili tartışmalar...

Bin yıl süreceği belirtilen ama sadece 5 yıl sürebilen 28 Şubat’ın sonuçları arasında şunlar sayılabilir:

a. 28 Şubat MGK kararları ile 8 yıllık eğitim de dahil laiklik temelli politikalar benimsendi. Erbakan kararları imzalamak zorunda kaldı.

b. Meclis açık kalmakla birlikte hükümet üzerinde baskı yaratıldı. Erbakan başbakanlığı hükümet ortağı Çiller’e devretmek istedi.

c. Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Çiller’e vermedi. DYP’den istifalar meydana geldi.

d. Erbakan siyasi yasaklı hale geldi. RP kapatıldı. FP kuruldu.

d.i. R. Tayyip Erdoğan okuduğu şiir nedeniyle mahkûm oldu.

d.ii. Fethullah Gülen Amerika’ya kaçtı.

e. 1999 seçimleri öncesinde Ecevit’in başbakanlığı döneminde Öcalan yakalandı.

f. 28 Şubat’ın 1000 yıl süreceği beklentisi oluştu. Ancak 5 yıl sürdü.

g. 1999’da kurulan koalisyon hükümeti 2001 ekonomik kriziyle yıkıldı: DSP-MHP-ANAP Hükümeti...

h. Erdoğan’ın liderliğinin önü açıldı. Gülen Amerikan’dan Türkiye’yi etkilemeye devam etti.

ı. Netice itibarıyla post modern ya da anayasal darbe olarak tanımlamak mümkündür.

2.e. Nedenleri ve Sonuçlarıyla 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi

15 Temmuz darbe girişiminin üzerinden üç yılı aşkın bir süre geçti. Olay sıcaklığını koruduğu gibi konuya ilişkin belge ve bilgilerin net bir şekilde henüz ortaya konulamamış olması, olaya dair analizleri zorlaştırmaktadır. Bu noktada mahkeme tutanaklarının ve TBMM 15 Temmuz Darbe Komisyonu Raporu ile eklerinin incelenmesi bir zorunluluk olarak ortadadır. Bununla birlikte Türk demokrasi tarihi üzerine çalışan bir tarihçi olarak 15 Temmuz 2016 gecesi darbe girişimi gerçekleşirken konuya ilişkin fikrim oldukça netti. Saat 23.00 civarında darbe girişimi hakkında fikrimi soranlara sosyal medya hesabımda şu kısa yanıtı yazmıştım:

“Darbe girişimi... Fethullahçı darbe girişimi deniyor. Geçen günlerde üç general-amiral tutuklanmıştı. Muhtemelen Gülen Cemaati mensubu idi bunlar. Şimdiki girişim, İnönü’nün bastırdığı Talat Aydemir darbe girişimi vakasına benziyor. 1962-1963 tarihinde İnönü, Aydemir’in iki darbe girişimini bastırmıştı”.

Bu kanaate nasıl varmıştım? Aslında darbe girişimini öğrencilerimin ve arkadaşlarımin sosyal medya üzerinden attıkları mesajlardan öğrendim. Saat 22.00 civarıydı. Herkes fikrimi soruyordu. Bense Ermeni sorunu üzerine yürüttüğüm bir projenin eski harfli belgelerini çevirmekle meşguldüm. Televizyon kanallarını açtım. Yaz günü, Cuma akşamı saat 21.30 civarında darbe mi olurdu? Şaşırtıcı görünüyordu. Darbelerle ilgili deneyim, hafta sonunda yapılması itibarıyla örtüşmekteydi. Ancak genel olarak darbeler gece yarısından sonra, sabaha karşı yapılmaktaydı. Darbe planının erkene çekilmesinin temel nedeni deşifre oldukları düşüncesi olsa gerekti. Ancak bu başarısızlığın nedenlerinden birini oluşturacaktı.

Darbenin emir-komuta zincirinde olmayışı ve ortada görünen bir liderinin bulunmayışı benim Fethullahçı darbe girişimi yorumunu yapmamın nedenlerinin başında gelmekteydi. Çünkü TSK içerisinde 2007-2012 döneminde Ergenekon-Balyoz vb. davalarla Gülen cemaati mensuplarının önü açılmıştı. Bu tasfiye süreci olmasaydı şüphesiz 15 Temmuz darbe girişimi gerçekleşmezdi. Tasfiye, darbecilerin o kadroları doldurmasına imkân sağladı. Darbe girişiminin Talat Aydemir’in darbe girişimlerine benzemesi başarısız olmasının nedenlerinden biriydi elbette⁹. Bu nedenle de 15-16 Temmuz gecesi köşe yazısı yazdığım internet sitesine Talat Aydemir darbe girişimleriyle Fethullahçı darbe girişimini karşılaştıran bir makale yazdım: Saat 03.00 civarıydı. Makale şöyle idi:

“27 Mayıs sonrasında TSK içerisinde cunta örgütlenmeleri devam etmekteydi. Dönemin başbakanı İsmet İnönü, darbe hazırlıklarının farkındaydı. Bu kapsamda darbecilerin lideri olan Talat Aydemir’in komutanı olduğu Harp Okulu’nu ziyaret etti (5

9 Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP (1960-1971)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017; Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri - 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2004; Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Şubat). İnönü, darbecilere girişimlerinin farkında olduğunu, onlarla mücadele edeceğini ve onlardan çekinmediğini, demokratik rejim için mücadele edeceğini göstermekteydi.

İnönü, hükümet ve Genelkurmay başkanlığı, darbe yapacak olanları pasif görevlere atamak isterken, 22-23 Şubat gecesi Aydemir ve ekibi darbe girişiminde bulundu. 22 Şubat akşam saatlerinde başlayan darbe girişimi, 23 Şubat sabahı bastırıldı. Darbe girişimi, 23 Şubat tarihli gazetelere şöyle yansdı:

- Hareket bastırıldı.

- Başkumandan Cevdet Sunay’ın bildirisinden sonra harekate girişenler hükümete bağlı kuvvetlere katıldılar.

- Hareketi idare eden Harp ve Tank Okulu kumandanları ile subaylar nezarete alındı. İzinli sayılan öğrenciler silahtan tecrit edilerek Ankara’ya terke davet edildiler.

- Harekete girişenler, Başbakan radyoda konuşurken yayını kestiler.

- Harekete geçenler, Meclis’in feshini ve Harp Okulu komutanı Aydemir’in görevinde bırakılmasını istiyorlardı.

İnönü, darbecilerin kan dökmekten teslim olmaları karşılığında sadece emekliye sevk edilecekleri ve yargılanmayacakları sözünü verdi. Darbenin başarıya ulaşamayacağını gören Aydemir ve ekibi teslim oldu.

İnönü, darbeye karşı karargâh olarak kullandığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı’ndan çıkarken gazetecilere verdiği demeçte, ‘Dün bu saatlerde dostun ve düşmanın küçümseyerek baktığı bir Türkiye vardı. Bugün dost ve düşmana karşı, engin bir gururla, göğsü kabarmış dev bir Türkiye vardır. İşte iki cümle ile durumun izahı’ dedi. Daha sonra Meclis’e gelen İnönü’yü milletvekilleri –darbe girişimini önlediği için- ayakta alkışladılar.

22 Şubat olaylarının ardından radyoda halka hitap eden İnönü, ‘Şahsi tahakküm sistemi kurmak daima halkın ve ordumuzun mukavemetiyle karşılaşacaktır’ dedi. Burada İnönü’nün hedefinde doğrudan Aydemir vardı; ama, sözleri 27 Mayıs öncesine de göndermeler içermekteydi. Şubat ayı sonunda bütçe görüşmelerinin tamamlanması dolayısıyla Meclis’te konuşan İnönü, ülkenin sorunlarının çözüm yerinin Meclis olduğunu söyledi:

‘Meclis görevini başaramazsa buhranlar önlenemeyecektir’.

22 Şubat sonrasında emekliliğe sevk edilen Aydemir (1962), 20 Mayıs’ı 21 Mayıs’a bağlayan gece (1963) bir kez daha darbe girişiminde bulundu. Bu kez darbe girişimi daha hafif bir şekilde atlatıldı. Emekliliğe sevk edilen Aydemir’in ordu üzerindeki etkisi azalmış ve ordunun hükümete bağlılığı artmıştı. İktidarın çok da müdahalesine gerek kalmadan ordu, darbe girişimini kendi içerisinde etkisiz kılmayı başardı. İnönü, millete hitaben yayınladığı mesajında özellikle darbecileri destekleyen Harbiyelilere seslendi. Ordunun bütün kuvvetlerinin meşru hükümetin emrine girdiğini, ülkede asayişin sağlandığını ve hükümetin duruma egemen olduğunu söyledi. Harbiyelilere bir yılda ikinci defadır bazı maceracıların peşine takıldıklarını, milletin bundan ‘esef ve hicap’ duyduğunu belirtti ve şöyle devam etti:

‘Memleketimizin içinde ve dışında bütün itibarına zarar veren gafil insanlar sizi sevk etmektedirler. Hareketinizin maddi ve manevi mesuliyetinin ne kadar ağır olduğunu bilecek yaşta ve tahsildesiniz. Derhal kışlalarınıza dönünüz, devlet kuvvetlerine teslim olunuz. Kan dökülmeden yerinize dönerseniz, hiç olmazsa babalarınızı ve ailelerinizi utançtan ve felaketten kurtarırsınız’.

İnönü, sözlerini şöyle tamamladı:

‘Devlet kuvvetleri, bütün orduları ve bütün millet yenilmez kuvvetiyle isyanın karşısındadır’.

Darbe girişiminin başarısız olması üzerine kaçan Aydemir, daha sonra yakalandı. Ayrıca 20 emekli subay da ifadeleri alınmak için gözaltına alındı. Bunlar arasında 14’ler olarak bilinen eski MBK üyeleri de vardı. Olaylar sırasında 7 şehit verildi, 26 kişi de yaralandı. Aydemir ve arkadaşlarının yargılanmasına kısa bir süre sonra başlandı (7 Haziran). 21 Mayıs darbe girişiminde bulunanların yargılandığı ve Mamak Mahkemeleri diye bilinen dava, Eylül ayı başında sonuçlandı. İdama mahkûm edilen Aydemir ve arkadaşlarının cezasını Ocak 1964’te Meclis onayladı”.

Bu cümlelerin ardından da şöyle yazımı bitirdim:

“Darbe girişiminde bulunanlar acaba Aydemir’in darbe girişimini hiç incelediler mi? Siyasi iradeyi ele geçiremezsen ve ordunun ana damarının desteğini sağlayamazsan darbe başarılı olmaz. Üstelik darbeye yol açan iç dinamikler (devalüasyonlu ekonomik kriz ve siyasal cepheleşme) ve dış dinamik (ABD+NATO onayı) olmazsa meşruiyet sağlamak da mümkün olmuyor.

Son olarak şunu söylemek isterim 1962 Şubat ayında Aydemir’i darbe kararına yönelten atama ve tasfiye kararıydı. Acaba bu darbe girişiminde bulunanlar da tasfiye ve pasifize edilme durumuyla mı karşı karşıya idiler?”

Gerçekten de Türkiye’de 27 Mayıs’la başlayan 12 Mart ve 12 Eylül ile devam eden, son olarak 28 Şubat’a kadar uzan askeri darbelere bakacak olursak her birinin elbette ayrı dinamikleri var. Bununla birlikte askeri darbelerin oluşması için genel olarak siyasal kutuplaşma ve devalüasyonu da içinde barındıran ekonomik kriz iç dinamikleri oluşturuyor. İç dinamiklerin oluşmasının ardından dış onay/destek (ABD/NATO) devreye giriyor. Dört darbe için de bunu söylemek mümkün. Bu iç ve dış dinamiklerin oluşmadığı darbeler/darbe girişimleri başarısız oluyor. Talat Aydemir’de ve 15 Temmuz’da olduğu gibi...

Bugün geriye dönüp baktığımızda 15 Temmuz darbe girişimi ile Talat Aydemir darbe girişiminin benzerliğinin yanı sıra, 15 Temmuz darbe girişimi orduya sızma itibarıyla 9 Mart’çıların örgütlenmesini de andırmaktadır. Ancak 15 Temmuz darbe girişimini bu ikisinden ayıran bir başka nokta var: O da yabancı istihbarat örgütleriyle iç içe geçiş... Ne Aydemir’de ne 9 Mart’çılarda böyle bir eğilime ilişkin bir bilğimiz yok. 15 Temmuz darbe girişimi, tarihimizdeki tüm diğer darbe girişimlerinden ayrı bir özellik taşımaktadır. Önceki darbelerden farklı olarak

sivil halka ateş açtılar. Darbeye direnen 248 kişi şehit düştü, 2196 kişi yaralandı. Bu, Türkiye’de yaşanan tüm darbelerden farklı bir özellik arz etmektedir.

Kamuoyuna yansıyan verilerden 15 Temmuz darbe girişimini yapanların bu darbeye nasıl hazırlandıklarına ilişkin yeterli bilgiye sahip değiliz. Acaba geçmiş darbe girişimlerini incelediler mi? Bilmiyoruz. Ancak çok da tarihsel verileri incelemedikleri anlaşılıyor. Ordu içerisindeki tek örgütlü grup olduklarına ve yabancı devlet/istihbarat örgütlerinin desteğine güvendikleri anlaşılıyor. İyi ki de geçmiş darbeleri inceleyip çalışmamışlar. Örneğin 1913 Babıali Baskını’nı ya incelemiş olsaydılar?

Darbe girişiminin bir komplo/kurgu olduğu, danışıklı dövüş olduğu iddialarını yersiz ve saçma buluyorum. Bunu o tarihte de söylemiştim, halen de aynı fikirdeyim. Ancak şöyle bir şey olmuş olabilir: Yaklaşan Yüksek Askeri Şura’da tasfiyelerin olacağı bilgisinin sızması nedeniyle bir darbe hazırlığına girişildiği öğrenilmiş, önlem alınmış, deşifre olmaları beklenmiş olabilir. Buna bir itirazım da olmaz, doğru da bulurum.

Neticede 15 Temmuz darbe girişimi, başarısız ya da etkisiz olan askeri darbe girişimleri arasında yer almaktadır. Bu darbe girişiminin önlenişi ve bastırılması, yakın tarihimizin önemli olayları arasında yerini almıştır. Bununla birlikte buna aşırı anlam yüklemek, Çanakkale Savaşı ya da Milli Mücadele ile bir tutmak doğru bir davranış olmayacaktır. Nitekim 1971’de İsmet İnönü, CHP Küçük Kurultayında sosyalist sola ilişkin eleştirilerde bulunmuş ve bu kesimin “Bağımsız Türkiye” taleplerini ve “İkinci Kurtuluş Savaşı” yürüttüklerine dair söylemlerini eleştirmişti¹⁰:

“Yahut aşırı uç soldadır. Onun iddiası basittir. ‘Bilimsel sosyalizm yapacağız’ diyerek, dış âlemin kolu, irtica sosyalizmine gözü kapalı sürüklemek isterler. ‘Sosyal meseleleri öne almak, halletmek lâzımdır’ dediğimiz zaman, bizim gafletle memleketin aşırı sola sürüklenmek istendiğini anlayamadığımızı zannederler. Bunların hepsine karşıyız biz arkadaşlar, herkesin dilinde ‘Bağımsız Türkiye’ vardır. Herkesin dilinde yeni bir ‘Kurtuluş Savaşı yapıyoruz’ vardır. Kurtuluş Savaşı’nı her babayığidin sabahları kalktığı zaman icat edebileceği bir meydan muharebesi zannederler.

Şimdi, her 25 yaşında bir delikanlı nereden, nasıl bir kuvvetle, izan ile meydana çıktığı belli olmayan tahriklere âlet olarak, Kurtuluş Savaşı yaptığını ilân etmektedir. İnsaf, biraz insaf lâzım. Atatürk 500 senede bir defa gelmiş, ikinci 500 senede değil... Türk milleti bağrından daima Mustafa Kemaller yetiştirecektir. Türk Milletinin ceoheri, kanı, anlayışı budur. Müstakil bir cemiyet olarak yaşayacak. Bu zihniyeti yaşatmak için en son bulduğu şekil, cumhuriyettir, Türkiye Cumhuriyeti şeklindedir. Onun içinden büyük istidatlar, büyük kahramanlar çıkacaktır. Ama her gün bir düzine böyle adamlar çıkacak...

Tabiat bu kadar zengin değildir, cömert değildir”.

Sanırım İnönü’nün geçmişteki uyarısı, bugün için de geçerlidir.

10 “İnönü: Kurtuluş Savaşı bir defa olmuştur”, *Milliyet*, 24 Ocak 1971; *İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1970-1973, (25.07.1970 – 10.12.1973)*, Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2004.

Sonuç

Yaşadığımız askeri darbeler ya da darbe girişimlerini önlemenin en temel yolu devlet kurumlarını güçlendirmek ve demokratik kurumları işletmektir. Türkiye'nin bugün sahip olduğu pek çok kurumun tarihi Tanzimat dönemine kadar uzanır. Bu kurumlar Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras olarak kalmışlardır. Kurumsallaşma sürecinin tepe noktası Atatürk dönemi olmuştur. 1926 İzmir Suikastı'nın ardından söylediği *"Benim naçiz vücudum, bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti, ilelebet payidar kalacaktır"* ifadesi bu noktada son derece anlamlıdır. Batı dünyasının Ortadoğu'daki ve dünyanın diğer yerlerinde diktatörlükleri/tek adam rejimlerini desteklemelerinin arkasında yatan nedenlerden biri de budur. Yönetmesi ve kontrolü kolaydır. Üstelik buna tarikat liderlerini de eklemişlerdir. Sultan-tebaası arasındaki ilişki, şeyh-mürit ilişkisinde de geçerlidir. Baştakini ele geçirmek tebaasını da ele geçirmek demektir. Son FETÖ darbe girişimi de bunu teyit etmektedir. Benzerlerini Millî Mücadele yıllarında da gördüğümüzü söylemek gerekir.

Kurumsallaşmayan ve tek adamın egemen olduğu devletlerin dağılması ya da uzun ömürlü olmaması kaçınılmazdır. Tarih bu konuda zengin örneklerle doludur. Cengiz ve Timur'un kurduğu büyük imparatorlukların ölümlerinin ardından dağılıp gittikleri unutulmamalıdır.

Kurtuluş Savaşı'nın 100. yılında Türk ortak kimliğinde birleşerek tebaa değil, yurttaş ve birey yetiştirerek, eğitim sistemimizi buna göre dizayn ederek 21. yüzyılda varlığımızı sürdürebilir; barış ve refah içerisinde yaşayabiliriz. Bunun vazgeçilmezi demokrasi, hukuk devleti ve üretime dayalı bir ekonomidir. Böyle bir ortamda darbeler, tarihimizin uzak dönemlerine ait hatıralar olarak kalacaktır. Destan mı, kurgu mu tartışmasını/hamasetini bir kenara bırakarak "gerçek" olduğunu görmek ve ama bundan ders çıkararak askeri darbeleri "tarih" kılmak bir zorunluluktur. Ancak bir başka zorunluluk da yaşananlardan ders çıkarmaktır. Bir dini cemaatin diğer dini cemaatlerden farklılaşarak gücünü ve etkisini arttırıp uluslararası bir aktör haline geldiği, bu süreçte hem içeriden ve hem de dışarıdan destek gördüğü bir gerçektir. Yabancı istihbarat örgütleriyle iç içe geçerek bir terör yapılanmasına dönüşmüş ve darbe ile iktidarı ele geçirmeye çalışmıştır. Bu, ordunun bir darbesi değildir; yabancı istihbarat örgütlerinin aparatı haline gelen ve terör örgütüne dönüşen bir cemaatin darbe girişimidir. O nedenle de önceki darbelerden ya da darbe girişimlerinden tamamen ayrılmaktadır. Cumhuriyetin 100. yılına girerken yurttaş ve birey temelli çağdaş bir demokrasi inşa ederek darbe üretmeyen bir siyasal yapı oluşturmak Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için bir hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1970-1973, (25.07.1970 – 10.12.1973), Haz. İlhan Turan, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 2004.

II. Süreli Yayınlar

“İnönü: Kurtuluş Savaşı bir defa olmuştur”, *Milliyet*, 24 Ocak 1971.

III. Kitaplar

FINDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

KAYALI, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

KAZGAN, Gülten, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZDAĞ, Ümit, *Atatürk-İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Kriptan Basın Yayın, İstanbul, 2017.

ÖZDAĞ, Ümit, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri - 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2004.

TEKELİ, İlhan-Selim İLKİN, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C.1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C.3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

UYAR, Hakkı, *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

_____, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yayınları, Ankara, 2014.

_____, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

_____, *İki Darbe Arasında CHP (1960-1971)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

ÜLGENER, Sabri F., *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.

IV. Makaleler

UYAR, Hakkı, "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Kadrolarının İkinci Meşrutîyet'ten ve Birinci Dünya Savaşı'ndan Çıkardığı Dersler", *Belgi*, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Kış 2014/1, S.7, 2014, ss. 829-835.

TÜRK ANAYASA TARİHİNDE 1961 ANAYASASI'NIN YERİ VE ÖNEMİ

Bilal TUNÇ*

ÖZET

Türkiye, hukuki açıdan 1876 yılından beri anayasalarla yönetilmektedir. Türkiye'de ilk anayasa olan 1876 Kanun-i Esasi'sinden beri 1921, 1924, 1961 ve 1982 olmak üzere toplamda beş farklı anayasa kullanılmıştır. Türkiye'nin demokrasi tarihi açısından çok önemli bir durum arz eden anayasalar, modernleşme açısından da son derece önemlidir. Bu çerçevede, Türkiye'nin dördüncü anayasası olan 1961 Anayasası, başta hak ve özgürlükler olmak üzere birçok açıdan 1876, 1921 ve 1924 Anayasalarından daha ayrıntılı bir biçimde oluşturulmuştur. Ayrıca kendinden önceki anayasalardan farklı olarak 1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi neticesi hazırlanmıştır. Bu da, bahsi geçen anayasaya farklı bir nitelik vermiştir. "Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi" adlı çalışmanın hazırlanmasındaki temel amaç, 1961'de neden yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulduğunu, bu anayasasının diğerlerinden ne gibi farklılıklar taşıdığını ve ne gibi yenilikleri getirdiğini ortaya çıkarmaktır. Bu çalışma, arşiv belgelerinden, ulusal gazetelerden ve telif eserlerden istifade edilerek oluşturulmuştur. Son olarak bu makale, nitel bir çalışma olup; makalede doküman analizi tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, 1961 Anayasası, Yasama, Yürütme, Yargı.

PLACE AND IMPORTANCE OF THE 1961 CONSTITUTION IN THE HISTORY OF TURKISH CONSTITUTION

ABSTRACT

Turkey has been governed legally by constitutions since 1876. Five different constitutions have been used in the history of Turkish law. These are the constitutions of 1876, 1921, 1924, 1961 and 1982, respectively. These Constitutions, which are very important for turkey's history of democracy, are also very important in terms of modernization. In this context, turkey's fourth Constitution, the 1961 Constitution, was prepared in more detail than the 1876, 1921 and 1924 Constitutions in many respects, especially rights and freedoms. In addition, unlike his predecessor, the 1961 Constitution was prepared as a result of the Military Coup of May 27, 1960. This, gave a different quality to the aforementioned Constitution. The main purpose of this essay is to reveal why a new Constitution was needed in 1961, what differences this Constitution had from others and what kind of innovations it brought. This study was prepared by benefiting from archive documents, national newspapers and copyrights. Finally, this article is a qualitative study; It was prepared using the document analysis technique.

Keywords: Constitution, 1961 Constitution, Legislation, Executive, Judiciary.

Giriş

Anayasa, bir Devletin hukuki yapısının esasını oluşturan, millet adına yetkili olan kurumların, yetkilerini, hudutlarını birbirleriyle olan münasebetlerini belirleyen temel hak ve hürriyetleri düzenleyen temel yazılı kaynaklardır. Anayasa koyucu irade; ülkenin siyasi yönetiminde çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan olayların meydana getirdiği, ortaya çıkış yolu, hukuki yapı dışında bulunan asli kurucu iktidar iradesidir. Asli kurucu iktidarın önceki Anayasalara bağlı olmaksızın yarattığı yeni Anayasa; temel düzen normu haline gelir. Yasama, yürütme ve yargı organlarının asli kurucu iktidarın yarattığı hukuksal otorite sınırları içinde hareket etmeleri, işlemlerinin geçerlik kazanmasının ön koşuludur (Araslı 2015: 14).

Yukarıda belirtildiği üzere devleti temel alan alışılmış anayasa hukukundan ayrı bir biçimde Anayasa; uygulandığı yerlerdeki temel düşünceyi yansıtan, siyasi güçlere meşruluk veren ve ülke yönetiminde olan iktidarı düzenleyen üstün kaideler bütünü şeklinde tanımlanmaktadır. Anayasaların dayandığı temel felsefeyi ve düşünce ilkelerini ortaya çıkaran, temel fikir ve ilkelerin yer aldığı bölümler ise başlangıç kısımlarıdır (Uran 2016: 223). Sonraki bölümlerde ise anayasaların ele aldığı konular ayrıntılı bir biçimde ortaya çıkarılmaktadır.

Türkiye, 1876 yılından beri Anayasalarla yönetilmektedir. Türkler tarafından kurulan devletler, hukuka ayrı bir önem önem vermişlerdir. Yani Türk tarihinde hukuk son derece önemlidir (Akgündüz 1986: 60). Ancak anayasa açısından bakıldığında, Türkiye’de 1876’dan itibaren uygulanan anayasa hukuku tarihi çok eskiye götürülemez. Bunun sebebi ise, Türkiye’deki anayasal hareketlerin temelinde devlet gücünün sınırlandırılması ve temel hak ve hürriyetlerin korunması düşüncesinin olmasıdır. Bu bağlamda, Osmanlıların son dönemlerinden itibaren başlatılan anayasal hareketlerden ilki olan 1808 tarihli Sened-i İttifak’tan daha eski tarihlere gidilemez. Bu durumda Türkiye’de anayasaların tarihsel gelişim açısından 1808 tarihi temel alınmalıdır (Gözler 2000: 2). II. Mahmut döneminde Ayanlarla yapılan Sened-i İttifak, söz konusu anayasa hazırlık çalışmaları bağlamında değerlendirilmelidir (Erdoğan 2012: 24). Sened-i İttifak bir kanun ya da anayasa değildir. Sened-i İttifak’ın ne olduğuna gelince, iki taraflı bir belge, bir misak ya da sözleşme olarak görülebilir. Bu nitelendirme, bazı yazarlar tarafından Magna Carta’ya da benzetilmektedir. Esasında Sened-i İttifak’a misak ya da sözleşme demek hukuki açıdan en uygun terimdir (Tanör 2016: 54). Bu bağlamda, Sened-i İttifak hem maddeleri hem de verdiği teminatlarıyla karşılıklılık ve iki taraflılık gibi özellikleri taşıdığından bir sözleşme özelliği taşımaktadır.

Türkiye’de demokrasi hareketleriyle anayasal gelişmeler ve modernleşme tarihi birlikte ele alınmalıdır (Çimen vd. 2019: 128-129). Zira Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde başlayan bu gelişmeler günümüze kadar devam ederek gelmiştir. Bu kapsamda, Sened-i İttifak (1808), 1839 tarihli Tanzimat- Hayriye (Tanzimat Fermanı), Islahat Fermanı (1856) ve Kanun-i Esasi’nin (1876) ilanı, anayasal gelişmeler oldukları kadar aynı zamanda demokrasi ve modernleşme alanındaki ilerlemelerdir. Söz konusu belgelerin hazırlanmasındaki temel amaç, devletin dağılmasını ve bölünmesini engellemek olmuştur.

Bilindiği üzere 1961 Anayasası’ndan önce 1876 Kanun-i Esasi, 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasîyeleri vardır. Bunlardan birincisi Osmanlı İmparatorluğu döneminde, diğer ikisi ise yeni Türk devleti tarafından kabul edilmiştir. 1961 Anayasası’nın tam anlamıyla anlaşılması için söz konusu anayasaların incelenmesi gerekmektedir. Böylece Türkiye’de

1961 Anayasası'na giden sürecin nasıl olduğu da ana hatlarıyla ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu çalışmayla Türk anayasa tarihi konularında çalışanlara bir katkı sağlanmış olunacaktır.

1. 1961 Anayasası'ndan Önceki Anayasalar ve Genel Özellikleri

Türk hukuk tarihinde 1876, 1921, 1924, 1961 ve 1982 olmak üzere toplamda beş adet anayasa bulunmaktadır. Bu makalenin konusu olan 1961 anayasasına kadar ise birbirinden farklı üç anayasa bulunmaktadır. Bunlar da tarihsel sürece göre 1876, 1921 ve 1924 anayasalarıdır. Birinci bölümde söz konusu üç anayasa hakkında kısaca bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen anayasalardan sonra neden yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulduğu konusuna ikinci bölümde değinilecektir.

1.1. 1876 Kanun-i Esasi

1876 tarihinde Birinci Meşrutiyet'in ilânı ve bununla birlikte 20 Mart 1877'de ilk parlamento olan Meclis-i Mebusan'ın açılması, 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve dünyadaki anayasal gelişmeler açısından ciddi ve önemli gelişmeler olarak tanımlanmıştır (Özkaya 1987: 397). Bu bağlamda, Türkiye'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'nin hazırlanması ve yürürlüğe konulması, Türkiye'de demokrasinin gelişmesi ve modernleşme açısından önemli bir durum arz etmektedir şeklinde analiz edilebilir.

İlk anayasa olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, diğer anayasaların ortaya çıkmasında önemli bir rolü olmuştur (Çavdar 2013: 33). Bu bağlamda, iç faktörlerin en önemlilerinden birisi durumunda olan 1865 yılında Sultan Abdülaziz döneminde muhalif bir grup olarak ortaya çıkan Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kuran Genç Osmanlılardır (Lewis 1993: 177). Bu cemiyetin başta gelen üyelerinden Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi isimler, padişah ve idarecilerin keyfi ve adil olmayan yönetimlerine karşı meşrutiyeti savunmuşlardır. Genç Osmanlıların ya da Jön Türklerin bunu savunmalarındaki amaçları, padişah ve idarecilerin keyfi ve adil olmayan yönetimlerine karşı aydın sınıf ve reaya için yeni bir sistemi teminat oluşturmak olmuştur. Böylece ülke yönetiminde birtakım yenilik ve düzenlemeler yaparak devletin yıkılması önlenmiş olunacaktı (Akşin 1997: 39-44). Bu çerçevede Jön Türkler, padişahın meclis karşısında mesuliyeti bulunan meşruti bir yönetime geçmeyi istemişlerdir. Bu da 1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilanı ile yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. Yeni dönem de, Birinci Meşrutiyet'tir. Birinci Meşrutiyet'ten sonra ikinci defa Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinde bu durum, önemli bir sebep olmuştur (Yamaç 2014: 57).

Anayasayı hazırlamakla görevli heyet, II. Abdülhamit tarafından üyeleri belirlenen Cemiyet-i Mahsusa adında bir kurulun öncülüğünde Belçika Anayasası (1831) ile ondan esinlenerek hazırlanmış olan Prusya Anayasası (1850) örnek alınarak incelenmiş ve hazırlanan rapor padişaha sunulmuştur (Çalen 2012: 130). Söz konusu kurulun başkanlığını yürüten kişi Server Paşa'dır. Bu kurulda iki üst düzey asker, on altı üst düzey yönetici ve ulema sınıfından on kişi yer bulunmuştur. Ayrıca on altı kişiden oluşan bürokratlardan üçü gayrimüslimdir. Tasarı Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükela'nın onayından geçmiştir. Daha sonra da padişahın onaylamasıyla anayasa yürürlüğe girmiştir. Bilindiği üzere adı geçen kanun, Mebusan Meclisi tarafından hazırlanmamıştır. Zira Kanun-i Esasi'nin kabulü edilmesi için parlamentonun onayıyla halkoylamasına da gidilmemiştir. Söz konusu anayasa, hukuki olarak padişahın tek taraflı iradesinden doğmuştur. Bu çerçevede, Kanun-i Esasi hukukî yapısı bakımından bir fermanıdır (Gözler 2000: 24).

Bir kurucu meclis ya da parlamento tarafından hazırlanmayan, padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş olan 1876 metni bir “ *ferman anayasası*”dır. Ayanın ağzından çıkmışçasına kaleme alınan Sened-i İttifak’tan ve padişah adına kaleme alınan Tanzimat ve Islahat Fermanlarından farklı olarak Kanun-ı Esasî kişisel olmayan (objektif) bir dille, yasa ve hukuk diliyle kaleme alınmıştır. Metin, bir anayasaya özgü bölüm ve maddelerden oluşmaktadır (Tanör 1985: 19).

Kanun-ı Esasi, 12 adet bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu anayasa, batılı devletlerin anayasaları örnek alınarak ve mahiyet açısından ise Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik dönemde kullanılan şer’i ve örfi hukukun düzenlenmelerinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Kanun-i Esasi’yle beraber, Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez yasama, yürütme ve yargı güçleri birbirinden ayrılmış ve yeni bir yasal düzenlemeye gidilmiştir. Ancak burada yasama organının padişah’tan tamamen ayrı olduğu söylenemez. Zira anayasada yapılan düzenlemeyle yasama organının padişah’tan bağımsız davranmayacak şekilde ayarlanmıştır. Yürütme organı ise başta padişah olmak üzere Heyet-i Vekile’nin uhdesine verilmiştir. Padişah’tan bağımsız davranmayacak şekilde yapılandırılan yasama işlevi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olarak iki ayrı organdan oluşan Meclis-i Umumi’ye havale edilmiştir. Son olarak bu anayasada yargı gücü de mahkemelerin uhdesine bırakılmıştır (Ülker 2013: 106-107). Böylece 1876 yılına kadar mutlak monarşiyle yönetilen ve mutlak gücün padişahın olduğu Osmanlı İmparatorluğunda, padişahın yanında halk, kısmen de olsa, yönetime katılma hakkını elde etmiştir.

Kanun-i Esasi’de Osmanlı vatandaşlarına temel hak ve özgürlükleri kapsamında birtakım haklar verilmiştir. Bu anayasanın 8. Maddesinde Osmanlı İmparatorluğunun her vatandaşının din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin eşit kabul edildiği görülmektedir. Ayrıca Kanun-i Esasi’nin 17. Maddesinde kanun karşısında hem hak bakımından hem de sorumluluklarda eşit olmak suretiyle II. Mahmut tarafından gündeme alınan ve Abdülmecit döneminde fermanlarla sağlanmaya çalışılan “*eşitlik ilkesi*” anayasal alanda ifade edilmiş ve bu çerçevede hukuk devleti anlayışı açısından önemli bir adım atılmıştır (Ünal Özkorkut 2004: 177).

Türkiye’nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi’de ifade özgürlüğüne ait herhangi bir madde bulunmamaktadır. Bu anayasada ifade özgürlüğünün önemli bir aşaması olan basın özgürlüğü bulunmaktadır, Ancak toplanma ve dernek kurma hakkı gibi hürriyetlerle ilgili herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Bu duruma rağmen Kanun-i Esasi’de kişi hürriyeti ve dokunulmazlığı, din ve inanç özgürlüğü, kanunlara uygun olarak ticari alanda, sanatta ve ziraatta ortaklık/şirket oluşturabilme oluşturabilme hakkı, dilekçe verme, eğitim ve öğretim hakkı, devlet memuru olabilme, herkesin imkânları ölçüsünde vergi ödemesi, mal ve mülk teminatı, konut dokunulmazlığı, el koyma ve angarya olmayacağına dair yasak, kanunlara uygun olmayacak şekilde vergi alınamaması, işkence ve her türlü eziyet yasağı, gerek halkları teminat altına alınmıştır. (Ünal Özkorkut 2004: 178).

Kanun-i Esasi’de demokrasiyle örtüşmeyen iki önemli madde bulunmaktadır. Bunlar, padişahın meclisi kapatma ve sürgün etme yetkileridir. Bu çerçevede, anayasanın en tartışmalı maddeleri arasında yer alan sıkıyönetim ilanı ve padişahın sürgün etme yetkisi 113. maddede yer almaktadır (Tanör 2010: 334). 113. Maddeye göre padişahın, devletin güvenliğini ihlal ettikleri tespit edilen kişileri ülke topraklarından çıkarma yani sürgün etme yetkisi vardır (Tunaya 1985: 33). Anayasanın bu maddesi ile padişah kendi

iktidarına ve düşüncelerine ters düşen kişileri çok kolay bir şekilde sürgün edebilmektedir. Bu da, insan hak ve hürriyeti ile örtüşen bir madde değildir.

Kanun-i Esasi'nin padişahı koruyan ve padişahı güçlü kılan maddelerinden birisi de, padişaha “*kanun hükmünde kararname çıkarma*” hakkının tanınmasıdır. Bunun “*geçici*” olacağı kaydı olmakla birlikte meclis ve kanun işlemez duruma geldiğinde, bunun sürekli bir hak duruma geldiği görülmektedir. Bu kural ile padişah, parlamentodan bağımsız olarak tüm yasama yetkisini de elde etmiş oluyordu (Berkes 2012: 335).

Kanun-i Esasi'de padişahın meclisi kapama yetkisi de bulunmaktadır. Bu kapsamda, II. Abdülhamit 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbini gerekçe göstererek 1878 yılında Mebusan Meclisi'ni kapatmış ve anayasayı etkisiz duruma getirmiştir. Bu dönemde Meclisin kapatılması aydınlar arasında çok ciddi bir biçimde eleştirilmiştir (Oğuz 2014: 44-45). II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebusan'ı kapatmasıyla demokrasi alanında önemli bir adım olan Kanun-i Esasi 1908 yılına kadar yürürlükten kaldırılmış ve Meclis de etkisiz duruma getirilmiştir.

Yukarıda izah edildiği üzere, Jön Türk hareketinin devamı niteliğinde olan ve ülke sorunlarının çözümünün anayasayı yeniden yürürlüğe konulmasıyla çözüleceğine düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin girişimleriyle anayasanın yeniden yürürlüğe konulması için mücadele başlatılmıştır. 19 yıllık yurt içinde ve dışında yapılan mücadele sonunda Makedonya bölgesinde yaşanan hadiseler sonrasında padişah II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de meşrutiyeti ikinci defa ilan etmek zorunda kalmış ve Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe girmiştir. Takip eden yıllarda en köklüsü, 21 Ağustos 1909'da olmak üzere, 1876 Anayasası birkaç defa değişikliğe uğramıştır (Özger 2018: 4-5). 1909'da yeniden etkin duruma getirilen Kanun-i Esasi, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye'nin kabul edildiği tarihte de kullanılmıştır. Zira 1876 Anayasası'nın, 1921 Teşkilatı Esasiye ile çelişmeyen maddeleri 1924 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun-i Esasi'de 1909 yılında çok ciddi değişiklikler yapılmıştır. Söz konusu değişikliklerin yapılmasındaki temel amaç, padişahın etkinliğini kırmak ve ulusal egemenliği etkin duruma getirmek olmuştur. Bu çerçevede padişaha mecliste anayasaya uyacağına dair yemin etme zorunluluğu getirilmiştir. Söz konusu düzenlemeyle teorik açıdan halk egemenliği padişahıdan daha etkili duruma getirilmiştir. Bunun yanında padişahın meclis üzerindeki gücü ciddi bir biçimde azaltılmıştır. Önceleri Heyet-i Vükela'nın bütün üyelerini atayabilen padişahın bu yetkisi elinden alınmış ve sadece sadrazamı atama yetkisi kendisine verilmiştir. 1909'da yapılan değişikliklerden birisi de bilhassa padişahın meclisi kapama yetkisi kaldırılmış ve böylelikle meclisin çalışmalarına ara verilmesi önlenmiştir. Bu arada bakanlar padişaha karşı değil, meclise karşı sorumlu tutulmuşlardır. Bu da doğal olarak parlamentoyu daha da güçlendirmiştir. Bu anayasada yapılan asıl önemli düzenlemelerden bir tanesi de yasama ve yürütme arasındaki anlaşmazlıklarda meclis kararı yani yasamanın üstün bir duruma getirilmesidir. 1909 yılındaki anayasa değişikliği, kişi hak ve hürriyetleri anlamında da ciddi düzenlemeler getirmiştir. Örneğin, padişahın anayasal hakkı olan sürgün etme yetkisi ortadan kaldırılmıştır. Bu da, vatandaşlara ülke içinde daha rahat ve özgür davranma hakkını vermiştir (Çalen 2012: 137-138). Bu bağlamda, gerek devlet aygıtının yeniden düzenlenişi gerekse kişi hakları açısından 1909 yılında anayasada yapılan değişiklik ve düzenlemeler, Türkiye'de ilk defa olarak gerçek anlamda parlamenter yani anayasal bir meşruti sistem kurulduğunu ortaya çıkarmaktadır (Tanör 2016: 197). Netice itibarıyla, adı geçen düzenlemeler padişahı ciddi bir biçimde etkisiz duruma getirmiş ve yasama kurumu olan meclise üstünlük sağlamıştır. Bu da, sonraki yıllarda Türkiye'de ulusal egemenliğin daha güçlenmesini sağlamıştır şeklinde düşünülebilir.

1.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından Milli Mücadele hareketi başlatıldıktan sonra, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. İstanbul'un işgal edilmesiyle Meclis-i Mebusan basılmış, çok sayıda milletvekili tutuklanmıştır ve Padişah 6. Mehmet Vahdettin meclisi süresiz olarak tatil etmiştir. Bazı milletvekilleri ise Milli Mücadele'nin merkezi olan Ankara'ya giderek Büyük Millet Meclisi (BMM)'nin çalışmalarına katılmışlardır. Bu süreçte BMM tarafından yeni bir anayasa yapılması için hazırlıklar yapılmış ve söz konusu meburlar da, bu hazırlıkların içinde yer almışlardır. Bu anayasa, yeni kurulacak olan Türk devletinin temel niteliklerini belirleyen ve 20 Ocak 1921 tarihinde BMM'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye'dir (Demir 2000: 60). Olağanüstü bir dönemin ihtiyaçlarını karşılamak ve mevcut iktidar boşluğunu doldurmak amacıyla hazırlanmış olan 1921 Anayasası 24 maddeden oluşmaktadır ve bunların ilk dokuzu devletin dayandığı temel ilkelere yöneliktir (Türkiye'de Anayasalar 2005: 10). 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı-Türk anayasacılığında en keskin dönüm noktasıdır. Bu anayasa, kısıtlığını kat kat aşan bir önceye ve bir sonraya sahiptir (Tanör 2016: 225). Ayrıca, söz konusu anayasanın yürürlüğe girmesiyle beraber, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti devletin hukuki zemini de hazırlanmıştır şeklinde düşünülebilir.

1921 Anayasası'nın temelinde, Mustafa Kemal Paşa tarafından 13 Eylül 1920'de BMM'ye yeni Hükümet programı şeklinde sunulan ve 18 Eylül 1920 tarihinde BMM'de görüşülen konular Halkçılık Beyannamesi'nde yer almaktadır. BMM Anayasa Encümenliği, söz konusu metni 85 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye ile birlikte kabul etmiş ve yürürlüğe almıştır (Narin 2018: 106). Anayasada yer alan bu metin, 1921 Anayasası'nın demokratik yönünün ne kadar ağır bastığını gösteren önemli bir delil şeklinde yorumlanabilir.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından başlatılan Milli Mücadele hareketi, yerel ve ulusal kongrelerden başlayarak gelişen ve sonucunda 23 Nisan 1920'de BMM'nin toplanmasıyla meşruluk ve hukukilik niteliklerine sahip olduğu ortaya çıkmıştı. Milli Mücadele'nin bu özelliği, Türkiye'nin kurtuluşu açısından son derece önemlidir. Ayrıca Milli Mücadele'nin yeni bir anayasa altında sürdürülmek istenmesi, hukuki yapısını daha arttırmıştır (Tanör 2016: 247).

1921 Anayasası'nın iki önemli maddesi egemenlik ve kuvvetler birliğidir. Teşkilat-ı Esasiye'nin birinci maddesinde yer alan "*Egemenlik Kayıtsız Milletindir*" hükmü, Türkiye'de saltanatın yani monarşik rejimin kabul edilmeyeceğinin resmen ilanı demektir. Bunun dışında yasama, yürütme ve yargı yetkileri BMM'nin denetimine bırakılmıştır (Okur 2000: 300; Goloğlu 2006: 89). Bu da, yukarıda izah edildiği üzere kuvvetler birliği anlamına gelmekteydi. Her ne kadar, bu durum günümüz demokrasileri açısından uygun olmasa da; anayasanın hazırlandığı dönemin koşulları bu maddeyi zorunlu hale getirmiştir.

Teşkilat-ı Esasiye, Meclis Hükümet Sistemi'ni öngörmektedir (Gözler 2000: 50). Bu sistem, yukarıda da izah edildiği üzere yasama ve yürütme kuvvetlerinin bir mecliste toplanmasına dayanmaktadır (Özbudun 1985: 475). Bu hükümet biçimine aynı zamanda konvansiyonel sistem adı da verilmektedir (Turhan 1991: 453). Teşkilat-ı Esasiye'nin 3. Maddesinde devletin Meclis tarafından yönetileceği, kanunları yapma yetkisinin meclise ait olduğu ve bu işlerin yürütülmesinde BMM'nin yetkili olduğu vurgulanmıştır (Yazıcı 2011: 236). Bu sistemde bütün güçler parlamentoda toplandığı için, meclis hükümeti parlamenter sistemden ayrılmaktadır (Bakırcı 1994: 33). Bu sistemle alakalı olarak şunu da belirtmek gerekir: Meclis Hükümeti Sistemi, daha çok geçiş dönemlerinde yani devletlerin zor durumda olduğu dönemlerde kullanılır. Aynı şey BMM Hükümeti için de

geçerlidir. Zira Meclis Hükümeti Sistemi, Milli Mücadele Döneminde uygulanmıştır. Bu da, adı geçen dönemde böyle bir sisteme ihtiyaç duyulduğunu ortaya çıkarmaktadır.

1921 Anayasası'nda yasama ve yürütme yetkileri meclise ait olduğundan, her iki görev de meclis başkanı tarafından icra edilmiştir. Esasında Meclis Hükümeti Sistemi'nde devlet başkanlığı makamı bulunmamaktadır. Ancak, BMM tarafından bu duruma özel bir düzenleme getirilmiştir. Şöyle ki, Meclis Başkanı yasamanın başkanlığını Heyet-i Vekile kararlarını onaylayarak yürütmenin doğal başkanlığını da üzerine almıştır (Akin 2012: 605). Buradan anlaşılacağı üzere, BMM anayasada yaptığı hukuki bir çalışmayla yasama ve yürütme yetkisinin her ikisini de kullanarak devlet başkanlık makamı görevini de üstlenmiştir. Böylece bu anayasada güçler birliği etkin duruma getirilmiştir.

1921 Anayasası'nda yerinden yönetim ile ilgili düzenlemelerin olduğu görülmektedir. 23 maddeden oluşan 1921 Anayasası'nın 11 maddesi yerel yönetimlerle ilgilidir ve söz konusu maddelerim altısında yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle bu maddelerde nahiye ve benzeri yönetimlerin özerk bir yapılarının olduğu belirtilmiştir. Bu maddelerle vesayetçi anlayıştan uzak, özerk bir yerel yönetim anlayışı benimsenmiştir (Özmen 2012: 175).

Türkiye'nin modernleşmesini ve demokrasi alanında ilerlemesini sağlamak amacıyla 1921 Anayasası'nda birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra yerine kurulan Türk devletinin başkenti Ankara yapılmış ve akabinde 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla devletin yeni rejimi belirlenmiş ve devlet başkanlığı makamı oluşturulmuştur. Böylece Cumhuriyet, yönetim biçimi olarak kabul edilmiş ve Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa olmuştur. Anayasada yapılan yeni düzenlemeyle Cumhurbaşkanlığı makamı, yürütmenin başı olarak Meclis üyeleri arasından seçilecek ve Cumhurbaşkanı, Hükümeti kurmak için birisini görevlendirecekti. Başbakan da meclis üyeleri arasından Heyet-i Vekile'yi oluşturacak ve Cumhurbaşkanı'na sunacak, Cumhurbaşkanı da bunu Meclisin onayına sunacaktı. Böylece "Meclis Hükümeti" sisteminden biraz uzaklaşmış ve parlamenter sisteme doğru gidilmeye başlanmıştır (Zürcher 2000: 243; Karpas 2010: 129; Kırılmaz vd. 2014: 28). 1921 Anayasası'nda 1923 yılında yapılan değişikliklerden birisi de Türkiye'nin resmi dilinin Türkçe, devlet dininin de İslam olarak kabul edilmesidir (Parla 1991: 17). Her ne kadar yapılan düzenlemelerle devlet başkanlığı ve rejim sorunu halledilmiş olsa da; bu anayasa laik değildir. Anayasa'da yer alan "Devletin Dini İslam'dır" maddesi, buna sebep olmaktadır. Bütün bu veriler ışığında şu söylenebilir: 1921 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşuna öncülük etmesi bağlamında; Türk anayasa tarihinde son derece önemli bir rol oynamaktadır.

Son olarak, BMM'nin yaptığı ilk anayasa olan 1921 Anayasası, demokratik bir özellik taşıyabilen yapıya sahiptir. Ancak yukarıda da izah edildiği üzere, bu anayasa yürürlüğe konulduğu tarihte Türkiye'deki tek anayasa değildi. Hukuksal olarak düşünülürse o tarihe kadar 1876 Anayasası yürürlükteydi ve hükümleri de uygulanmaktaydı (Mumcu 1986: 383). Öyleyse uygulamada 1921 Anayasası ile çelişmeyen 1876 Kanun-i Esasi maddeleri kullanılmıştır. Her iki anayasa da 1924 Anayasası'nın kabul edilmesine kadar birbirleriyle çatışmayan maddeleri bağlamında yürürlükte kalmıştır.

1.3. 1924 Anayasası

1921 Anayasası, fevkalade şartların ürünü olan eksik ve son derece yetersiz bir metindi. Türkiye için bir geçiş dönemi olan bu sürecin başarıyla bitirilmesinden sonra, devletin temel kuruluşunu, halkın konumunu ve haklarını ortaya çıkarabilecek yeni bir

yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca hem 1876 Anayasası hem de 1921 Anayasası'ndan kaynaklanan iki anayasalı sürecin de ortadan kaldırılması gerekiyordu. Böylece ikinci meclis, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin yeni anayasasını yapmak zorundaydı (Tanör 2016: 290). Bu da, yeni bir Anayasa olan 1924 Anayasası'nı hazırlamayı zorunlu hale getirmiştir.

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye, Türk anayasa tarihinde kullanılan üçüncü anayasasıdır. Bu yeni Anayasası'nın ilanı ile 1921 Anayasası yürürlükten kaldırılmış ve adı geçen anayasa kullanılmaya başlanmıştır. 1924 Anayasası, 105 asıl madde, bir geçici madde ve altı adet fasıldan oluşmaktadır (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 58.227.3). Dönem itibarıyla Latin alfabesi kullanılmadığından 1924 Anayasası, Arap alfabesiyle yazılmıştır. Bu arada Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden elde edilen verilere göre, bu anayasanın 1934'te Fransızca basımı da yapılmıştır (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 59.229.8; BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 569.2264.2). 1924 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle 1921 Teşkilat-ı Esasiye ile birlikte yürürlükte olan 1876 Kanun-i Esasi de yürürlükten tamamen kaldırılmıştır (Ortaylı vd. 2012: 73).

Anayasanın birinci bölümünde Hükümet şekli, devletin resmi dili, başkenti ve milli egemenlik ilkesi yer almaktadır. İkinci bölümde yasamın görevleri, üçüncü bölümde Heyet-i Vekile yani yürütmenin görevleri, beşinci bölümde kamu hakları ve son bölümde ise çeşitli alanlarda farklı konular yer almaktadır (BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 58.227.3/1; Akın 2006: 6). Bu bölümler, 1924 Anayasası'nın 1921 Anayasası'na göre daha kazuistik anayasa¹ olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

1924 Teşkilat-ı Esasiye'de egemenliğin millete ait olduğu ve millet adına bu gücü kullanacak gücün TBMM olduğu belirtilmiştir. Burada da meclis üstünlüğüne vurgu yapılmış ve meclisin en önemli organ olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu duruma göre TBMM'nin üzerinde herhangi bir güç bulunmamaktadır (3. ve 4. maddeler) (Anayurt 2003: 190). Yasama yetkisi gibi yürütme yetkisi de TBMM'ye aittir (5, 6. ve 7. maddeler). Bu da, yukarıda izah edildiği gibi TBMM'nin üstünlüğünü sağlayan hükümdür (Erden 2013: 49). Ancak bu yeni Anayasa'nın 8. Maddesi ile yargı yetkisi bağımsız mahkemelere verilmiştir. 1921 anayasasında mahkemelerle ilgili bir hüküm yoktur ama İstiklal Mahkemelerinin kuruluş yasasıyla birlikte mahkemeler de TBMM'nin yetkileri altına sokulmuştur (Parlar 1991: 19). Teşkilat-ı Esasiye'nin bu hükmü, demokrasi açısından son derece önemlidir. Zira 1921 Anayasası'nda yasama, yürütme ve yargının tamamı TBMM'ye aitti ve güçler birliği egemendi. Her ne kadar yasama ve yürütme yetkileri, 1924 Anayasası'na göre TBMM'ye ait olsa da, yargı yetkisinin bağımsız mahkemelere verilmesi, güçler ayrılığı ilkesine aşamalı olarak geçilmesini sağlaması bakımından ciddi bir adım atılmıştır şeklinde değerlendirilebilir.

Teşkilat-ı Esasiyesi'de temel hak ve özgürlüklere ait hükümler bulunmaktadır. Temel hak ve özgürlükler konusu anayasanın beşinci bölümünde yani kamu hakları kısmında yer almaktadır. Bu anayasada yer alan temel hak ve hürriyetleri teminat altına alan hükümler de mevcuttur (Küçük 2016: 5). Ancak burada söz konusu hakları etkili bir duruma getirebilecek bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu durum, anayasada yer alan yerinden yönetimin ilkesinin varlığı, yasama kurumunun sadece mecliste kurulması, meclisi fesih yetkisinin TBMM'ye verilmesi ve son olarak da Meclis Hükümeti sistemi gibi hükümlerin yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu hükümlerin doğal sonucu olarak kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması zor duruma düşmüş ve mevcut iktidarlar,

¹ Kazuistik anayasa: Daha uzun ve teferruatlı hükümler içeren anayasalardır.

bunu kullanarak yargı üzerinde baskı kurmuş ve hakların kullanılmasını engellemişlerdir (Demir 2000: 63). Netice olarak 1924 Anayasası'nda her ne kadar temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmak istenmiş olsa da; anayasada mevcut hükümler ve iktidarların uygulamaları, bunun yapılmasını zorlaştırmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kabul edilen yeni anayasada çoğunlukçu rejim² sistemi bulunmaktadır. TBMM, söz konusu anayasada hâkimiyetin kullanılmasında tek yetkili müessese olarak benimsenmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra yürürlüğe konulan 1924 Anayasası'nda parlamentonun iradesinin sınırlanması düşünülmemiştir. Bundan dolayı da parlamentonun anayasaya uygunluğunu denetleyecek yargısal bir organa yer verilmemiştir.

Zira bu anayasada hak ve özgürlüklerin tek teminatı olarak TBMM yani parlamentodur. 1924 Anayasası daha çok tek partili dönemde etkili olmuştur. 1946 yılına kadar Türkiye'de çok partili hayat olmamıştır (Dinçkol 2015: 339). 1946 yılında DP'nin kurulmasıyla başlayan çok partili dönem, 1924 Anayasası'nın maddelerinden dolayı gecikmeli başlamak zorunda kalmıştır. 1946 yılında anayasada yapılan değişikliklerle çok partili hayat mümkün olabilmıştır. Bu çerçevede anayasanın ilanından 1946 yılına kadar yani 22 yıl boyunca tek partili dönemin etkisinde olan anayasa, söz konusu tarihten itibaren tek partinin yani CHP'nin etkisinden kurtulmuştur olarak analiz edilebilir.

1924 Anayasası'nda dönemler ve ihtiyaçlar bağlamında çok sayıda değişiklik ve düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu değişiklikler kapsamında 1928 yılında "*Devletin Dini İslam'dır*" maddesi anayasadan çıkarılmıştır. Ayrıca cumhurbaşkanı ve milletvekili yeminlerinden "*vallahi ve billahi*" ifadeleri anayasadan çıkarılmıştır. Böylece laikliğe tam geçiş için önemli bir adım atılmıştır (Ahmad 2006:122; Ertan 2007: 411). Anayasada 1934 yılında yapılan bir diğer değişiklik kadınlar seçme ve seçilme hakkının tanınması olmuştur (Akşam, 6 Ekim 1934, S. 5796: 1; Cumhuriyet, 6 Ekim 1934, S. 3794: 1; Milliyet, 6 Ekim 1934, S. 3171: 1; Haber, 6 Ekim 1934, S. 931: 1). Anayasa'nın 11. Maddesinde yapılan değişiklik şu şekildedir: *30 yaşını doldurmuş kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir* (Kili vd. 1985: 112). Diğer önemli değişiklik ise laiklik ilkesinin anayasaya eklenmesidir (Son Posta, 6 Şubat 1937, S. 2342: 1). Konuyla ilgili olarak 1924 Anayasası'nın 112. Maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: "*Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, milliyetçi, hakçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır. Resmi dili Türkçedir. Makarırı Ankara şehridir* (Kili vd. 1985: 112). Böylece Türkiye Cumhuriyeti Laik bir hukuk devletidir anlayışı egemen duruma getirilmiştir. Bu arada, Laiklik ilkesinin anayasaya eklenmesine ulusal basında ciddi bir biçimde yer verilmiştir (Kili vd. 1985: 111). Konuyla alakalı Son Posta gazetesinde "*Meclis Teşkilat-ı Esasiye'de yapılan tadilatı ittifakla ve alkışlarla kabul etti*", Ulus gazetesinde, "*Anayasamızda değişiklik projesi dün Kamutayda ittifakla ve alkışlarla kabul edildi*" ve son olarak da Ulus Sesi adlı gazetede "*Kamutay Esas Teşkilat Kanunu'ndaki değişiklikleri kabul etti*" (Son Posta, 6 Şubat 1937, Sayı: 2342, s. 1; Ulus, 6 Şubat 1937, Sayı: 5578, s. 1; Ulus Sesi, 6 Şubat 1937, Sayı: 545, s. 1). Şeklindeki başlıkların, söz konusu anayasal değişikliğin ülke genelinde ciddi bir etki uyandırmış olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'deki anayasalar içerisinde 1924 Anayasası'nın diğerlerinden bir farkı bulunmaktadır. Bu da, bahsi geçen anayasanın sadeleştirilmesi yani dilinin Türkçeleştirilmesidir (Eroğul 1994: 137). 10 Ocak 1945 tarihinde yapılan düzenlemelerle anlam ve kapsamında herhangi bir değişikliğe gidilmeksizin anayasa tamamıyla

² Çoğunlukçu Rejim: Bu rejime ya da sisteme mutlak demokrasi de denilmektedir. Mutlak demokrasi de çoğunluğun kararları uygulanır ve bu kararlar mutlakdır (Daha fazla bilgi için bk. Hakyemez 2003: 69-20).

Türkçeleştirilmiştir. Anayasada yapılan bu değişiklikle birlikte, gerek anayasa ve gerekse iç tüzük, bütünüyle 1924'teki şekline getirilmiş ve bakanlık isimleri değiştirilmiş ve sözcüklerin pek çoğu Türkçeleştirilmiş olmasına rağmen bunların yerine Arapça sözcükler konulmuştur (Torun Çelik 2002: 283; Gözler 2000: 73). 7 yıl boyunca yani 1952'ye kadar öz Türkçe ile kullanılan anayasanın dili, adı geçen tarihte yeniden değiştirilmiştir. Böylece yeni 1961 Anayasası'nın kabulüne kadar 1924 Anayasası'nın eski hali yürürlükte kalmıştır.

Esasında 1945 yılında anayasa dilinin Türkleştirilmesi, Atatürk döneminde başlayan dil inkılabının amaçlarına ve Türkçenin sadeleştirilmesi çalışmalarına son derece uygun bir adımdı. Yapılan düzenlemeyle anayasadan Arapça ve Farsça sözcükler çıkarılarak daha sade ve anlaşılır bir anayasa dilinin ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Ancak DP döneminde, bazı DP'li milletvekillerinin itirazlarına rağmen, bu durumdan vazgeçilmiş ve anayasanın dili yeniden 1924 yılındaki haline dönüştürülmüştür. Söz konusu durum, DP'li bazı kişilerin Atatürk döneminde başlatılan ve sonradan devam ettirilen dilde sadeleştirilme çalışmalarına ve Atatürk devrimlerine olumlu bakmadığı şeklinde düşünülebilir.

2. 1961 Anayasası

Anayasalar yapı bakımından kısa, başka bir ifadeyle kelime ekonomisi yapma zorunluluğu olan yazılı metinlerdir. Bazı anayasalarda yer almayan başlangıç bölümü, söz konusu kaidenin biraz dışına çıkabilen, bir anayasanın tarihine, faziletlerine, daimi olmasına ilişkin edebiyatta çok az yer tutabilen kısımdır. Türkiye'de kullanılan her bir anayasanın farklı bir özelliği ve içeriği bulunmaktadır. Örneğin 1961 anayasası yapısı ve muhteviyatı itibarıyla diğer anayasalara göre romantik bir özellik arz etmektedir. 1961 anayasasının bu durumuna rağmen; 1982 Anayasası tamamen metafizik bir özelliğe sahiptir (Parla 1991: 23). Yani yapı, içerik ve anlam bakımından söz konusu iki anayasa birbirinden farklıdır. Yukarıda izah edildiği üzere, bu durum diğer anayasalar için de geçerli olmuştur.

Türkiye'nin dördüncü anayasası olan 1961 Anayasası, 27 Mayıs Askeri Darbesi ve buna sebep olan koşullardan ortaya çıkmıştır. 1960 Askerî Darbesi, Demokrat Parti (DP) iktidarında olmuş ve mevcut iktidar askeri güçler tarafından kanuna uygun olmayan bir biçimde yönetimden uzaklaştırılmıştır. 1876, 1921 ve 1924 Anayasalarından sonra oluşturulan yeni anayasanın yapılmasının nedenlerini ortaya çıkarabilmek için, bu durumun iyi bilinmesi gerekir. Yani yeni bir anayasaya neden ihtiyaç duyulduğunun ortaya çıkarılması için söz konusu sürece yol açan toplumsal ve tarihsel çerçevenin bilinmesi elzemdir (Tanör 1994: 9). Zira 1961 Anayasası 1960 Askerî Darbesi'nin ve bunu ortaya çıkaran koşulların ürünüdür ve bir askeri rejim ortamında hazırlanmıştır (Tanör 2016: 364). Bu bağlamda, ikinci bölümde 1961 Anayasası'nın ortaya çıkış sebepleri, özellikleri ve uygulama alanları üzerinde detaylı bir biçimde durulmuştur.

2.1. 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin Yeni Bir Anayasaya Yapılmasındaki Etkisi

Yukarıda ifade edildiği üzere 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi, DP iktidarına karşı yapılmıştır. 1950'de iktidara gelen DP, 1954'te yeniden seçimleri kazandığında; ordu içerisinde bir grup, iktidarı yıkmayı hedeflemiş ve bu nedenle 1955 yılında ilk İhtilal Komitesi kurulmuş ve bu tarihten itibaren de komite üyelerinin sayıları artmıştır. (Emiroğlu 2011: 17). Mevcut iktidara karşı oluşan bu hareket, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar faaliyetlerini sürdürmüş ve halkın oylarıyla yönetime gelen DP'yi silah gücüyle yönetimden düşürmüşlerdir.

Mevcut iktidarı askeri darbeye sona erdiren gelişmelere de kısaca değinmek gerekir. DP, Türk siyasi tarihinde derin izler bırakmış ve ilk dönemlerinde ülkenin gelişimine ciddi katkılar sağlamıştır. Bu durum, 1954 seçimlerinden sonra da devam etmiştir. Ancak 1957 seçimleri öncesinde DP ile muhalefet partileri arasındaki anlaşmazlıklar, söz konusu partilerinin iktidara karşı birlik oluşturmaları ve buna karşın DP'nin de Vatan Cephesi'ni oluşturması, her iki taraf arasında ciddi sorunların oluşmasına yol açmıştır (Uyar 2001: 20-21; Tunç 2017: 56). Vatan Cephesi'nin oluşturulmasından sonra ülke genelinde iktidarla muhalefet arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiştir. Her ne kadar 1957 seçimlerini kazanan parti DP olsa da, milletvekili sayısı bakımından muhalefet partileri DP'den daha güçlü duruma gelmişlerdir (Bulut 2009: 131; Tunç 2017: 261). Bu da, iktidarın muhalefete karşı olan politikalarını daha sertleştirmesine yol açmıştır.

Başta CHP Genel Başkanı İsmet İnönü olmak üzere, bütün muhalefet partileri DP'yi birçok alanda tenkit etmekteydiler. Bu tenkitlerin temelini iktidarın dış politikası ve ekonomi alanındaki faaliyetleri oluşturmaktaydı. Ayrıca DP'nin basına baskısı, üniversitelerin özerkliğine müdahalesi ve yargı alanına müdahale iddiaları da muhalefetin sert dille eleştirdiği diğer konular arasında yer almaktaydı. Bunlardan dolayı iktidarla muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin son derece gergin olduğu bir ortam olan 1959 yılının nisan ayı sonunda, İsmet İnönü, "Ege Vazife Gezisi" olarak isimlendirdiği ve Kurtuluş Savaşı sırasında ordunun izlediği yolu takip ettiği ve bu şekilde savaşı kazandığı rotanın olduğu yerleri kapsaya bir geziye çıkmıştı. DP'nin ise "Ege Taarruzu" ismini verdiği ve uygun bulmadığı bu gezide İsmet İnönü, Uşak'tan başlayarak Manisa ve İzmir'de birtakım etkinliklerde bulunmayı planlamıştır. Ancak gezinin başladığı ve gezilmesi planlanan yol ile ilgili olarak DP ve CHP taraftarları karşı karşıya gelmiş ve Uşak'ta İsmet İnönü'ye saldırılar olmuştur. Bundan dolayı da başta Uşak olmak üzere İzmir ve Manisa'da istenmeyen olaylar yaşanmıştır. Olaylardan dolayı programını yarıda kesen İsmet İnönü, 4 Mayıs 1959'da İstanbul Topkapı'da da saldırıya uğramıştır (Çakmak 2014: 1239). Bu olaydan sonra 25 Mart 1960'ta, İsmet İnönü'nün CHP'nin il kongresine katılmak üzere gittiği Kayseri Yeşilhisar'da yaşanan olaylar da yer almaktadır. İsmet İnönü'nün Yeşilhisar'a girmesi engellemek istenince, gruplar arasında kavgalar çıkmış ve olayların önü alınamaz bir hale gelmiştir (Aydemir 2011: 388-389). Bu olaylar, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'ne giden süreçteki gelişmeler arasında yer almaktadır.

27 Mayıs Askerî Darbesi'ni hızlandıran olaylardan birisi de DP tarafından 7 Nisan 1960 tarihinde Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıdır. Adı geçen komisyon, muhalefet ve basının faaliyetlerini soruşturmak amacıyla DP'li milletvekillerinden oluşturulmuştur. Askerî darbeden önce TBMM'de tahkikat komisyonunun kurulması kararından bir gün sonra yani 8 Nisan 1960 tarihinde İstanbul'da ve sonra da Ankara'da üniversite öğrencilerinin öncülüğünde iktidarı protesto etmek amacıyla gösteriler yapılmıştır. İktidarın bu gösterilere karşı tavrı sert olmuş ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. DP'lilere göre, göre bu olaylar karanlık eller tarafından organize edilmiş ve öğrenciler sokaklara dökülmüştü. Adnan Menderes, olayların başlamasından sonra 29 Nisan'dan 2 Mayıs 1960'a kadar her gün radyodan vatandaşlara seslenmiş ve olup bitenleri birinci ağızdan anlatmıştır. Daha sonra Batı Anadolu gezisine çıkan Menderes, buralarda da düzenlediği mitinglerde İstanbul ve Ankara'da yaşanan hadiselerle ilgili konuşmalar yapmıştır. Menderes konuşmalarında özellikle, bu protestoların bir üst akıl tarafından organize edildiğini ve tamamen yalan haberlerle insanların kandırıldığını iddia etmiştir (Topçu 2019: 2457). Bu olaylar, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin yapıldığı güne kadar devam etmiş ve

söz konusu olayların bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa askeri bir darbe olayını yaşamıştır.

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin olduğu gün, Türk milleti, radyodan duydukları marşlarla askerin yönetime el koyduğunu öğrenmiştir. Söz konusu darbe, en yüksek albay rütbeli olmak üzere, bir subay grubu tarafından planlanmış ve yapılmıştır. 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin komutanlığını Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından belirlenen Orgeneral Cemal Gürsel yapmıştır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra darbe yapılmış ve bütün üst düzey DP'li ülke yöneticileri gözaltına alınarak Kara Harp Okuluna götürülmüşlerdir (Çavdar 2013: 85). Böylece darbe süreci tamamlanmış ve ülkede darbeyi yapanlar etkin duruma gelmişlerdir.

Askeri darbeyi planlayıp yapan MBK'dır. Esasında bahsi geçen yapı tesadüfen oluşturulmamış; aksine üzerinde ciddi bir biçimde düşünülp planlandıktan sonra yapılmıştır. İlk isim olarak Milli Kurtuluş Komitesi olarak düşünülmüş, sonra da MBK'da karar kılınmıştır (Aydemir 1993: 443). 1955'te kurulan MBK, bu tarihten itibaren DP'lileri yakın takibe almış ve en nihayetinde 27 Mayıs 1960 tarihinde yaptıkları askeri darbeye de yönetimi ele geçirmişlerdir.

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi neticesi yakalanan bütün DP'liler Yassıada'ya gönderilmişler ve Yüksek Adalet Divanı tarafından yargılanmışlardır. Adı geçen mahkemede toplamda 592 kişi muhakeme edilmiştir. Bu kişilerin yargılandıkları toplam dava sayısı ise 19'dur. Dava konuları arasında ciddi konular olduğu gibi, "*Bebek Davası*" ve "*Köpek Davası*" gibi mahkemenin ciddiyetine uygun olmayan konular da görüşülmüştür. Uzun bir süre devam eden mahkemeler sırasında Yassıada'da tutuklu bulunan sanıklara kötü muamele edildiği ve bu kişilerin aileleriyle bile görüşmelerinin engellendiği iddia edilmiştir. DP'li yargılayan ve tamamen MBK'nın denetiminde olan Yüksek Adalet Divanı'nın yargılamalarının kararları, bugün dahi tartışılmaktadır (Tunç 2020: 371; Topçu vd. 2017: 67).

Askeri darbeden sonra ülke genelinde birçok kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizlerin bertaraf edilmesi için birtakım hukuki ve demokratik düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, 1961 Anayasası oluşturulmuştur. Her ne kadar yeni anayasa, hak ve özgürlükler bağlamında ilerici bir özellik taşıyor olsa da; darbe sonrasında hazırlandığı ve tamamen darbeyi yapanların denetiminde olduğu için bu anayasanın meşruiyeti çoğu zaman tartışılmıştır (Akıncı 2014: 62).

Netice itibarıyla, 27 Mayıs Askeri Darbesi, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in kabulünden itibaren, Türkiye'de görülen ilk darbedir. Esasında 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesine yol açan olaylar, aynı zamanda 1961 Anayasası'nın hazırlanmasının sebepleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nin yapılmasındaki temel sebebin politik kaynaklı olduğu söylenebilir. MBK üyeleri tarafından yapılan darbe neticesi DP'nin iktidarına son verilip yönetime el konulmuştur. İktidarın düşürülmesi neticesi, darbenin başındaki Orgeneral Cemal Gürsel devlet başkanlığına getirilmiştir. MBK, yaptığı askeri darbeye hukukilik kazandırmak amacıyla birtakım faaliyetler yürütmüştür. Bu çerçevede, 1961 Anayasası hazırlamıştır (Dunbay 1961: 157). Yeni anayasanın oluşturulmasıyla 1924 Teşkilat-ı Esasiye ilga edilmiş ve yerine 1961 Anayasası yürürlüğe konulmuştur.

2.2. Yeni Bir Anayasa Oluşturulması Kapsamında 1961 Anayasası

Otuz sekiz üyeli MBK üyeleri tarafında çıkarılan 28 Mayıs 1960 tarih ve 13 sayılı Tebliğ ile yeni anayasanın hazırlanması görevi Rektör Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında

profesörlerden oluşan bir heyete verilmiştir. Daha sonra, geçici bir anayasa düzeni oluşturmak amacıyla 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı Kanun yürürlüğe konulmuştur. 27 Mayıs ara rejimi döneminde 1924 Anayasası'nın yürürlükten kaldırılmayan hükümleri ile birlikte bu kanun uygulanmıştır. MBK tarafından anayasa yapımı amacıyla oluşturulan komisyon tarafından önce bir rapor hazırlanmış, fakat gelen tepkiler üzerine kamuoyunu daha geniş bir çerçevede temsil etmek üzere bir Kurucu Meclis oluşturulması için 1 sayılı Kanuna ek olarak, 157 ve 158 sayılı kanunlar yürürlüğe konulmuştur. Bu süreçte Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından da bir Anayasa tasarısı hazırlanarak kamuoyuna sunulmuştur. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı Kanunla kurulan Kurucu Meclisin, Mili Birlik Komitesi ile bu kanuna göre oluşturulacak olan Temsilciler Meclisinden meydana gelmesi öngörülmüştür. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde göreve başlamıştır. Yasama yetkisi bu Kanunla birlikte Kurucu Meclise geçmiştir. Temsilciler Meclisi tarafından 9 Ocak 1961 tarihinde Anayasa Komisyonu seçilerek göreve başlamıştır. Anayasa Komisyonu Bilim Kurulu tarafından hazırlanan taslağı çalışma belgesi, SBF tarafından hazırlanan tasarısı da yardımcı metin olarak kabul etmiştir.

Yukarıda da izah edildiği üzere, yeni anayasanın hazırlanması ile alakalı iki adet tasarı verilmiştir. Bunlardan birincisi İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından hazırlanmışken; diğer tasarı da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesince oluşturulmuştur. Bu nedenle söz konusu tasarılar İstanbul Tasarısı ve Ankara Tasarısı olarak adlandırılmışlardır. İstanbul tasarısı 191 adet maddeden müteşekkil olup; burada genel oy ve siyasi partilere fazla yer verilmemiştir. Burada devlet iktidarı farklı organlar arasında paylaştırılmış ve çok sayıda özerk kurum ya da kurumlar öngörülmüştür. Bu tasarıyla Yürütme organı ciddi şekilde zayıflatılmıştır.

İstanbul Komisyonu tarafından çalışmalar bitirilmeden Ankara Üniversitesi'ne bağlı olan Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü öğretim görevlilerince "*Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüş*" adlı bir tasarı gündeme getirilmiştir. Ankara tasarısında, İstanbul'daki çalışmadan farklı olarak genel oy prensibi ve siyasal partilere daha fazla önem verilmesi yer almaktadır. Bilhassa yürütme müessesesinin güçlü olmasına itina edilmiştir (Gözler 2000: 81-82). Söz konusu tasarılar üzerinde çalışılmış ve Ankara Üniversitesi tarafından hazırlanan tasarı daha uygun görülmüş ve kabul edilmiştir.

1924 Anayasası'na bir nevi tepki olarak yapılan yeni anayasa, birçok konuyu teferruatlı biçimde ele alan uzun bir metindir. 9 Temmuz 1961 tarihinde halk oylamasına sunulan yeni anayasa, halk tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (Ayan 2007: 3). Yeni anayasanın halk oylamasına sunulmuş olması, son derece önemlidir. Zira halk oylamasıyla 1961 Anayasası, gerçek anlamda daha fazla hukuki geçerlilik kazanmıştır şeklinde düşünülebilir.

Yeni bir anayasa hazırlama çalışmaları kapsamında oluşturulan anayasa tasarısı, Meclis Karma Komisyonuna 27 Mayıs 1961 tarihinde gönderilmiş ve burada kontrol edildikten sonra Kurucu Meclis'e gönderilmiştir. Kurucu Meclis tarafından yeni anayasa maddeleri görüşülmüş ve kabul edilerek yeni anayasanın halkoyuna sunulmasına karar verilmiştir (Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, 27 Mayıs 1961, C. 2, 15. Birleşim: 107). Adı geçen meclis tarafından kabul edilen ve yeni bir anayasa olarak hazırlanan metnin halk oylamasına sunulmasıyla yeni anayasanın kabul sürecinin ilk aşaması tamamlanmış olunuyordu.

2.3. 1961 Anayasası'nın Kapsamı ve Ele Aldığı Temel Konular

31 Mayıs 1961 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan yeni anayasa altı kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımda genel esaslar varken; ikinci kısımda temel hak ve ödevler bulunmaktadır. İkinci kısım dört bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde genel hükümler, ikinci bölümde kişi hak ve ödevleri, üçüncü bölümde sosyal ve iktisadi haklar ve ödevler ve dördüncü bölümde siyasi hak ve ödevler bulunmaktadır. Anayasanın üçüncü kısmı da üç bölüme ayrılmakta olup, birinci bölümde yasama; ikinci bölümde yürütme ve üçüncü bölümde de yargı yer almaktadır. Dördüncü kısımda çeşitli hükümler, beşinci kısımda geçici hükümler ve son olarak altıncı kısımda da son hükümler bulunmaktadır (Resmi Gazete, 31 Mayıs 1961, S. 10.316: 4201-4214). Anayasanın kısımları bir bütün olarak 1876, 1921 ve 1924 Anayasalarıyla kıyaslandığında 1961 Anayasası'nın daha kapsamlı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

9 Temmuz 1961'de Halk oylamasına sunulan yeni anayasa Tercüman ve Milliyet gazetelerine göre % 65 oy alarak halk tarafından kabul görmüştür (Milliyet, 11 Temmuz 1961, Sayı: 3993; Tercüman, 11 Temmuz 1961, Sayı: 2229). Oylama neticesinde 6 milyon kişi kabul oyu vermişken; 3 milyon kişi de ret oyu vermiştir. Ancak 15 Temmuz 1961 tarihinde yapılan resmi açıklama neticesi oylamanın 61,7 kabul ve % 38,3 de ret oyu vermiştir (Tuğluoğlu 2019: 157). Yani resmi verilerle basının verdiği bilgiler çelişmektedir. Ancak her iki yerde alınan bilgilerde doğru olan şey, kabul oylarının daha fazla olduğudur.

Yukarıda izah edilen durum çerçevesinde halk oylaması neticesinde, 1961 Anayasası, 20 Temmuz 1961 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kabul edilen yeni anayasanın birinci kısmında devletin şekli, Cumhuriyet'in nitelikleri, devletin bütünlüğü, ülkenin resmi dili ve başkenti; yasama, yürütme ve yargı yetkileri; anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı; devlet rejiminin değişmezliği bulunmaktadır. Bu anayasanın ikinci bölümünde özellikle temel hak ve ödevler konusu ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır. Burada temel hakların niteliği ve korunması, temel hakların özü, eşitlik, kişi dokunulmazlığı, özel hayatın korunması, konut dokunulmazlığı, seyahat ve yerleşme hürriyeti, düşünce ve hak hürriyeti, vicdan ve din hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, basın hürriyeti, gazete ve dergi çıkarma hakkı, kitap ve broşür çıkarma hakkı, düzeltme ve cevap hakkı, toplantı hak ve hürriyetleri, toplantı ve gösteri yürüyüş hakkı, dernek kurma hakkı, hakların korunmasıyla ilgili haklar, kişi güvenliği, hak arama hürriyeti ve tabii yargı yolu gibi konular bulunmaktadır (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4642-4643).

1961 Anayasası'nın en kapsamlı kısmı Cumhuriyet'in temel kuruluşuyla ilgili olan kısmıdır. Yasama bölümünde Türkiye Büyük Millet Meclisi, İkinci Meclis olan Senato kapsamında Meclislere ait müşterek hükümler ve kanunların yapılması bulunmaktadır. Yürütme bölümünde Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve İdarenin yetkilerinin neler olduğu maddeler halinde sıralanmıştır. Üçüncü bölüm olan Yargı kısmında ise, genel hükümler, Yüksek Mahkemeler (Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Uyuşmazlık Mahkemeleri), Yüksek Hâkimler Kurulu ve Anayasa yer almaktadır. Yukarıda izah edildiği üzere 1961 Anayasası'nın dördüncü bölümünde çeşitli hükümler bulunmaktadır. Çeşitli hükümlerin içerisinde devrim kanunlarının korunması ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Beşinci kısmın geçici hükümler bölümünde ise TBMM'nin seçilmesi ve toplanması, Cumhuriyet Senatosu'nun kurulması, Millet Meclisi'nin toplanması, Cumhurbaşkanlığı seçimi, Bakanlar Kurulu'nun kurulması ve anayasanın kabul ettiği yeni organlar mevcuttur. Son olarak altıncı kısım olan son hükümlerde ise, anayasanın değiştirilmesi, başlangıç ve kenar başlıklar ve Anayasa'nın yürürlüğe girmesi vardır

(Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4644). Söz konusu veriler, yeni anayasanın kapsamın ne kadar geniş olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yukarıda 1961 Anayasası'nın hangi kısım ve bölümlerden oluştuğu belirtilmişti. Burada ise söz konusu kısım ve bölümlerde kaç maddenin olduğu belirtilecektir. Birinci kısımda Genel Esaslar ile ilgili maddeler vardır. Devletin şekli ve yönetimi biçiminin ele alındığı bu kısımda toplamda 9 madde bulunmaktadır (Madde: 1-9). İkinci kısım olan Temel Hak ve Ödevlerin birinci bölümü olan Genel Hükümlerde 4 madde (Madde: 10-13); ikinci bölüm olan Kişinin Hak ve Ödevlerinde 20 madde (Madde: 14-34); üçüncü bölüm olan Sosyal, İktisadi Haklar ve Ödevlerde 18 madde (Madde: 35-53) ve son bölüm olan Siyasi Haklar ve Ödevlerde 8 madde yer almaktadır (Madde: 54-62). Anayasanın üçüncü kısmı Cumhuriyet'in Temel Organları ile ilgilidir. Yasama bölümü 31 madde (Madde: 63-94), Yürütme bölümü 36 madde (Madde: 95-131) ve Yargı bölümü de 20 maddeden müteşekkildir (Madde: 132-152) (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4641-4653). Anayasanın dördüncü kısmı Mali ve Ekonomik Haklar adını taşır ve sadece 2 maddedir (Madde: 153-154). Beşinci kısım geçici hükümlerdir ve 11 maddeden oluşur. Altıncı kısım son hükümlerle ilgilidir ve 3 maddeden müteşekkildir (Madde: 155-157). Buradan 1961 Anayasası'nın 157 asıl ve 11 de geçici maddelerden oluştuğu, beşinci kısmın en az maddeye sahip olduğu, üçüncü kısmın ise her bakımından daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Esasında beş kısma ayrılan anayasanın en kapsamlı ve en çok maddeye sahip olan yeri ikinci kısımdır.

Anayasanın genel esaslar bağlamında ilk maddesinde ülkenin yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu belirtilmektedir. İkinci maddede ise, *"Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir"* maddesi yer almaktadır" (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4642-4643; Aktaş 2013: 3-4). Burada açık bir biçimde görülebileceği üzere, 1961 Anayasası'nın laiklik ilkesine önem verdiğini ve laik bir hukuk devleti anlayışını savunduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Anayasanın üçüncü maddesinde, *"Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Resmî dil Türkçedir. Başkent Ankara'dır"*. Maddeleri yer almaktayken; dördüncü maddesinde *"Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletininindir"* hükmü bulunmaktadır. Bu maddeler 1924 Anayasası'nda da bulunmaktadır (Şimşir 1991: 208; Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, Sayı: 10.859, s. 4642-4643). Yani her iki anayasada da resmi dilin Türkçe ve Türkiye'nin başkentinin Ankara olduğu belirtilmiştir.

Genel Esaslar bölümünde ve yukarıda kaç maddeden oluştuğu belirtilen Yasama, Yürütme ve Yargı ile ilgili görevler düzenlenmiştir. Buna göre sekizinci maddede, *"Yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez"*, altıncı maddede *"Yürütme görevi, kanunlar çerçevesinde, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafında"* yerine getirilir" ve yedinci madde de, *"Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır"* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4642-4643; Kaneti 1994: 33). Böylece 1961 Anayasası'nda Yasama yetkileri parlamentoya ve yürütme yetkileri de Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na verilmiştir. Yani burada güçler ayrılığı ilkesi kesin olarak uygulanmıştır. Türkiye'de gerçek anlamda güçler ayrılığı ilkesine 1961 Anayasası ile geçilmiştir.

1961 Anayasası'nın sekizinci maddesinde anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı konusu ele alınmış iken; dokuzuncu maddesinde devlet şeklinin değişmezliğine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda, sekizinci maddede *"Kanunlar anayasaya aykırı olamaz. Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlar"*

temel hukuk kurallarıdır”, dokuzuncu madde de ise, “ Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez”. Daha önceki anayasalarda da olduğu gibi 1961 Anayasası’nda da anayasaların üstünlüğüne vurgu yapılmıştır (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4643; Metin 2012: 92;). Bu bağlamda her iki maddeden çok açık bir biçimde görülebileceği üzere, Yeni anayasa ile Türkiye’nin yönetim şeklinin yani rejiminin değiştirilemeyeceği ve anayasa hükümlerinin ne kadar önemli olduğu belirtilmiş ve Türkiye’nin bir hukuk devleti olduğu bilhassa vurgulanmıştır.

2.4. 1961 Anayasası’nda Güçler Ayrılığı İlkesi ile Hak ve Özgürlükler

1961 Anayasası’nda Yasama, Yürütme ve Yargı kesin olarak birbirinden ayrılmıştır. Bu nedenle 1961 Anayasası’nda güçler ayrılığı ilkesi hâkimdir. Bu bağlamda, 1961 Anayasası’nın 63’ten 94. Maddeye kadar olan hükümleri Yasama ile ilgilidir. 63. Maddede, “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu’ndan kuruludur. Meclisler, anayasada gösterilen hallerde birlikte toplanır”, 64. Maddede , “ Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak, devletin bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek, para basılmasına, genel ve özel af ilânına, mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkilerindendir” ve 70. Maddede ise, TBMM dışında kurulan ikinci meclis olan Senato ile ilgilidir. Bu maddeye göre, “Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen yüz elli üye ile Cumhurbaşkanı’nca seçilen on beş üyeden kuruludur” (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4645-4647; Özgişi 2012: 55). Görüldüğü üzere Kurucu Meclisin çalışmalarıyla hazırlanan 1961 Anayasası’nda iki Meclis bulunmaktadır. Bunlardan birisi TBMM (Millet Meclisi) ve diğeri de Senatodur. Türk Hukuk tarihinde buna benzer olan uygulama 1876 Anayasası’nda vardır. Yani her iki anayasada çift parlamento yer almaktadır.

Anayasa’nın 95. Maddeden başlayarak 131. Maddeye kadar olan kısmı Yürütme ile ilgilidir. Bu Anayasa’ya göre Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’na aittir. 1961 Anayasası’nın 97. Maddesinde Cumhurbaşkanı’nın görev ve yetkileri şu şekildedir: “Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla, Türkiye Cumhuriyeti’ni ve Millet’in birliğini temsil eden Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe, Bakanlar Kuruluna başkanlık eder; yabancı Devletlere Türk Devletinin temsilcilerini gönderir ve Türkiye’ye gönderilen yabancı Devlet temsilcilerini kabul eder; milletlerarası antlaşmaları onaylar ve yayınlar; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezaları hafifletebilir veya kaldırabilir”. Cumhurbaşkanı gibi Yürütmeden sorumlu olan Bakanlar Kurulu’nun yetkileri ise Anayasa’nın 105. Maddesinde anlatılmaktadır. Bu maddeye, “Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve Hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur. Her bakan, kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ayrıca sorumludur. Bakanlar, dokunulmazlık ve yasaklamalar bakımından Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleriyle aynı durumdadır”. Bu maddeler bağlamında 1961 Anayasası’nın Parlamenter Sistemi öngördüğü anlaşılmaktadır (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4648-4651; Aldıkaçtı 1968: 35). Her iki maddeden görüleceği üzere Yürütmenin başı Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’dur. Bu anayasada Cumhurbaşkanlığı yetkisi az iken; asıl yetkinin Bakanlar Kurulu’na verildiği anlaşılmaktadır.

Anayasanın 132’den 153’e kadar olan maddeleri Güçler Ayrılığı ilkesinin bir diğer erki olan Yargı ile ilgili olandır. 132. Maddede Yargının bağımsızlığı şu şekilde ifade edilmiştir: “ Hâkimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna, hukuka ve vicdanî

kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz. Görülmekte olan bir dâva hakkında Yasama Meclislerinde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz. Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir surette değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez. " (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4653). 1961 Anayasası'nın bu maddesi, Yargının bağımsız olduğunu ve Yargı kurumu üzerinde hiçbir gücün olmadığını vurgulamıştır. Bu madde ile aynı zamanda Türkiye'nin bağımsız bir hukuk sistemine sahip olduğu da gösterilmek istenmiştir şeklinde düşünülebilir.

1961 Anayasası'nın 145. Maddesi ile Türkiye'de ilk defa Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu maddede Anayasa Mahkemesi üyelerinin kimlerden oluştuğu, görev ve yetkilerinin neler olduğu anlatılmıştır. Buna göre Anayasa Mahkemesi'nin üyeleri Yargıtay, Danıştay ve diğer üyelerden oluşmuştur. Mahkemenin görevleri ise, yapılan kanunların TBMM iç tüzüklerine uygun olup olmadığını denetlemek olarak belirtilmiştir (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4652; Özbudun 2012: 11-12). Sonraki dönemlerde bilhassa 12 Mart 1971 Muhtırasından sonra 20 Eylül 1971 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Esasında 1971'e kadar geçen dönemde de Anayasa Mahkemesi'nde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Ancak 20 Eylül 1971'de yapılan değişiklikler en kapsamlı olanıdır (Armağan 1971: 121).

1961 Anayasası'nda yargıyla ilgili olarak yapılan düzenlemelerden birisi Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulmasıdır. Konuyla ilgili 1961 Anayasası'nın 141. Maddesi şu şekildedir: " *Askeri Yargıtay, askeri mahkemelerce verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca, kanunda gösterilen askerî işlere ait belli dâvalara ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4651). 1961 Anayasası'ndan önceki anayasalarda olmayan Askeri Yargıtay'ın yeni anayasada bulunması ciddiye alınması gereken bir durumdur. 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni yapanların, bu maddeyle askeri yargıyı güçlendirmeye çalıştığı şeklinde düşünülebilir.

1961 Anayasası'nın Temel Hak ve Ödevler olan kısmı son derece uzundur ve bu alanda geniş bir yer tutmaktadır. Söz konusu uzunluğun temel sebebi, yeni anayasanın bir tepki anayasası olarak hazırlanmış olmasıdır. Bu durumdan dolayı 1961 Anayasası, hak ve özgürlükleri kısa ve temel ilkeler halinde değil de; bunları daha teferruatlı bir biçimde vermeyi tercih etmiştir. Bu anayasada, kişi dokunulmazlığı, kişi hak ve hürriyetlerinin devredilemeyeceği ve bunların vazgeçilmez olduğu vurgulanmıştır. Bilhassa kişi haklarının iktidarların takdirine bırakılmayacak kadar değerli olduğu belirtilmiştir. 1961 Anayasası'nda hak ve özgürlüklerle alakalı bulunan bir diğer önemli gelişme de sosyal, ekonomik ve hürriyetler bölümünün bulunmasıdır (Kuzu 1994: 74-75). Bu kısım dikkatle incelendiğinde 1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'na göre çok daha özgürlükçü, insan hak ve özgürlüklerine daha fazla ağırlık verildiği açık bir biçimde görülmektedir.

1961 Anayasası'nın Temel Hak ve Ödevler Kısmı, dört bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm, Temel Haklar adını taşımaktadır. Burada temel hakların niteliği, özü, eşitlik ve yabancıların durumu konusunu ele almaktadır. İkinci bölüm, Kişilerin Hakları ve Ödevleridir. Burada kişi dokunulmazlığı, özel hayatın korunması, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, seyahat ve yerleşme hürriyeti, düşünce, inanç, hak ve hürriyeti, vicdan ve din hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, basın hürriyeti, gazete ve dergi çıkarma hürriyeti. Bu konuyla alakalı 1961 Anayasası'nda toplamda 53 madde bulunmaktadır

(Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4642; Canikoğlu 2001: 478). Bu bölümde kişilerin dokunulmazlığı ve özel hayatlarının yasal güvenceye alınması dışında, düşünce, inanç, fikir, iletişim konularının da anayasal teminat altına alınması, 1961 Anayasası'nı bir kez daha anlamlı ve değerli kılmaktadır şeklinde düşünülebilir.

1961 Anayasası'nın ikinci kısmın üçüncü bölümünde Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler bulunmaktadır. Burada ailenin korunması, mülkiyet hakkı, çalışma ve sözleşme hürriyeti, iktisadi ve sosyal hayatın düzeni, çalışma hakkı ve ödevi, sosyal güvenlik, sağlık hakkı, öğrenimin sağlanması, kooperatifçiliği geliştirme, tarımın ve çiftçinin korunması, devletin iktisadi ve sosyal ödevleri yer almaktadır. Yani 1961 Anayasası'nda çalışma hakkı konuları ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4643-4644; Eren 2013: 67). Dördüncü bölümde ise, Siyasal Haklar ve Ödevler yer almaktadır. Burada vatandaşlık, seçme ve seçilme hakkı, siyasi partilerle ilgili hükümler, parti kurma hakkı ve partilerin siyasi hayattaki yeri, partilerin uyacakları esaslar, kamu hizmetine girme hakkı, vergi ödevi ve dilekçe hakkı bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, bu anayasada aile hayatının ve özel mülkiyetin kanunlarla devlet teminatına alınması dışında iş hayatı, seçimler ve partilerle ilgili haklar ayrıntılı bir biçimde ele alınmış ve korunmuştur.

2.5. 1961 Anayasası'nın İçerdiği Diğer Hükümler

Anayasanın dördünü kısmı Çeşitli Hükümler adı altında devrim kanunlarının korunması adını taşımaktadır. *"Bununla ilgili 153. Madde şu şekildedir: Bu Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi korunması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden Devrim kanunlarının, bu Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerimin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz"* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4643-4644). Bu maddeyle Atatürk devrinde yürürlüğe konulan ve temel devrimler olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şapka Kanunu, Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, Medeni Kanun ve Türk Harflerinin Kabul Edilmesiyle İlgili Kanunlar güvence altına alınmış ve bunların korunacağı bir kez daha belirtilmiştir.

1961 Anayasası ile sendika kurma hakkı güvence altına alınmıştır. Bu çerçevede, konuyla ilgili anayasa maddesi şu şekildedir: *"Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir. Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz"* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4643-4644). Böylece yeni anayasanın sendikalar maddesinin yürürlüğe girmesiyle 1950'lerde belli bir hareketlilik kazanmış olan sendikal faaliyetler, anayasada belirlenmiş olan grev hakkının hukuki düzenleme kazanması için grevler, eylemler, mitingler ve lobi faaliyetlerinde bulunma hakkını elde etmişlerdir.

1961 Anayasası ile birlikte Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Konuyla ilgili 145. Madde şu şekildedir: *"Anayasa Mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usulleri kanunla; Mahkemenin çalışma tarzı ve üyeleri arasındaki işbölümü kendi yapacağı İçtüzükle düzenlenir. Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan sıfatıyla baktığı dâvalar dışındaki işleri, dosya üzerinde inceler. Ancak, gerekli gördüğü hallerde, sözlü açıklamalarını dinlemek üzere ilgilileri çağırır"* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4643-4652). 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinde bir yıl sonra yani 1962'de Anayasa Mahkemesi kurulmuş ve kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemeye başlamıştır (Teziç 1986: 23). Anayasa Mahkemesi, milletvekilleri tarafından yapılan kanunların Anayasa'ya uygun

olup olmadığını denetleme, anayasaya aykırı davranan kişileri Yüce Divan sıfatıyla yargılama, siyasi partilerin kapatılıp kapatılmayacağına dair karar verme vs. gibi görevleri olmuştur. Yeni anayasayla kurulan Anayasa Mahkemesi'nin varlığı, ülkede hukuk devleti anlayışını etkili kılmak için ciddi bir etken oluşturduğu söylenebilir. Zira bu yolla Hükümet, Anayasal denetim altına alınmıştır. Bu da, Hükümetin çalışmalarının denetlenmesini kolaylaştırmıştır şeklinde düşünülebilir.

1961 Anayasası ile üniversiteler ilk defa anayasal düzlemde tanımlanmıştır. Bu yasa, 1946 Reformu'nun üniversitelere sağladığı idari özerklik, "üniversiteler kendi seçtikleri organlar tarafından yönetilir" ve "üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir" ifadeleriyle anayasal güvence altına alınmıştır (Özcan vd. 2016: 33). Konuyla ilgili olarak Anayasa'nın 120. Maddesi şu şekildedir: "Üniversiteler, ancak devlet eliyle ve kanunla kurulur. Üniversiteler, bilimsel ve idarî özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yönetilir ve denetlenir; özel kanuna göre kurulmuş devlet Üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4652). Sonuç olarak, 1961 Anayasası'nın, üniversite özerkliği ve akademik özgürlükleri yerinde kararlarla tahsis ettiğine yönelik genel bir fikir birliği mevcuttur. Söz konusu durum, üniversitelere hem bilimsel hem de yönetsel özgürlük sağlamak açısından son derece önemlidir şeklinde analiz edilebilir.

1961 Anayasası'nın 121. Maddesi ile "Radyo ve televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir" şeklindeki hüküm ile bu alanda bir tekel tesis ettiği kabul edilmiştir (İçel 1975: 121). Böylece kurulduğu dönemden itibaren devletin tekelinde olan radyo ve televizyon istasyonları özerk bir yapı elde ederek daha bağımsız ve baskı olmadan çalışmaya devam etmiştir. Ancak bu durum fazla sürmemiş ve 1971 Muhtırasından sonra yapılan düzenlemeyle, söz konusu kurumun özerkliği ciddi bir biçimde ortadan kaldırılmıştır.

2.6. 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın Karşılaştırılması

1924 ile 1961 Anayasalarının milliyetçilik ile ilgili maddeleri birbirinden farklıdır. 1924 Anayasası milliyetçi devlet ifadesini kullanırken; 1961 Anayasası Türk milliyetçiliği ibaresini kullanır. Konuyla ilgili 1924 Anayasası'nın 2. maddesi, "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Devletçi, laik ve devrimcidir" (Kili vd. 1985: 111); iken 1961 Anayasası'nın maddesi şu şekildedir: "Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan; "Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti; Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alır" (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4641). Her ne kadar her iki anayasada da milliyetçilik kavramı var iken; iki anayasanın milliyetçiliği farklı bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

1924 ve 1961 Anayasaları rejim olarak Cumhuriyeti yani ulusal egemenliği temel alır. Her iki anayasa da, egemenliğin millete ait olduğunu kabul eder. Konuyla ilgili 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın birinci maddeleri şu şekildedir: " Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4641). Ancak her iki anayasada yasama, yürütme ve yargıyla alakalı farklı bir bakış açısı bulunmaktadır. 1924 Anayasası, yumuşatılmış güçler birliği ilkesini kabul ederken; 1961 Anayasası'nda güçler

ayrılığı ilkesi vardır. Bu bağlamda, 1924 Anayasası'nda yargı hariç yasama ve yürütme TBMM'ye ait iken; 1961'de yasama, yürütme ve yargı güçleri farklı erklerle verilmiştir.

Başta 1924 Anayasası olmak üzere diğer anayasalarda geçmeyen hukuk devleti ibaresi, 1961 Anayasası'nda kesin olarak geçmektedir. Konuyla ilgili olarak 1961 Anayasası'nın 2. Maddesi şu şekildedir: *"Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir"* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4641). Bu durum, 1961 Anayasası'na ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu anayasayla Mustafa Kemal Atatürk devrinden beri yapılmaya çalışılan hukuk devleti anlayışı Türkiye'ye getirilmiş olunuyordu. Ayrıca yukarıda izah edildiği üzere, Türkiye'de parlamento tarafından çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek amacıyla ilk defa, 1961 Anayasası ile Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu özellik, daha önceki anayasalarda yer almamaktadır.

1924 Anayasası'nda tek bir meclis varken; 1961 Anayasası'nda çift meclis anlayışı bulunmaktadır. Bu durum 1961 Anayasası'nın 63. Maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan kuruludur"* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4645). 1924 gibi 1921 Anayasası'nda tek meclis vardır. Ancak 1961 Anayasası, bu yönüyle Kanun-i Esasî'ye benzemektedir. 1876 Kanun-i Esasî'de de Meclisi-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki adet parlamento vardır.

1924 ve 1961 Anayasaları arasındaki en büyük farklılıklardan birisi şüphesiz ki temel hak ve özgürlükler konusundadır. 1924 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler konusuna hiç girilmemiş, bir anayasa mahkemesi oluşturulmamış ve yargının bağımsızlığı tam olarak tesis edilememiştir. Bu da, 1924 Anayasası'nın eleştirilen yönleridir. Oysa 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlükler ile ilgili bir kısım oluşturulmuş ve burada söz konusu konular ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4642). Ayrıca bu anayasada sosyal hak ve ödevle konusu da düzenlenmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal bir hukuk devleti olduğu özellikle vurgulanmıştır. Bu da, 1961 Anayasası'nı diğer anayasalardan ayıran en önemli özellik olarak bilinmektedir.

Yukarıda izah edildiği üzere, 1924 Anayasası ile 1961 Anayasası arasındaki önemli farklılıklardan birisi sosyal devlet ilkesidir. Bu çerçevede, 1961 Anayasası'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırdığı en önemli nitelikler arasında sosyallik gelmektedir. Aslında yeni Türk devletinin kuruluşundan sosyal politikalara önem verilmeye çalışılmıştı. Ancak bunun anayasaya girmesi 1961 Anayasası ile olmuştur. Anayasanın gösterdiği sosyal adalet hedefi, kişilere ve gruplara tanıdığı sosyal haklar, devlete yüklemiş olduğu sosyal ödevler ve bir yenilik olarak getirilen kalkınma planları, sosyal devlet ilkesinin gereklilikleri arasında gösterilebilir (Tanör 2016: 390). Bu durum, anayasanın 10, 16 ve 41. Maddelerinde şu şekilde belirtilmiştir: *"Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlandıran siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar. " Herkes, dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak millî güvenliği sağlama salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadî ve tarımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyla ve kanunla sınırlanabilir". " iktisadi ve sosyal hayat adaletli olarak tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir"* (Resmi Gazete, 20 Temmuz 1961, S. 10.859: 4641-4645). Diğer maddelerde bu durum ayrıntılı olarak

anlatılmış ve sosyal devletin bir gereği olarak başta sendika kurma, dernek kurma, sendikalara üye olma vs. olmak üzere kişilere çok sayıda haklar tanınmıştır.

2.7. 1961 Anayasası'nda Yapılan Düzenlemeler

Türkiye'de 12 Mart 1971 tarihinde Genel Kurmay Başkanlığı tarafından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir muhtıra verilmiş ve Hükümet istifaya zorlanmıştır (Sunay 2010: 153). Bu muhtıradan sonra 1961 Anayasası'nda birtakım değişiklik ve düzenlemeler yapılmıştır. Birçok alanda düzenlemeyi öngören değişiklikler 22 Eylül 1971 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

1924 Teşkilat-ı Esasi'ye de ve 1961 Anayasası'nın ilk halinde bulunmayan bakanlara kanun hükmünde karar verme yetkisi, 1971 yılında yapılan düzenlemeyle 1961 Anayasası'na eklenmiştir (Özbudun 1985: 227). Bu konuyla alakalı olarak 1961 Anayasası'nın 64. Maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: “ *Türkiye Büyük Millet Meclisi kanunla, belli konularda, Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararnameler çıkarmak yetkisi verebilir. Yetki veren kanunda, çıkarılacak kararnamelerin amacı, kapsamı ve ilkeleriyle bu yetkiyi kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak kanun hükümlerinin açıkça gösterilmesi ve kanun hükmünde kararnamede de yetkinin hangi kanunla verilmiş olduğunun belirtilmesi lâzımdır*” (Resmi Gazete, 22 Eylül 1971, S. 13964: 517).

1961 Anayasası'nın ilk halinde üniversitelerin özerkliği ile ilgili maddeler bulunmaktadır. 12 Mart Muhtırasından sonra yapılan düzenleme ile üniversitelerin özerkliği ciddi bir biçimde kısıtlanmıştır (Feyzioğlu 1981: 129). Özellikle bu konuyu ele alan anayasanın 120. Maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: “ *Üniversiteler, ancak Devlet eliyle ve kanunla kurulur, üniversiteler, özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir. Üniversite özerkliği, bu maddede 'belirtilen hükümler içinde uygulanır ve bu özerklik, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulmasına engel olmaz. Üniversiteler, Devletin gözetimi ve denetimi altında, kendileri tarafından seçilen organları eliyle yönetilir, özel kanuna göre kurulan Devlet üniversiteleri hakkındaki hükümler saklıdır*” (Resmi Gazete, 22 Eylül 1971, S. 13964: 519). Son düzenlemeyle üniversitelerin muhtariyeti yani özerkliği kaldırılmış ve üniversiteler Milli Eğitim Bakanlığının denetimine bırakılmıştır.

1961 Anayasası'nda yapılan en önemli değişiklik devlet memurlarına verilen sendika hakkının kaldırılmasıdır. Konuyla ilgili anayasanın 119. Maddesi şu şekildedir: “ *Memurlar ve Kamu iktisadi Teşebbüslerinin yönetim ve denetim işlerinde çalışanlar ve kamu yararına çalışan derneklerden özel gelir kaynakları ve özel imkânla kanunla sağlanmış olanların merkez kurullunda görev alanlar, siyasi partilere ve sendikalara üye olamazlar. Memurlar ve Kamu iktisadi Teşebbüsle rinde çalışanlar, görevlerini yerine getirirken, vatandaşlar arasında, siyasi kanaatlerinden dolayı her hangi bir ayırım yapamazlar. Bu esaslara aykırılık hareketleri mahkeme hükmüyle sabit olanlar, kamu hizmetinden temelli çıkarılır. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmetlilerinin meslekî menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacını güden kuruluşlara bağlı olacakları hükümler kanunla düzenlenir*” (Resmi Gazete, 22 Eylül 1971, S. 13964: 518). Esasında 1961 Anayasası ile güvence altına alınan ve kişi hak ve hürriyetleri bağlamında son derece önemli bir durum arz eden memurların sendika haklarının kaldırılması demokrasi açısından son derece olumsuz bir durum olarak değerlendirilmelidir.

1973 yılında anayasada yapılan düzenlemeyle Askeri Yüksek Mahkemesi denetiminde Milli Güvenlik Kurulu kurulmuştur. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulduğuna ve bunun anayasaya eklendiğine dair 11 Temmuz 1973 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Konuyla ilgili anayasa maddesi şu şekildedir: “ *Devletin ülkesi ve*

milleti ile bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Ancak, Sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır” (Resmi Gazete, 11 Temmuz 1973, S. 14591: 782).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde demokratikleşme çabaları kapsamında 1876 yılında ilk anayasa olan Kanun-i Esasi kabul edilmiş ve böylece Türkiye’de adı geçen tarihten başlayarak günümüze kadar devam eden anayasal süreç başlatılmıştır. Türkiye’de 1876’dan 1982’ye kadar toplamda beş farklı anayasa kullanılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye’de dönemlere ve durumlara bağlı olarak bağlı olarak anayasa değişikliklerine gidilmiş ve bu da yukarıda izah edildiği üzere birbirinden farklı anayasaların ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. 1961 Anayasası da, söz konusu durum bağlamında değerlendirilmelidir.

1961 Anayasası’nın hazırlanmasından önce Türkiye’de 27 Mayıs 1960 tarihinde bir askeri darbe yaşanmıştır. 1960 Askerî Darbesi’ni yapanlar, 1924 Anayasası’nı ilga ederek yerine 1961 Anayasası’nı oluşturmuşlardır. Esasında 27 Mayıs 1960 Darbesi’ni yapan MBK, söz konusu anayasayı yaptıkları darbeye hukuki zemin oluşturmuşlardır. Tıpkı 1980 Askeri Darbesi’ni yapanların 1982 Anayasası’nı oluşturmaları gibi. Bu çerçevede, Türkiye’de 1961’den itibaren darbeler neticesi hazırlanmış olan iki anayasa mevcuttur.

1961 Anayasası’nın hazırlanması ile alakalı olarak Ankara ve İstanbul Üniversiteleri Hukuk Fakülteleri tarafından farklı tasarılar hazırlanmış ve söz konusu tasarılar MBK üyeleri tarafından incelenmiştir. İki üniversite tarafından hazırlanan anayasa tasarılarından Ankara Üniversitesi’ninki daha uygun bulunmuş ve üzerine eklemeler yapılarak yeni anayasa ortaya çıkarılmıştır. Bu anayasa, TBMM tarafından halk oylamasına sunulmuş ve seçime katılan halkın % 61’i bu anayasaya kabul oyu vermiştir. Söz konusu halk oylamasından sonra 20 Temmuz 1961’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasası, Türkiye’de halkoylamasına sunulan ilk anayasa olması bakımından önem taşımaktadır.

1961 Anayasası’nda Yasama, Yürütme ve Yargı görevleri ayrıntılı bir biçimde işlenmiş ve Güçler Ayrılığı ilkesi kesin olarak kabul edilmiştir. 1921 Anayasası’nda tam bir şekilde uygulanan güçler birliği ilkesi, 1924 Anayasası’nda Yasama ve Yürütme yetkileri TBMM’de bırakılmış iken; yargı yetkisi bağımsız mahkemelere bırakılmıştır. Yani 1924 Anayasası’nda güçler birliği ilkesi biraz daha yumuşatılmıştır. Her ne kadar anayasada yapılan değişikliklerle güçler ayrılığı için ortam hazırlanmış olsa da; güçler ayrılığına tam olarak geçilememiştir. Ancak bu durum, 1961 Anayasası’nda tam olarak ayrılmış ve gerçek anlamda güçler ayrılığına geçilmiştir. Bu çerçevede, 1961 Anayasası’nda yapılan düzenlemeyle Yasama yetkisi TBMM’ye, yürütme gücü Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’na ve son olarak da yargı yetkisi bağımsız mahkemelerin denetimine bırakılmıştır. Bu da, modern demokrasiler için gerekli olan güçler ayrılığının Türkiye’de uygulanmaya başladığını açık bir biçimde ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’deki beş anayasa içerisinde iki tanesi çift parlamentolu yönetimi öngörmektedir. Bunlar 1876 ve 1961 anayasalarıdır. 1961 Anayasası’nda Millet Meclisi ve Senato olmak üzere iki adet meclis vardır. Millet Meclisi yani TBMM üyeleri seçimle belirlenirken; senaton üyelerinin bir kısmı halkın oylarıyla bir kısmı da Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Bu durum, 1982 Anayasası’na kadar devam etmiştir. 1982 Anayasası’nda yapılan değişiklikle çift parlamentolu sistemden vazgeçilmiş ve yeniden tek

meclise geçilmiştir. Bu anlamda 1961'den 1982'ye kadar geçen 21 yıllık süreçte yönetimde iki parlamento etkili olmuştur.

1924 ile 1961 Anayasaları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan birisi milliyetçilik ile ilgilidir. 1924 Anayasası milliyetçi devlet ifadesini kullanırken; 1961 Anayasası Türk milliyetçiliği ibaresini kullanır. Yani her iki anayasada milliyetçilik kavramı var iken; iki anayasanın milliyetçiliği farklı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. 1924 ve 1961 Anayasaları rejim olarak Cumhuriyeti yani ulusal egemenliği temel alır. Her iki anayasa da, egemenliğin millete ait olduğunu kabul eder. Ancak adı geçen anayasalarda yasama, yürütme ve yargıyla alakalı farklı bir bakış açısı bulunmaktadır. 1924 Anayasası, yumuşatılmış güçler birliği ilkesini kabul ederken; 1961 Anayasası'nda güçler ayrılığı ilkesi vardır.

1876, 1921 ve 1924 Anayasalarında geçmeyen hukuk devleti anlayışı, 1961 Anayasası'nda geçmektedir. Bu durum, 1961 Anayasası'na ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu anayasa ile Mustafa Kemal Atatürk devrinden beri yapılmaya çalışılan hukuk devleti anlayışı Türkiye'ye getirilmiş oluyordu. Zira 1876 yılından beri Anayasalarla yönetilen ve hukukun etkin bir duruma getirilmeye çalışıldığı Türkiye'de gerçek anlamda hukuk devleti ilkesi, 1961 Anayasası'yla etkin duruma getirilebilmiştir. Bunun dışında, Türkiye'de parlamento tarafından çıkarılan yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek amacıyla ilk defa, 1961 Anayasası ile Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bu özellik, daha önceki anayasalarda yer almamaktadır.

Yukarıda izah edildiği üzere, Türkiye'deki anayasalardan 1921 ve 1924 Anayasalarında tek meclis anlayışı vardır. 1961 Anayasası'nda ise çift meclis öngörülmektedir. 1961 Anayasası, bu yönüyle Kanun-i Esasi'ye benzemektedir. 1876 Kanun-i Esasi'de de Meclisi-i Mebusan ve Meclisi-i Ayan olmak üzere iki adet parlamento vardır. 1961 Anayasası'ndaki bu özellik 1982 Anayasası ile ortadan kaldırılmış ve yeniden tek parlamentolu sürece geçilmiştir.

1876, 1921 ve 1924 Anayasalarında farklı olarak, 1961 Anayasası'nda kişi hak ve hürriyetleri daha fazla yer tutmuştur. Türkiye'de gerçek anlamda hak ve özgürlükler konusunu ele alan ve ayrıntılı bir biçimde irdelenen 1961 Anayasası olmuştur. Bu anayasada kişi hak ve özgürlükleri bağlamında, halka çok sayıda haklar tanınmıştır. Türkiye'de hak, özgürlük ve eşitlikler bağlamında en özgürlükçü anayasa, 1961 Anayasası'dır. Bu bağlamda, 1961 Anayasası Türk demokrasi tarihinde en özgürlükçü anayasa olarak bilinmektedir.

Diğer anayasalardan farklı olarak 1961 Anayasasında sosyal devlet ilkesi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, 1961 Anayasası'nın Türkiye Cumhuriyeti'ne kazandırdığı en önemli nitelikler arasında sosyallik gelmektedir. Esasında Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan sosyal politikalara önem verilmeye çalışılmıştı. Ancak bunun anayasaya girmesi 1961 Anayasası ile olmuştur. Anayasanın gösterdiği sosyal adalet hedefi, kişilere ve gruplara tanıdığı sosyal haklar, devlete yüklemiş olduğu sosyal ödevler ve bir yenilik olarak getirilen kalkınma planları, sosyal devlet ilkesinin gereklilikleri arasında gösterilebilir.

1961 Anayasası'nda özellikle de 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra birtakım değişiklik ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, Bakanlar Kurulu'na gerekli durumlarda Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yetkisi verilmiş ve üniversitelerin özerkliği ciddi oranda zayıflatılmıştır. Bunun yanında memurların sendikalaşmasını engellemek amacıyla memurların sendikalara üye olma olmaları tamamen yasaklanmıştır.

Ayrıca yapılan anayasal değişikliklerle ülke yönetiminde ordunun etkinliği artırılmış ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulmuştur. Böylece söz konusu anayasal değişikliklerle, kişi hak ve hürriyetleri ciddi bir biçimde sınırlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (çev. Sedat Cem Karadeli). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AKAÜNDÜZ, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- AKIN, F. (2006). "1924 Anayasasının Modernleşme Açısından Anlamı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8/3:1-12.
- AKIN, R. (2012). "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi". *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*. (ed. Fethi Gedikli). İstanbul: 599-605.
- AKINCI, A. (2014). "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. IX/1: 55-71.
- AKŞİN, S. (1997). *Türkiye'nin Yakın Tarihi I*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları.
- AKTAŞ, H. E. (2013). "Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının Din ve İnanç Hürriyeti Açısından Demokratik Bazı Ülkelerin Anayasalarıyla Karşılaştırılması". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. XVII/3-4: 1-25.
- ALDIKAÇTI, O. (1968). "1961 Anayasasında Devlet Başkanı ve Kararnamelerinin İmzalanması". *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 1/2: 30-46.
- ARASLI, U. (2015). *Anayasa Mahkemesi İptal Kararları Açısından Anayasal Temel İlke ve Kavramlar*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- ARMAĞAN, S. (1971). "1961 Anayasasının Son Değişikliğinden Sonra Anayasa Mahkemesi". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. XXXVII/1-4: 121-134.
- AYAN, S. (2007). Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. VIII/2: 1-24.
- AYDEMİR, Ş. S. (1993). *Menderes'in Dramı (1899-1960)*. 5. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDEMİR, Ş. S. (2011). *II. Adam*. III. Cilt. 19. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- BAKIRCI, F. (1994). "Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, Meclis Hükümeti Sistemlerinin Karşılaştırılması ve Türkiye Örneği". *TBMM Genel Sekreterliği Uzmanlık Tezi*. Ankara.
- BERKES, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (hızl. Ahmet Kuyaş) 19. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BULUT, S. (2009). "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu". *Akademik Bakış Dergisi*. II/4: 125-145.

OSMANLI DÖNEMİNDE KURULAN SİYASİ PARTİLER¹

		Kuruluş Tarihi	Açıklama
1	Fedailer Cemiyeti	1859, İstanbul	Genel Başkan: Süleymaniyeli Şeyh Ahmet Genel Sekreter: Didon Arif Bey, Üyeler: Hüseyin Daim Paşa, Binbaşı Rasim Bey, Cafer Dem Paşa, Tophane Müftüsü Bekir Efendi, Kütahyalı Şeyh İsmail, Hoca Nasuh Efendi, Tophane Mızıka Başçavuşu Erzurumlu Mehmed, Hezergradlı Şeyh Feyzullah Efendi, Kütahyalı Şeyh İsmail
2	Yeni Osmanlılar Cemiyeti	1865, İstanbul	Genel Başkan: Mustafa Fazıl Paşa Kurucular: Namık Kemal, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Sagır Ahmet Beyzade Mehmet, Mir'at Mecmuası sahibi Refik, Suphi Paşazade Ayetullah Diğer Üyeler: Ziya Paşa, Ali Suavi, Agah Efendi, Ebüzziya Tevfik...
3	Ali Suavi (Üsküdar) Komitesi	1878, İstanbul	Kurucular: Ali Suavi, Süleyman Asaf Sopasalan, Hafız Nuri, Hasköylü Hacı Ahmet, Mehmet İzzet Paşazade Süleyman, Bağdatlı Süleyman, Üsküdarlı Nuri, Filibeli Ahmet Paşa, Arnavut Salih, Hacı Ahmet, Molla Mustafa
4	Kleanti Skalyeri-Aziz Bey Komitesi	1878, İstanbul	Genel Başkan: Kleanti Skalyeri Üyeler: Nakşibend kalfa, Aziz Bey, Ali Şefkari Bey, Tabib Agah Bey

¹ Kaynak: www.tbmm.gov.tr

5	Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti	1889, İstanbul - 1918 İstanbul. Son kongrede fesih kararı alınmıştır.	Genel Başkan: Ali Rüştü Kurucu Üyeler: İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmed Reşid, Hüseyinzade Ali - Paris Şubesi (1889) Genel Başkan: Ahmet Dıza Bey, Yöneticiler: Mehmet Ali Paşa, Recep Fuat, Nihat, Dr.Nazım, Bahaddin Şakir, Sami Paşazade Sezai, Alber Fua - Cenevre Şubesi (1897) Kurucular: Dr.İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Ethem Ruhi (Balkan), Tıbbiyeli Mustafa Ragıp, Esat, Mithat Şükrü (Bleda), Ahmet, Mizancı Murat, Tunalı Hilmi, Seraceddin, Dr. Hasan, Lütfi, Dr. Akil Muhtar (Özden), Nuri Ahmet, Reşit Beyler - Kahire Şubesi (1897) Kurucuları: İshak Sükuti, Tunalı Hilmi, Hoca Kadri, Salih Cemal, Ali Ziya, Ferit (Tek) - Selanik Şubesi (1908) Genel Başkan: Talat Bey (Paşa) Yöneticiler: Hüseyin Kadri, Mithat Şükrü (Bleda), Hayri, Ahmet Rıza, Enver (Paşa), Habib, İpekli Hafız İbrahim Beyler
6	İttihad-ı Osmani Cemiyeti	1889*	* [Kurthan Fişek, «Parti Kurarım da, Kapatırım da Anam!» Tempo, sayı 4-685, (25-31 Ocak 2001), s. 12].
7	Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti	1892* 1902, Paris	* [Kurthan Fişek, «Parti Kurarım da, Kapatırım da Anam!» Tempo, sayı 4-685, (25-31 Ocak 2001), s. 12]. Genel Başkan: Prens Sabahattin Kurucu ve Üyeler: Ahmet Fazlı (Genel Sekreter), İsmail Kemal, Dr. Nihat Reşat (Belger), Dr. Rifat, Miralay Zeki, Dr. Sabri, Hüseyin Tosun, Milaslı Asker Murat, Şair Hüseyin Siret.
8	Osmanlı İttihad ve İnkılap Cemiyeti	1894* 1904, Cenevre	* [Kurthan Fişek, «Parti Kurarım da, Kapatırım da Anam!» Tempo, sayı 4-685, (25-31 Ocak 2001), s. 12]. Kurucuları: Ethem Ruhi Balkan, Dr. Abdullah Cevdet, Varnalı Kamil, Tarsusizade Münir, Mehmet Cemil
9	Cemiyet-i İnkılabiye	1904	Kurucuları: Hamid, Satvet Lütfi (Tozan), Namık Zeki, Ferit Necdet Mübin, Dr. Mahmud, Köprülü Hamdi, Mustafa Asım, Nafi Atuf (Kansu), Vehbi Semuh

10	Osmanlı Hürriyet Cemiyeti	1906, Selanik	Kurucuları: İsmail Canbulat, Mithat Şükrü, Bursalı Tahir, Yüzbaşı Naki, Talat Bey, Rahmi, Ömer Naci, Kazım Nami, İsmail Hakkı, Süleyman Fehmi
11	Vatan ve Hürriyet Cemiyeti	1906, Şam	Kurucuları: Dr. Mustafa Cantekin, Binbaşı Lütfi, Mustafa Kemal, Lütfi Müfit Özdeş
12	Selamet-i Umumiye Kulübü	1907, İstanbul	Kurucuları: İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Abdullah Abud, Dr. Rıza Abud, Yenişehirli Salih, Pertev Tevfik, Mustafa (Demokrat), Rıza Bey
13	Fedakaran-ı Millet Cemiyeti	1908, İstanbul	Genel Başkan: Avnullah El Kazimi Üyeler: Ali Vefa, Dr.Ali Saip, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal, Behçet, Ertuğrul Şakir
14	Nesl-i Cedit Kulübü	1908 İstanbul	Kurucuları: Nafi Atuf (Kansu), Arnavut Mustafa, Mehmet Şerafettin, Mühendis Mazhar Neriman, Mehmet Ali Şevki, Adil Beyler
15	Türk Derneği	1908, İstanbul	Kurucu ve Yöneticileri: Ahmet Midhat Efendi, Emrullah, Veled, Nesip Asım, Korkmazoğlu Celal, Akçuraoğlu Yusuf, Akyığıtoğlu Musa, Fuat Raif, Rıza Tevfik, Ferit
16	Osmanlı Ahrar Fırkası	1908, İstanbul	Kurucuları: Nureddin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Sait
17	Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)	1908, İstanbul	Kurucuları: İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr.Rıza Abud, Pertev Tevfik, Yenişehirli Salih, Mustafa, Rıza, Dr.Abdullah Cevdet, Dr.İbrahim Temo
18	İttihad-ı Muhammedi Fırkası (Fırka-i Muhammediye)	1909, İstanbul	Kurucu ve Yöneticileri: Süheyl Paşa, Mehmet Sadık, Mehmet Emin Hayreti, Ahmet Esat, Mehmet Emin, Hafız Mehmet Sabri, Şevket Efendi, Bediüzzaman Saidi Kürdi, Hacı Hayri, Raşit, Ferik Rıza Paşa, Faruki Ömer, Şevki Efendi, Seyyid Müslim Penah, Refik, Muhammed Efgani, Ahmet Nazir, Ferik Hacı İzzet Paşa, Seyyid Abdullah El Haşimi El Mekki, İhsan, Hayri Abdullah Ziyaeddin, Şeyh Ali, Hacı Kazım, Hacı Mehmed, Tevfik Derviş Vahdeti ...
19	Heyet-i Müttefika-i Osmaniye	1909, İstanbul	Kuruluşu teklif edilmişse de 31 Mart olayı üstüne kurulamamış ve gelişememiştir. Bu kuruluş, partiler ve dernekler arası bir koalisyon olacaktı.
20	İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası	1909, Paris	Genel Başkan: Şerif Paşa Üyeler: Mevlanzade Rifat, Ali Kemal, Pertev, İzmirli Kemal Avni, Nihad Reşat (Belger)
21	Ahali Fırkası	1910, İstanbul	Genel Başkan: Gümülcine Mebusu İsmail Bey Üyeler: Vasfi, Ferhad, Şevket, Ömer Lütfi, Zeynelabidin, Mustafa Sabri, Fevzi, Şükrü Bey

22	Osmanlı Sosyalist Fırkası	1910, İstanbul	Genel Başkan: İştirakçi Hilmi Üyeler: Namık Hasan, Pertev, Tevfik, İbnil Tahir, İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamid Suphi - Paris Şubesi (1910) Kurucusu: Dr.Refik Nevzat Üyeler: Avni Kemal, Hoca Kadri, Fuat Nevzat, Memil Zeki
23	Türk Yurdu Cemiyeti	1911, İstanbul	Kurucu ve Yöneticileri: Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), Ağaoğlu Ahmet, Hüseyinzade Ali, Dr.Akil Muhtar (Özden), Akçuraoğlu Yusuf
24	Cenevre Türk Yurdu	1911, Cenevre	Kurucuları: Hazineदारoğlu Ali Sedat, Şefik, Germenli oğlu Asım, Cemaleddin oğlu Arif, Ferid Recep, Hüsnü oğlu Ziya, Molla Aşki oğlu İsmail Hakkı, Haseki oğlu Süreyya, Osman Şefik
25	Hürriyet ve İtilaf Fırkası	1911, İstanbul	Kurucuları: İsmail Hakkı Paşa, Dr.Dagavaryan, Mustafa Sabri, Abdülhamid Zöhravi, Müşir Fuat Paşa, Damat Ferit Paşa, Ferik Süleyman Paşa, Volçentrinli Hasan, Miralay Sadık, Dr. Rıza Nur, Tahir Hayrettin
26	Türk Ocağı	1911, İstanbul	Genel Başkan: Ahmet Ferit (Tek) Yöneticiler: Akçoraoğlu Yusuf, Mehmet Ali Tevfik, Dr.Fuat Sabit, Mehmet Emin (Yurdakul) Ağaoğlu Ahmet ...
27	Halaskar Zabitan Grubu	1912, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Kurmay Binbaşı Gelibolulu Kemal (Şenkıl), Kurmay Kolağası Kastamonulu Hilmi, Sürvari Kaymakamı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşki, Yüzbaşı Kudret
28	Milli Meşrutiyet Fırkası	1912, İstanbul	Genel Başkan: İfnam Başyazarı, eski Kütahya Milletvekili Ferit (Tek) Üyeler: Akçoraoğlu Yusuf, Müderris Zühtü, Mehmet Ali Cemil Bey
29	İstihlak-ı Milli Cemiyeti	1912, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Mahmud Esad, Rifki, Zühdü, Cemal, Ethem Beyler
30	Lozan ve Neuchatel Türk Yurdu	1912, Neuchatel, Lozan	Kurucuları: Feşçi oğlu Galip, Hacı Nasuh oğlu Cevdet, Remzi oğlu Ferit, Tekerşin oğlu Yusuf Kemal (Tengirşenk), Nureddin oğlu İlyas Ragıp, Morali oğlu Ahmed, Cemal oğlu Mustafa Şerif Hacı Meto oğlu Fazlı, Hamid oğlu Hüsnü, Ahmet Nazmi, Altıoğlu İsmail Hakkı
31	Paris Türk Yurdu	1913, Paris	Kurucular: Molla Aşki oğlu İsmail, İstanbullu Seyit Haşim, Tevfik oğlu Niyazi, Ahmet Mithat, Kulaksızoğlu Hamid Nuri, Manastırlı H.Hüsnü, Muammer, Köprülü M.Nermi, Kaşif, Haydar oğlu Ahmet Esat Beyler

32	Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti	1916, İstanbul	Kurucu ve Yöneticileri: Sıhhiye Müdürü Umumisi Esat Paşa, Temyiz Mahkemesi Başkanı Hacı Evliya Efendi, Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme dairesi üyesi Sami Bey, İstanbul Darülfünundan Müderris İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mithat Şükrü, Eski Halep Valisi Galip, Yargıç Muhlis, Doçent Dr. Hüseyinzade Ali, Harunreşid Bey
33	Halka Doğru Cemiyeti	1917, İzmir	Kurucu ve Yöneticiler: Halep Eski Valisi Tevfik, İzmir Milletvekili Rahmi, Celal (Bayar)
34	Radikal Avam Fırkası	1918, İstanbul	Genel Başkan: Mevlanzade Rıfat Üyeler: Emin Ali, Yazar Mazlum, Müdafaa Gazetesi Sahibi Ragıp, Tüccar Mehmet Faik
35	Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası	1918, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Ali Fethi (Okyar), Hüseyin Kadri
36	İstihlas-ı Vatan Cemiyeti	1918, Manisa	Kurucu ve Yöneticiler: Karaosmanzade Kani, sabık Suriye mektupçusu Nuri, Dava Vekili Abidin, Eczacı Rıza Beyler.
37	Kars Milli Şura Hareketi Hükümeti	1918, Kars	Genel Başkan: İbrahim Cihangiroğlu Üyeler: Kağızmanlı Ali Rıza, Fahreddin, Hasan Han, Ağababaoğlu Abbas Ali, Hattat oğlu Mehmet, Mühendis Mahmut, Hasanbeyoğlu Mehmet, Erzurumlu Karadursun, Çıldır Dr.Esat (Oktay)
38	Karakol Cemiyeti	1918, İstanbul	Genel Başkan: Miralay Kara Vasıf Bey Kurucu ve Yöneticiler: Miralay Galatalı Şevket, Kaymakam Edip, Binbaşı Ali Rıza, Emekli Yüzbaşı Baha Sait, Avukat Refik İsmail, Dr.Abdülhak Adnan (Adivar), Kurmay Yarbay Çolak Selahattin Bey
39	Selamet-i Amme Heyeti	1918, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Rıfat Sabit, Eski İçişleri Bakanlarından Mustafa Arif ve Mehmet Ali, Yazar Fazıl Ahmet (Aykaç), Asaf Muammer Bey.
40	Teceddüt Fırkası	1918, İstanbul	Kurucuları: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti son kongre üyeleri Yöneticiler: Başkan, Senato üyesi Hüsnü Paşa, Senatör Seyid Bey, Mavrokor dato Efendi, Yunus Nadi (Abalıoğlu), Şemsettin (Günaltay,), İhsan, Orfanidis, Hamdi, Faik (Kaltakkıran) Sabri, Reşit Paşa, Galip Bahtiyar, Dr.Tevfik Rüştü (Aras) Babanzade Hikmet, Parsamyan, Mustafa Fevzi, İsmail Canbulat ve Sason Efendi
41	Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti	1918, İstanbul	Kurucular: Ankara'da Satvet Lütfi (Tozan), Toygarzade Naşit, Avukat Mustafa Kemal, Kırşehirli Müfit Hoca, Balalı Şehzüvarzade Hacı Osman Bey Yöneticiler: Topçu Feriki Ferid Paşa Başkan, Yahya Adnan Paşa, Arif Paşa, Ali Kemal, Cemal, Av.Fuad Şükrü, Sait Molla, Miralay Süleyman, Faik Şemseddin, Dr.Selahattin, Salih, Mehmet Arif Bey

42	Milli Kongre	1918, İstanbul	Genel Başkan: Göz Dr.Esat Paşa Kurucuları: Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti erkanı ile o dönemin çeşitli partilerinin yöneticileri, Genel Sekreter Abdurrahman Şeref Bey
43	Ahali İktisat Fırkası	1918, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Ermenaklı Tüccar Mehmet Nuri, Gazeteci Öğretmen Lütfi Arif Kanber, Eskişehirli Tüccar Hüseyin Hüsnü, Ahmet Hamdi (Başar-Limancı Hamdi
44	Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi	1918, Edirne	Genel Başkan: Şehbender Şükrü Bey Kurucu ve Yöneticiler: Yolageldili Tüccar Kasım Efendi, Lüleburgazlı Şevket (Ödül), Dimetokalı fabrikatör Cemal, Ahırköylü Ahmet, Edirneli Şevket Bey
45	İzmir Müdafaa-i Hukuk-U Osmaniye Cemiyeti	1918, İzmir	Kurucu ve Yöneticiler: Moralizade Muvaffak, Halit ve Nail, Menemenlizade Muvaffak, Haşim Enveri, Nazmi, Hüseyin Lütfi, Abdurrahman Sami, Naci, Tokadizade Şekip, Salepçizade Mithat, Cami, İsmail Sıtkı, Ragıp Nureddin, Şerif Paşazade Remzi, Hasan Vasfi Bey
46	Selamet-i Osmaniye Fırkası	1918, İstanbul	Kurucuları: Sabık Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Ulemadan Fazıl Efendi, Emekli Ferik Ferit Paşa, tüccar Kudret Haki, Eski İstanbul Polis Müdürlerinden Mehmet Ali (Fesçioğlu), Soysallıoğlu İsmail Suphi, Hasan Hicabi, Emekli Miralay Behzad, Ulemadan Zeki Bey
47	Kilikyalılar Cemiyeti	1918, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Menemenlizade Rifat, Menemenlizade Nabi, Ali Münif, Ali Hayati, Hafız Mehmet Emin, Abdülkadir, Evliyazade Hacı Evliya, Mısrızade Seyfeddin, Ramazanoğlu Saffet Bey
48	Sosyal Demokrat Fırkası	1918, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Dr.Hasan Rıza, Cemil Arif (Alpay), Tahsin, Habib Bey
49	Sulh ve Selamet-ı Osmaniye Fırkası	1918, İstanbul	Kurucular: Ulemadan Fazıl Efendi, eski İstanbul Polis Müdürü Mehmet Ali, Hüseyin Hakkı Bey, Ferit Paşa, eski Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, Yahya Adnan Paşa, Ferit Paşa, Arif Paşa, Yazar Asaf Muammer, Soysallıoğlu İsmail Suphi, Cami, Mehmet Ali Kasım, Kudret Haki, Nevres, Mehmet Refik ve Fazıl Bey
50	Vahdet-i Milliye Heyeti	1919, İstanbul	Genel Başkan: Ahmet Rıza Bey Kurucu ve Yöneticiler: Çürüksulu Mahmut Paşa, Hamit, Nabi Reşit Sadi, Abdurrahman Şeref Bey
51	Kürdistan Teali Cemiyeti	1919, İstanbul	Genel Başkan: Seyyit Abdülkadir Kurucu ve Yöneticiler: Dr.Şükrü Mehmed, Bitlisli Yüzbaşı Emin, Muhittin Nami Bey

52	Milli Ahrar Fırkası	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Asaf Muammer, Soysallıoğlu İsmail Suphi, Agah Mazlum, Bekir Sami, Cami, Tevfik Hamdi, Refik İsmail, Süleyman Nüzhet, Şakir Sarıca, Abdülhak Şinasi (Hisar), Mahir Sait, Mehmet Refik Beyler
53	İngiliz Muhipleri Cemiyeti	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Eski Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Şehremini Cemil Paşa, Ahmet Zülüfkül Paşa, Ali Rüştü Efendi, Abdullah Bey, Hamdi Paşa, Şevket Bey, Sait Molla, Miralay Enver Bey, Sadrettin Safiyettin, Nebil Ziya, Abdullah Zühdü, Ressam Ahmet Paşa, Halit, Nazif Sururi, Cafer, Emin, Ahmet Rifat, Nüzhet Paşa, Vahi Bey
54	Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti	1919, Erzurum	Kurucuları: Erzurum Kongresi üyeleri adına Mustafa Kemal Paşa, Sabık Ahriye Nazırı Rauf Bey, Samık Trabzon Mebusu Servet ve İzzet Beyler, Sabık Erzurum Mebusu Raif, Sabık Bitlis Mebusu Sadullah, Erzincan'dan Nakşi Şeyhi Şeyh Feyzi, Sabık Beyrut Valisi Bekir Sami, Mutki Aşireti Reisi Hacı Mustafa Bey
55	Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti	1919, İstanbul	Kurucusu: Süleyman Nazif, Dursunbeyzade Cevat (Dursunoğlu)
56	Hareket- i Milliye Redd-i İlhak Teşkilatı	1919, Ege Mıntıkası	Kurucular: İzmir Müdafai Hukuku Osmaniye Cemiyeti'nin İstanbul'a gitmeyen bazı yöneticileri ve yerel yöneticileriyle aydınlar
57	Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası	1919, İstanbul (1924'de fesh)	Kurucular: Ahmed Akif, Ethem Nejat, Dr.Şefik Hüsnü
58	Osmanlı İla-i Vatan Cemiyeti	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Yahya Adnan Paşa, Rasih Efendi, İbrahim Rüştü Efendi, Mehmet Sait, Tahir Bey, Ahmet Muhtar Bey, Vamık Fasin, İsmail, Yusuf Ziya Bey
59	Milli Türk Fırkası	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Ahmet Ferit (Tek), Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), İktisat Müderrisi Zühdü, Yusuf Akçoraoğlu, Dr.Abdülhak Adnan (Adivar), İsmail Hakkı, Mehmet Emin Bey
60	İlhak-ı Red Hey'eti Milliyesi (Müdafaa-i Vatan Hey'eti)	1919, İzmir	Kurucu ve Yöneticiler: Moralızade Halit, Ragıp Nureddin, Moralızade Nail, Kaymakam Faik, Binbaşı Zekai, Eski milletvekilleri Hulusi, Cami, Mustafa Necati, izmir Mevki Komutanı Mehmet Arif
61	Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti	1919, İstanbul	Genel Başkan: Şatırzade Hasan Hicabi Üyeler: Derviş Kaptanzade Necati, Muhsin Paşazade Edhem, Süleyman Sudi, Esat, Mehmet Kamil, Şükrü, Besim Bey
62	Aydın Hey'et-i Milliyesi	1919, Aydın	Kurucuları: Hoca Esat Efendi, Sultani Muallimlerinden Sabri Bey

63	Denizli Hey'et-i Milliyesi	1919, Menderes	Kurucu ve Yöneticiler: Denizli Mutasarrıfı Faik (Öztrak), Belevli Yusuf, Müftü Ahmet Hulusi, Müftüzade Kazım, Hamamcı Şeyh Mustafa, Tat Osmanoglu Emin, Tavaslızade Mustafa, Küçükağazade Ali, Dr.Kazım, Dalamanlızade Şükrü Bey
64	Vilson Prensipleri Cemiyeti	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Halide Edip (Adivar), Celalettin Muhtar, Ali Kemal, Hüseyin Avni, Refik Halid (Karay), Ragıp Nureddin, Celal Nuri (İleri), Necmeddin Sadık (Sadak), Cevat, Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi
65	Hürriyet ve İtilaf Fırkası	1919, İstanbul (yeniden faaliyete geçiş)	Yeni Yöneticiler: Başkan Müşir Nuri Paşa Üyeler: Müşir Zeki Paşa, Ayan azası Abdülkadir, eski Konya Mebusu Zeynelabidin, eski Tokat Mebusu Mustafa Sabri, eski Karesi Mebusu Vasfi Efendi, Süleyman Paşa, Celalettin Paşa, Ali Kemal, Refik Halid (Karay), Nureddin, eski Tahran Sefiri Hasip, sabık Maarif Nazırı Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Tüccardan Hacı Osman ve Mehmet Ali Beyler
66	Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Tayyar Paşa, Yarbay Fettan, Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı Celal Bey
67	Osmanlı Mesai Fırkası	1919, İstanbul	Kurucuları: İstanbul'daki fabrikalar işçi ve müstahdem delegeler Yöneticiler: Makine Mühendisi H.Memduh, Muharrir Avni Ali, Hasan Muslihiddin, Yusuf, Vahidettin, Seyyit, Hüseyin, Lutfi, İsmail, İhsan Bey
68	Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti Fırkası	1919, İstanbul	Yöneticiler: Hamdullah Emin Paşa, Esat Paşa (Işık), Mehmet Emin Paşa, İsa Ruhi Paşa, Mustafa Münif Paşa, Dr.Mustafa Hulusi, Ali Haydar, Yusuf Mazhar, Mehmet Mahfi, Hüseyin Hüsnü, Nazım, Ali Rıza Bey
69	Mağdurun-i Siyasiye Teavün Cemiyeti	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Hüsnü Efendizade Rüştü Bey, Asaf Paşazade Cemal Bey, Mehmet Latif Efendi, Sami, Şeyh Fuat, Osman Cemal Bey
70	Teali-i İslam Cemiyeti	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: İskilipli Mehmet Atıf, Konyalı Abdullah Atıf, Bergamalı Mehmet Zeki, Erzincalı Hasan, İstanbullu Şerafeddin, Manisalı Hayreddin, Kayserili Şemseddin, Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi ve Tahirülmevlevi Bey
71	Türkiye Sosyalist Fırkası	1919, İstanbul (yeniden faaliyete geçti)	Yöneticiler: Hüseyin Hilmi, Mustafa Fazıl

72	Trabzon Muhafaza-i Hukuk-U Milliye Cemiyeti	1919, Trabzon	Kurucular: Nemlizade Sabri, Eyübzade İzzet, Murat Hanzade Ziya, Abanozzade Hüseyin, Eyübzade Ömer Fevzi, Hacı Ali Hafızzade, Mehmet Salih, Molla Bekirzade Mehmet Avni, Müftüzade Hacı Mehmet
73	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti	1919, Sivas - Ankara	Kurucuları: Sivas Kongresi üyeleri, Heyeti Temsiliye Üyeleri: Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Hoca Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Refet Bey (Bele), Hacı Musa Bey, Mümtaz, Mazhar Müfit (Kansu), Hakkı Behiç (Bayiç), Hüsrev Sami Bey, Mustafa Efendi
74	İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti	1919, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Ali Haydar, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Abdülbaki, Salohorzade Ziya, Nesip, Ziyaeddin, Halim Baki Bey
75	Yeşil Ordu	1920, Ankara	Kurucu ve Yöneticiler: Nazım (Resmor), Şeyh Servet (Akdağ), Dr.Adnan (Adıvar), Eyüp Sabri (Akgöl), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Süreyya (Yiğit), Sırrı (Bellioğlu), Mustafa (Cantekin), Hamdi Namık (Gör), Muhittin Baha (Pars), Mahmut Celal (Bayar), Hakkı Behiç (Bayiç), Çerkez Ethem, Reşit ve Tevfik Bey
76	Amele Fırkası	1920, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Amiralzade Cemal Hüsnü, Avukat Radi, sabık memur Mehmet Behçet ve Haydar, kömür müteahhidi Mehmet Kamil, Hüsnü Paşazade Seyit Bilal, kömür katibi Ali Haydar Bey ve Vanlı Mehmet Baba, Mehmet Ali Ağa
77	Gizli Komünist Fırkası	1920, Ankara	Kurucu ve Yöneticiler: Arif Oruç, Emekli Binbaşı Hacıoğlu Salih, Şerif Manatof
78	Halk İştirakiyun Fırkası	1920, Ankara	Kurucu ve Yöneticiler: Nazım (Resmor), Mehmet Şükrü (Koç), Şeyh Servet, Salih Hacıoğlu

79	Mim Mim Grupları (Müdafaa-i Milliye Teşkilatı)	1920, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Miralay Esat Bey, İhsan Paşa, Karakol Cemiyeti kurucuları, Yüzbaşı Emin Ali, Topçu Kaymakamı Kemal (Koçer-General), Polis Md.lüğü 4.Şb.Md.Sadi, Kabakçalı Ali Rıza Bey, Şevket Turgut Paşa, Kur.Alb.Cevat, tütün tüccarı Selanikli Hüsamettin, Yüzbaşı Enver, Topkapulu Mehmet Bey, İhsan Bey, Mülazım Zeki, Bahriye Binbaşısı Hakkı, Yüzbaşı Vahid, Serezli Galip (Vardar, Kayyum Ahmet, Muhabere Memuru Cemal, Saip, Şefik, Yüzbaşı Şahap, Ahmet, Muhlis, Cemal Beyler, Velid Ebüzziya, Savcı Vehbi, Suat, Bektaşî Hamdi Baba, Topkapulu Bican (Bağcıoğlu), Sandalcılar Kahyası Ali Osman, Hamallar Kahyası Salih Reis, Nakliyecî Himmetzade Hüsnü (Himmetoğlu), Ardiyecî Emin, Katip Enver, Motorcu Akşehirli Muzaffer ve Rizeli Mustafa, Hemşinli Mehmet, Abdullah, Trabzonlu Aruzoğlu Mahmud, Pandıkyan, Edip, Sabir, Boşnak Haşim, Hukuk Öğrencisi Saim (Dora), Teğmen Saffet, Komiser Cemil, Musluzade Mahmut, Rizeli Ahmet ve Osman, Gemlikli Hafız İsmail, Trabzonlu Tahsin Kaptanlar, Serkomiser Necati, Komiser Kahraman, Salih, Kemal, Zühdü, İhsan Ethem, Tugrakeş Hakkı Bey.
80	Türkiye Zürre Fırkası	1920, İstanbul	Kurucu ve Yöneticiler: Cevat Rüştü, Şükrü, Yahya Sezai, Abdülaziz Mecdi Bey
81	Türkiye Komünist Fırkası	1920, Ankara	Kurucu ve Yöneticiler: Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Mahmut Celal (Bayar), Yunus Nadi (Abaloğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayıç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit)
82	Türkiye Komünist Partisi (TKP)	10 Eylül 1920	İlk Genel Sekreter: Mustafa Suphi. - "... TKP, 10 Eylül 1920'de kuruldu...." ("Komünist Parti yine kuruldu" Milliyet. 20 Temmuz 2000. s. 17).
83	Tarik-i Salah Cemiyeti	1921, İstanbul	Kurucular: Mehmet Tevfik Baba, Yahya Adnan Paşa, Elif Rifki, Celal Bafrevi, Ahmet Refik, Seyit Yusuf Zafari, Hafız İsmail Hakkı
84	Birinci Grup (Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu)	1921, Ankara	Genel Başkan: Mustafa Kemal Paşa Yöneticiler: Edirne Mebusu Şeref ve Sinop Mebusu Şevket Beyler, Mustafa Necati, Vehbi Rifat, Emin, Kılıç Ali, Zekai (Apaydın) Avni, Muhiddin Baha (Pars), Mazhar, Osman Nuri, Hamdi Bey
85	Şark-i Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti	1921, İzmir	Kurucular: Bağ Talustan, Kavaca Hüseyin, Bazadoğ Sait, Neçoku Hasan, Brau Sait, Berzek Tahir, Bağ Rifat, Ancuk İsa Nuri, Harünürreşit, Maan Ali Hamete Ahmet, Şahap El Hasan, Bağ Kamil, Kampez Yakup, Hafız Sait, Çule Arslan, Bağ Osman, Çule İbrahim, Çiyo Kazım, Maan Şirin, Açoft Sami, Pasav Reşit, Ancuk Yakup Bey

86	Müstakil Sosyalist Fırkası	1921* 1922, İstanbul	* [Kurthan Fişek, «Parti Kurarım da, Kapatırım da Anam!» Tempo, sayı 4-685, (25-31 Ocak 2001), s. 13.]. Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılmış tramvay işçilerince kurulmuştur.
87	İkinci Grup (İkinci Müdafaa-İ Hukuk Grubu)	1922, Ankara	Yöneticiler: Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), Mersin Mebusu Selahattin Köseoğlu
88	Muhafaza-İ Mukaddesat Cemiyeti	1922, Erzurum	Kurucular: Erzurum Mebuslarından Raif ve Yeşilzade Salih Hocalar

A painting of four hands, each holding a different object. The hands are rendered in a vibrant, multi-colored style with shades of pink, yellow, blue, and green. The background is a solid dark blue. The hands are positioned in a square formation, with the top-left hand holding a coin, the top-right hand holding a ring, the bottom-left hand holding a small object, and the bottom-right hand holding a large object.

Osmanlı Döneminde Siyasi Partiler

Urfa Okulu Araştırma Merkezi

I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde kurulan başlıca partiler

1- İttihâd ve Terakki Partisi: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temeli İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla 3 Haziran 1889'da İstanbul'da atılmıştır. Aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Beyle ilişki kurulmuş ve adı Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti olarak değiştirilmiştir.

Osmanlının çöküşünü ve istibdadı durdurmak amacıyla Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuî, Mehmet Reşit, Hüseyin Ali tarafından kurulmuştur. İttihat ve Terakki

Cemiyeti'nin diğer önemli şahsiyetleri de şunlardı; Talat Paşa, Enver Paşa, Said Halim Paşa, Hüseyin Cahit Bey, Ahmet Rıza Bey, Halil (Menteşe) Bey, Ziya Bey (Gökalp), Şeyhülislâm Musa Kâzım; Emanuel Karaso, Halilaçyan Efendi.

İttihad ve Terakki Cemiyeti 1907 Eylülünde daha önce Selanik'te Mustafa Kemal, İsmet Bey ve arkadaşlarının kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle birleşmiştir.

23 Temmuz 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyetle birlikte hükümetin çıkardığı bir seçim kanunu ile yapılan Kasım-Aralık seçimlerinde 288 temsilcilik kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti ordu ile birlikte siyasi denetimi ele geçirmiştir.

Cemiyetin 1908’de neşredilen Nizamnamesine göre maksat ve mesleği şu şekilde özetlenebilir. Meşrutiyet idaresinin tesisi, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların maddi ve manevi alanda refahının sağlanması, fesad ve ayrılık çıkaranların yine meşru yollarla engellenmesi. Ayrıca bu cemiyetin Halife Sultan Hazreti Padişaha hürmeti de belirtilmiştir.

1913 Nizamnamesi ile ismindeki “Cemiyet” sözcüğünü atarak kendini “Fırkay-ı Siyasiye” ilân eden İttihat ve Terakki Cemiyeti bu tarihten sonra muhalefetsiz bir meclis ile ülkeyi idare etmiş ve ideolojisinde hayli değişiklikler olmuştur. Osmanlıcılık niteliği yerini Türkçü ve milliyetçi niteliğe bırakmıştır. 1916 kongresinde siyasi programda yapılan değişikliklerle; dini ve şer’i mahkemeler birbirinden ayrılmış, hukuk sisteminde laiklik ilkesi kabul edilmiştir. Sosyal yardım, sağlık işlerine önem verilmiş, milli iktisadi geliştirecek önlemler alınması ve kurumlar oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Cemiyet-Fırka yapılarını iç içe yaşatmanın bunalımlı ortamında İttihat ve Terakki Cemiyeti 10 yıla yakın süren iktidarını I. Dünya Savaşı mağlubiyetiyle noktalamıştır. Mondros müharekesiyle başlayan dönemin daha başlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti son kongresini yapmış (14 Kasım 1918), bu kongrede kendini feshettiğini ve Teceddüt Fırkasına dönüştüğünü açıklamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti yasal yönden tarihe karışmış fakat ittihatçılar kendilerine yeni yol aramaya devam etmişlerdir.

2- Fedakâran-ı Millet Cemiyeti: 1908 Ağustos’unda İstanbul’da kurulan cemiyetin başkanı, Avnullah elKâzımî, genel sekreteri Esad Bey, diğer önemli

şahsiyetleri ise Ali Vefa, Dr. Ali Saip, Abdulkadir Kadri, Hacı Cemal, Ertuğrul Şakir Bey, Sandık amiri Asitaneli Behçet, Yahya Galip, Ahmet Hamdi, Milkan Gürciyan, Arşak Dardağanyan’dır.

Cemiyetin, Meşrutiyetten önce çeşitli yerlere sürülen ve meşrutiyetle beraber İstanbul’a dönen “siyasi mağdurların” örgütü olduğu kesindir.

FMC gayesini hürriyet, eşitlik, adalet gibi değerlerin muhafazası, milletin saadetini sağlamak için maddi ve manevi fedakârlık, Osmanlı memleketinde ilim, sanat sanayi ve ticaretin gelişmesine çalışmak, hükümet işlerine müdahale etmeden, yanlışlarını tenkit, doğrularını takdir etmek olarak açıklamıştır.

Cemiyet İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne karşı, kendisinden önce kurulmuş olan diğer partiler gibi genel muhalefet tezlerini işlemiştir. Tek parti yönetiminin sakıncalarına dikkat çekerek, İttihatçıları sert bir dille eleştirmiştir. Memurların bütün kanunsuz işlerini bildiğini ve bunları kamuoyuna açıklayacağını şantaj malzemesi olarak kullanmış ve memurlardan para toplanmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti ise Cemiyetin bir fesad şebekesi olduğunu iddia etmiştir. Aralarındaki tek ortak bağ ise Kâmil Paşa aleyhtarlığıdır.

Hiçbir zaman meclise giremeyen Cemiyet, çeşitli baskılar altında 31 Mart Hadisesine kadar devam edip kapanmıştır.

3- Mutedil Hürriyetperver Fırkası: Kasım 1909’da İstanbul’da kurulmuştur. Fırka II. Meşrutiyet Parlamentosu içinde kurulan ilk siyasi partidir. Kurucuların bazıları şunlardır; Berat Mebusu İsmail Kemal,

Halep Mebusu Nâfi Paşa, Kerbela Mebusu Mehdi Bey, Priştine Mebusu Hasan Bey, Zor Mebusu Hızır ve Şefik el Müeyyet Bey.

Bu firkada kendinden önceki ve sonraki fırkaların yapısal önceliklerine sahiptir. Üyeleri genellikle bürokrattır. Muhalefet olgusuna önem vermiş, bu konuda batılı kamu hukukçularından faydalanmıştır.

“Osmanlı Milleti” kavramına inanmış, bu milleti meydana getiren unsurları eşitliği ilkesini savunmuştur. Bunu da meşrutiyet rejimi içerisinde parlamentonun işlemesine bağlanmıştır. Parçalayıcı bulduğu “Adem-i Merkeziyet” fikrine karşı çıkmıştır. Aşiretlerin yerleşik olmaları ve uygarlık seviyelerinin yükseltilmesini istemiştir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti’ni en fazla yıpratın parti olmuş, İbrahim Hakkı ve Said Halim Paşa hükümetleri zamanında muhalefet saflarında çalışmış, parlamento içinde İttihad ve Terakki Cemiyeti ile hiçbir zaman barışık olmamıştır.

Mutedil Hürriyetperver Fırkası 1911 yılı Kasımında kendisinin de kurucuları arasında olduğu hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır.

4-Osmanlı Islahat-ı Esasiye Fırkası: 1909 yılı sonunda Paris’te kurulmuştur. Önemli şahsiyetleri şunlardır: Şerif Paşa (kurucu ve başkan), Ali Kemal, Mevlânazâde Rıfat, Pertev Tevfik, Dr. Refik Nevzat, Albert Fuat, Kemal Avni Beyler. Fırka eski Stokholm Seferi Şerif Paşa’nın (Beam Şerif) kişiliğine bağlı bir hareket olmuştur. Eski İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi olan bu şahıs, Londra Büyükelçiliğinin kendisine verilmemesi üzerine İttihatçılara cephe almıştır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne karşı sert muhalefet yürüten Fırkanın başkanı Şerif Paşa Türkler dışındaki etnik unsurların (özellikle Kürtlerin) koruyucusu olduğunu iddia etmiş ve Fransız kamuoyunda büyük ilgi görmüştür. Diğer bütün fırkalar gibi her alanda hürriyet istemiş bununla beraber Osmanlı Devleti’nin resmi dilinin Türkçe; dininin İslâm olduğunu programına koyma ihtiyacını hissetmiştir. Yurt dışında kurulduğu için hiçbir seçime katılamamıştır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilişkileri çok sert olmuştur. Şerif Paşa İttihatçıların kendisini öldüreceğini iddia etmiştir. İttihatçılar aleyhine kongreler kurmak ve kışkırtıcılık yapmakla suçlanmış, I. Dünya savaşında Arap ve Kürtlerin kışkırtılmasında İngilizlere yardım ettiği ileri sürülmüştür.

1913 Ağustos’unda Paris’e kaçan Şerif Paşa, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarıyla birleşmiş ve Şerif Paşa Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na başkan olmuştur.

İbrahim TEMO

5- Osmanlı Demokrat Fırkası: 6 Şubat 1909’da İstanbul’da kurulmuştur. Kurucuları: İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuad Sükrü, Dr. Rıza Abut; Pertev Tevfik, Yenişehirli Salih, Mustafa, Sernakinist Rıza Beyler, Dr. Abdullah Cevdet ve Dr. İbrahim Temo.

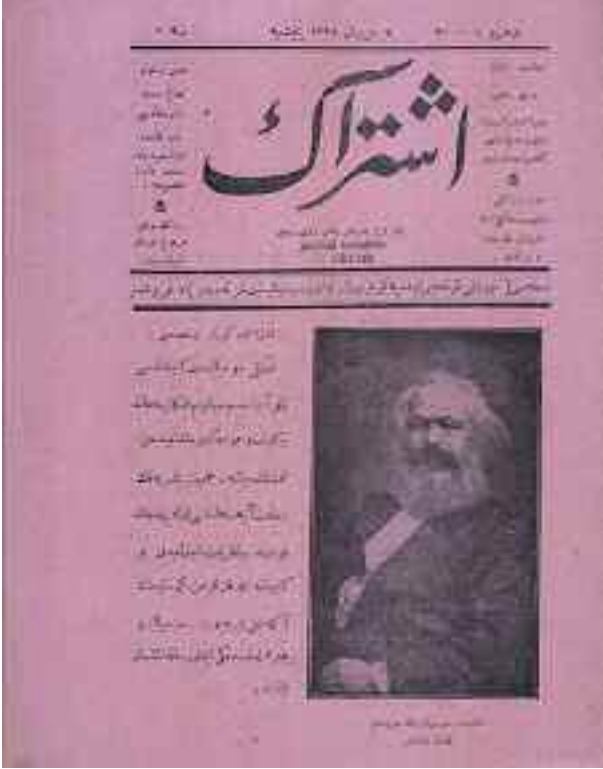
Jön Türk hareketinde önemli rol oynayan İbrahim Temo, Abdullah Cevdet’in de yardımıyla, 1906-1907 yıllarında çoğunluğu hukuk öğrencisi gençler tarafından kurulan Selamet-i Umumiye Kulübünü siyasi partiye dönüştürmeyi başarmıştır. 31 Mart hadisesinde henüz resmi olarak kurulmamıştır. Fakat teşekkül halindedir ve bir hadise aleyhine düzenlenen eylemlere katılmıştır.

Fırkanın gayesi; sanayici, rençber, esnaf, emek bütün milletin fertleri arasında eşitliği ve hürriyeti müdafaa ve muhafaza etmek; meşrutiyetin bekası ve adaletin uygulanabilmesi için cehalet ve sefaletin ortadan kaldırılması, vatanın içinde bulunduğu duruma sebep olan ayrılıkları ortadan kaldırıp ittihadı sağlamak olarak açıklanmıştır. Fırka ideolojik platformda da çoğulculuk istemektedir.

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin ilk zamanlar Osmanlı Demokrat Fırkası’nı olumlu karşıladığı söylene-

bilir. Hatta Hüseyin Cahit Bey'in Fırkaya takdirlerini iletmesini bu çerçevede değerlendirebiliriz. Ne var ki daha sonraları muhalefetten hoşlanmayan İttihad ve Terakki Cemiyeti baskılarına artırmış, Osmanlı Demokrat Fırkası'nı ihtilâl çabası içinde olmakla suçlamıştır.

Osmanlı Demokrat Fırkası hiç bir zaman meclise girememiş, muhalefet seline kapılarak 5 Aralık 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasına iltihak etmiştir.

6- Osmanlı Sosyalist Fırkası: Eylül 1910'da İstanbul'da, Hüseyin Hilmi (Sosyalist Hilmi), Namık Hasan, Pertev Tevfik, İbnü'l Tahir, İsmail Faik Baha Tevfik, Hamit Suphi Beyler tarafından kurulmuştur.

II. Meşrutiyetin ilanıyla meydana gelen hürriyet ortamında sosyalist fikirle de gündeme gelmiştir. 1908 yılı sonundaki grev hareketleri ve bu hareketlerin yasaklanması girişimleri "sosyalizm" in parlamentoda tartışılmasına sebep olmuştur. Tarihimizde bu ismi taşıyan ilk fırka olan Osmanlı Sosyalist Fırkası hiçbir ara ve genel seçime katılamamıştır.

Yapı olarak gerçek bir sosyalist parti değildir. İttihad ve Terakki Cemiyeti karşısında klasik eleştiriler yapmaktan öteye bir ideolojik tartışmaya da girmemiştir. Kurucu ve yöneticileri arasında işçiye rastlanmamaktadır. Ancak Dr. Refik Nevzat'ın Eylül 1911'de kurduğu Paris Şubesi Marksizm ilkelerine bağlı bir bilimsel sosyalizme inanmaktadır.

İktidar partisinin sosyalizm fikrine herhangi bir olumsuz tavrı olmamıştır. Bu durum İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kendi sol kanadını ürkütmemek amacına yönelik olarak değerlendirilmiştir. Ancak zamanla Osmanlı Sosyalist Fırkası, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı diğer bütün partiler gibi sert muhalefet yapmış, onun hürriyet düşmanı istibdadını eleştirmiştir. Bunun üzerine İttihad ve Terakki Cemiyeti tavrını sertleştirmiş sosyalist kulüpleri, yayın organlarını ve sendikaları kapatmıştır.

Fırkanın sempatizanları zamanla HİF'e kaymış, Paris Şubesi ise 1913'de Paris'te HİF'e katılmıştır.

7- Ahali Fırkası: 21 Şubat 1910'da İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları şunlardır; Gümülüne mebusu İsmail Bey, Karesi Mebusu Vasfi, Konya Mebusu Seyfeiddin, Tokat mebusu Mustafa Sabri, Karahisar mebusu Ömer Feyzi, Erzurum Mebusu Şevket Efendiler, Trablusgarp mebusu Ferhad ve Beyazıt mebusu Süleyman Sudi Beyler.

Fırka meşrutiyet parlamentosu içinde kurulan ikinci muhalefet partisidir.

Muhafazakâr, sosyal yönü zayıf olan bu parti millet hâkimiyeti, tam eşitlik, basın özgürlüğü, din, vicdan ve ibadet özgürlüğünü savunmuştur. Vergilerde indirim yapılması ve memurların işlerini layıkıyla yapmalarını istemiştir. Ahali Fırkası da Osmanlı Islahat-ı Esasiye fırkası gibi devletin resmi dilinin Türkçe, dininin İslam olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir.

Mecliste yapılan "Arnavutluk" tartışmalarında, Arnavutluk'taki harekâtın komutanı Cevat Paşa'yı zulüm yapmakla suçlayarak, Arnavut Mebusların desteğini almıştır. Siyonizm sorunu ve Yahudi aleyhtarlığını sert biçimde ortaya koymuş, dış borçlanmaların Siyonist baskılar altında yapıldığını belirtmiştir.

İbrahim Paşa ve Sait Halim Paşa hükümetlerine karşı sert muhalefet yapmış olsa da, meclis dışı olaylara karışmamış ve mecliste ilk kez iktidar muhalefet ilişkisini sağlamıştır.

Ahali fırkası 1911 yılı aralık ayında diğer muhalefet partilerini yolunu takiben Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır.

8- Ahrar Fırkası: 14 Eylül 1908'de İstanbul'da Nureddin Ferruh, Ahmet Fazıl, Kıbrıslı Tevfik, Celaleddin Arif, Melih Said, Namık ve Şevket Beyler tarafından kurulmuştur. Fırka 1908 seçimleri öncesi gerçeğe en yakın partileşme teşebbüsü olmuştur. Bir kadro hareketi

olarak değerlendirilen Ahrar Fırkasının nizamnamesi gereği, demokratik bir iç yapıya sahip olduğu söylenebilir.

1908 seçimlerine yalnızca İstanbul'da katılmış ancak kazanamamıştır. Fakat daha sonra İsmail Kemal, Kırkar Zöhrap ve Dr. Rıza Nur gibi mebuslar Fırkaya katılmışlardır.

Ahrar Fırkasının programında ve seçim beyannamelerinde hürriyetçilik, ferdiyetçilik, şahsi teşebbüs, eşitlik, hamiyet ve kalkınma unsurları yer almaktadır. Ayrıca bu fırkanın içinde muhafazakârlar ve adem-i merkezîyetçiler de bulunmaktadır.

Prens Sebahaddin

Partinin iç tüzüğüne idari heyetine bir reis öngörmesine rağmen Partinin reisi hiç bir zaman açıklanmamıştır. Prens Sebahaddin kendisine yapılan başkanlık teklifini kabul etmemiştir. Kamuoyundan en yaygın kanaat ise Kâmil Paşanın Ahrar fırkasının başkanı olduğu yönündedir. Bunun sebebi Sadrazam Kâmil Paşa ile İttihadçıların arasında devamlı cereyan eden çatışma olsa gerektir. İttihad ve Terakki Cemiyeti bu dikbaşlı vezirin kendi denetleme iktidarını iyiden iyiye tehdit ettiğine inanmış ve onunla sıkı bir mücadeleye koyulmuştur. Ayrıca Kâmil Paşa'nın seçimlerde Ahrar Fırkası tarafından aday gösterilmesi ve seçimlerde Ahrar Fırkasını destekleyen Volkan Gazetesinin ideal devlet adamı olarak Kâmil Paşa'yı lânse etmesi. Paşa'nın Ahrar Fırkasının Reisi olduğu kanaatini kuvvetlendirmiştir.

31 Mart Hadisesinden sonra Fırka üyelerinden bir kısmı tutuklanıp yargılanmış bir kısmı ise ülkeyi terk etmişlerdir. 30 Ocak 1910'da yurda dönen kâtib-i umumi Ferruh Bey Fırkanın sonunu ilân eden bir bildiri yayınlamıştır.

Burada Sadrazam Kâmil Paşa'nın Ahrar Fırkası ile olan ilişkisinin de doğrudan açığa çıktığını görüyoruz. Zira yukarıda ifade ettiğimiz gibi 5 Ağustos 1908-14 Şubat 1909 ve 29 Ekim 1912-23 Ocak 1913 yılları arasında hükümet kuran ve Sadrazamlık yapan Kâmil Paşa'nın Ahrar Fırkası'nın gizli başkanı olduğuna dair kamuoyunda bir kanaat vardır.

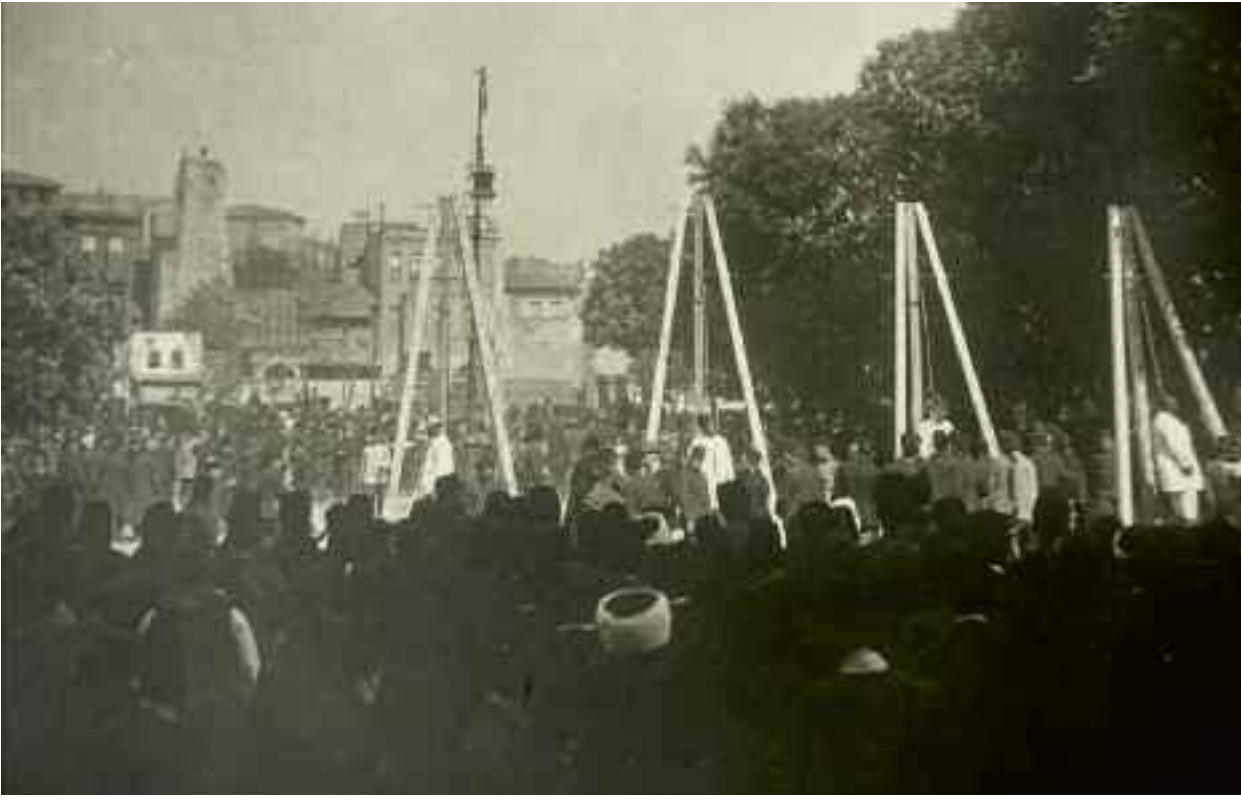
9- İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti: Cemiyet İstanbul'da resmi olarak Ayasofya'da okutulan Mevlid-i Şeriften sonra 5 Nisan 1909'da kurulmuştur.

Kurucuları arasında; Derviş Vahdeti, Süheyl Paşa, Şeyh Mehmed Sadık, Ferik Rıza Paşa, Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi, Kadiri Şeyhi Muhammed Efgani Efendi, Tevfik Efendi ve Bediüzzaman Said-i Kürdi İbni Mirza gibi isimler vardır.

Yine aynı nizamnameye göre cemiyetin maksadı; Bütün İslâm milletlerinin ahlâkî ve içtimâî hayatını düzene koyan Kur'an-ı Kerim'in getirdiği şeriatın kıyamete kadar devamına çalışmak, Müslümanların siyasi ve içtimai faaliyetlerini artırarak birleştirmek, meşvereti muhafaza etmek ve bütün Müslümanları saldırılara karşı korumaktır. Meşrutiyet dairesinde hareket eden bütün partilerin destekçisi, kamu düzenini tehdit edenlerin ise karşısında olacaktır.

Görüldüğü gibi siyasi amaçlı bir cemiyetten çok, ibadet ve Sünnet-i seniyyeye ittiba, Müslümanlar arasında birlik duygularını, geliştirmek maksadıyla kurulmuştur İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti.

Ne var ki Bediüzzamanın ifadesiyle "Dinde hassas, muhakeme-i akliyyede noksan Derviş Vahdeti'nin aşırı hareketleri yüzünden büyük zarar görmüş, 31 Mart Hadisesine karışmıştır. Bediüzzaman Volkan'da Derviş Vahdeti'yi "Edipler edepli olmalı, hem de edeb-i İslamiye ile müteaddib olmalı... İttihad-ı Muhammedi bütün müslümanlara şamildir. Hariç kimse yoktur." (Volkan Gazetesi, s.90) şeklinde ikaz etmişse de onu dinlememiş ve hem cemiyetin hem de kendisinin sonunu hazırlamıştır. 31 Mart Hadisesinden sonra Derviş Vahdeti ve bir çok kişi Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmış idam edilmiş, bazıları ise ağır cezalara çarptırılmışlardır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti bu hadiseden sonra kapanmıştır.

İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti ve Ahrar Fırkası: İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti bir siyasi Parti olmayıp, tüzüğünde de belirtildiği gibi başlıca maksadı bütün Müslümanların içtimai ve ahlâki yönlerini sünnet-i seniyyeye göre geliştirmek, meşvereti muhafaza ederek, İslâmiyeti ve Müslümanları hücumlara karşı korumaktır. Bu nedenle İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne karşı hükümeti ve Kâmil Paşa'yı desteklemiştir.

Cemiyetin yayın organı olan Volkan Gazetesi açıkça Ahrar Fırkasını ve Kâmil Paşa'yı destekleyen yazılar neşredip, İttihadcıların siyasetlerini tenkid etmiştir. ayrıca Prens Sebahaddin'in görüşlerine de yer vermiş ve onu destekleyen yazılar da yayınlamıştır. 1908 seçimlerinde ise Ahrar Fırkasını desteklemiştir. Gazetenin bu tutumundan dolayı, 31 Mart Hadisesinde aktif rolü olduğu tesbit edilen Volkan'ın başyazarı Derviş Vahdeti ile İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti özdeşleştirilmiş ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Ahrar Fırkasının dini kolu olduğu iddiası ortaya atılmıştır.

31 Mart olayları yüzünden AF ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti birbirine bağlı olarak muamele görmüş ve zamanın siyasi otoritesi tarafından bu karşılığın faturası fırkaya ve İMC'ye birlikte çıkarılmıştır. Yani İMC tarihe karışırken, bütün bu olayların suçu üzerine yıkılan Ahrar Fırkası da kendini feshetmek zorunda kalmıştır.

10. Hürriyet ve İtilaf Fırkası: 21 Kasım 1911'de İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları; İsmail Hakkı Paşa (Amasya), Dr. Dagavaryan (Sivas) Mustafa Sabri (Tokat) Abdülhamit Zahrevi Efendi (Hama), Volşetrinli Hasan Bey (Pristine), Dr. Rıza Nur (Sinop), Damat Ferit ve Müşir Fuat Paşalar (Ayan Meclisi üyeleri), Ferik mütekaiddi Süleyman Paşa, miralay Mütেকaidi Sadık Bey ve Gazeteci Tahir Hayreddin Beyler'dir.

Fırka İttihad ve Terakki Cemiyeti karşısındaki bütün muhalif ırmaklarının aktığı bir göldür. Meclis içindeki muhalefet olan partileri Mutedil Hürriyetperver ve Ahali Fırkaları çekirdeğini oluşturmuşlar, Rum, Bulgar, Arnavut, Arap, Ermeni mebuslarının büyük bir bölümü ve bağımsız mebuslarda Fırkaya katılmışlardır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük fikrine karşı Osmancı'lık fikrini savunmuştur. Bunda kendi milliyetlerini savunan azınlıkların etkisi vardır. Adem-i merkezîyetçi ve teşebbüs-ü şahsîcîdir. İttihad ve Terakki Cemiyeti gibi meşrutiyeti savunmuşlar ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bunu soysuzlaştırdığını iddia etmişlerdir. İttihad ve Terakki Cemiyeti gibi HİF'de sosyalist fikirlere karşı olmuştur ve dış sermayeye kolaylık sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Aralarındaki fark borcun Deutsche Bank'dan mı, yoksa Osmanlı Bankası aracılığı ile İngiliz Fransız kapitalistlerinden mi sağlanacağı hususundadır.

İttihad ve Terakki Cemiyeti ile HİF birbirlerine karşı acımasız davranmışlar, karşılıklı sindirme ve darbe hareketlerini girişmişlerdir. Aralarındaki ilişki bir parti mücadelesinden çok, parti savaşı diyebileceğimiz bir niteliğe bürünmüştür. İktidar olabilmek için gayr-i meşru yollara başvurmuşlardır.

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra (11 Haziran 1913) HİF'in bazı elemanları Sinop'a sürülmüş, ağır cezalara çarptırılmış, bazıları idam edilmiş, bazıları ise yurt dışına sürülmüşlerdir. Böylece çok partili siyasi hayat son bulmuş ve İttihad ve Terakki Cemiyeti istibdadı başlamıştır.

Daha sonraları yurt dışında bulunan grup İtilaf devletlerinin de yardımını almak "İkinci Jön Türk Muhalefet Hareketini" başlatacak ve mütareke döneminde, güçlenmek için yeniden ortaya çıkacaktır.

OSMANLI DÖNEMİNDE KURULAN İLK PARTİLER (Özet)

İttihat ve Terakki

1889, İstanbul.

Genel Başkan: Ali Rüşti. Kurucu Üyeler: İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Mehmed Reşid, Hüseyinzade Ali

Osmanlı Ahrar Fırkası

1908, İstanbul.

Kurucuları: Nureddin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Sait (Perde arkasından Prens Sabahaddin tarafından yönetildi.)

Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

1908, İstanbul.

Kurucuları: İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr.Rıza Abud, Pertev Tevfik, Yenişehirli Salih, Mustafa, Rıza, Dr.Abdullah Cevdet, Dr. İbrahim Temo

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti

Ağustos 1908,

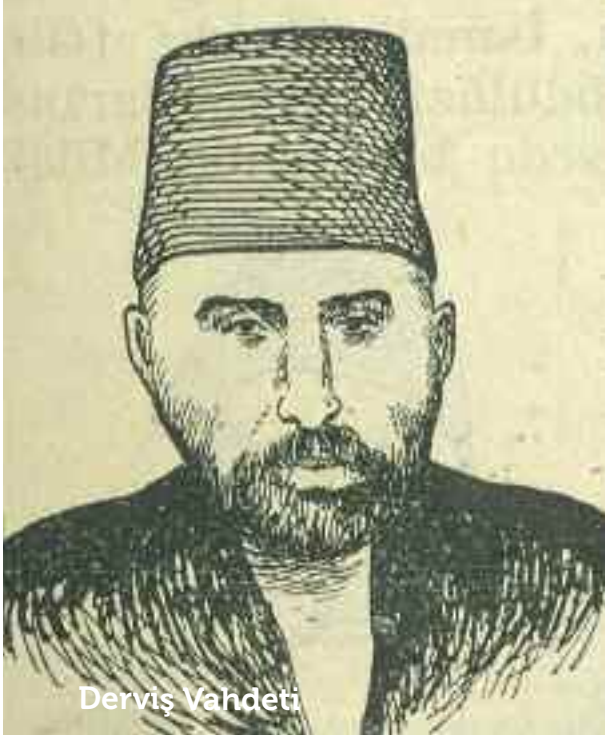
İstanbul. 1908 seçimlerine katılmadığı gibi 31 Mart Vakası'ndan sonra da siyasal hayattan çekilmiş ve kapanmıştır.

Heyet-i Müttefika-i Osmaniye

17 Nisan 1909, İstanbul.

Kısa sürede kapanan ölü doğmuş bir siyasi parti olmuştur.

Derviş Vahdeti

İttihad-ı Muhammedi Fırkası

(Fırka-i Muhammediye)

1909, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticileri: Süheyl Paşa, Mehmet Sadık, Mehmet Emin Hayreti, Ahmet Esat, Mehmet Emin, Hafız Mehmet Sabri, Şevket Efendi, Bediüzzaman Said Nursî, Hacı Hayri, Raşit, Ferik Rıza Paşa, Faruki Ömer, Şevki Efendi, Seyyid Müslim Penah, Refik, Muhammed Efgani, İhsan, Hayri Abdullah Ziyaeddin, Şeyh Ali, Hacı Kazım, Hacı Mehmed, Tevfik Derviş Vahdeti.

İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası

1909, Paris.

Genel Başkan: Şerif Paşa Üyeler: Mevlanzade Rıfat, Ali Kemal, Pertev, İzmirli Kemal Avni, Nihad Reşat (Belger)

Mutedil Hürriyetperveran Fırkası

Kasım 1909, İstanbul.

Fırkayı oluşturan 1908 seçimlerinde seçilmiş mebuslar Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldıklarından parti olarak hiçbir seçime katılmadan kapanmıştır.

Ahali Fırkası

1910, İstanbul.

Genel Başkan: Gümülcine Mebusu İsmail Bey
Üyeler: Vasfi, Ferhad, Şevket, Ömer Lütfi, Zeynelabidin, Mustafa Sabri, Fevzi, Şükrü Bey.

Osmanlı Sosyalist Fırkası

1910, İstanbul.

Genel Başkan: İştirakçi Hilmi Üyeler: Namık Hasan, Pertev, Tevfik, İbnil Tahir, İsmail Faik, Baha Tevfik, Hamid Suphi

Paris Şubesi Kurucu: Dr. Refik Nevzad, Üyeler: Avni Kemal, Hoca Kadri, Fuat Nevzat, Memil Zeki.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası

1911, İstanbul.

Kurucular: İsmail Hakkı Paşa, Dr.Dagavaryan, Mustafa Sabri, Abdülhamid Zöhravi, Müşir Fuat Paşa, Damat Ferit Paşa, Ferik Süleyman Paşa, Volçentrinli Hasan, Miralay Sadık, Dr. Rıza Nur, Tahir Hayrettin.

Halâskâr Zâbitân Grubu

1912, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Kurmay Binbaşı Gelibolulu Kemal (Şenkıl), Kurmay Kolağası Kastamonulu Hilmi, Sürvari Kaymakamı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşki, Yüzbaşı Kudret.

Millî Meşrutiyet Fırkası

1912, İstanbul.

Genel Başkan: İfnam Başyazarı, eski Kütahya Milletvekili Ahmet Ferit (Tek) -Üyeler: Akçoraoğlu Yusuf, Müderris Zühtü, Mehmet Ali Cemil Bey, Ethem Nejat, Mustafa Suphi.

Radikal Avam Fırkası

1918, İstanbul.

Genel Başkan: Mevlanzade Rıfat Üyeler: Emin Ali, Yazar Mazlum, Müdafaa Gazetesi Sahibi Ragıp, Tüccar Mehmet Faik.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası

1918, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Ali Fethi (Okyar), Hüseyin Kadri.

Teceddüt Fırkası

1918, İstanbul.

Kurucular: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti son kongre üyeleri Yöneticiler: Başkan, Senato üyesi Hüsnü

Ali Fethi Paşa

Paşa, Senatör Seyid Bey, Mavrokordato Efendi, Yunus Nadi (Abalıoğlu), Şemsettin (Günaltay), İhsan, Orfandis, Hamdi, Faik (Kaltakkıran), Sabri, Reşit Paşa, Galip Bahtiyar, Dr.Tevfik Rüştü (Aras), Babanzade Hikmet, Parsamyan, Mustafa Fevzi, İsmail Canbulat ve Sason Efendi.

Ahali İktisat Fırkası

1918, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Ermenaklı Tüccar Mehmet Nuri, Gazeteci Öğretmen Lutfi Arif Kanber, Eskişehirli

Tüccar Hüseyin Hüsnü, Ahmet Hamdi (Başar-Limancı Hamdi).

Selamet-i Osmaniye Fırkası

1918, İstanbul.

Kurucular: Sabık Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Ulemadan Fazıl Efendi, Emekli Ferik Ferit Paşa, tüccar Kudret Haki, Eski İstanbul Polis Müdürlerinden Mehmet Ali (Fesçioğlu), Soysallıoğlu İsmail Suphi, Hasan Hicabi, Emekli Miralay Behzad, Ulemadan Zeki Bey.

Sosyal Demokrat Fırkası

1918, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Dr. Hasan Rıza, Cemil Arif (Alpay), Tahsin, Habib Bey.

Millî Ahrar Fırkası

1919, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Asaf Muammer, Soysallıoğlu İsmail Suphi, Agah Mazlum, Bekir Sami (Kunduh), Cami, Tevfik Hamdi, Refik İsmail, Süleyman Nüzhet, Şakir Sarıca, Abdülhak Şinasi (Hisar), Mahir Sait, Mehmet Refik Beyler.

Türkiye İşçi ve Çifti Sosyalist Fırkası

1919, İstanbul.

Kurucular: Ahmed Akif, Ethem Nejat, Dr. Şefik Hüsnü.

Ortadaki kalpaklı Tevfik Rüştü Aras

Mehmet Emin Yurdakul

Milli Türk Fırkası

1919, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Ahmet Ferit (Tek), Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu), İktisat Müderrisi Zühdü, Yusuf Akçoraoğlu, Dr.Abdülhak Adnan (Adıvar), İsmail Hakkı.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası

1919, İstanbul.

Fırka bu tarihte yeniden faaliyete geçmiştir. Yeni Yöneticiler: Başkan Müşir Nuri Paşa Üyeler: Müşir Zeki Paşa, Ayan azası Abdülkadir, eski Konya Mebusu Zeynelabidin, eski Tokat Mebusu Mustafa Sabri, eski Karesi Mebusu Vasfi Efendi, Süleyman Paşa, Celalettin Paşa, Ali Kemal, Refik Halid (Karay), Nureddin, eski Tahran Sefiri Hasip, sabık Maarif Nazırı Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Tüccardan Hacı Osman ve Mehmet Ali Beyler.

Osmanlı Mesai Fırkası

1919, İstanbul.

Kurucuları İstanbul'daki fabrikalar işçi ve müstahdem delegelerdir. Yöneticiler: Makine Mühendisi H.Memduh, Muharrir Avni Ali, Hasan Muslihiddin, Yusuf, Vahidettin, Seyyit, Hüseyin, Lütfi, İsmail, İhsan Bey.

Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti Fırkası

1919, İstanbul.

Yöneticiler: Hamdullah Emin Paşa, Mehmet Esat

Paşa (Işık), Mehmet Emin Paşa, İsa Ruhi Paşa, Mustafa Münif Paşa, Dr.Mustafa Hulusi, Ali Haydar, Yusuf Mazhar, Mehmet Mahfî, Hüseyin Hüsnü, Nazım, Ali Rıza Bey

Türkiye Sosyalist Fırkası

1919, İstanbul.

Osmanlı Sosyalist Fırkası bu tarihte yeniden faaliyete geçmiştir. Yöneticiler: Hüseyin Hilmi, Mustafa Fazıl

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

22 Eylül 1919, İstanbul.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın işgalcilerden yanan tutumuna karşı Dr.Şefik Hüsnü ve Mustafa Suphi etrafında oluşan parti. Yöneticiler: Dr. Şefik Hüsnü, Mustafa Suphi

Amele Fırkası

1920, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Amiralzade Cemal Hüsnü, Avukat Radi, sabık memur Mehmet Behçet ve Haydar, kömür müteahhidi Mehmet Kamil, Hüsnü Paşazade Seyit Bilal, kömür katibi Ali Haydar Bey ve Vanlı Mehmet Baba, Mehmet Ali Ağa

Türkiye Komünist Partisi

10 Eylül 1920, Ankara.

Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası yerine kurulan yasadışı parti Merkez Komitesi Başkanı: Mustafa Suphi Kurucu ve Yöneticiler: Arif Oruç, Emekli Binbaşı Hacıoğlu Salih, Şerif Manatof, Ethem Nejat

Yunus Nadi

Halk İştirakiyun Fırkası

1920, Ankara.

Türkiye Komünist Partisi'nin yasal kolu olarak kurulan parti. Kurucu ve Yöneticiler: Nazım Resmor (Öztelli), Mehmet Şükrü (Koç), Şeyh Servet, Salih Hacıoğlu

Türkiye Zürra Fırkası 1920, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Cevat Rüştü, Şükrü, Yahya Sezai, Abdülaziz Mecdi Bey

Türkiye Komünist Fırkası

18 Ekim 1920, Ankara.

(Atatürk'ün politik nedenlerle kurdurduğu ve üç ay sonra lağvettiği fırka) Kurucu ve Yöneticiler: Dr. Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Mahmut Celâl (Bayar), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit)

Müstakil Sosyalist Fırkası

1922, İstanbul.

Kurucu ve Yöneticiler: Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılmış tramvay işçilerince kurulmuştur.

Kaynaklar

- Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir, Yay. Cavit Baysun, 4 Cilt, Ankara 1991.
 Akşin, Sina vd., Türkiye Tarihi, Cilt: III-IV, Cem Yay., İstanbul 1993.
 "I. Meşrutiyeti Son Verilmesinin Sebepleri", Hac. Ün. Ed. Fak. Dergisi, IV/1 (1986), Ankara, ss. 96-105.
 Bayur, Hikmet, "İkinci Meşrutiyet Devri Üz. Bazı Düşünceler", Belleten, XXIII/90 (1959), Ankara, ss. 267-285.
 Çay, M. Abdülhalûk, "1876 Meşrutiyet Meclisi", Hac. Ün. Ed. Fak. Dergisi, IV/1 (1986), Ankara, ss. 75-88.
 Kalaycıoğlu, Ersin, Sarıbay, A. Yaşar (ed.), Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, İstanbul 1986.
 Kapani, Münici, Politika Bilimine Giriş, Ankara 1989.
 Karpat, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967.
 Kili, Suna; Gözübüyük, Şeref, Türk Anayasa Metinleri, İstanbul ty.
 Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1984.
 Ma'rûzât, Haz. Y. Halaçoğlu, İstanbul 1980.
 Oktay, Cemil, "Hum" Zamirinin Serencamı, İstanbul 1991.
 Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul 1987.
 "II. Abdülhamit Dön. Anayasal Rejim Sorunu", Hac. Ün. Ed. Fak. Dergisi, IV/1 (1986), Ankara, ss. 55-62.
 Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi H. Menteşe'nin Anıları, Giriş: İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yay. İstanbul 1986.
 Pantül, Mehmet, Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler, Ankara 1982.
 Said Halim Paşa, Buhranlarımız ve Son Eserleri, Haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 1993.
 Shaw, Stanford J., Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, 2 Cilt, İstanbul 1982.
 Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye de Siyasal Partiler, Cilt: I, III, İstanbul 1988, 1989.
 Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976, Haz. Siyasi İlimler Türk Derneği, Ankara 1978.

TÜRK SİYASAL HAYATI ÇALIŞMA SORULARI -KLASİK-

1. ****Osmanlı'nın gerileme sürecinde etkili olan temel faktörler nelerdir?****

Osmanlı'nın gerileme süreci tek bir nedene bağlanamaz. Batıya kıyasla ekonomik, askeri, sosyal ve idari farklılıklar ile sömürgecilikten mahrum oluşu bu süreçte etkili olmuştur. Ayrıca merkezî otoritenin zayıflaması, yeniçerilerin disiplinsizliği ve ilmiye sınıfının gücü paylaşması da nedenler arasındadır.

2. ****Sened-i İttifak nedir ve önemi nedir?****

7 Ekim 1808'de ayanlarla padişah arasında yapılan bir anlaşmadır. İlk defa padişahın otoritesinin sınırlanması fikri ortaya atılmıştır. Merkezîyetçi bir anlayışla vergi toplama düzeni oluşturulmuş, ancak etkisi sınırlı kalmıştır.

3. ****2. Mahmut'un reformlarının toplumsal etkileri nelerdir?****

2. Mahmut, yeniçeri ocağını kaldırarak merkezi otoriteyi güçlendirmiş, eğitim alanında seküler okullar açmış ve geleneksel medreselere alternatif yaratmıştır. Ayrıca, basının ilk kez kullanılmaya başlanması modernleşmenin topluma yansımalarını hızlandırmıştır.

4. ****Tanzimat Fermanı'nın (1839) getirdiği yenilikler nelerdir?****

Tanzimat Fermanı ile yaşam, onur, mal ve mülk güvence altına alınmış, gayrimüslimlerin askerlik yapmasının önü açılmıştır. Hukuk ve eğitim gibi birçok alanda eşitlik sağlanmaya çalışılmış, birey anlayışı ön plana çıkmıştır.

5. ****Osmanlı modernleşmesi Batı modernleşmesinden nasıl farklıdır?****

Osmanlı modernleşmesi Batı'daki endüstrileşme ile değil, mevcut sorunları çözmek amacıyla başlamıştır. Daha çok idari ve hukuki değişikliklerle sınırlı kalmış ve din önemli bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

6. ****1. Meşrutiyet nedir ve Kanun-i Esasi'nin temel özellikleri nelerdir?****

1876 yılında ilan edilen 1. Meşrutiyet, Osmanlı'da anayasal düzene geçişi ifade eder. Kanun-i Esasi, padişahın yetkilerini sınırlandırmış, ancak yürütme yetkisini büyük ölçüde padişaha bırakmıştır. Devletin dini İslam, dili Türkçe olarak belirtilmiştir.

7. **2. Abdülhamit'in meclisi kapatma sebebi nedir?**

Rus Savaşı'nın yarattığı kaos ve siyasi istikrarsızlık nedeniyle 2. Abdülhamit, meclisi feshetmiş ve 1. Meşrutiyet dönemi sona ermiştir. Bu süreçte anayasa işlevsiz hale gelmiştir.

8. **Tanzimat döneminde kadınların toplumdaki rolü nasıl değişmiştir?**

Kadınlar eğitim olanaklarına erişmeye başlamış, "muallime" sınıfı ortaya çıkmıştır. Kadınların eğitimi ile kamusal alandaki rolleri artmış ve kadın hakları üzerine gazeteler yayınlanmıştır.

9. **Yeni Osmanlıların Tanzimat eleştirisi nedir?**

Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ı modernleşme anlayışını yanlış uygulamakla ve Batı'nın emperyal düşüncesine destek vermekle eleştirmişlerdir. Şeriattan uzaklaşmanın olumsuz etkilerinden bahsetmişlerdir.

10. **Jön Türkler kimdir ve amaçları nedir?**

Jön Türkler, 2. Abdülhamit'in mutlakiyetçi yönetimine karşı çıkan, anayasal düzene geçmeyi savunan bir grup aydındır. Amaçları, parlamenter sistem ve özgürlükçü yönetim anlayışını Osmanlı'ya kazandırmaktır.

11. **Panislamizm nedir ve neden bu dönemde ortaya çıkmıştır?**

Panislamizm, tüm Müslümanları birleştirme fikridir. Osmanlı'nın toprak kayıplarını önlemek, sömürge altındaki Müslüman toplumlara direnç sağlamak ve milliyetçi hareketlere karşı bir ideolojik araç olarak benimsenmiştir.

12. **Modernleşme ile şeri hukukun ön plana çıkmasının sebebi nedir?**

Modernleşme sürecinde Osmanlı aydınları, modern fikirleri dinle temellendirmişlerdir. Şariat, halkın direncini artırmak ve meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmıştır.

13. **Osmanlı'daki Türkçülük ve Turancılık hareketlerinin farkı nedir?**

Türkçülük, Osmanlı kimliği altında Türk kültürünü savunan bir harekettir. Turancılık ise Türk halklarını tek bir bayrak altında toplama ütopyasıdır. Kültürel Türkçülük, ideolojik temellerden çok, millî bilinç oluşturmayı amaçlamıştır.

14. ****2. Meşrutiyet'in ilanı nasıl gerçekleşmiştir?***

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskıları sonucu 2. Abdülhamit, 1908 yılında parlamentoyu yeniden açmıştır. Bu süreç kansız bir ihtilal olarak gerçekleşmiştir.

15. ****Osmanlı'daki modernleşmenin toplumsal sonuçları nelerdir?***

Modernleşme, toplumda ikilikler yaratmıştır. Eğitim ve yaşam tarzı sekülerleşirken, medrese ve mektep arasında ayırım belirginleşmiştir. Kadınların eğitim seviyesinin artması ve kamusal alanda görünür olmaları, toplumsal yapıda büyük değişikliklere yol açmıştır.

16. İkinci Meşrutiyet ne zaman ilan edildi ve bu dönemdeki önemli gelişmeler nelerdir?*

****Cevap:***

İkinci Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de ilan edilmiştir. Bu dönemde:

- Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe girmiştir.
- Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terakki'nin desteğiyle yönetimde etkin olmuştur.
- 13 Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart İsyanı, Hareket Ordusu tarafından bastırılmış ve II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir.
- Balkan Savaşları başlamış, bu savaşlarla Osmanlı önemli toprak kayıplarına uğramıştır.

17. 31 Mart İsyanı'nın sebepleri ve sonuçları nelerdir?*

****Cevap:***

****Sebepleri:***

- Muhafiflerin hükümete tepkisi, Ahmet Rıza'nın pozitivist görüşlerinin eleştirilmesi.
- Şeriat kaidelerinin uygulanması talebi ve hükümet değişikliği istekleri.

****Sonuçları:***

- İsyân Hareket Ordusu tarafından bastırılmış, II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşat getirilmiştir.
- İttihat ve Terakki yönetimi güç kazanmış ve otoriter bir yönetim dönemi başlamıştır.

18. Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'nın durumu nasıl değişti?*

****Cevap:***

- ****I. Balkan Savaşı:*** Osmanlı, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ'a karşı yenilerek Edirne ve Trakya'nın büyük bir kısmını kaybetmiştir.
- ****II. Balkan Savaşı:*** Balkan devletleri arasında çıkan çatışmalar Osmanlı'ya Trakya ve Edirne'yi geri alma fırsatı sunmuştur. Ancak Selanik ve Rumeli tamamen kaybedilmiştir.
- Bu süreçte Osmanlı, Anadolu'ya büyük bir Türk göçü ile karşılaşmıştır.

19. İttihat ve Terakki'nin ideolojik politikaları nelerdir?*

Cevap:

- Osmanlıcılık yerine Türkçülük ve İslamcılık gibi milliyetçi ideolojilere ağırlık verilmiştir.
- Türkçülük, devlet politikası haline getirilmiş ve Balkan Savaşları sonrası resmi ideoloji olarak benimsenmiştir.
- Kadınların sosyal hayatta yer alması ve eğitimin modernize edilmesi gibi sosyal reformlar yapılmıştır.
- Ekonomide liberal politikalar benimsenmiş, yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir.

20. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın sonuçları nelerdir?*

Cevap:

- Osmanlı ordusu terhis edilmiş ve ülke fiilen işgal edilmiştir.
- Boğazlar ve demiryolu hatları İtilaf Devletleri'nin kontrolüne geçmiştir.
- Osmanlı elindeki savaş esirleri serbest bırakılmış, ancak Osmanlı askerleri esir tutulmaya devam edilmiştir.
- Bu antlaşma Osmanlı'nın fiilen sona erdiğini göstermiştir.

21. Misak-ı Milli nedir ve hangi hükümet tarafından imzalanmıştır?*

Cevap:

Misak-ı Milli, 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında kabul edilen, direniş hareketinin amaçlarını belirten bir karardır.

- İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmiş, Ankara'daki Milli Mücadele liderleri de bu karara sadık kalmıştır.
- Bu belge, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin temel kararlarını esas almıştır.

22. **Misak-ı Milli'nin önemi nedir ve hangi temel unsurları içerir?*

Cevap:

Misak-ı Milli (Milli Ant), Osmanlı İslam çoğunluğunun yaşadığı topraklarda bağımsızlığı öngören bir metindir. İlk kez bu topraklardan "Türkiye" olarak bahsedilmiştir. Ana unsurları şunlardır:

- Osmanlı İslam çoğunluğunun bulunduğu topraklar bir bütündür, ayrılmaz.
- Arap çoğunluğun olduğu yerlerin kaderi halk oylamasına bırakılmalıdır.
- 1878-1918 arasında Rusya'nın elinde bulunan Batum, Kars, Ardahan'ın durumu halk oylamasıyla belirlenmelidir.
- İstanbul'un güvenliği sağlanmalı ve Boğazlar ticari deniz ulaşımına açık olmalıdır.
- Azınlık hakları, Avrupa devletleriyle yapılan anlaşmalar çerçevesinde sağlanmalıdır.
- İmparatorluk bağımsızlığı korunmalıdır.

23. ****Misak-ı Milli'nin Milli Mücadele üzerindeki etkisi nedir?****

****Cevap:****

Misak-ı Milli, Milli Mücadeleye birleştirici bir hedef kazandırdı. Bölgesel direnişleri ulusal bir mücadeleye dönüştürerek dağınıklığı giderdi. Mustafa Kemal, bu doğrultuda Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle iletişim kurmuş, Erzurum ve Sivas kongreleriyle bu hedefleri genişleterek ulusal bağımsızlık için bir zemin hazırlamıştır.

24. ****1920'de İstanbul'un işgali Milli Mücadeleye nasıl bir etkide bulundu?****

****Cevap:****

İstanbul'un işgali, Milli Mücadeleyi merkezileştirme ihtiyacını artırdı. İşgalin ardından İstanbul'daki milletvekillerinin bir kısmı Ankara'ya geçti. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) açılmasıyla Anadolu'daki direnişin merkezi Ankara oldu. İstanbul'un işgali, İstanbul hükümeti ile Anadolu hareketi arasındaki bağları kopardı.

25. ****Misak-ı Milli'nin ilk kez "Türkiye" kavramını kullanması ne anlama gelir?****

****Cevap:****

Misak-ı Milli, Osmanlı topraklarını değil, İslam çoğunluğunun bulunduğu bölgeleri bir bütün olarak bağımsızlık hedefiyle tanımlar ve bu bölgelerden ilk kez "Türkiye" olarak bahseder. Bu durum, Osmanlı kimliğinden ayrılarak modern Türk ulus-devletinin temellerinin atıldığını göstermektedir.

26. ****Çerkez Ethem ile Ankara hükümeti arasındaki çatışmanın nedenleri nelerdir?****

****Cevap:****

Çerkez Ethem, Bolşevizm etkisi altında Yeşil Ordu adlı bir yapı kurmuş ve sosyalist ilkeleri benimseyen bir partiye liderlik etmiştir. Kendi otoritesini artırma çabası, Ankara hükümetiyle çatışmasına neden olmuştur. Ankara, bu durumu kontrol altına almak için resmi bir komünist parti kurdu. 1921'de Çerkez Ethem, düzenli orduya karşı savaştı ancak yenilgiye uğrayarak Yunanlılara sığındı.

27. ****Le Bon'un fikirleri Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi düşüncesini nasıl etkiledi?****

****Cevap:****

Le Bon'un kitle psikolojisi teorisi, Jön Türkler ve Cumhuriyet dönemi aydınları üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Aydınlar, halkın eğitilmesi gerektiğini savunarak kitlelerin kontrol altına alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu düşünceler, toplumu modernleştirme ve ulus inşası projelerinde rehberlik etmiştir. Le Bon'un fikirleri, liderlerin kitleler üzerindeki etkilerini artırmak için propaganda araçlarının kullanımına da ilham vermiştir.

28. ****Sosyal Darwinizm'in Osmanlı ve Cumhuriyet düşüncesindeki yeri nedir?****

****Cevap:****

Sosyal Darwinizm, Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumsal bir dönüşüm aracı olarak benimsenmiştir. Doğal seleksiyon teorisi, ulus inşası ve modernleşme süreçlerinde bir referans noktası olmuştur. Bu dönemde zayıf bireylerin ve unsurların topluma yük olduğu savunulmuş, bu düşünce toplum mühendisliği projelerini desteklemiştir.

29. ****Milli Mücadelede dinin araçsallaştırılmasına nasıl yaklaşmıştır?****

****Cevap:****

Milli Mücadele döneminde, dini ritüeller propaganda ve halk desteğini kazanma aracı olarak kullanılmıştır. Ancak bu süreçte, dini araçsallaştırma eleştirilerine de rastlanmıştır. Kazım Karabekir, meclisin dini ritüellerle açılmasının gelecekte sorun yaratabileceğini savunmuştur. Aynı zamanda, Abdullah Cevdet gibi aydınlar, dinin toplumsal işlevine vurgu yaparak onun araçsallaştırılmasına karşı çıkmıştır.

30. ****Misak-ı Milli ile ulusal kimlik nasıl şekillenmiştir?****

****Cevap:****

Misak-ı Milli, Osmanlı İslam çoğunluğunun yaşadığı toprakların bağımsızlığını savunarak Türk ulusal kimliğinin temellerini atmıştır. Bu belge, hem bölgesel direnişleri birleştirmiş hem de modern Türkiye'nin sınırlarını ve kimliğini belirlemeye yönelik önemli bir adım olmuştur. Türk ulusal bilincini ve bağımsızlık ruhunu güçlendirmiştir.

31. ****Pozitivizm nedir ve Osmanlı-Cumhuriyet dönemine nasıl etkileri olmuştur?****

****Cevap:****

Pozitivizm, bilimi ve gözlemi temel alan, düzen ve ilerlemeye vurgu yapan bir düşünce akımıdır. Kurucusu Auguste Comte'tur. Osmanlı ve Cumhuriyet aydınlarının düşüncelerinde etkili olmuş, özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte batıya yönelik değişim fırsatı olarak görülmüştür. Cumhuriyet dönemi, bilimsel ilerlemeyi ve pozitivist ilkeleri bir ideoloji olarak benimsemiştir. Pozitivizm, bilimsel doğruları mutlak kabul eder ve teoloji ile metafizik anlayışları geride bırakmayı savunur. Ayrıca Comte'un "İnsanlık Dini" anlayışı, bazı Osmanlı ve Cumhuriyet aydınlarınca benimsendi.

32. ****Sosyal Darwinizm nedir ve Osmanlı aydınları üzerindeki etkisi nedir?**

****Cevap: ****

Sosyal Darwinizm, Darwin'in doğal seleksiyon teorisinin toplumsal ve siyasi alanlara uyarlanmasıdır. Osmanlı düşünürleri 19. yüzyılda bu fikirle tanışmış ve evrim teorisinden etkilenmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu anlayıştan etkilenecek merkezîyetçi bir yönetim modelini benimsemiştir. Doğal seleksiyon kavramı ulusçulukla birleştirilmiş ve zayıf unsurların desteklenmeden elenmesi gerektiği savunulmuştur.
